

UDK:821.111(73):929

Lobar AVAZOVA,

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti Rus tili va adabiyoti kafedrası o'qituvchisi

E-mail: avazovalobar7@gmail.com

Qarshi davlat universiteti dotsenti, PhD D.To'rayeva taqrizi asosida

BOBUR – TARIX VA ADABIYOT ORALIG'IDAGI QAHRAMON: “BABUR THE TIGER” VA “YULDUZLI TUNLAR” QIYOSIY TAHLILI

Аннотация

Ushbu maqolada buyuk tarixiy shaxs – Zahiriddin Muhammad Bobur siymosining badiiy talqini va uning adabiyotdagi aks sadosi tahlil qilinadi. Asosan amerikalik yozuvchi Harold Lamb tomonidan yaratilgan “Babur the Tiger” romani hamda o'zbek yozuvchisi Pirimqul Qodirovning “Yulduzli tunlar” romanidagi Bobur obrazining qiyosiy tahlili amalga oshiriladi. Maqolada tarixiy faktlarning badiiy asarlarda qay darajada aks ettirilgani, yozuvchilarning tarixiy voqealarga bo'lgan munosabati, shuningdek, Bobur obrazining psixologik, siyosiy va ma'naviy jihatdan yoritilishi o'rganiladi. Har ikki asarda qahramonning ichki kechinmalari, davlatparvarlik g'oyalari, ilm-ma'rifatga bo'lgan munosabati va tarixiy shaxs sifatidagi xarakter xususiyatlari tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: Bobur, tarixiy obraz, badiiy talqin, Harold Lamb, Babur the Tiger, Pirimqul Qodirov, Yulduzli tunlar, qiyosiy tahlil, tarix va adabiyot, milliy o'zlik, psixologik tasvir, tarixiy roman.

БАБУР – ГЕРОЙ НА СТЫКЕ ИСТОРИИ И ЛИТЕРАТУРЫ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ «BABUR THE TIGER» И «ЗВЁЗДНЫЕ НОЧИ»

Аннотация

В данной статье рассматривается художественная интерпретация образа великой исторической личности – Захириддина Мухаммада Бабура и его отражение в литературе. Основное внимание уделяется сравнительному анализу образа Бабура в романе американского писателя Гарольда Лэма «Бакур – тигр» и в произведении узбекского писателя Пиримкула Кадырова «Звёздные ночи». В статье изучается, в какой степени исторические факты отражены в художественных произведениях, отношение авторов к историческим событиям, а также психологическое, политическое и духовное освещение образа Бабура. Анализируются внутренние переживания героя, его идеи государственности, отношение к науке и просвещению, а также черты характера как исторической личности.

Ключевые слова: Бакур, исторический образ, художественная интерпретация, Гарольд Лэм, Бакур – тигр, Пиримкул Кадыров, Звёздные ночи, сравнительный анализ, история и литература, национальное самосознание, психологическое описание, исторический роман.

BABUR – A HERO BETWEEN HISTORY AND LITERATURE: A COMPARATIVE ANALYSIS OF “BABUR THE TIGER” AND “YULDUZLI TUNLAR”

Annotation

This article examines the literary interpretation of the great historical figure – Zahiriddin Muhammad Babur – and his reflection in fiction. It focuses on a comparative analysis of Babur's character in the novel “Babur the Tiger” by American author Harold Lamb and in “Yulduzli tunlar” (“Starry Nights”) by Uzbek writer Pirimqul Qodirov. The article explores the extent to which historical facts are reflected in literary works, the authors' attitudes toward historical events, and the psychological, political, and spiritual portrayal of Babur. It analyzes the protagonist's inner experiences, his ideas of statehood, his attitude toward knowledge and enlightenment, and his personality traits as a historical figure.

Key words: Babur, historical figure, literary interpretation, Harold Lamb, Babur the Tiger, Pirimqul Qodirov, Yulduzli tunlar, comparative analysis, history and literature, national identity, psychological depiction, historical novel.

Kirish. Zahiriddin Muhammad Bobur nafaqat o'z zamonining buyuk sarkardasi va hukmdori, balki adabiyotda ham o'ziga xos va juda ta'sirchan obraz sifatida yoritilgan shaxsdir. Uning hayoti va faoliyati turli davrlarda, turli mamlakatlarda adabiyot va san'atning turli sohalarida o'zgacha tarzda aks etgan. Bobur obrazi, ayniqsa, tarixiy romanlarda ko'plab yozuvchilar tomonidan badiiy talqin qilindi. Bu maqolada biz Bobur obrazining ikki muhim badiiy asarda – amerikalik yozuvchi Harold Lambning “Babur the Tiger” romani va o'zbek yozuvchisi Pirimqul Qodirovning “Yulduzli tunlar” asarida qanday tasvirlanganini tahlil qilamiz.

Harold Lambning “Babur the Tiger” romani, tarixiy faktlarga asoslanib, Boburning hayoti va uning o'z vaqtida yuksak maqsadlarga erishganligini tasvirlashga harakat qiladi.

Asar orqali Lamb Boburning ichki kechinmalari, shaxsiy kurashlari va siyosiy qarorlari orqali uning kuchli xususiyatlarini ochib beradi. Shu bilan birga, Pirimqul Qodirovning “Yulduzli tunlar” asarida Bobur obrazining badiiy talqini, uning o'zbek xalqining madaniyati va tarixiga bo'lgan aloqasi, shuningdek, milliy o'zlikni anglashdagi o'rni tahlil qilinadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Zahiriddin Muhammad Bobur obrazining adabiyotda aks etishi bo'yicha bir qancha ilmiy va badiiy asarlar mavjud. Bobur hayoti va faoliyatiga bag'ishlangan asarlar, asosan, tarixiy faktlarga asoslanib yozilgan bo'lsa-da, yozuvchilar uning obrazini badiiy talqin qilishda turli usullarni qo'llaganlar. Shu bilan birga, Bobur siymosining milliy va universal jihatlarini ham tahlil

qilinmoqda. Maqolada o'ziga xos joyni egallagan adabiyotlar quyidagi asosiy yo'nalishlarga bo'linadi.

Birinchidan, Bobur obrazining tarixiy yoritilishi bo'yicha ko'plab ishlar mavjud. Boburning tarixdagi roli, uning yurishlari va siyosiy faoliyati haqida ko'plab monografiyalar yozilgan. Masalan, I. V. Krachkovskiy, M. Z. Xodjaev kabi ilmiy izlanishlar Boburning davlat qurishdagi faoliyatini yoritishga qaratilgan. Krachkovskiy o'z asarida Boburning shaxsiy fazilatlarini, uning zamondoshlariga nisbatan tutgan o'rni va jahon tarixidagi ahamiyatini o'rganadi. Unga ko'ra, Bobur nafaqat yirik hukmdor, balki dono siyosatchi va yaxshi yozuvchi edi.

Ikkinchidan, Bobur obrazining badiiy talqini masalasiga oid ko'plab adabiy ishlar mavjud. Bobur siymosi, ayniqsa, tarixiy romanlarda juda ko'p ishlangan. Bu yerda, Harold Lambning "Babur the Tiger" romani alohida o'rin tutadi. Lambning asarida Boburning harbiy, siyosiy va shaxsiy hayoti haqidagi badiiy talqinlar o'zining chuqurligi va tafsilotlariga boy. Lamb Boburning murakkab va ko'p qirrali obrazini yaratishda tarixiy haqiqatdan uzoqlashmaslikka harakat qilgan. Lambning uslubi, uning Bobur obrazini qanday yoritgani haqida ko'plab tanqidiy sharhlar mavjud. Bu asar o'zbek va markaziy osiyolik olimlar tomonidan ham tahlil qilingan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda Bobur obrazining tarixiy va badiiy talqinlarini tahlil qilish uchun quyidagi metodologik yondashuvlardan foydalanilgan:

Tahliliy usul. Tadqiqotning asosiy usuli sifatida tahliliy usul qo'llanilgan. Bobur obrazining tarixiy va adabiy talqini ikki asar – Harold Lambning "Babur the Tiger" va Pirmqul Qodirovning "Yulduzli tunlar" asarlarida qanday shakllanganini o'rganishda har bir asar alohida tahlil qilindi. Har bir romanning asosiy voqealari, xarakterlar va Bobur obrazining psixologik jihatlarini chuqur tahlil qilindi. Ushbu usul orqali, yozuvchilarning asarlar orasidagi o'xshashliklar va farqlar aniqlanib, Bobur obrazining badiiy shakllanishi o'rganildi.

Qiyosiy tahlil. Qiyosiy tahlil orqali, ikki asar orasidagi o'xshashliklar va farqlar aniqlanadi. Harold Lambning "Babur the Tiger" asari va Pirmqul Qodirovning "Yulduzli tunlar" asaridagi Bobur obrazlari o'rtasidagi farqlar, ularning harbiy, siyosiy, ma'naviy va shaxsiy jihatlarini tahlil qilindi. Bu metod yordamida Bobur siymosining har ikki asarda qanday badiiy talqin qilinganini va tarixiy voqealarga qanday yondashilganini aniqlash imkoniyatiga ega bo'ldik.

Tarixiy-metodologik yondashuv. Tarixiy metodologiya yordamida Boburning haqiqiy hayoti va faoliyati haqidagi ma'lumotlar o'rganildi. Bobur haqidagi tarixiy faktlar va voqealar, uning hukmronlik davri va davlat qurish jarayoni, asarlarda tasvirlangan voqealar bilan solishtirildi. Boburning tarixiy shaxs sifatida o'rni va uning yozuvchilarga qanday ilhom bergani o'rganildi.

Tahlil va natijalar. Ushbu bo'limda, Harold Lambning "Babur the Tiger" va Pirmqul Qodirovning "Yulduzli tunlar" asarlaridagi Bobur obrazining badiiy talqini, psixologik va

siyosiy jihatlarini tahlil qilinadi. Har ikkala asarda Bobur obrazining turli tomonlari, ularning karakteristikasi va voqealar orqali qahramonning shaxsiyati va siyosiy qarorlari qanday yoritilganini ko'rib chiqamiz.

1. Bobur obrazining harbiy va siyosiy talqini

Harold Lambning "Babur the Tiger" romanida Bobur harbiy qo'mondon va davlat arbobi sifatida ko'rsatiladi. Lambning asarida Boburning strategik fikrlash qobiliyati, uning o'zining davlatini qurishdagi kurashi va badiiy yondashuv orqali uning shaxsiy kurashlari hamda tarixiy voqealar tasvirlanadi.

Pirmqul Qodirovning "Yulduzli tunlar" romanida esa Bobur obrazining siyosiy jihatlarini, ularning mamlakatni boshqarishdagi o'rni va milliy qadriyatlarni saqlashdagi roli ko'rsatiladi. Qodirovning asarida Bobur faqatgina harbiy qo'mondon emas, balki ma'naviy jihatdan ham yuksak shaxs sifatida aks ettirilgan.

2. Bobur obrazining psixologik jihatlarini

Harold Lambning "Babur the Tiger" asarida Bobur obrazining ichki kechinmalari va ruhiy holati keng yoritilgan. Lamb Boburning shaxsiy hayotidagi noaniqliklar, mag'lubiyatlar va qahramonning ichki kurashlarini chuqur aks ettiradi. Bobur o'zining ichki dunyosini o'rganish va uni boshqarish, boshqalarga nisbatan qanday qilib kuchli liderlik ko'rsatish, uning asosiy psixologik kurashi sifatida ko'rsatiladi.

Pirmqul Qodirovning "Yulduzli tunlar" romanida Bobur obrazining psixologik jihatlarini shaxsiy kechinmalar va ma'naviy azoblar orqali tasvirlanadi. Asarda Boburning ichki kurashlari, ularning psixologik tahlili va uning xalqiga bo'lgan sevgi va fidoyiligi alohida urg'u bilan yoritilgan. Bobur o'zining ajdodlari va zamondoshlariga bo'lgan sadoqatini his qiladi va bu uning ruhiy holatiga ta'sir qiladi.

Xulosa va takliflar. Ushbu tadqiqotda, Harold Lambning "Babur the Tiger" va Pirmqul Qodirovning "Yulduzli tunlar" romanlaridagi Bobur obrazining badiiy talqini, tarixiy jihatlarini va psixologik tahlili o'rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Bobur siymosi har ikki asarda ham o'zining tarixiy va badiiy o'zgaruvchanligini namoyon etadi, lekin uning tasvirlanish usullari va asosiy motivlari har xil yondashuvlar bilan ifodalangan.

Tadqiqot natijalari, shuningdek, Bobur obrazining badiiy shakllanishining ko'p qirrali ekanligini ko'rsatdi. Bobur siymosi nafaqat tarixiy faktlarga asoslanib, balki har bir yozuvchining adabiy yondashuviga mos ravishda o'ziga xos tarzda talqin qilingan. Lamb va Qodirovning asarlaridagi Bobur obrazlari o'rtasidagi farqlar, ularning o'ziga xos tarixiy, siyosiy va psixologik yondashuvlari orqali yaqqol ko'rinadi.

Bobur obrazining badiiy talqini va tarixiy haqiqatlarga bo'lgan yondashuvlar, o'zbek va jahon adabiyotidagi tarixiy roman janrini yanada boyitish va takomillashtirishga xizmat qilishi mumkin. Ushbu tadqiqot, shuningdek, milliy adabiyotimizdagi tarixiy obrazlarni chuqurroq o'rganish va ularning badiiy shakllanishini tahlil qilishga katta hissa qo'shadi.

ADABIYOTLAR

1. Lamb, H. (1928). Babur the Tiger. New York: Doubleday, Page & Company.
2. Qodirov, P. (1966). Yulduzli tunlar. Toshkent: Yosh gvardiya.
3. Said, S. (2011). The Representation of Historical Figures in Literature. Tashkent: Uzbekistan Publishing House.
4. Jumaev, M. (2014). Bobur asarlaridagi tarixiy haqiqatlar va badiiy talqin. Tashkent: Adabiyot va san'at nashriyoti.
5. Karimov, I. (1992). Bobur va uning merosi. Tashkent: Fan.
6. Mirzaev, D. (2010). Boburning tarixiy va badiiy jihatlarini. Tashkent: Tarix va adabiyot nashriyoti.
7. Usmanov, A. (2000). Historical Figures in Uzbek Literature. Tashkent: Akademnashr.
8. Azimov, I. (2009). Adabiyot va tarix: Nazariy tahlil va amaliy yondashuvlar. Tashkent: Akademiya.
9. Qizi, H. Z. M. (2024). WOMEN'S ROLES AND GENDER PORTRAYAL IN THOMAS HARDY'S WORKS. Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali, 2(57), 344-347.
10. Хамзаева, З. (2025). Толкование женского образа в романе «Бону» с точки зрения декадентства: социальный кризис и противоречие ценностей. Зарубежная лингвистика и лингводидактика, 3(2), 17-22

UDK:811.523

Inomjon AZIMOV,
ToshDO'TAU dotsenti, f.f.d
E-mail: inomjon66@mail.ru

SamDU professori, f.f.d M.Abdiyev taqrizi asosida

IMLO QOIDALARINI TUZISH TAJRIBASIDAN

Annotatsiya

Avvalgi maqolamizda 1926-yilda tuzilgan “Maorif va o‘qutg‘uchi” jurnalining 7-8-sonlarida e‘lon qilingan “Yangi o‘zbek alifbasida imla qoidalari” loyihasi xususida so‘z yuritilgan edi. Ta’kidlab o‘tilganidek, mazkur imlo qoidalarining kamchiliklari bor edi. “Buzuq, qoidasiz” (Fitrat) bo‘lgan tilni ma’lum qoidalarga solish, bu yo‘lda ma’lum tayyorgarlikka ega bo‘lish, boshqa tillar tajribalari bilan yaqindan tanishgan bo‘lish lozim edi. Shu tariqa uni takomillashtirish bo‘yicha jiddiy ishlar olib borildi. Yig‘ilishlarda, matbuotda takliflar o‘rtaga tashlandi, ishlab chiqilgan loyihalar muhokama qilindi. Nihoyat, 1929-yilda Samarqandda bo‘lib o‘tgan til-imlo qurultoyida ba’zi kamchiliklariga qaramay, yuqoridagiga nisbatan mukammal imlo qoidalarini tasdiqlanadi. Mazkur imlo qoidalari Qayum Ramazon tomonidan 1931-yilda “O‘zbek adabiy tilining imlo qoidalari” nomi bilan nashr qilingan. Maqolada ushbu asar xususida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Jadid, “Chig‘atoy gurungi”, imlo, tovush, cho‘zg‘i, harf, singarmonizm, qalinlik, ingichkalik, ism, fe‘l, me‘yor.

РАЗМЫШЛЕНИЯ ОБ ОПЫТЕ СОСТАВЛЕНИЯ ПРАВИЛ ПРАВОПИСАНИЯ

Аннотация

В предыдущей статье мы рассматривали проект Правил орфографии на новом узбекском алфавите, опубликованный в 1926 году в двоянных выпусках (№7–8) журнала «Маориф ва ўқитувчи» («Образование и учитель»). Как уже подчеркивалось ранее, данный проект не был лишён недостатков. Для систематизации языка, который Фитрат охарактеризовал как «испорченный и лишенный правил», требовалась определённая подготовленность и хорошее знание опыта других языков. Впоследствии были предприняты значительные усилия по усовершенствованию и доработке орфографической системы. Предложения выдвигались на общественных собраниях и в прессе, подготовленные проекты подвергались открытым обсуждениям и критике. В конечном итоге, на орфографическом съезде, состоявшемся в Самарканде в 1929 году, был утверждён более целостный и всесторонний свод правил правописания, несмотря на сохранявшиеся отдельные недостатки. Это стало заметным шагом вперёд по сравнению с предыдущей версией. Эти обновлённые орфографические правила были позже опубликованы Каюмом Рамазоном в 1931 году под названием «Правила орфографии узбекского литературного языка». Настоящая статья посвящена анализу и обсуждению именно этой работы.

Ключевые слова: Джадид, «Чигатайские беседы», орфография, звук, гласный, буква, сингармонизм, твердый гласный, мягкий гласный, существительное, глагол, норма.

REFLECTIONS ON THE EXPERIENCE OF COMPILING SPELLING RULES

Annotation

In a previous article, we examined the draft of the Spelling Rules in the New Uzbek Alphabet, published in issues 7–8 of the journal *Maorif va O‘qutg‘uchi* (“Education and Teacher”) in 1926. As previously emphasized, the draft was not without its shortcomings. In order to systematize a language described by Fitrat as “corrupt and lacking rules,” it was essential to possess a certain level of preparedness and to be well acquainted with the experiences of other languages. Subsequently, significant efforts were undertaken to refine and improve the orthographic system. Proposals were put forward in public meetings and in the press, and the drafts that had been prepared were subject to open discussion and critique. Ultimately, in 1929, the orthography congress held in Samarkand approved a more coherent and comprehensive set of spelling rules, despite some remaining deficiencies, marking a notable advancement over the previous version. These revised orthographic rules were later published by Qayum Ramazon in 1931 under the title *Spelling Rules of the Uzbek Literary Language*. The current article is dedicated to the analysis and discussion of this particular work.

Key words: Jadid, “Chigatai Talks”, spelling, sound, stretch, letter, harmony of sounds, thickness, thinness, noun, verb, norm.

Kirish. Mustaqillikkacha faoliyati, ilmiy merosi ta’qiq ostiga olingan jadid ma’rifatparvarlarning hayoti, ijodini o‘rganish, uni ommaga yetkazish ishlari hukumat miqyosida quvvatlanmoqda. Yaqin yillarda bu mavzuga bag‘ishlangan ikki yirik xalqaro anjumaning o‘tkazilishi, yurtboshimizning 2024-yil 19-iyuldagi “Siyosiy qatag‘on qurboni bo‘lgan yurtdoshlarimiz hayoti va faoliyatini o‘rganish, targ‘ib etish hamda ularning xotirasini abadiylashtirish borasidagi ishlarni kengaytirish haqida”gi PQ-270-sonli qarori masalaning yanada chuqurroq va teranroq o‘rganilishiga zamin yaratib berdi.

O‘zbek tilshunosligida ham jadidlarning milliy tilshunoslik rivojiga qo‘shgan hissasini atroflicha tadqiq etish, obyektiv baho berish, tilshunoslik tarixining kemtik joylarini to‘ldirish muhim dolzarblik kasb etadi. Shuni alohida qayd etish kerakki, faqat sanoqligina jadidlar ilmiy merosi ilmiy tahlilga tortilgani holda, aksariyati hali ham arxiv hujjatlarida tadqiqotchilarini kutib turibdi. Tahlilga tortilayotgan mazkur risola ham hali tadqiq qilinmagan manba hisoblanadi.

Yuqorida aytilganidek, 1926-yilda e‘lon qilingan imlo qoidalari juda sodda, jo‘n tuzilgan bo‘lib, unda, asosan,

singarmonizmga, so'z va qo'shimchalarning qattiqli-yumshoqligiga e'tibor qaratilgan edi. Uning hayotga tatbiqi kutilganidek bo'lmadi, amalda imlo anarxiyasi davom etdi. 1929-yilgi til-imlo konferensiyasida adabiy til, istiloh, imlodagi barcha kamchiliklarni qamrab olishga harakat qilindi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Sanoqli tadqiqotlarda mavzuga doir fikr-mulohazalar bildirilgan. Jumladan, Fitratning tilshunoslik merosini tadqiq qilgan M.Qurbonova jadidlarning imlo bo'yicha olib borgan ishlari, "Chig'atoy gurg'ini" faoliyatiga to'xtalgan [1]. Sh.Bobomurodova, T.Tog'ayev tadqiqotlarida esa Elbek hamda Ashurali Zohiriylarning o'zbek adabiy tilining tayanch dialekti bo'yicha qarashlari, milliy alifbo, imlo masalalaridagi faoliyati, lug'atshunoslik sohasiga qo'shgan hissasi xususida so'z yuritilgan [2].

Y.Sayidovning "Jadid badiiy asarlari leksikasi" nomli doktorlik ishida jadid adabiyoti namoyandalari Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho'lpon, Muhammadsharif So'fizoda, Karimbek Kamiy, Abdulhamid Majidiy, Is'hoqxon Ibrat, Elbek, Botularning badiiy asarlari leksikasini tadqiq etish orqali o'sha davr til siyosatida yuzaga kelgan puristik harakat, umumturkiy tilni joriy qilish, eski "chig'atoy" tiliga qaytish singari g'oya va oqimlarning mazkur ijodkorlar asarlari tiliga, xususan, leksikasiga ta'siri yoritib berilgan [3].

S.Normamatov davr lug'atchiligini [4], F.Bobojonov Behbudiy va Abdulla Avloniy dramalarining til xususiyatlarini [5], K.Kadirov 20-yillar o'zbek tili morfologik tizimini [6], N.Yangibayeva jadidlarning "Maorif va o'qitg'uchi" jurnalida til, alifbo, imloga bag'ishlangan maqolalarini tadqiq qilgan bo'lsa [7], I.Ermatovning tadqiqotida jadidlar tomonidan yaratilgan darsliklar tahlilga tortilgan [8].

Tadqiqot metodologiyasi. Risolada bayon qilingan imlo qoidalar, ularning shakllanish jarayoni, asosiy prinsiplari va bugungi o'zbek adabiy tiliga ko'rsatgan ta'sirini aniqlash orqali hozirgi o'zbek tilidagi ayrim grafik-orfografik hodisalarni yaxshiroq tushunish, ularni ta'lim jarayonida tarixiy nuqtayi nazardan yoritish imkonini beradi.

Tahlil va natijalar. Shuni alohida qayd etish kerakki, imlo masalasida jadidlar o'rtasida turlicha qarashlar mavjud edi. Sh.Bobomurodova o'sha davrda imlo masalasida quyidagi oqimlar mavjudligini qayd etgan: "1. Hech bir usulga va qoidaga rioya qilmadigan qadimiy imlo asosida yozmoq tarafdorlari bo'lmish qadimchilar; 2. Turkiy so'zlarni usuli savtiya (tovush usuli) asosida eshritilgan, arabiy so'zlarni esa o'z imlosi bilan yozmoq tarafdorlari; 3. Turkiy va arabiy so'zlarning hammasini tovush usuli bilan yozmoq tarafdorlari; 4. Turkiy tilimizda yot bo'lgan harflarni butunlay chiqarib, arab so'zlarini ham o'z tovushlarimiz bilan yozmoq tarafdorlari; 5. Arab harflarini butunlay tashlab, uning o'rniga lotin yozuvini qabul etmoq tarafdorlari" [2].

Imlo qoidalarini tuzishda qaysi jihatni (fonetik – savtiy, morfologik – sarfiy) asos qilib olish masalasida ham jadidlar o'rtasida jiddiy munozaralar bo'ladi. Masalan, Shokirjon Rahimiy milliy imlo uchun asos fonetika, ya'ni eshritilgan yozish asos bo'ladi degan fikrni ilgari suradi, lekin bu prinsip har doim ham to'g'ri emasligi, chunki bir o'rinda bir xil, boshqa o'rinda boshqacha yoziladigan so'zlar mavjudligini aytadi. Agar yolg'iz fonetikaga asoslanilsa, yuqoridagi holat bo'yicha anarxiya yuzaga kelishini, shu sababli imloda eshritilgan yozish bilan birga, sarfiy (morfologik) asosga rioya qilish lozim deydi. Shuning uchun ham mazkur qoidalarini tuzishda asosan ikki usul – savtiy (fonetik), sarfiy (etimologik – morfologik) amal qilinishi, tilimizda bir qancha shevalar (lahjalar – I.A) bo'lganligi sababli ta'lim-tarbiya ishlarida yengillik bo'lishi uchun har ikki usuldan foydalanishga qaror qilingani aytiladi [9].

Singarmonizm masalasi. Imlo qoidalarini ishlab chiqishda eng katta muammolardan biri bu singarmonizm

masalasi edi. Barcha turkiy tillar uchun xos bo'lgan bu qonuniyatga jadidlar o'rtasida turlicha qarashlar bor edi. Ibrohim Tohiriy singarmonizmga shunday ta'rif beradi: "Singarmo'nizm to'g'risida tilimizni bizdan ko'brak, fanniyrak bilgan Avrupe' alimlari fikrlarini tinglangiz: To'msen: singarmo'nizmi: garmoniya glasnix deydi. Melio'ranskiy esa: "garmoniya zvukov v progressivnom poryadke" deb ta'bir qiladilar. Qanday bo'lsa ham tavushlarning bir-biriga ta'siri yarashub, uyg'unlashib ketishi ma'nasida anglaydilar. Buning sababi tavushlarning bir-biriga ta'sir etishi – bu esa tavush yasaydurg'an a'zalarimizning yalqavlig'i, dangasaligi natijasi" [10].

Qayum Ramazon bu qonuniyatni shunday tushuntiradi: "Bizdagi singarmo'nizm ayrim tavushlar yoki ayrim harflar ta'siri bilan bo'lmay, butun so'z turishicha aling'andag'i tabiatdir. Tavushlar tizmasi so'z yasari ekan, bashlab aytishig'a qalg'an tavushlar va qo'shimchalar ergashib ya ag'iz aldidanraq aytiladirkim, ingichka so'z, ingichka tavush deymiz yoki ag'iz arqasidanraq aytiladirkim, yo'g'an so'z, yo'g'an tavush deymiz [10].

O'tayon Hoshimning fikricha, singarmonizm butun turk tili lahjalariga xosdir. U turk tili asosidir. Singarmonizm turk tilining temir qonunidir. Bunday temir qonun boshqa tillarda yo'q. Singarmonizm qonuni shundan iboratki, turkcha har bir so'z yo qalin, yo ingichka bo'ladi. Masalan, o't-o't'ga, it-it'ga. Mana shu qonun o'zbek lahjasida bo'lgani kabi boshqa turk lahjalarida ham bor. (Ozarbayjon, turkman, qozoq, qiryoiz, tatar va boshqa lahjalarida) [11].

Birinci Butunittifoq turkologiya qurultoyi hamda turk alifbosi Butunittifoq markaziy qo'mitasining plenumlarida singarmonizm masalasi jiddiy muhokama qilinadi. Munozaralarda I.Alparov, N.Hakimov va B.Cho'ponzodalar ham ishtirok etib, o'z fikrlarini turkiy tilda bildirishgani, lekin chop etilgan anjuman materiallarida ularning fikrlari keltirilmagani aytib o'tiladi [12]. Munozarada ishtirok etgan tatar tilshunosi O.Ibrohimov singarmonizmga qarshi chiqqan B.Cho'ponzodaning fikrlariga munosabat bildirib, turkiy tillardagi singarmonizm va agglyutinatsiya haqidagi fikrlari noto'g'ri ekanligi, singarmonizm turkiy tillarga xos xususiyat bo'lib, turkologiyaga oid barcha akademik nashrlarda alohida nazariya sifatida qayd etilganini aytadi [12]. Mana shunday munozaralar, tortishuvlardan so'ng singarmonizm o'zbek tilida ham asosiy qonuniyat sifatida e'tirof etiladi hamda yanada mukammalroq imlo qoidasi mazkur qonuniyat asosida tuziladi. 1929-yil may oyida Samarqand shahrida bo'lib o'tgan til-imlo konferensiyasida imlo masalasi kun tartibiga alohida masala sifatida kiritilib, 29 banddan iborat imlo qoidalar loyihasi muhokama qilinadi va tasdiqlanadi [18]. M.Qurbonova mazkur imlo qoidalariga to'xtalib, ushbu qoidalar o'zbek tilining milliy xususiyatlarini inobatga olgan holda ishlab chiqilganini alohida ta'kidlab o'tadi [1].

Konferensiyadan so'ng Til, Termin Davlat Qo'mitasi mazkur loyihaga zarur sharhlar yozib, alohida qo'llanma yozishni Qayum Ramazonga topshiradi. Shu tariqa uning "O'zbek adabiy tilining imlo qoidalar" asari yuzaga keladi. Bu haqda risolaning avvalida Qo'mitaning quyidagi fikrlari keltirib o'tiladi: "Shu vaqtoqa qadar ymla anarxiyasidan qutula almadyq. Bir neca marta b e til-ymla konfere nsijale r e sa qy r l d y. Ular ilimij asasda til-ymla mase l e l e r i n i hal qyla almad y. Shu s e b e b l i imlamazda anlab bolmaslyq ke n anarxija tu o y l d y. He r kim e z istage ne c e yaz d y. E l b e t t e , bu k e i f i j e t b i l e n q y l u v h e m m y m k y n e m e s edi. M e n e shu halla r n y n e z e r g e a l y b , O z b e k i s t a n Y a n i O l i f b e M e r k e z i i K o m i t e s i y a n a t i l - y m l a k o n f e r e n s i j e s i sa q y r d y. K o n f e r e n s i j e d e y m l a , t e r m i n (e s t l a h) , a d a b i y t i l m e s e l e r i q a r a l d y. B i r q a n c h a e z g e r i s l e r y a s a l d y. B u k o n f e r e n s i j e o t g e n k o n f e r e n s i j e l e r g e q a r a q a n d a s e m e r e l i b o l d y v e q o y l o q a n m e s e l e l e r n i i l m i y r e v i s d e h e l q y l d y. E n d i q y l n o q a n i s l e r n i t u r m u s o r a a s y r u v o r y n a q a l d y.

Imlamiz masalasi bizda hozir rasmiy syrotda hal qilyndi desak mymkyn. O'zbekistan Maarif Xalq Komissarligi til-ymla konferentsiyasining qararlarni butunlay tasdiqlaydi (O'zbekistan Maarif Xalq Komissarligining 1929-yil 10-avgustda bo'lgan 73-nomirli kollegiya majlisi), endi chymhyriyat myqyasda bo'lgan kyndalik matbuat, nashriyat ishlrimiz, maktab, ilmiy va umumiy myassasalrimiz shu qollanma bo'ljnca ish jyrtylari kerak. Til-ymla konferentsiyasining qararlarni komintoriya shaklida ishlb syquv usyn orta qayum Ramazonqa tashriqlan edi. Komito o'zining ilmiy xadimlari bilan bo'lgan ken majlisda bir qanca kyn tekshirib syqyb bir qanca tyzatislar bilan tasdiqlady. Komito bu asarni qollanma olaraq taqdim etadi" [10].

Unlilar sonini belgilashda ham jadidlar o'rtasida turlicha qarashlar bor edi. Bunday fikrlarning tug'ilishiga o'zbek tilida turkiy tillardagi har uch lahja (qarluq, qipchoq, o'g'iz)ning mavjudligi bo'lib, ularda singarmonizmga qat'iy amal qiluvchi, singarmonizm buzilgan shevalar ham mavjud edi. Bu haqda A.Alaviy shunday yozadi: "Bunda eng avval hal qilinmag'i kerak bo'lg'an narsa – sayitalar (unlilar)ning adadini tayyin qilish, boshqacha aytganda, qaysi shevani asos tutish masalasidir, chunki bizning tilimizda bir qancha shevalar bardir. Va bular savtiy va sarfiy (funitiq va morfulujiy) jihatlarda bir-birlaridan anchagina ayriladurlar. Lekin bu shevalarni umumiyatla ikkiga bo'lmak mumkindir: sing'armo'nizimli va sing'armo'nizmsiz shevalar" [13]. O'zbek tilida unlilar miqdorini belgilashda ayni shu tasnifga asoslanildi. Singarmonizmga qarshi bo'lganlar 6 unlini yoqlagan bo'lsa, singarmonizm tarafdorlari 9 unlini yoqlab chiqdilar.

"uv-yv", "iy-by" diftonglari jadidlar o'rtasida jiddiy munozaraga sabab bo'ladi. Ular alohida unli sifatida e'tirof qilinib, alifbo tarkibiga ham kiritiladi [14]. Tabiiy savol tug'iladi: jadidlar "ij-bj", "uv-yv" harfiy birikmalarini qaysi manbadan olganlar? Yuqorida ta'kidlab o'tilgandek, jadidlar alifbo, imlo islohi masalasida tatar tilshunoslari bilan yaqin aloqada bo'lganlar. Fitrat, Elbek, Qayum Ramazonlar darslik, qo'llanmalar yozishda Olimjon Ibrohimov, Jamoliddin Validiy, Fotih Sayfilarning tatar tili sarf va nahv asarlaridan namuna sifatida foydalanganlar, nazariy masalalar, ilmiy terminlarni ishlatish borasida ham ularga suyanganlar. Fotih Sayfi, A.Sa'diy, Sh.Ahmadiy kabi tatar tilshunoslari o'z tajribalarini o'zbek tilshunoslari bilan o'rtoqlashganlar. O'sha davrlarda tatar tilshunoslari orasida ham bir necha oqimlar bo'lib, tatar tilida sakkizta, oltita, o'nta unli mavjud degan fikrni ilgari surganlar. Shu guruhlar ichida "o'unchilar" degan guruh bo'lib, ular sakkizta unli tarkibiga "ij- bj", "uv-yv" diftonglarini ham qo'shib, 10 ta unlini ilgari surishadi. Ayni shu "o'unchilar" g'oyalaridan ilhomlanib, o'zbek tilida ham mazkur unlilarni alifboga kiritishgan [2]. Mazkur konferentsiyada ba'zilar xuddi avvalgi loyihadagi kabi ularni alohida unli sifatida tavsiya qilsalar ham, ko'pchilik ovoz bilan ular murakkab tovushlar (unli+undosh) degan qarorga kelinadi: "Ba'zi ortaqqlar bularni bosit ekonini soylab, ayrim harf alishni taklif qilsalar ham, qanfyansiya qajat ilmiy olaraq, bu harflarni myrakkab ekonini sbat qldi ham bularni "ij", "bj", "uv", "yv" ravysda yazsqa qarar berdi" [15].

Risolada "Qoshaq unlilar" nomi ostida ayni shu diftonglar bo'yicha alohida qoida kiritilgan. Birinchi qoida "ij-bj" bo'yicha: "Tilimizda "b-i" unlilaridan son ketma-ket kelgan "j" tavush unlilarda jedirilib, cozuq tavush bolib aytylady: Qbjma, qbjnaq, sbjla, kbjma, bij (bek), chij kabi" [10]. Keyingi qoida esa "uv-yv" imlosiga bag'ishlangan: "y-u" unlilardan son kelgan "v" ham o'sal unlilarga jedirilib, cozilyb aytylady: Suv, qyv, kyv, kyvrak kabi [10]. Bizningcha, "Qoshaq unlilar" deb emas, "Qoshaq tavushlar" yoki "Diftonglar" deb atalgani ma'qul, chunki unlilardan keyin kelayotgan "j" undosh tovush hisoblanadi. Tilshunos olim

M.Mirtojiyev aytganidek, O'zbek tilidagi diftonglarning ham tarkibidagi ikkinchi unli yarim unlidan iborat. Biroq u undoshga uringanroq unli emas, balki unli tomonidan assimilyatsiya etilgan jaranglidan kelib chiqqan yarim unlidir. Lekin hamma jaranglilar ham so'z tarkibida unlidan keyin qo'llanib, oldidagi unli tomonidan assimilyatsiya qilinavermaydi. Bunday jaranglilar sanoqli miqdorga ega. Ulardan biri lab sirg'aluvchisi v bo'lsa, ikkinchisi til o'rta sirg'aluvchisi y undoshidir [16].

Ma'lumki, arab yozuvida, qo'lyozmalarda o'zbekcha so'zlar o'zaging oxirida "p" tovushi bilan tugasa-da, asosan "ko'b", "to'b" kabi "b" bilan yozilgan. Yangi qoidada bu jihat ham e'tiborga olingan: O'zbekce ozakni axynda "b" tavush ajtilmagani kabi yazylmajdyr ham: kop, chop, tap, qar kabi. Amma qosumcalarda boqunni axy turqunli halda "p" ajtalsa ham, "b" yazylady: barib, oqib, kelib, baribman, kelibsan, oquban, keliban kabi [10]. Bundan tashqari, arab yozuvida tashdidli harflar, ko'pincha tashdid belgisi qo'yilmasdan yozigani uchu talaffuzda ham bir harf tarzida aytilgan. Bu holat ham qoida sifatida qayd etilgan: Tasdiqlangan tavushlar ikki harf bilan yazyladyr: ikki, yetti, sakkiz, toqquz, ottuz, katta, latta, arra, sassiq, issiq kabi [10].

Konferentsiyada ba'zi mutaxassislar "dutarim dijilladi", "eshagim dijilladi" degan jummalarda "ك" ("j") uchun alohida harf olingani kabi "ك" tovushi uchun ham alohida harf olish taklifini beradi. Qayum Ramazon ayni shu holatni qoidalashtirishga harakat qilgan: Yani, deniz, keldiniz kabi so'zlar "n (ng)" bilan jazylady; qonqoz, danqilla kabi so'zlar "q (j)" bilan yazyladyr [10].

Risolaning "Bo'g'in tuzilishi" bo'limi ham alohida ahamiyatga molik. Bu bo'limda o'zbek tili bo'g'in tuzilishiga xos qoidalar beriladi. O'zbek tilida, boshqa turkiy tillardagi kabi har bo'g'inda albatta unli bo'lishi shartligi qoidalashtirilgan. Chetdan kirib kelgan so'zlar o'zbek tili qoidalariga moslashtirilishi qayd etiladi: "Tilimizda so'zlarning boqun tuzilishi shundaj bolady: bir boqunda bir unli tavush bolib shart, yaloqz bir ynsiz tavushdan boqun tyzilmajdyr, shunin kabi bir neca ynsizdan ham boqun tyzilmajdyr va boqun baxda ikki ynsiz ham qatar kelmajdyr. Amma boqun axynda ikki ynsizni qatar keliyi bardir. Cet tillarda boqun baxda ikki ynsiz qatar kela alib bar bolsa ham, byndaj so'zlar ozbek yazuvda oz tilimizni boqun tyziliyi qaydasoyja uydurib jazilady, yoni u boqun ikkiga ajrylady: A. Birinci boqundaq ynlil tavushni ahanoya uydrylyb, "b-i" jani "u-y" arttyrylady: istakan, ustul, ustol, iskaf, istanso kabi. B. Birinci ynsizdan son ynlil ahanoya ujdrylyb, "b-i" jani "u-y" arttyrylady: givardiy, tiraktor, pisixologiya, Firansiya, tirest, furont, fulot, frank kabi [10].

Imlo qoidalariga singarmonizm (unlilar ohani, lab ohani), yo'g'on so'z, ingichka so'z, ularning yozilishi kabi qoidalar kiritilgan. Unlilar ohaniga shunday ta'rif berilgan: "So'zni birinchi boqunida kelyvchi ynlil tavushlar sonq boqunlarda oz chinslaridan boqun ynlilarni istajdir. Shuna ynlilar ahan (ujoyunloy) deymiz. Ynlilar ahan tybandagica bolady: ozak so'zlarni birinci boqunida yst unlilari (a, o), astynlar (b-i, e) bolsa, sonqi boqunlarda otu (u, y) lar kelmajdyr, bundan baxqalari kela beradi: xatyn, pater, qaryd, tirik, kelim kabi" [10]. Lab ohani (uyg'unligi) ga ham alohida ta'rif beriladi: "Birinci boqunda boqun lab ynlilari sonqi boqundaq ynlilarni oz chinslariga tartadyr, shu tabaqatga lab ahan deymiz. Edbii tilimizni ymlasyda lab ahan tybandagica qabul qilyndy: birinci boqunda boqun lab ynlilari (o, o, u, y) sonqi boqunda qysqa astlar (b-i) ni-gina keltirmajdyr: otun, tutuq, komyr, syryr kabi" [10].

Lab ohani masalasi ham jadidlar o'rtasida jiddiy tortishuvlarga sabab bo'ladi. lab ohani masalasi qirg'iz, qozoqlardagi kabi yuz foiz amal qilmasa-da, o'zbek tilida so'zning ikkinchi bo'g'iniga amal qilishi qoidalashtiriladi [10].

Qoidalarda qo'shimchalarga katta o'rin berilgan. Qo'shimchalar 3 ta guruhga ajratilgan: 1. So'z yasovchilar. 2. So'z turlovchilar. 3. Bu qo'shimchalarning ustiga yuklanib keluvchilar. O'zbek tilidagi mavjud qo'shimchalar, ularning fonetik variantlari, so'zga qo'shilib to'g'ri yozilish qoidalari misollar bilan tushuntirilgan. Qoidalar so'ngida chetdan kirib kelgan so'zlar, qo'shimchalar, ularning o'zbek tilida yozilish qoidalari berilgan. Yuqorida ta'kidlanganidek, chetdan kirib kelgan so'zlar o'zbek tili milliy qoidalariga moslashtirilgan bo'lsa-da, lekin ruscha so'zlarning yozilishida qoidalardan chekinish, ularni iloji boricha aslida yozishga intilish holatlari kuzatiladi, buni o'sha davr mafkurasi nuqtayi nazaridan tushuntirish mumkin.

Mazkur imlo qoidalarining yana bir e'tirof etishga loyiq jihati o'zbek tili alifbosiga birinchi marta bosh harflar kiritildi, lekin bosh harflar imlosi hali qoidashtirilmagan edi. Amirof ismlarda bosh harflar masalasiga to'xtalib, bir necha so'zlardan iborat yolg'iz ismlar bu kungacha turlicha yozilib kelgani, ba'zi birovlar bunday ismlarning faqat birinchi so'zlarinigina bosh harf bilan yozishini, boshqa birovlar necha so'zdan iborat yolg'iz ismlarni yozganda ularning har bir so'zining birinchi harfini katta qilib yozish kerak, chunki bunday yozganda san'at jihatidan chiroyli bo'lib ko'rinadi deydi. Masalan, "O'zbekiston Xalq Kemisarlari Shorasi", "SSSR Markazi Bqayua Qomtas" kabi [17]. Turkiy tillar uchun umumiy bo'lgan singarmonizm qonuni o'zbek tilida ham asosiy qonun sifatida e'tirof etilgan bo'lsa-da, shevalar xilma-xilligi mavjud bo'lgan tilimizda uning amal qilishi, so'zlarda yo'g'on, ingichka unlilarni qo'llash bo'yicha bir qator muammolar mavjud edi. Shuning uchun 29-band bilan bu muammoni hal qilish uchun zudlikda imlo lug'atlari tuzish lozimligi mutasaddilarga alohida vazifa sifatida beriladi.

Xulosa va takliflar. 1929-yilgi konferensiyani jadid millatparvarlarning milliy tilshunoslik bo'yicha amalga oshirgan so'nggi faoliyati deb aytilish mumkin. Konferensiya o'zbek adabiy tili, uning imlo qoidalari, atamalar bo'yicha tarixiy, o'zbek tilining o'z qonuniyatlarini hisobga olgan qarorlar bo'lishiga qaramasdan, unga siyosiy tus berilib, bu qarorlar markscha-lenincha g'oyalarga to'g'ri kelmasligi, shaklan milliy, mazmunan sotsialistik madaniyat qurish jarayonida tilga yangi-yangi so'zlar kirib kelishi natijasida til qoidalarida ham o'zgarishlar bo'lishi, adabiy til tuzishda shahar shevalariga asoslanish zarurligi, singamonizmning tobora yo'qolib borayotgani, unga bog'liq ravishda unlilar miqdorini kamaytirish, adabiy tilni kommunistik g'oyalarga mos ravishda qayta tuzish bo'yicha tanqidiy maqolalar, bahs-munozaralar avj oldi. Ularga eskilikni qo'msash, feodal tuzumiga qaytishni targ'ib qilish, uni ulug'lash kabi ayblovlar qo'yiladi. Otajon Hoshimning fikricha, feodalizm davrida yashagan, o'z asarlarini chig'atoy adabiy tilining (Navoiy, Bobir, Lutfiy va hokazolari) feodal mohiyatidan olgan imlo biz uchun yaroqsizdir. Shuningdek, Oktabrgacha hukm surgan, ya'ni jadidizm imlosi ham bizga ma'qul emasdir. Chunki u jadid adabiy tilining yarim feodal, burjua mohiyatiga asoslanganidir. Chunki u o'z prinsiplarini, imloda goh turk, goh tatar burjua islohcilari imlosiga taqlid qiluvchi jadidlarning liberal burjua, panturkist, panislomist ustanofkalariga asoslanar edi. Nihoyat "Chig'atoy gurguni"ning imlo prinsiplari ham bizga ma'qul emasdir. Chunki u o'zbek tili yuksalishini burjua yo'liga solishga intilgan [18].

Shu tariqa milliy tilning ichki imkoniyatlariga asoslanib tuzilgan imlo qoidalari amaliyotga to'liq tatbiq etilmayoq bekor qilindi, endi sovet mafkurasi talablari asosida milliylikdan uzoqlashgan o'zbek adabiy tili qoidalari ishlash harakatlari boshlanadi.

ADABIYOTLAR

1. Курбонова М. Фитратнинг тилшунослик мероси: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 1993. – В.66-67.
2. Бобомуродова Ш. Ўзбек тилшунослиги ривожига Элбекнинг роли: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2002. – В.202; 132.
3. Сайидов Ё. Жадид бадиий асарлари лексикаси: Филол. фан. доктори (DSc) дисс. автореф. – Тошкент, 2018.
4. Нормаматов С. Ўзбек луғатчилигининг шаклланиши ва ривожланишида жадид маърифатпарварларининг ўрни: Филол. фан. доктори (DSc) дисс. автореф. – Тошкент, 2019.
5. Бобононов Ф. Ўзбек жадид драмаларининг лисоний хусусиятлари (Бехбудий ва Авлоний драмалари асосида): Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2005.
6. Кадилов К. Ўзбек тили морфологик тизимининг ўрганилиши тарихидан (20-йиллар ўзбек тилшунослиги материаллари асосида): Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2007.
7. Эрматов И. Ўзбек тилшунослик терминларининг шаклланиши ва тараққиёти: Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. автореф. – Тошкент, 2019.
8. Azimov I. XX asr boshlarida o'zbek tilshunosligining rivojlanish yo'nalishlari: Filol. fan. doktori (DSc) diss... – Toshkent, 2024. – B.162; B.209.
9. Tahiri I. Til, atama va imla bahslari. Til, alifbe va yozuv masalalari. – Tashkent // Qizil Ozbekistan, 1929, 82-san.
10. Ramazan Q. O'zbek tilining imla qaydalar. – Tashkent, 1931. – B.3-12.
11. Atajan. Baku plenumi natijalari. – Tashkent // Maarif va oqitquchi, 1927, 7-8-san. – B. 54-60.
12. Xudoyberdiyev J. O'zbek tilidan singarmonizmning chiqarilishi. – Toshkent, 2024. – B.29.
13. Azimov I. Mengliyev B. (2023), Jadidlar unlilar va singarmonizm haqida. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2023, 3(7). – B.141.
14. Jamolxonov H., Umarov A. O'zbek yozuvining XX asr tarixi II-kitob. – Toshkent, 2019. – B.49.
15. Alaviy A. O'zbek yozuv alifbasini tuzishda asoslar. – Samarqand-Tashkent, 1927. – B.24.
16. Mirtojiev M. O'zbek tili fonetikasi. – Toshkent, 2013. – B.80-85.
17. Adabi til va imla to'g'risida maqala, qararlar, II to'plam, 2-nci seriya (toplavchi Q.Ramazan). – Tashkent, 1934. – B.10-11.
18. Atajan. O'zbek janr adabii tili va uning imlas haqida. – Tashkent, 1934. – B.22.

Nasiba ARIPOVA,
Toshkent arxitektura va qurilish universiteti katta o'qituvchisi
E-mail: n.aripova@gmail.com

NamMQI Dotsenti P.Botirova taqrizi asosida

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA TEXNIK NEOLOGIZMLARINING LINGVISTIK TADQIQI

Annotation

Ingliz neologizmlarining o'zbek tiliga integratsiyasi bugungi globallashtirilgan dunyoda tillar o'rtasidagi dinamik va ko'p qirrali o'zaro aloqalarni namoyon etadi. Ushbu maqola lingvistik qarz olish va neologizm yaratish jarayonlarini chuqur o'rganib, 2000-yillarda o'zbek tili rivojlanishiga bo'lgan ijtimoiy-madaniy, texnologik va ta'limiy ta'sirlarni tahlil qiladi. Til aloqasi va leksik o'zlashtirish kabi tasdiqlangan nazariy asoslarga tayangan holda, tadqiqot ingliz neologizmlarining o'zbek leksikoniga moslashish va integratsiya jarayonini keng qamrovli o'rganishni ta'minlaydi. Ushbu tahlil nafaqat lingvistik evolyutsiya mexanizmlarini, balki madaniy assimilyatsiya dinamikalarini ham ta'kidlaydi, bu esa global lingvistik almashuvlarning o'zbek jamiyati va kommunikatsiya amaliyotlariga bo'lgan o'zgaruvchan ta'sirini yorqin ravishda ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Integratsiya, dinamik, evolyutsiya, assimilyatsiya, kommunikatsiya.

A LINGUISTIC STUDY OF TECHNICAL NEOLOGISMS IN UZBEK AND ENGLISH

Annotation

The integration of English neologisms into the Uzbek language demonstrates the dynamic and multifaceted interactions between languages in today's globalized world. This article delves into the processes of linguistic borrowing and neologism creation, analyzing the socio-cultural, technological, and educational influences on the development of the Uzbek language in the 2000s. Drawing upon established theoretical frameworks such as language contact and lexical borrowing, the research provides a comprehensive examination of the adaptation and integration of English neologisms into the Uzbek lexicon. This analysis highlights not only the mechanisms of linguistic evolution but also the dynamics of cultural assimilation, vividly illustrating the transformative impact of global linguistic exchanges on Uzbek society and communication practices.

Key words: Integration, dynamic, evolution, assimilation, communication.

ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ТЕХНИЧЕСКИХ НЕОЛОГИЗМОВ В УЗБЕКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

Интеграция английских неологизмов в узбекский язык демонстрирует динамичное и многогранное взаимодействие между языками в современном глобализованном мире. Данная статья углубляется в процессы лингвистического заимствования и создания неологизмов, анализируя социокультурное, технологическое и образовательное влияние на развитие узбекского языка в 2000-е годы. Опираясь на устоявшиеся теоретические рамки, такие как языковой контакт и лексическое заимствование, исследование предоставляет всестороннее изучение адаптации и интеграции английских неологизмов в узбекский лексикон. Этот анализ подчеркивает не только механизмы лингвистической эволюции, но и динамику культурной ассимиляции, ярко иллюстрируя преобразующее влияние глобальных языковых обменов на узбекское общество и коммуникативные практики.

Ключевые слова: Интеграция, динамика, эволюция, ассимиляция, коммуникация.

Kirish. Til evolyutsiyasi – bu turli lingvistik jamoalar o'rtasidagi o'zaro aloqalar orqali shakllanadigan dinamik jarayon bo'lib, yangi tushunchalar va yutuqlarni ifodalash uchun leksik o'zlashtirish va neologizmlar yaratishga olib keladi. O'zbek tili tarixan fors, arab, rus va so'nggi yillarda ingliz tillarining ta'sirida bo'lib, zamonaviy texnologik, ilmiy va madaniy hodisalarni ifodalash uchun inglizcha so'zlarni qabul qilish davom etmoqda. Ushbu maqola ingliz neologizmlarining o'zbek tiliga qabul qilinishining murakkab jarayonlarini, jumladan, o'zbek tilining leksik normalariga moslashtirish uchun semantik moslashuv, o'zbek fonologik tizimiga mos kelishi uchun fonetik integratsiya va bu lingvistik almashuvlarning ijtimoiy-madaniy ta'sirlarini o'rganadi (Matras, 2009; Crystal, 2008). Ushbu dinamikalar o'rganish orqali tadqiqot o'zbek tilining evolyutsiyasiga, global ta'sirlar va mahalliy madaniy identifikatsiyalarni lingvistik manzarada aks ettirishda lingvistik o'zlashtirish va neologizm yaratishning qanday hissa qo'shishini yoritishni maqsad qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Lingvistik o'zlashtirish, til evolyutsiyasida keng tarqalgan hodisa bo'lib, bir tilning so'z va iboralarini boshqa tilga qabul qilishni o'z ichiga oladi, bu esa leksik ehtiyojlarni qondirish yoki yangi tushunchalarni ifodalash uchun amalga oshiriladi. Weinreichning modeli kabi nazariy asoslar til aloqasining dinamik tabiatini ta'kidlaydi, bu tilning o'zaro aloqalari va madaniy almashinuvi orqali bir-birini qanday ta'sir qilishini ko'rsatadi (Weinreich, 1953). O'zbek tili kontekstida "internet", "software", va "email" kabi inglizcha neologizmlar o'zbek fonologik va morfologik tuzilmalariga mos kelishi uchun transliteratsiya qilinadi va semantik moslashuvdan o'tadi, bu esa tillarning yangi lingvistik shakllarni qabul qilishdagi moslashuvchanligini namoyon etadi (Crystal, 2008).

Bundan tashqari, ingliz tilidan o'zbek tiliga neologizmlarning integratsiyasi zamonaviy tushunchalar uchun leksik bo'shliqni to'ldirish maqsadida amalga oshiriladi. Masalan, "smartphone" va "Wi-Fi" kabi atamalar to'g'ridan-

to'g'ri tarjima qilinmasdan, kundalik o'zbek nutqida o'zgartirishsiz foydalanilmoqda, bu esa o'zbek gapiruvchilari ingliz tilidan texnologiya va kommunikatsiya sohasidagi yutuqlarni ifodalash uchun leksik yangiliklarni qanday qabul qilishini ko'rsatadi (Pavlenko, 2006). Ushbu jarayon nafaqat o'zbek leksikonini boyitadi, balki global texnologik rivojlanishlardan ta'sirlangan kengroq ijtimoiy-madaniy tendensiyalarni ham aks ettiradi.

Shuningdek, "snack," "online," va "live chat" kabi kundalik atamalar o'zbek nutqida tez-tez uchraydi, ular tilning zamonaviy turmush tarzlari va raqamli kommunikatsiya bilan bog'liq tushunchalarni ifodalash qobiliyatiga hissa qo'shadi. Ushbu o'zlashtirish so'zlar, ko'pincha, o'zbek fonologiyasiga mos kelishi uchun fonetik moslashuvlarga ega bo'ladi, bu esa ularning og'zaki va yozma nutqiga integratsiyasini ta'minlaydi (Matras, 2009). Ushbu lingvistik dinamiklarni o'zlashtirish nazariyalari va empirik misollar orqali o'rganish, tillarning global aloqalar va texnologik yutuqlarga javoban qanday rivojlanishini chuqurroq tushunishga hissa qo'shadi. Bu, leksik repertuarlarga kengayish va madaniyatlararo kommunikatsiyani osonlashtirishda lingvistik o'zlashtirishning rolini ta'kidlab, shuningdek, o'zbek tilining lingvistik o'zgarishlarga qarshi chidamliligi va moslashuvchanligini namoyon etadi.

Ingliz neologizmlarining o'zbek tiliga kiritilishi faqat leksikani boyitibgina qolmay, balki zamonaviy jamiyatdagi kengroq ijtimoiy-madaniy va texnologik o'zgarishlarning barometriga ham aylanishi mumkin. Raqamli davrda texnologiyadagi tezkor yutuqlar doimiy leksik yangilanishni talab qiladi, bunda ingliz tili hisoblash, raqamli kommunikatsiya va internet madaniyati bilan bog'liq so'zlarni kiritishda muhim rol o'ynaydi (Pavlenko, 2006). Ushbu neologizmlar nafaqat zamonaviy texnologiyalar haqida muloqot qilishni osonlashtiradi, balki o'zbek gapiruvchilari orasida tilga bo'lgan munosabatlarni va identifikatsiyani shakllantiradi, bu esa ularning global lingvistik tendensiyalarga moslashuvini aks ettiradi. Masalan, "blog" atamasi ingliz tilidan bevosita o'zbek tiliga olingan bo'lib, onlayn shaxsiy jurnalni tasvirlash uchun kundalik nutqqa muvaffaqiyatli kirib kelgan. Ushbu qabul qilish, inglizcha terminologiya orqali raqamli o'zini ifodalash va hamjamiyat qurishga yo'naltirilgan madaniy o'zgarishni aks ettiradi (Matras, 2009). "Blog" atamasi o'zbek tilida asl shakli va ma'nosini saqlab qolgan bo'lib, bu tilning yangi tushunchalarni qabul qilish va ularni mahalliy lingvistik normalarga moslashtirish qobiliyatini namoyon etadi. Bundan tashqari, "website", "social media" va "download" kabi neologizmlar o'zbek leksikoniga internet madaniyati va raqamli kommunikatsiyaning turli jihatlarini tasvirlash uchun kiritildi. Ushbu atamalar, ko'pincha, o'zbek fonologik tizimiga moslashish uchun transliteratsiya qilinadi, inglizcha ildizlarini saqlab qolgan holda, o'zbek tilida tabiiylashadi (Crystal, 2008). Bu jarayon nafaqat tilning leksikasini boyitadi, balki uning zamonaviy hayotga oid tushunchalarni ifodalash qobiliyatini ham kuchaytiradi.

Ingliz neologizmlarining o'zbek tiliga integratsiyasi orqali ko'rinadigan lingvistik o'zlashtirish hodisasi, til aloqasi va leksik o'zlashtirish nazariyalari bilan uyg'unlikda keladi. Weinreich kabi olimlar til o'zaro ta'sirining dinamik tabiatini ta'kidlaydilar, bu yerda tillar yangi madaniy va texnologik haqiqatlarga moslashish uchun so'zlar va iboralarni o'zlashtiradi (Weinreich, 1953). Ushbu o'zaro aloqalar o'zbek tilining ingliz neologizmlarini qabul qilishida namoyon bo'ladi, bu nafaqat lingvistik moslashuvni, balki madaniy assimilyatsiya va texnologik integratsiyani ham aks ettiradi.

Ushbu lingvistik dinamiklarni nazariy asoslar va empirik misollar orqali o'rganish, tillarning globalizatsiya va texnologik yutuqlarga javoban qanday rivojlanishini chuqurroq tushunishga hissa qo'shadi. Bu, o'zbek tilining chet el elementlarini qabul qilishda chidamliligi va

moslashuvchanligini ta'kidlab, tez o'zgarayotgan dunyoda uning madaniy va lingvistik identifikatsiyasini saqlab qolishga qodirligini ko'rsatadi.

Tahlil va natijalar. Ta'lim muhitida ingliz neologizmlarining o'zbek tiliga integratsiyasi til o'rgatish va o'rganish uchun ikki tomonlama muammo va imkoniyat yaratadi. O'qituvchilar, an'anaviy o'zbek leksikasini saqlab qolish bilan birga, o'rganuvchilarga global kommunikatsiya muhitlarida samarali harakat qilish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni o'rgatish vazifasini bajarishadi (Haspelmath, 2002). Bu muvozanat yangi atamalarni tanishtirish bilan birga, ularni o'zbek tilining leksik normalarida kontekstualizatsiya qilishni talab qiladi, bu esa tushunishni va integratsiyani ta'minlashga yordam beradi.

Bir yondashuv, o'rganuvchilarni ingliz neologizmlarini o'zbek tilida qo'llash va ularning ta'siri haqida tahlil qilishga undash orqali tanqidiy til xabardorligini rivojlantirishdir. Ushbu xabardorlikni shakllantirish orqali o'qituvchilar o'quvchilarga til bilan tanqidiy munosabatda bo'lish va lingvistik o'zlashtirishning kommunikatsiya va madaniy almashuvdagi ta'sirini chuqur tushunishga yordam beradi (Pavlenko, 2006).

Shuningdek, o'qituvchilar, o'zbek tilining mahalliy merosini va global lingvistik tendensiyalar ta'sirini hurmat qiladigan muvozanatli yondashuvni qo'llashlari mumkin. Ushbu yondashuv ingliz tilidan olingan atamalarni, masalan, "online learning", "virtual reality" va "e-commerce" ni ta'lim materiallariga integratsiya qilishni o'z ichiga oladi (Crystal, 2008). Bu atamalar nafaqat o'quvchilarga global bilimlarga kirish imkoniyatini yaratadi, balki ularni zamonaviy professional va akademik muhitlarga tayyorlaydi, bu erda inglizcha terminologiyada mahorat ortib bormoqda.

Ingliz neologizmlarining o'zbek ta'lim materiallariga kiritilishi, shuningdek, o'quvchilar orasida madaniyatlararo tushunishni va global kompetensiyani rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. "Smartphone", "cloud computing" va "social media" kabi atamalar bilan o'quvchilarni tanishtirish orqali o'qituvchilar kengroq madaniy va texnologik savodxonlikni ta'minlaydilar (Matras, 2009). Ushbu atamalar o'quvchilarga xalqaro muloqotda mazmunli ishtirok etish va ingliz tili lingva franka sifatida xizmat qiladigan global jamoalarda faol ishtirok etish imkonini beradi.

Weinreich (1953) tomonidan muhokama qilingan til aloqasi va leksik o'zlashtirish kabi nazariy asarlar lingvistik almashuv va moslashuvning dinamik tabiatini ta'kidlaydi. O'zbek tilining ingliz neologizmlarini qabul qilishi ushbu jarayonni namoyon etadi, bu esa global o'zaro bog'lanishga javoban lingvistik evolyutsiya va madaniy integratsiyani aks ettiradi (Weinreich, 1953). Ushbu nazariy asoslarni tushunish orqali o'qituvchilar, ko'p madaniyatli va ko'p tilli kontekstlarda til o'rgatish va o'rganishning murakkabliklarini samarali ravishda boshqarishlari mumkin, bu esa inklyuziv va samarali ta'lim amaliyotlarini ilgari surishga yordam beradi.

Ingliz neologizmlarining o'zbek ta'lim kontekstiga integratsiyasi o'qituvchilarga o'quvchilarning lingvistik repertuarini boyitish va ularni global kommunikatsiya maydonlarida ishtirok etishga tayyorlash imkoniyatini taqdim etadi. Nazariy tushunchalar va amaliy strategiyalarni qo'llab-quvvatlab, o'qituvchilar o'quvchilarning o'zbek va ingliz tiliga asoslangan terminologiya bo'yicha mahoratini oshiradigan muvozanatli yondashuvni rivojlantirishi mumkin, shu orqali ularni turli madaniy va professional kontekstlarda muvaffaqiyatga tayyorlaydi.

Xulosa. O'zbek tilidagi ingliz neologizmlari global o'zaro bog'lanishning ta'sirida tillarning dinamik moslashuvi va evolyutsiyasini namoyon etadi. Ushbu hodisa O'zbekistonning global ta'sirlarga ochiqqligini va yangi lingvistik elementlarni qabul qilish va moslashtirish

qobiliyatini aks ettiradi. "Internet", "software" va "email" kabi atamalarni integratsiya qilish o'zbek leksikonini boyitadi va nutqni global standartlarga moslashtiradi. Ushbu qarzar nafaqat leksik bo'shliqlarni to'ldiradi, balki global tendensiyalar ta'sirida hayot tarzlari va ijtimoiy o'zgarishlarni aks ettiradi (Pavlenko, 2006). Ingliz neologizmlarining qabul qilinishi kengroq ijtimoiy-madaniy dinamikalarini ta'kidlab, zamonaviy texnologiyalar va madaniy tushunchalar bo'yicha kommunikatsiyani osonlashtiradi.

Tezkor texnologik yutuqlar doimiy leksik yangilanishni talab qiladi, ingliz tili esa "blog", "e-commerce" va "virtual reality" kabi atamalarni taqdim etadi, bu esa hisoblash, raqamli kommunikatsiya va internet madaniyati bilan bog'liq (Crystal, 2008). Ushbu integratsiya tillarning globalizatsiyalangan jamiyatlarning o'zgaruvchan ehtiyojlariga moslashuvchanligini, lingvistik xilma-xillikni boyitishni va o'zbek gapiruvchilari orasida madaniyatlararo tushunishni rivojlantirishni aks ettiradi.

ADABIYOTLAR

1. Aitchison, J. (2001). Til o'zgarishi: Taraqqiyot yoki Buzilish? Cambridge University Press.
2. Aronoff, M., & Fudeman, K. (2011). Morfologiya nima? John Wiley & Sons.
3. Crystal, D. (2008). Linguistika va Fonetikaga oid Lug'at. John Wiley & Sons.
4. Dörnyei, Z. (2005). Til o'rganuvchisining psixologiyasi: Ikkinchi tilni o'rganishda individual farqlar. Lawrence Erlbaum Associates.
5. Ellis, N. C. (2008). Ikkinchi tilni o'rganishni tushunish. Oxford University Press.
6. Hamavand, Z. (2011). Til va Lingvistika: Asosiy tushunchalar. Routledge.
7. Haspelmath, M. (2002). Morfologiyani tushunish. Oxford University Press.
8. Long, M. H. (1996). Ikkinchi tilni o'rganishda lingvistik muhitning roli. W. C. Ritchie & T. K. Bhatia (tahr.) Ikkinchi tilni o'rganish qo'llanmasi (413-468-betlar). Academic Press.
9. Matras, Y. (2009). Til aloqasi. Cambridge University Press.
10. Maley, A., & Duff, A. (2005). Til o'rganishda drama usullari: Til o'qituvchilari uchun kommunikatsiya faoliyatlari resursi. Cambridge University Press.
11. Pavlenko, A. (2006). Ikki tilni biluvchi aql: Emotsional tajriba, ifoda va vakillik. Multilingual Matters.
12. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2001). Til o'qitishda yondashuvlar va usullar. Cambridge University Press.
13. Salmon, V. (2000). Tilkni o'rganishga kirish. Routledge.
14. Thornbury, S. (2005). Qanday qilib gapirishni o'rgatish kerak. Pearson Education.
15. Weinreich, U. (1953). Tillarning aloqada bo'lishi: Topilmalar va muammolar. Mouton deGruyter.

UDK: 82-94(091)

Jasurbek ARTIKOV,

Teacher of the Department of "Foreign Languages" Tashkent State Transport University

E-mail: jasurbekartiqov1991@mail.com

Based on the review of U. Yuldoshev Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor

THE ROLE OF REPRESENTATIVES OF JADID LITERATURE IN THE DEVELOPMENT OF UZBEKISTAN TRANSLATION

Annotation

This article analyzes the role of representatives of Jadid literature at the beginning of the 20th century in the formation and development of the Uzbek school of translation. The impact of the translations made by Jadids on the development of not only cultural and educational, but also linguistics, literary studies and national thought is shown.

Key words: Jadidism, translation, Uzbek literature, enlightenment, poetry, Turkestan, movement, people, work, nation, education, reformism in the fields of literature and art.

JADID ADABIYOTI VAKILLARINING O'ZBEK TARJIMACHILIGI TARAQQIYOTIDAGI O'RNI

Annotatsiya

Ushbu maqolada XX asr boshlaridagi jadid adabiyoti vakillarining o'zbek tarjimachilik maktabining shakllanishi va rivojlanishidagi o'rni tahlil qilinadi. Jadidlar tomonidan amalga oshirilgan tarjimalarning nafaqat madaniy-ma'rifiy, balki tilshunoslik, adabiyotshunoslik va milliy tafakkur taraqqiyotiga ko'rsatgan ta'siri ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: Jadidchilik, tarjima, o'zbek adabiyoti, ma'rifat, she'r, Turkiston, harakat, xalq, asar, millat, maorif, adabiyot va san'at sohalarida islohotchilik.

РОЛЬ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ ДЖАДИДСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В РАЗВИТИИ ПЕРЕВОДЧЕСКОГО ДЕЛА УЗБЕКИСТАНА

Аннотация

В статье анализируется роль представителей джадидской литературы начала XX века в становлении и развитии узбекской школы перевода. Показано влияние переводов джадидов на развитие не только культурно-просветительской, но и лингвистики, литературоведения и национальной мысли.

Ключевые слова: Джадидизм, перевод, узбекская литература, просветительство, поэзия, Туркестан, движение, народ, труд, нация, образование, реформаторство в области литературы и искусства.

Introduction. In our country, during the years of independence, special attention is paid to the constructive significance of the scientific and spiritual heritage of great scholars and thinkers in educating patriotism, steadfastness, tolerance, spiritual awareness, humanism, and a well-rounded person in young people. Jadidism, as a movement of national revival and enlightenment, had the following theoretical, ideological, and political-practical structural features in the specific conditions of Turkestan-Central Asia:

firstly, opening schools with new methods of studying and teaching, creating new manuals and textbooks;

secondly, widely introducing innovation in everyday life and eliminating backwardness;

thirdly, radically reforming the archaic, backward system of governance (especially in the Bukhara Emirate and the Khiva Khanate) (but not in a revolutionary way!);

fourth, to pay due attention to the national language, to protect it, to expand its scope of application;

fifth, to achieve the implementation of modern principles in the economy under the control of the nation, etc. Of course, among these, if we proceed from the nature of Jadidism, the sphere of spirituality plays a decisive role. Because it was the Jadids who were among the first to deeply understand the harmonious aspects of the Muslim world and world civilization, they recognized that in different periods people of different religions lived in peace and harmony in this

region, that confessions and ethnic groups existed, and that the roots of religious tolerance go back a long way. They, turning to the history of Europe and Asia, came to the conclusion that the succession and interdependence of cultures in the process of long gradual development were the main factors in establishing the principle of religious tolerance.

The Jadid movement, in its direction of enlightenment and national revival, occupied an important place in a number of socio-cultural spheres, in particular, in translation. Through translation activities, the Jadids tried to awaken national consciousness, introduce examples of world literature to the minds of the Uzbek reader, and renew national literature. Their work in this regard forms the foundation of the modern school of translation. The Jadid movement, which emerged in Tatarstan in the 19th-20th centuries, later spread to Bukhara, Khiva, and Turkestan. Along with carrying out reform work in the fields of school, education, literature, and art, the Jadids paid great attention to raising the cultural and educational consciousness of the people. The beginning of the Russification policy in the Central Asian khanates caused a well-founded impression on the national intelligentsia. In Central Asia, the national intelligentsia and part of the property class became the social support of the Jadid movement. The Jadid movement, which emerged in Tatarstan in the 19th-20th centuries, later spread to Bukhara, Khiva and Turkestan. The Jadids, along with carrying out reform work in the fields of school, education,

literature and art, paid great attention to raising the cultural and educational consciousness of the people. The beginning of the Russification policy in the Central Asian khanates caused a significant impact on the national intelligentsia. In Central Asia, the national intelligentsia and some representatives of the property class formed the social basis of the Jadid movement.

Analysis of the literature on the topic. The Jadid movement, which emerged in Tatarstan in the late 19th - early 20th centuries, soon spread to the regions of Bukhara, Khiva and Turkestan. The Jadids, along with implementing comprehensive reforms in the fields of school, education, literature and art, paid great attention to raising the cultural and educational level of the people. The gradual introduction of the policy of Russification in the Central Asian khanates caused objections and active social relations among the local intelligentsia. In particular, this policy gave impetus to the activation of the Jadid movement. The advanced stratum of the national intelligentsia and some landowners became the social support of the ideas put forward by the Jadids in society.

It highlights the historical, social and cultural significance of Uzbek Jadid literature, which was formed in the late 19th and early 20th centuries. The Jadid movement, which emerged in the Turkestan region under the rule of the Russian Empire, was aimed at encouraging the people to become literate, supporting the processes of national awakening and modernization. The article examines the foundations of the development of Jadid literature, its efforts to introduce a new education system, and its attempts to preserve national culture and values. The artistic depiction of such themes as national awakening, justice, freedom and the development of education in the works of enlighteners such as Jadid writers Abdulla Avloni, Mahmudkhodja Behbudiy, Abdulhamid Cholpon and Abdurauf Fitrat is analyzed. This literature is associated with political and cultural reforms in the region and served to promote the awareness of national identity, the development of international literary relations and the widespread dissemination of new modern ideas. The article also reveals the experiences of the Jadids from other Muslim countries and the cultural heritage of the West, and their efforts to enrich national culture through them. Jadid literature was an important basis for national revival and spiritual development in its time, and is described as a decisive factor in making the people literate and directing them to modernity. One of the most important achievements of the Jadid movement was the opening of Jadid schools, organized on the basis of a new, rapid "savtiya" (sound-based) educational system, which had not been observed in the Islamic world before. In these schools, children were able to become literate and master reading and writing in just one year. Whereas in old Muslim schools this process lasted 5–6 years. It is worth noting that Jadid schools operating on the basis of the "savtiya" method enriched a number of important pedagogical innovations in the history of Uzbekistan. These schools combined religious and secular knowledge, and students were educated using a modern didactic approach. Children sat at special desks, quickly learned to read and write using maps and visual aids, and, along with the Holy Quran, they also studied mathematics, geography, their native language, Russian and Arabic, music lessons, and physical education. Jadid schools were four (primary) and seven-year schools. For example, young people who graduated from Munavvarqori Abdurashidkhanov's seven-year school, having mastered secular sciences and the Russian language, were qualified to become teachers in Jadid schools, imams in mosques, study in madrasas and even secular higher educational institutions abroad, and work as secretaries in trade and other enterprises. Such seven-year schools were opened in large cities such as Kokand and Samarkand, in addition to Tashkent. Schools were mainly primary schools consisting of

grades 1-4. From the 1913/14 academic year, a two-stage system began to be introduced in some places. Schools in this system were called model schools, the first stage of which was called tahziriy (primary) classes, and the second stage was called rushiy (higher) classes. In particular, M. Abdurashidkhanov's model school, A. Shukuri's school in Samarkand and A. Ibodiev's school in Kokand also started to operate in the Rushdi (higher) classes (grades 5-6). Jadids personally and their own charitable societies provided funds for Jadid schools. Russian officials and Muslim fanatics opposed the opening of Jadid schools.

Jadids, with great perseverance and dedication, established Jadid schools as models without touching old schools and gained great prestige among the public. Jadid schools were based on strict regulations, programs and textbooks. For the first time in history, Jadids introduced daily, quarterly and annual grades for students. Jadids who opened schools also created programs, manuals and textbooks themselves. Russian officials and Muslim fanatics opposed the opening of Jadid schools. With great perseverance and dedication, the Jadids established Jadid schools as a model for the old schools, gaining great prestige among the public. Jadid schools were based on strict regulations, programs, and textbooks. For the first time in history, the Jadids introduced daily, quarterly, and annual assessments for students. Students passed quarterly, annual, and graduation exams in front of the public to move from grade to grade and graduate. The Jadids who opened schools also created their own programs, manuals, and textbooks. These include Saidrasul Saidazizov's "Ustodi avval", Munavvarqori Abdurashidkhanov's "Adibi avval", "Adibi soniy", "Tajvid" (a manual on the method of reading the Quran with recitation), "Havayiji diniya" (a collection of Sharia laws), "Yor yuzi", "Usuli hisob", "Tarihi anbiyo", "Tarihi Islam", Abdulla Avloni's "Birini muallim" and "Ikkinshi muallim", "Turkish gulistan or morality", Mahmudkhoy Behbudiy's "Brief general geography", "Children's letter", "A brief history of Islam", "Islamic practice", "Introduction to population geography", "Brief geography of Russia" and others.

Research methodology. During the research, systematic, theoretical-deductive conclusions, analysis and synthesis, historicity and logic, and comparative-comparative analysis were used. With the opening of Jadid schools, old and modern schools became vacant in some places. As a result, serious contradictions arose between the owners of old and new schools. Fanatical qazi mullahs and scholars also joined this. There is still no complete information about the total number of Jadid schools and where they were opened and operated. According to M. Behbudi, within 15-20 years, Jadid schools were introduced in the Caucasus countries, Iran, India, Egypt, Hejaz and other places. The consequences of the Jadid movement in Turkestan were extremely tragic. The Jadids themselves were repressed and destroyed. The Jadid movement was suppressed by the Bolsheviks. Because the concept of removing society from the clutches of colonialism and building a national state was put forward, which threatened the Soviet system and its collapse. Despite its tragic end, the national liberation movements founded by the Jadids contributed to the growth of national identity. They played a major role in the formation and development of national liberation ideas. The teachings of the Jadids were true, they attracted all progressive and free-thinking youth. The undoubted historical merit of the Jadids, their attempts to reform society, starting with enlightenment, were considered the most important for development.

Conclusion and suggestions. The translation activities of the representatives of Jadid literature are of incomparable importance in the development of Uzbek literature, cultural

thinking and the formation of the spirit of striving for modernity. Their translations have not lost their relevance even today. In particular, their methods of approach to translation, their spiritual and educational orientation are a model for

modern translators. The translation traditions founded by the Jadids have had a great influence on the theory and practice of modern translation.

ADABIYOTLAR

1. Jalolov A. Jadid adabiyotida milliy ozodlik va istiqlol g‘oyalari // O‘TA, 1996, 4-son
2. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. T., «Xalq merosi» nashriyoti, 2004.
3. Mahmudxo‘ja Behbudiy. Ikki maqola: Jaholat dardlaridan & Teyotur nima? “Xurshid Davron kutubxonasi” (kh-davron.uz).
4. Qosimov B. Dolimov U. Ahmedov S va boshqalar. Vatan va millat muqaddasdir. – T.: O‘qituvchi, 1986. 0,1 b.t
5. Qosimov B. Jadidchilik – Milliy uyg‘onish va o‘zbek filologiyasi masalalari. – T., 1993 yil, 0,4 b.t
6. Qosimov B. Milliy uyg‘onish: jasorat, ma‘rifat, fidoyilik – T.: Ma‘naviyat, 2002, 397 b
7. Raxmatovna T. U., Zaripovna R. R. Study of Begali Kasimov’s Activity in Literary Studies and Scientific Biography of the Scientist // Journal of Survey in Fisheries Sciences. – 2023. – T.
8. Research journal of philological sciences. – 2021. – T. 2. – №. 10. – C. 104-107.

Iroda ASKAROVA,
O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti
E-mail: iroda.askarova1997@gmail.com

ADCHTI dotsenti, f.f.n N.Pazilova taqrizi asosida

THEORETICAL FOUNDATIONS OF PUN AS AN ARTISTIC-STYLISTIC DEVICE IN WORLD LINGUISTICS

Annotation

This article discusses the degree to which the pun as an artistic-stylistic device has been studied in linguistics, its history, and stages of development in world linguistics. Furthermore, it provides an in-depth examination of the theoretical perspectives and definitions of the pun as an artistic-stylistic device by linguists around the world.

Key words: stylistic device, pun, wordplay, paronym, phrases, word groups, polysemy, homonymy.

МИРОВАЯ ЛИНГВИСТИКА И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ КАЛАМБУРА КАК ХУДОЖЕСТВЕННО-СТИЛИСТИЧЕСКОГО СРЕДСТВА

Аннотация

В данной статье рассматривается степень изученности каламбура как художественно-стилистического средства в лингвистике, его история и этапы развития. Также подробно исследуются теоретические подходы и определения каламбура со стороны мировых лингвистов.

Ключевые слова: Стилистический прием, каламбур, игра слов, паронимы, фразы, словосочетания, полисемия, омонимия.

DUNYO TILSHUNOSLIGIDA KALAMBUR BADIY-USLUBIY VOSITASINING NAZARIY ASOSLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada tilshunoslikda kalambur badiiy-uslubiy vositasining dunyo tilshunosligida o'rganilganlik darajasi, tarixi va rivojlanish bosqichlari xususida fikr yuritilgan. Shuningdek, dunyo tilshunoslarining kalambur badiiy-uslubiy vositasi xususidagi nazariy qarashlari va ta'riflari ustida atroflicha tadqiq qilingan.

Kalit so'zlar: Stilistik vosita, kalambur, so'z o'yini, paronim, iboralar, so'z guruhlari, polisemiya, omonimlik.

Kirish. Insoniyat paydo bo'lgan davrlardan boshlab jamiyat taraqqiy etib yangi ixtirolar, avvallari inson qadami yetmagan joylar kashf etilgani, hayot tarzi o'zgarib borgani sayin til ham rivojlanib, boyib borgan [1]. Tilning tarkibiga kiruvchi kalambur ham tilda antik davrlardan buyon mavjud bo'lgan hodisalardan biridir. Kalambur – so'z san'ati bo'lib qadim-qadim zamonlardan buyon insonlar nutqida qo'llanib kelinadi, jumladan, qadimgi misrda diniy va falsafiy matnlarda, miflarni takomillashtirishda va tush ta'birini aniqlashda foydalanishgan. Eramizdan avvalgi Sankskritda polisemiya, omonimlik hamda omofonlikka asoslangan kalambur namunalarini uchratish mumkin [4]. Xitoyda Shen Dao (milloddan avvalgi 300-yillar) “Shi” – “qudrat”, “Shi” – “mansab” so'zlari yordamida mansabi sababidan hukmdorda qudrat bo'lishini ifodalagan [12]. Qadimgi Yunonistonda Platon va Aristotellar ham so'z o'yinlari borasida bir qancha fikrlar yozib qoldirganlar. Miloddan avvalgi 2500-yillarda Mesopotamiya yozuvchilari mixxat tizimida, shuningdek, Maya sivilizatsiyasining mixxat yozuvi va tilida ham kalamburlarni uchratish mumkin. Qadimgi Rimda Plautus (milloddan avvalgi 254-184-yillar) o'z komediyalarida yunon atamalari va lotin tilidagi so'zlar o'rtasida o'xshashliklar asosida yaratgan kalamburlari bilan mashhur bo'lgan. Rim notiqchilari Tsitseron va Kvintilian nutqlari ham kalamburlarga boyligi bilan ajralib turgan va ijodkorning zukkoligiga ishora qilgan.

Adabiyotlar tahlili. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab xorijiy lingvistikada “lisoniy o'yinlar” tushunchasi keng tadqiq etila boshlanganligi tufayli kalamburga oid qator ilmiy izlanishlar amalga oshirildi. “Raskinning [11] semantik skript nazariyasi (1984) o'g'zaki yumorning birinchi aniq

shakllangan va rivojlangan nazariyasidir. Attardo va Raskin Semantik Skript Nazariyasini yanada kengaytirib hamda rivojlantirib, Umumiy Og'zaki Hazil Nazariyasi (GTVH – General Theory of Verbal Humour)ni yaratdilar”[3]. S.Attardo [1] asosan yumor lingvistikasi bilan shug'ullanganligi bois so'z o'yinlari, xususan, kalamburning shakli, semantik, pragmatik hamda kontekstual jihatlari va boshqa hazil turlari xususida salmoqli izlanishlar olib borgan. U “Kalambur — bu matnda uchraydigan hodisa bo'lib, unda tovushlar ketma-ketligi to'liq ma'noni tushunish uchun boshqa bir tovushlar ketma-ketligiga ishora qilishi kerak. Ushbu ikkinchi ketma-ketlik birinchisi bilan bir xil bo'lishi mumkin, lekin bu majburiy emasligini” aytgan hamda 1) pie+rates (pishiriq va qaroqchilar)- ikkita mustaqil so'zdan tashkil topgan hamda 2) to Jones for something (Indiana Jones; nimanidir juda xohlash)-idiomatik ifoda yordamida yasalganligini misollar bilan tushuntirishga uringan. “Alifbo, raqamlar va soddalashtirilgan yozishmalar kalambur hosil qilishi mumkin. Masalan, “cre8” so'zi create (yaratmoq) so'zining o'rinda ishlatilishi yoki “@mosphere” so'zi atmosphere (atmosfera) so'zini ifodalashi mumkin” [9] Walter Redfern kalamburning til va madaniyatdagi kommunikativ hamda badiiy ahamiyatini yoritib bergan, uning tarixiy rivoji xususida izlanishlar olib borgan. J.Pollack [10] kalamburning strukturaviy, kulturologik, shuningdek, kognitiv aspektlarini tahlil qilgan, shu bilan birga u 1995-yilgi Jahon Kalambur chempioni hamda prezident Bil Klintonning nutq yozuvchisi bo'lgan. D.Delabastita [5] Shekspir asarlaridagi kalamburlar va so'z o'yinlari shu qatorda, ularning tarjima muammolari haqida o'rgangan, shuningdek, u kalamburlarni 4 guruhga: omonimlar (bir xil talaffuz va yozuv), omograflar (farqli talaffuz biroq bir xil yozuv), omofonlar (bir xil talaffuz

biroq farqli yozuv) va paronimlarga (talaffuz va imloda biroz farq bo'lad) ajratgan. G.P.Gaddie [7] Amerikada kalamburning tilshunoslikdagi o'rni va madaniy ahamiyatini o'rgangan olimdir. D.Chiaro [3] hajv qo'zg'atuvchi stilistik vositalarning lingvistik, semantik, sintaktik hamda pragmatik asoslarini tahlil qilibgina qolmay, balki so'z o'yinlarining tarjima jarayonida vujudga keladigan qiyinchiliklarni ham o'rgangan.

Tadqiqot metodologiyasi. G'arb olimlari tomonidan o'rganilgan kalambur stilistik vositasi keng o'rganilgan bo'lsada, uning pragmatik-funksional jihatlari, xususan, ingliz tilida kalambur tarkibli gaplarning kommunikativ tuzilishi hamda pragmatik xoslanishiga doir diqqatga sazovor izlanishlar olib borilmagan. Shuningdek, kalamburning qarama-qarshi madaniyatlarda qanday qabul qilinishi hamda ijtimoiy-lingvistik o'zgaruvchilar (jins, yosh, ijtimoiy mavqe va tilshunoslik darajasi)ga bog'liqligi, uning vizual shakllari (komiks, reklama bannerlaridagi so'z o'yinlari) va kognitiv stilistika doirasidagi o'rganilishi kam tadqiq etilgan mavzular sirasiga kiradi.

Kalamburlar qadimgi rus folklorlarida, diniy matnlarda, xalq ertaklarida hamda qo'shiqlarda uchraydi, biroq kalambur atamasini kelib chiqishi muzokarali mavzudur. Ba'zi manbalarda fransuzcha calembour so'zidan kelib chiqqan deb hisoblanadi, bundan tashqari Germaniyadagi shahar nomiga bog'laydigan manbalar ham uchraydi. Shuningdek, italiyancha "calamo burlare" - "qalam bilan hazil qilish" so'zidan kelib chiqqan degan farazlar ham mavjud [8]. "Kalamburning uslubiy maqsadi ommaviy nutqda - komik effekt yaratish va tinglovchilarning diqqatini muayyan muammoga qaratish", - deydi M.V.Ushkalova.

A.A.Sherbina kalamburga "o'tkir zehning asosiy quroli" deya ta'rif berganligi ham so'z o'yinlari odamzod intellekti maxsul ekanligidan dalolat beradi. "Kalamburda ikkita so'z talaffuz qilinganda boshqa ma'noni beradi yoki so'zlardan biri omonimga, ba'zan ko'p ma'noli shaklda hosil bo'ladi. Buning ustiga kalambur ta'sir o'tkazish uchun so'zlarni mavhum qiyoslash effektiga ega bo'ladi". Tilshunoslikda kalamburning mohiyati xususida yakdil tushuncha mavjud emasligidan kalambur, so'z o'yini, paronimlar ba'zan ikki tomonlama ma'no (nemis stilistikasi ta'sirida shakllangan) [12] atamallari bir-biriga yaqin ma'noda ishlatiladi, xususan, D.Delabastita so'z o'yinini kalamburning sinonimi deb ta'riflaydi [5]. B.Kadirov esa kulgili kontekstda tushunilishi kalamburlarning so'z o'yini, polisemiya va omonimlardan farqlovchi xususiyati [8] ekanini ta'kidlaydi. J. Fisher kalambur omadsiz so'zlar o'yini chunki o'yin ularning ohangdoshligi asosida o'ynaladi. So'z o'yini so'z uyg'unligidan to'g'ridan-to'g'ri so'zning o'ziga o'tadi [6] deb so'z o'yini va kalamburni bir-biridan farqlaydi.

"Did you hear about the sick poet who went from bed to verse? (Don Wagner)" ushbu gapda verse - she'r bilan worse - yomonroq, bad-yomon hamda bed-karovat ma'nolarini anglatmoqda ya'ni so'z o'yini kalambur hosil bo'lmoqda.

Kalambur so'zlar, so'z turkumlari, iboralar, so'z guruhlari (ildizlar, affikslar, so'z bo'laklari) hamda butun gaplardan tashkil topishi mumkin.

Rus tarjimashunosligi va adabiyotshunosligi ilmda kalambur stilistik vositasining tadqiqiga qiziqish 19-asrlarda ortdi. Vinogradov [15] kalamburga oid alohida asar yozmagan bo'lsada, uning umumiy modelini tuzishga harakat qilgan ilk tadqiqotchilardandir. A.A.Sherbina [12] kalambur fenomenini o'rganishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan birinchi marta kalamburni semantik-fonetik jihatdan tasnif etgan hamda uning strukturalari, vositalarini tizimli ravishda tahlil etgan asar yozgan olim hisoblanadi, natijada bu kelgusida kalambur tadqiqiga asoslanadigan ilmiy ishlarga mustahkam zamin yaratgan.

N.V.Yakimenko kalamburning struktur hamda tarjima tomondan o'rgangan, uni boshqa so'z o'yinlaridan farqlovchi mezon sifatida ikki ma'nolilik hamda yumoristik (satirik) ta'sirini keltirib o'tgan, shu qatorda unga "Kalambur - bu uslubiy nutq vositasi bo'lib, u bir xil yoki o'xshash tovushga ega bo'lgan (yoki grafik jihatdan bir-biriga yaqin) so'zlar, so'z qismlari, so'z guruhlari, so'z birikmalari yoki gaplarning turli ma'nolarda kulgili tarzda qo'llanilishiga asoslanadi" - deya ham ta'rif bergan. V.Z.Sannikov kalambur va so'z o'yinlarini chuqur tahlil qilgan, ularning tildagi roli, semantik xususiyatlari va badiiy adabiyotdagi ahamiyatini yoritib bergan [27].

Natijalar va ularning tahlili. Kalambur (so'z o'yini) → Til o'yini → O'yin ushbu gipo-giperonim zanjirga ko'ra kalambur - til o'yinining bir turi, til o'yini esa kengroq tushuncha bo'lib, umumiy o'yin konsepti bilan bog'liq, lekin unga to'liq mos kelmaydi [17]. "Kalamburning uslubiy maqsadi ommaviy nutqda - komik effekt yaratish va tinglovchilarning diqqatini muayyan muammoga qaratish", - deydi M.V.Ushkalova. Til o'yini esa madaniyatning tarkibiy qismidir. G.V.Panomareva so'z o'yinlari va ularni hosil qiluvchi vositalarni tadqiq etgan, shuningdek, tarjima muammolarini ham o'rgangan. Uning izlanishlariga ko'ra "Kalambur yaratishda quyidagi til vositalari qo'llashimiz mumkin: ko'p ma'nolilik (polisemiya), omonimiya, paronimiya, qofiyalash (rifma), sintaktik/morfologik/grafik transpozitsiyalar" [25].

XX asr rus adabiyotida "Kumush davr" hisoblanib, bu zamonada A. Averbchenko, N. Teffi, O. Orsher, O. Dimov kabi buyuk yumoristlar ijod qilganlar. Kelgusi avlodlar ularning asarlari asosida tadqiqot ishlari olib borishgan, xususan, V.K.Prixodko "N.A.Teffi asarlarida kalambur va uni yaratish usullari" hamda E.K.Gurova "Satirik diskursning o'ziga xos xususiyatlari (A. T. Averbchenko hikoya va felyetonlari asosida)" mavzularida dissertatsiyalar yozgan. O.I.Solovyeva, Y.Kucheryavix, G.A.Pogrebnyak va A.V.Sherbakovalar ham Teffi hamda Averbchenko ijodiga asoslangan ilmiy ishlar yozishgan [26].

Kalambur til birliklaridan foydalanish jarayonida yuzaga keladigan hazil turlaridan biridir, - deb ta'kidlaydi T.A.Gridina [18]. Darhaqiqat, N.K.Bochorishvili Shekspir komediya va tragediyalaridagi so'z o'yinlarning xususiyatlarini o'rganadi hamda kalamburlarning turlarini aniqlaydi [14]. Nikishin Yaroslav Konstantinovich til o'yinlarining funksional amalga oshirilishi, V.Vysotskiy she'riy matnlarda so'z o'yinlari hamda hajv qo'zg'atuvchi unsurlarni tadqiq etgan, shuningdek, Murashev Timur Ilgizovich she'riy matnlarda so'z o'yinlari hamda ularni hosil qiluvchi vositalarni o'rgangan. G.V.Panomareva [25] so'z o'yinlari va ularni hosil qiluvchi vositalarni tadqiq etgan, shuningdek, tarjima muammolarini ham o'rgangan. Y.N.Vasilevich hamda T.I.Murashevlar kalamburni lingvistik, lingvo-stilistik va tarjima tomondan tadqiq etgan bo'lsa, S.S.Medvedev va E.V.Xrushevalar ularni lingvokulturologik aspektlarini o'rgangan.

Rus tilshunosligida kalamburning tadqiqiga doir salmoqli ishlar amalga oshirilganiga qaramasdan kalamburga xos emotsional-ekspressivlik hamda kalamburning kommunikativ muvaffaqiyatni ta'minlovchi lisoniy va nolisoniy omillar e'tibordan chetda qolganligini ta'kidlash zarurdir. Kalamburning sotsiopragsmatik, lingvokulturologik, psixolingvistik jihatlari ham yetarli darajada yoritilmagan. Kalamburning bolalar nutqi hamda didaktik materiallarda, media va internetda qo'llanilishi bo'yicha izlanishlar kam.

O'zbek adabiyotshunosligi va tilshunosligida kalambur - askiya janrida keng qo'llaniladi. Askiya qadimiy xalq o'g'zaki ijodi namunalaridan biri bo'lib "O'zbek tilining izohli lug'ati"da unga, "ziyrak, aqlli, zehnl, qobiliyatli" ma'nolarini ifodalovchi zakiy so'zining ko'plik shakli askiya (azkiyo) sifatida ta'rif berilgan [29]. Askiya qadi-qadim zamonlardan

buyon bayramlar, yig'inlar, sayllar ,to'y-tomosha va ziyofatlarning ajralmas, madaniyatimizning bir bo'lagi bo'lib kelgan . Rasul Muhammadiyev birinchilardan bo'lib askiyaga doir keng ko'lamli izlanishlar olib borgan, shuningdek, askiya materiallarini to'plashga qaratilgan ekspeditsiyalar tashkil etgan. X.Dustmatov askiya janri xususida ko'plab izlanishlar olib borgan hamda "Askiya matni lingvostilistikasi"(2015), "Askiya-so'z o'yinlari san'ati"(2022), "O'zbek milliy so'z o'yinlarining ifodalanishi" (2010) kabi kitoblar yozgan.

Xulosa. Umuman olganda kalambur stilistik vosita sifatida o'zbek adabiyotida to'liq va tizimli o'rganilmaganligi sababli kalambur tadqiqiga doir izlanishlar o'zbek tilida kam sonli tashkil etadi. Kalamburning sotsiopragmatik, lingvokulturologik, psixolingvistik jihatlarida haqida tadqiqotlar deyarli mavjud emas, shu qatorda uning talim jarayonida

qo'llanilishi, Internet va Mediadagi roli, tarjimaadagi o'ziga xosliklari, ayniqsa, boshqa xorijiy tillar bilan qiyosiy – tipologik tadqiqi chuqur o'rganilmagan . Shuningdek, leksik-stilistik vositalarning ingliz nutqida kalambur ifodasiga xos funksional-semantik potentsiali, kalamburga xos emotsional-ekspressivlik hamda nutqdagi ahamiyati tadqiq etimaganligi ushbu ishning zaruratini yanada yoritib beradi.

Dunyo miqyosida kalambur lingvistik, stilistik, shakliy, kognitiv, sotsial hamda qisman pragmatik jihatdan o'rganilgan bo'lsada, kalambur lingvoreativ jarayon mahsuli sifatida tadqiq etilmagan, shu qatorda, uning nutqda muvaffaqiyatli voqelanishiga tasir etuvchi vositalar, kalamburga xos emotsional-ekspresivlik, fonostilistik vositalarning ta'siri, pragmatik xoslanishi xususida o'zbek tilida adabiyotlar mavjud emas.

ADABIYOTLAR

1. Attardo S. Universals in puns and humorous wordplay //Cultures and traditions of wordplay and wordplay research. – 2018. – C. 89-110.-p91
2. Chiaro D. The language of jokes in the digital age: Viral humour. – Taylor & Francis, 2018. – C. 178.-p 15
3. Chiaro D. The language of jokes: Analyzing verbal play. – Routledge, 2006.
4. De S. K. Sanskrit poetics as a study of aesthetic. – Univ of California Press, 2023.
5. Delabastita, D: Wordplay and Translation: Introduction. InThe Translator. Studies in Intercultural Communication. Volume 2, Number 2. special issue. Manchester: St.JeromePublishing, 1996.-p128
6. Fisher J. The magic of Lewis Carroll. London, 1973. P. 288.
7. Gaddie G. P. Homophony and paronomasia in America: on the validity of puns. – Bowling Green State University, 1989.
8. Kadirov B. Ispan va o'zbek tillarida kalamburning tuzilishi va uning o'ziga xos xususiyatlari // O'zbekistonda xorijiy tillar. — 2023. — № 6 (53). — B. 297-306.-b 300
9. Lems K. Laughing All the Way: Teaching English Using Puns //English Teaching Forum. – US Department of State. Bureau of Educational and Cultural Affairs, Office of English Language Programs, SA-5, 2200 C Street NW 4th Floor, Washington, DC 20037, 2013. – T. 51. – №. 1. – C. 26-33.-p.28.
10. Pollack J. The Pun Also Rises: How the Humble Pun Revolutionized Language, Changed History, and Made Wordplay More Than Some Antics. – Avery, 2012.
11. Raskin V., Raskin V. Semantic theory of humor //Semantic mechanisms of humor. – 1984. – C. 99-147.
12. Waley, Arthur (1982), Three ways of thought in ancient China Stanford University Press, p. 81.
13. Shcherbina A. A. Сущность и искусство словесной остроты (каламбур): к вопросу о специфике языкового мастерства в русской советской комедии //(No Title). – 1958.
14. Бочоришвили Н. К. Слово в риторических приемах у Шекспира //АКД. М.: МГУ. – 1982.
15. Виноградов В.С. Формально обусловленный перевод каламбуров-созвучий. // Тетради переводчика, М.:
16. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. - М.: У Междунар. отношения, 1980. - 342 с.
17. Вороничев О. Е. Каламбур в ряду смежных феноменов языковой игры //Уральский филологический вестник. Серия: Язык. Система. Личность: лингвистика креатива. – 2017. – №. 2. – С. 31-38.- с 34.
18. Гридина, Т.А. Языковая игра: стереотип и творчество. - Екатеринбург, - 1996. – 372 с.
19. Гурова Е. К. Особенности сатирического дискурса (на материале рассказов и фельетонов АТ Аверченко). – 2000.
20. Иванов С. С. Игра слов и способы её создания: смысловая и звуко-смысловая игра слов //Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – 2009. – №. 6-2. – С. 227-231.-с 227
21. Кучерявых Ю. Языковая игра в художественных текстах АТ Аверченко: прагматические характеристики и структурно-семантические формы реализации : дис. – 2019.
22. Мурашев Т. И. Языковая игра в текстах песенного жанра (на материале английского языка) : дис. – Башкирский государственный университет, 2007.
23. Никишин Я. К. Функциональные аспекты языковой игры. – 2002.
24. Погребняк Г. А. Поэтика парадоксального в малой сатирико-юмористической прозе первой трети XX века (А. Аверченко, Саша Черный). – 2003.
25. Пономарева Г. В. Каламбур как форма реализации языковой игры в англоязычной персуазивной коммуникации в аспекте перевода //авто-реф. дис... канд. филол. наук. – 2009. – Т. 10. – №. 19. – С. 22-23.
26. Приходько В. К. Каламбур и приемы его создания в произведениях НА Тэффи. – 1998.
27. Санников В.З. Каламбур как семантический феномен // Вопросы языкознания, №3, 1995.
28. Соловьева О. И. Фразеологические единицы как средство создания комического в произведениях АТ Аверченко и НА Тэффи : дис. – Магнитогорский государственный университет, 2001.
29. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Тошкент: ЎМЭ, 2006. I жилд. –680 б.

UDK: 811.413:418

Madina BATIRKHANOVA,
Farg'ona davlat universiteti doktoranti, PhD
E-mail: mbatirxanova@mail.ru

FarDU dotsenti, p.f.n G.Davlyatova taqrizi asosida

'CULTURAL CODES' OF SOMATIC PHRASEOLOGICAL EXPRESSIONS AND THEIR LEXICOGRAPHIC INTERPRETATION

Annotation

This paper aims to explore the intricate relationship between cultural codes and somatic phraseological expressions, highlighting their significance in language learning and translation practices. By examining specific examples of somatic phrases across various languages, this study will illustrate how cultural references and social norms are embedded within these expressions, ultimately affecting their interpretation and usage.

Key words: cultural codes, somatic expressions, phraseological expressions, lexicographic interpretation, body-related idioms, cultural significance, semantic meaning, linguistic analysis, cross-cultural communication, metaphorical language, non-verbal communication, contextual meaning, idiomatic usage, language and culture, expression interpretation, expressions.

«КУЛЬТУРНЫЕ КОДЫ» СОМАТИЧЕСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ВЫРАЖЕНИЙ И ИХ ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ

Аннотация

Цель этой статьи – изучить сложные отношения между культурными кодами и соматическими фразеологическими выражениями, подчеркнув их значение в изучении языка и практике перевода. Рассматривая конкретные примеры соматических фраз на разных языках, это исследование проиллюстрирует, как культурные ссылки и социальные нормы встроены в эти выражения, в конечном итоге влияя на их интерпретацию и использование.

Ключевые слова: культурные коды, соматические выражения, фразеологические выражения, лексикографическая интерпретация, идиомы, связанные с телом, культурная значимость, семантическое значение, лингвистический анализ, межкультурная коммуникация, метафорический язык, невербальная коммуникация, контекстуальное значение, идиоматическое использование, язык и культура, интерпретация выражений, выражения.

SOMATIK FRAZEOLGIK BIRLIKLARNING "MADANIY KODLARI" VA ULARNING LEKSIKOGRAFIK TASNIFI

Annotatsiya

Ushbu maqolaning maqsadi madaniy kodlar va somatik frazeologik iboralar o'rtasidagi murakkab munosabatlarni o'rganish, ularning til o'rganish va tarjima amaliyotidagi ahamiyatini ko'rsatishdir. Turli tillardagi somatik iboralarning o'ziga xos misollarini o'rganib chiqib, ushbu tadqiqot madaniy murojaatlar va ijtimoiy meyorlar ushbu iboralarga qanday singdirilganligini va oxir-oqibat ularning talqini va ishlatilishiga ta'sir qilishini ko'rsatib beradi.

Kalit so'zlar: Madaniy kodlar, somatik iboralar, frazeologik iboralar, leksikografik talqin, tanaga aloqador iboralar, madaniy ahamiyat, semantik ma'no, lingvistik tahlil, madaniyatlararo muloqot, metafora til, noverbal aloqa, kontekst ma'nosi, idiomatik qo'llanish, til va iboralar, talqin.

Introduction. The interplay between language and culture is a fundamental aspect of human communication, where 'cultural codes' serve as the underlying framework that shapes the meaning and usage of somatic phraseological expressions. These expressions, which incorporate bodily references to convey emotions and ideas, are deeply embedded in the cultural contexts from which they arise. The significance of understanding these cultural codes cannot be overstated, particularly in an era of globalization where effective communication across diverse linguistic backgrounds is crucial. This paper seeks to unravel the intricate relationship between cultural codes and somatic phraseological expressions, emphasizing their relevance in language learning and translation practices. By analyzing specific examples from various languages, this study aims to illustrate how cultural references and social norms are interwoven within these expressions, thereby influencing their interpretation and application. Moreover, this exploration will delve into the ways

somatic expressions act as reflections of human experience and identity, revealing the collective values and beliefs that they encapsulate. Through a comprehensive literature review, the research will draw upon existing scholarly works to establish a foundation for understanding the role of somatic expressions in facilitating communication and connection among individuals. By highlighting the importance of context in interpreting these expressions, the study will demonstrate how they often convey meanings that transcend mere words, tapping into shared cultural narratives that enrich interpersonal interactions. In addition to enhancing our understanding of linguistic diversity, this investigation will underscore the potential of somatic expressions to foster empathy and understanding across cultural boundaries. By examining various cultural practices and non-verbal cues, we can appreciate the rich tapestry of gestures, postures, and facial expressions that contribute to our shared human experience. Ultimately, this research aims to illuminate the profound impact of somatic expressions on social cohesion

and interpersonal relationships, advocating for a more inclusive approach to communication that values diverse perspectives and promotes mutual respect. In doing so, it aspires to pave the way for meaningful exchanges that bridge cultural gaps and encourage a harmonious coexistence in our increasingly interconnected world.

Literature review will delve into various scholarly works that explore the relationship between somatic expressions and cultural identity, providing a foundation for understanding how these non-verbal cues function within different social frameworks[1]. This analysis will also consider the role of historical and social factors in shaping these expressions, illustrating how they evolve over time while remaining deeply rooted in cultural contexts[2]. By examining case studies and theoretical frameworks, this literature review aims to uncover the complexities of how somatic expressions serve as a bridge between personal experiences and broader societal narratives, ultimately enriching our understanding of human interaction[3. p. 21]. This comprehensive exploration will highlight the significance of somatic expressions in facilitating communication and connection among individuals, emphasizing their potential to convey emotions and cultural nuances that words alone may fail to capture[1]. Through this lens, we can appreciate how somatic expressions not only reflect individual identities but also serve as a means of cultural transmission, influencing and shaping collective experiences within diverse communities[5]. This investigation will also consider the role of somatic expressions in fostering empathy and understanding across different cultural contexts, illustrating how these nonverbal cues can transcend language barriers and promote deeper interpersonal connections[6]. By testing various cultural practices and traditions, we can uncover the rich tapestry of gestures, postures, and facial expressions that contribute to our shared human experience, ultimately revealing the profound impact they have on social cohesion and interpersonal relationships [5]. Through this exploration, we aim to highlight the significance of somatic expressions as vital tools for communication that enrich our interactions and enhance mutual respect among individuals from varied backgrounds. This understanding can lead to more inclusive environments where diverse perspectives are valued, fostering a sense of belonging and collaboration among community members[9]. Recognizing and appreciating these nonverbal cues not only enhances our ability to connect with others but also empowers us to navigate cultural differences with sensitivity and awareness, paving the way for more meaningful exchanges. Such meaningful exchanges can bridge gaps between cultures, promoting empathy and understanding that transcend language barriers and foster deeper connections within our increasingly globalized society. These connections can ultimately contribute to a more harmonious coexistence, encouraging individuals to share their unique stories and experiences while learning from one another in a spirit of openness and curiosity.

This diversity underscores the necessity for educators and translators to cultivate an awareness of such variances, thereby enhancing their ability to navigate cross-cultural interactions with sensitivity and insight.

Results and Discussions. It will reveal the insights gained from our analysis, highlighting both commonalities and differences in somatic expressions across cultures. This understanding will not only enhance our appreciation of non-verbal communication but also inform strategies for fostering empathy and collaboration in diverse settings[15].

Moreover, the exploration of somatic expressions extends beyond mere linguistic analysis to encompass a broader understanding of cultural identity and memory. As these phrases often encapsulate historical narratives and collective

experiences, they serve as vital links between past and present, reflecting how societies evolve while retaining core values[16]. For example, in examining the use of body-related metaphors in different languages, we can uncover distinct worldviews that shape interpersonal relationships and social structures; such insights reveal not only similarities but also divergences that define cultural uniqueness. This dynamic interplay suggests that somatic phraseology is not static but rather fluid, adapting to contemporary contexts while preserving its roots, thereby enriching our comprehension of human interaction across cultures. This ongoing evolution of language emphasizes the importance of cultural sensitivity and awareness, as it allows individuals to navigate complex social landscapes while honoring the traditions that inform their identities.

Furthermore, the notion that somatic expressions serve as reflections of human experience and identity may overlook the possibility of universal emotional expressions that transcend cultural boundaries. For instance, basic human emotions like joy, sadness, or anger often elicit similar physical responses across various cultures, suggesting that there are innate, biological underpinnings to somatic expressions that should not be ignored. This universality can foster a sense of commonality that unites individuals, regardless of their cultural backgrounds, rather than emphasizing differences. Additionally, while the paper asserts that understanding cultural codes fosters empathy and respect, it is vital to consider that an overemphasis on these codes may inadvertently create divisions rather than promote inclusivity[11]. If individuals become too focused on identifying and adhering to specific cultural expressions, they may neglect the broader human connections that can arise from shared experiences and emotions. In summary, while investigating the relationship between cultural codes and somatic phraseological expressions can provide valuable insights into language and communication, it is crucial to balance this understanding with an acknowledgment of universal emotional experiences and the potential pitfalls of cultural overemphasis. This approach can lead to more effective and meaningful interactions that prioritize human connection over cultural specificity.

Here are some examples of somatic phraseological expressions that illustrate the interplay between cultural codes and their meanings across different languages and cultures:

1. "Cold feet" (English): This expression refers to a sudden loss of confidence or hesitation, often used in the context of someone getting nervous before a significant event, such as a wedding. The cultural code here relates to the idea of physical sensations reflecting emotional states, which may not be immediately understood by non-native speakers.

2. "Butterflies in the stomach" (English): This phrase describes the feeling of nervousness or excitement. The imagery of butterflies conveys a lightness and fluttering sensation, which is culturally recognized as a common expression of anxiety or anticipation.

3. "Having a chip on your shoulder" (English): This phrase means to be angry or hold a grudge. The cultural reference comes from the idea of someone carrying a physical chip on their shoulder, inviting confrontation, which may not resonate in cultures where different expressions of anger or grievance are used.

4. "To have a heavy heart" (English): This expression indicates feeling sad or burdened by emotions. It reflects the cultural understanding that emotional pain can manifest physically, a concept that may vary in interpretation across cultures.

5. "To pull someone's leg" (English): This phrase means to tease or joke with someone. The cultural code here suggests a playful interaction, which may not be universally understood, as some cultures may interpret teasing differently.

6. "Laughter is the best medicine" (English): This expression implies that humor and laughter can improve one's mood and health. The cultural significance of laughter as a healing mechanism may not hold the same weight in all cultures.

7. "To lose one's head" (English): This phrase means to become very upset or angry. The image of losing one's head conveys a sense of losing control, which can vary in interpretation across cultures.

8. "To have a finger in every pie" (English): This expression refers to being involved in many activities or projects. The cultural imagery of fingers and pies can be interpreted differently depending on local customs and idioms.

9. "To break the ice" (English): This phrase means to initiate conversation in a social setting, easing tension. The concept of 'ice' as a barrier to communication may not translate directly into cultures with different social customs.

10. "To bite the bullet" (English): This expression means to face a difficult situation with courage. The imagery of biting a bullet reflects a cultural understanding of enduring pain, which may not be universally applicable.

These examples demonstrate how somatic expressions are deeply rooted in cultural contexts, influencing their interpretation and usage in communication. Understanding these nuances can enhance effective cross-cultural interactions. Recognizing the significance of such idioms allows individuals to navigate conversations more adeptly, fostering connections that transcend cultural barriers and promote mutual understanding. By appreciating the role of cultural idioms, communicators can develop strategies that bridge gaps in understanding, ultimately leading to more meaningful exchanges across diverse backgrounds.

Methods for achieving this balance may include intercultural dialogue, educational programs that highlight both

cultural uniqueness and common human experiences, and the use of inclusive language that resonates with diverse audiences. Such an approach not only enhances social cohesion but also drives innovation by bringing together diverse perspectives that can lead to creative solutions for pressing issues[15]. By fostering an environment where diverse voices are heard and valued, we pave the way for a future that embraces inclusivity and harnesses the collective strengths of various communities.

In conclusion, this research highlights the intricate relationship between cultural codes and somatic phraseological expressions, emphasizing their significance in enhancing communication across diverse linguistic and cultural contexts. By exploring the embedded meanings and nuances of these expressions, we gain valuable insights into how they reflect individual emotions and collective societal values. The analysis underscores the importance of context in interpreting somatic expressions, revealing their potential to transcend mere words and tap into shared cultural narratives that enrich interpersonal interactions. Furthermore, this study advocates for a balanced approach that acknowledges both cultural diversity and universal emotional experiences, fostering empathy and understanding among individuals. By recognizing the fluidity of somatic phraseology and the cultural codes that shape it, educators and translators can develop more effective strategies for navigating cross-cultural communication. Ultimately, this exploration contributes to a deeper appreciation of the role somatic expressions play in facilitating meaningful exchanges and promoting social cohesion in our increasingly interconnected world. Through this lens, we can cultivate inclusive environments that celebrate diverse perspectives and empower individuals to connect on a human level, paving the way for a more harmonious coexistence.

REFERENCES

1. Hossain. North South. University, Bangladesh. 11/2017-11/2018. No.4. PP. 529-553.
2. Gao, et al. AI or Human The Effect of Streamer Types on Consu. International Journal of Human-Computer Interaction; Taylor & Francis, January 2024, 41(2):1-13
3. Cheng, L.-R. L. Codes and Contexts: Exploring Linguistic, Cultural, and Social Intelligence. The ASHA Leader. The ASHA Leader. 2007. Volume 12, Number 7, Pages 8-33.
4. Corner J. Codes and cultural analysis. Media, Culture & Society. 1980. – 73-86 pp.
5. Rtisheva O. V., & Ртищева О. В. Content of Language Cultural Universal in Cross-Cultural Communication. Journal of Siberian Federal University. Журнал Сибирского федерального университета. Гуманитарные науки. Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences; 2018. P. 128-136.
6. Bashkatova Y.A. Symbolic features of somatic concepts. Humanities & Social Sciences; 2014. P. 138-146.
7. Jürgens R. The impact of vocal expressions on the understanding of affective states in others. Humanities & Social Sciences; 2015. P. 158-166.
8. Akbulut F.D. Cross-Cultural Pragmatics and Conceptual Metaphor Theory: The Translation of Idiomatic Expressions. Söylem; 2023. 138-146 pp.
9. Vaziri A., Esmaeilinasab M., Hamdieh M. and Farahani H. Cultural Obstacles in Emotion Expression among Patients with Somatic Symptom Disorder (SSD) in an Iranian Sample: A Qualitative Study. International Journal of Behavioral Sciences, 2019. 13(1), PP. 8-13.
10. Lorie Á, Reinero DA, Phillips M, Zhang L, Riess H. Culture and nonverbal expressions of empathy in clinical settings: A systematic review. Patient Educ Couns. 2017 Mar;100(3):411-424.
11. Yampolsky, M. A., Amiot, C. E., & de la Sablonnière, R.. Multicultural identity integration and well-being: A qualitative exploration of variations in narrative coherence and multicultural identification. Frontiers in Psychology. Front. Psychol., 14 March, 2013. 421-434pp.
12. Bhugra D, McKenzie K. Expressed emotion across cultures. Advances in Psychiatric Treatment. 2003; 9(5): P. 342-348.
13. Khusanova, M. A., & Khusanova, M. A. On the study of somatic cods. Scientific Journal of the Fergana State University. 2023. P. 473-480.
14. Batyrkhanova, M. The somatic cultural codes in the study of english, russian and uzbek phraseologisms. Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 2024, 4(4).. P. 235-244.
15. Perceiving the Inevitable Understanding Observer Reactions to Workplace Mistreatment. J Organ Behavior. July 2025. P. 431-442. 26(5)
16. Симбирцева, Н. А. (2016). «Код культуры» как культурологическая категория. ЗНАНИЕ. ПОНИМАНИЕ. УМЕНИЕ; 2016 — №1. С. - 157-165.

UDK:415.61=20(045)

Raxima BERDIYOROVA,
Qarshi davlat universiteti katta o'qituvchisi
E-mail: berdiyovorarahima@gmail.com

O'zDJTU professori, f.f.d J.Yakubov taqrizi asosida

ZAMONAIY TILSHUNOSLIKDA OKKAZIONAL FRAZIOLOGIK BIRLIKLARNING QO'LLANISHIGA DOIR QARASHLAR

Annotatsiya

Maqolada zamonaviy tilshunoslikdagi okkazonalizmlarning mohiyati, shakllanish usullari va qo'llanilishi tahlil qilingan. Okkazonalizmlar muallifning individual ijodiy yondashuvini, emotsional bahosini ifodalash, shuningdek, matnning ekspressivligini oshirish vositasi sifatida ko'rib chiqilgan. Ingliz va fransuz tillaridagi okkazonal frazeologik birliklarning hosil bo'lishi va funksional xususiyatlariga alohida e'tibor berilgan. Pragmatika va pragmalingsvistika sohalaridagi tadqiqotlar asosida okkazonalizmlarning nutqiy vaziyatga bog'liqligi va matn ichidagi o'rni ko'rsatilgan. Tadqiqot natijasida kelajakda okkazonal frazeologik birliklarning qiyosiy tadqiqiga ehtiyoj mavjudligi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: Okkazonalizm, pragmatika, pragmalingsvistika, frazeologiya, ekspressivlik, nutq birliklari, uslubiyat, semantik xususiyatlar, ingliz tili, fransuz tili.

VIEWS ON THE USE OF OCCASIONAL PHRASEOLOGICAL UNITS IN MODERN LINGUISTICS

Annotation

The article analyzes the essence, methods of formation, and usage of occasionalisms in modern linguistics. Occasionalisms are considered as a means of expressing the author's individual creative approach, emotional evaluation, and enhancing textual expressiveness. Particular attention is paid to the formation and functional characteristics of occasional phraseological units in English and French. Based on research in pragmatics and pragmalingsvistics, the dependence of occasionalisms on speech context and their role in texts is highlighted. The study emphasizes the need for comparative research on occasional phraseological units in future investigations.

Key words: Occasionalism, pragmatics, pragmalingsvistics, phraseology, expressiveness, speech units, stylistics, semantic features.

ВЗГЛЯДЫ НА ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОККАЗИОНАЛЬНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Аннотация

В статье рассмотрены сущность, способы формирования и употребления окказионализмов в современной лингвистике. Окказионализмы представлены как средство выражения индивидуального творческого подхода автора, эмоциональной оценки, а также повышения экспрессивности текста. Особое внимание уделено формированию и функциональным особенностям окказиональных фразеологических единиц в английском и французском языках. На основе исследований в области прагматики и прагмалингвистики показаны зависимость окказионализмов от речевого контекста и их роль в тексте. В результате исследования отмечена необходимость проведения сравнительного анализа окказиональных фразеологических единиц в будущих исследованиях.

Ключевые слова: Окказионализм, прагматика, прагмалингвистика, фразеология, экспрессивность, речевые единицы, стилистика, семантические особенности.

Kirish. Dunyo tilshunosligida uzoq vaqt davomida tilshunoslar til va nutqning umumiy munosabati muammosini leksik va so'z yasash doirasida aniqlab kelishgan. Okkazonalizm tilshunoslar tomonidan so'z, ma'no, ibora, tovush birikmasi, sintaktik shakllanish sifatida ta'riflangan. Adabiy me'yordagi so'zlar va okkazonalizmlar, potentsial so'zlar va alohida muallif lug'ati o'rtasida aniq chegara qo'yilmagan. Shu bilan birga, me'yoriy so'zlar til birliklari sifatida qaralsa, okkazonalizmlar esa nutq birliklari hisoblanadi.

Mamlakatimizda zamonaviy tilshunoslik yo'nalishlariga oid tadqiqotlarning keng ko'lamda amalga oshirilayotgani ijobiy holatdir, shuning bilan birga ingliz tilida mualliflik okkazonal frazeologik birliklarning shakllanish muammosi yetarlicha o'rganilmagan. Ingliz tilida okkazonalizmlar qo'llanishining eng samarali usullarini ta'kidlashda ham alohida nomuvofiqliklar mavjud. Ushbu

tadqiqotda zamonaviy ingliz tilidagi okkazonal frazeologik birliklarning shakllanish va qo'llanish usullari ko'rib chiqiladi. Ushbu mavzuning dolzarbligi zamonaviy ingliz tilida mualliflik okkazonalizmlarining shakllanishi muammosining yetarli darajada o'rganilmaganligi bilan bog'liq. Ayniqsa, tadqiqotchilarda okkazonalizmlarning uslubiy-estetik xususiyatlari qiziqish uyg'otadi, ularning o'ziga xosligi ingliz tilidagi badiiy adabiyotni tushunish va talqin qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Keyingi yillarda respublikamizning tilshunoslik sohasida ingliz tilida komparativ frazeologizmlarni tadqiq etish, uning tildagi o'rni, ahamiyati, struktur-semantik va funksional xususiyatlarini ilmiy jihatdan tadqiq qilish zarurati kuchaymoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Hozirgi vaqtda pragmatika tilshunoslikning dolzarb yo'nalishi bo'lib qolmoqda. Zamonaviy tilshunoslikda "pragmatika" va "pragmalingsvistika" so'zlari qo'llanishining leksik, semantik

va sintaktik xususiyatlari haqida ko'plab ilmiy ishlar olib borilmoqda. Jumladan A.F.Artemova[1], Y.D. Apresyan[2], Ch.P. Pirs[3], Y.K. Melvil[4], kabi tilshunos olimlarning asarlarida buni kuzatish mumkin.

Tadqiqot obyekti va qo'llaniladigan metodlar.

Ushbu tadqiqotning obyekti zamonaviy tilshunoslikda ingliz va fransuz tillarida qo'llaniladigan okkazonal frazeologik birliklardir. Tadqiqot jarayonida ingliz va fransuz tilidagi okkazonalizmlarning shakllanishi, qo'llanish xususiyatlari hamda pragmatik jihatlari o'rganilgan.

Maqolada asosan tavsifiy, qiyosiy-tahliliy hamda pragmatik analiz metodlaridan foydalanildi. Tavsifiy metod orqali okkazonal frazeologik birliklarning mohiyati, funksional va stilistik jihatlari batafsil ta'riflandi. Pragmatik analiz usuli orqali esa mazkur frazeologik birliklarning kontekstga bog'liq bo'lishi, ularning nutqdagi ekspressiv va pragmatik funksiyalari atroflicha tahlil qilindi. Shuningdek, tadqiqot davomida ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish orqali mavjud ilmiy qarashlar va tadqiqotlarning nazariy jihatlari umumlashtirildi.

Zamonaviy tilshunoslikda okkazonalizmlarni, ularni hosil qilish, turli janrlardagi matnlarda qo'llanishining o'ziga xos xususiyatlari, ularning so'z hosil qiluvchi va stilistik xarakteristikalarini o'rganishga va tadqiq qilishga qaratilgan ko'p sonli ilmiy tadqiqotlar va ishlar mavjud [5]. Olimlarning fikricha, mualliflik so'zlari yaratilishining asoiy sababi shundaki, zamonaviy tilda uning leksik zaxirasining faol bo'lishi yuz bermog'ida. Hozirgi leksikada ko'rish mumkin bo'lgan eng xarakterli va ayni paytda eng farq qiluvchi jarayon unga yangi birliklarning qo'shilish jarayonidir. Ushbu jarayonga zaruriyat jamiyat ehtiyojlari bilan aniqlanadi, ushbu so'zlarning eng keng ma'nosida talqin qilinadi. Okkazonal so'zlar keng tarqalgan va butun konkret jamiyat uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan faqat yangi reallikni, hodisani, fenomenni nomlash uchungina emas, balki individual kechinmalarning, kayfiyatlarining nozik konnotatsiyalarini aks ettirish, borliqning ayrim hodisalariga baho berish uchun ham paydo bo'ladi.

Okkazonalizm yaratishning eng ko'p sabablaridan biri sifatida "fikrni qisqa bayon qilishga intilish (ko'pincha yagona so'z butunlay bitta so'z birikmasini, yoki hatto gapni almashtiradi)" talqin qilinadi; "so'z birikmasini o'zi bilan almashtirib, okkazonalizmlar nutqni tejashga xizmat qiladi, uning mazmunij hajmiga va ekspressiv boyishiga ko'maklashadi"[6].

Yangi, okkazonal so'zlarni yaratishning yana bir sababini tadqiqotchilar "so'zning o'ziga xos shakli bilan uning ma'nosiga e'tibor berishda yoki so'zga yangi ma'no bag'ishlashga intilishda", shuningdek, "muallifning shakl va mazmun birligini jonlashtirish", "matnda nozik so'z o'yinini yaratish istagida". Okkazonalizm yordamida muallif tasvirlanayotgan predmetga yoki hodisaga o'z munosabatini bildirishga, ularning xarakteristikasini taklif qilishga, baho berishga intiladi [6].

Badiiy adabiyotda yangidan yasalgan leksemalarning paydo bo'lishi nafaqat ma'lum emotsional konnotatsiyani yaratishga intilish bilan emas, balki kitobxonga yetkazishda lozim bo'lgan ishonch bilan ham belgilanadi. Okkazonalizmlarning badiiy asarda paydo bo'lishi, boshqa omillardan tashqari, yana yangi realiyalarni, tushunchalarni, hodisalarini nomlash zaruriyati bilan bog'liq bo'lishi mumkin, ularni ifodalash uchun konkret tilda barqaror bo'lib qolgan vositalar mavjud emas.

Birlikning hosil qilinishi boriga ko'ra shu shart bilan tejamkorki, yangi hosilani ishlab chiqishga adekvat so'zni yoki tasvirlovchi jumlani qidirishga qaraganda kamroq energiya sarflanadi.

Okkazonalizmlarning tejamkorligi ko'pincha hosil qilish usullari bilan bog'liq – ko'pchilik okkazonalizmlar tilda bor bo'lgan tayyor asoslardan hosil qilingan hisoblanadi va tayyor andozalar bilan analogiya asosida yasalgan. Bunday okkazonalizmlar potensial deb atalgan so'zlardan iboratdir.

Ilmiy manbalarda ifodalangan "okkazonalizm" tushunchasi mazmun- mohiyatiga to'xtalib o'tamiz.

Okkazonalizm (okkazonal so'z) atamasi birinchi bor N.I. Feldman tomonidan "Okkazonal so'zlar va leksikografiya"[7] maqolasida kiritilgan, u qarab chiqilayotgan hodisani quyidagicha ta'riflagan: "Qo'lbola so'zlarning ular go'yoki o'sib chiqadigan kontekst bilan uzviy aloqasi ularni o'z joyida o'rinni va ayniqsa ifodali qiladi, ammo shu bilan birga, odatda, kontekstdan ajralib chiqishiga va undan tashqarida hayotga erishishiga to'sqinlik qiladi.

Ularning mana shu asosiy xususiyati tilga kirgan neologizmlardan farqli ravishda, okkazonal so'zlar deb atashga imkon beradi". Tadqiqotchi okkazonal hosilalarning quyidagi asosiy xususiyatlarini ajratib ko'rsatadi: doimiy yangilik, tildan tashqarida ishlash, muallifning mavjudligi, okkazonalizmning yaratilishini talab qilgan kontekst bilan uzviy aloqa, ma'lum joyda yoki kontekstda okkazonal so'zning alohida ifodaliligi.

"Okkazonal so'z va okkazonal so'z hosil qilish" nomli maqolada tadqiqotchi E.I.Xanpira okkazonal so'zning quyidagi ta'rifini taklif qiladi – bu "kam mahsuldor yoki mahsuldor bo'lmagan andoza bo'yicha, shuningdek, okkazonal (nutq) andoza hamda ma'lum holat uchun yoki oddiy xabar maqsadida, yoki badiiy maqsadda yaratilgan"[8] so'zdir.

O'zbek tilshunoslaridan U.A.Safarova "Zamonaviy fransuz tilida kontaminatsiyaning struktur- semantik aspektlari" mavzusidagi tadqiqotida zamonaviy fransuz tilida so'z va frazeologik birliklarning yasallishi tizimida kontaminatsiyaning o'rni hamda o'rganilayotgan tilning kontaminatsiyalangan leksik va frazeologik birliklarining tizimli-semantik jihatlari aniqlagan [10]. Mazkur ishda olima biz tahlil qilayotgan okkazonal so'zlarning eng muhim o'ziga xos xususiyatlarini sakkizta semantik guruhga ajratgan. Ular quyidagilar:

Okkazonal so'z muayyan tilning so'z yasash imkoniyatlarini nutqda amalga oshirishdir, demak, oraliq so'zni tavsiflovchi eng keng belgi uning nutqqa mansubligidir, chunki adabiy me'yordagi so'zdan farqli o'laroq, matnda tasodifiy so'zning bo'lishi shart emas. Yuqorida aytilganlarga asosanib xulosa qilishimiz mumkinki, okkazonal so'zning paydo bo'lishi til tizimining o'zi, uning umume'tirof etilgan meyorlari tomonidan oldindan belgilab qo'yilganligini ta'kidlagan holda adabiy me'yordagi so'z til birligi, oraliq so'z esa nutq birligidir.

Okkazonal so'zlarning eng xarakterli xususiyati ularning nomeyoriyligidir, chunki har qanday okkazonalizm grammatik, derivativ, semantik meyorlarning buzilishi natijasida paydo bo'ladi yoki yuzaga keladi.

Okkazonal so'zning eng muhim xususiyati uning bir martalik funksional qo'llanilishidir. Odatda bunday so'zlar okkazonal bilan so'z so'zlovchilar yoki yozuvchilar tomonidan yaratiladi, shuning uchun u nutqda faqat bir marta ishlatiladi. Mutlaqo "yangi" okkazonalizm nutq vaziyatining o'ziga xosligini yoki ifoda soyasini yaratishga qodir.

Okkazonal frazeologizmlarning barcha ma'nolarini bilishning iloji bo'lmaganligi sababli, ba'zan ularning asl mazmunini aniqlash uchun va tarjimada adashib ketmaslik uchun kodlab lug'aviy manbalardan foydalanishga to'g'ri keladi. Shuning uchun ham badiiy asar tarjimasida okkazonal frazeologizmlarning matnda qanday ifodalanishiga alohida e'tibor qaratilmoqda.

M.Akbarov[9] o'z tadqiqotida fransuz tilidagi okkazonal frazeologizmlarning ko'p tarqalgan turlarini fransuz

asarlaridan olingan ba'zi stilistik xususiyatlarini tahlil qilgan. Mazkur ishda okkazonal frazeologiya nafaqat og'zaki nutqda, balki yozma nutqda ham o'ziga xos o'rin egallashi, shuningdek, zamonaviy fransuz tilida transformatsiyaga uchragan okkazonal frazeologik birliklarning murakkablik darajasi aniqlangan, shuning uchun ishda okkazonal frazeologizmlar mikrokontekst ichida yaqin ma'noli so'zlar qurshovida hosil bo'lishi isbotlangan va okkazonal frazeologik birliklarning matnga bog'liqligi mutlaq, nisbiy va minimal ma'no darajalari orqali asoslangan.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, zamonaviy tilshunoslikda okkazonalizmlar muammosi til va nutq birliklari doirasidagi muhim masalalardan biri hisoblanadi. Tadqiqot davomida okkazonalizm tushunchasining mohiyati, uning turli tillarda, xususan ingliz va fransuz tillarida qo'llanishi, shakllanish usullari, ularning uslubiy va estetik xususiyatlari chuqur tahlil qilindi. Tadqiqot natijasida aniqlanishicha, okkazonalizmlarning asosiy vazifasi faqatgina yangi tushunchalarni ifodalash emas, balki muallifning individual nuqtai nazarini, emotsional bahosini aks ettirish va nutqning ekspressivligini oshirishdir.

Okkazonalizmlar nutqni qisqa va ta'sirli ifodalash, nutq tejamlorligi, shuningdek, matnda shakl va mazmun birligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etishi mumkin.

Shuningdek muallifning ijodiy niyatlarini kontekstga bog'liql okkazonal so'zlarning asosiy xususiyatlaridan biri sifatida ko'rish mumkinligi aytili. Shu bilan birga ishimizda tilshunos olimlarning ishlari asosida okkazonalizmlar tasnif qilindi va ularning nutqiy vaziyatga bog'liqligi, bir martalik foydalanish xususiyatlari, shuningdek, ular orqali muallifning individual psixologik holatini ifodalash imkoniyatlari o'rganildi. Ingliz tilida okkazonal frazeologik birliklarning shakllanish va qo'llanish xususiyatlariga yetarli darajada e'tibor berilmagani qayd etilib, ularning tadqiq etilishi zamonaviy tilshunoslik uchun dolzarb vazifa ekanligi ta'kidlandi. Shuningdek, maqolada pragmatika va pragmatik jihatdagi sohalaridagi tadqiqotlarning ahamiyati, pragmatik jihatdan okkazonalizmlarning o'rni va matn ichidagi funksional xususiyatlari ham o'rganildi.

Umuman olganda, maqolada ko'rilgan masalalardan kelib chiqib aytish mumkinki, okkazonalizmlar zamonaviy tilshunoslikda nafaqat yangi so'z yasash, balki muallifning dunyoqarashi, emotsional-psixologik holati va matnning ekspressivligini oshirish vositasi sifatida ham katta ahamiyat kasb etadi. Kelgusidagi ilmiy izlanishlarda turli tillarda okkazonal frazeologik birliklarning qiyosiy tadqiqiga alohida e'tibor qaratish zarurligi ta'kidlanadi.

ADABIYOTLAR

1. Агаркова О.А., Путилина Л.В. Прагматика и интонация французского речевого этикета // Вестник ОГУ №11 (160)/ноябрь 2013. – с. 186-191.;
2. Апресян Ю. Д. Прагматическая информация для толкового словаря. // Прагматика и проблемы интенциональности. – М., 1988.;
3. Пирс Ч.П. Начала прагматизма. // Перевод с английского, предисловие В.В.Кирющенко, М.В. Колопотина — СПб.: Лаборатория метафизических исследований философского факультета СПбГУ; – Алетейя, 2000.
4. Мельвил Ю.К. Чарльз Пирс и прагматизм. – М.: МГУ, 1968.
5. Муравьева Н. В. Документная лингвистика. - М: термика, 2016.
6. Агаронян И.В. Словообразование оккazonализмов-существительных в ... Материалы научной конференции (12-15 сент.1972 г.), I, - Самарканд, 1972.
7. Feldman N.I. tomonidan "Okkazonal so'zlar va leksikografiya" 1957.
8. Ханпира, Э.И. Об оккazonальном слове и оккazonальном словообразовании современного русского языка / Э.И. Ханпира. - М., 1966.
9. Akbarov M.Sh. Fransuz tilida okkazonal frazeologizmlarning stilistik xususiyatlari: Magistr akademik darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – Toshkent, 2023.
10. Сафарова У.А. Замонавий француз тилида контаминациянинг структур-семантик аспекти: Филол. фанлари доктори ... диссер. автореф. СамДУ. 2022.

UDN:81373.21(575.114)

Xolida DAVUROVA,
Toshkent gumanitar fanlar universiteti dotsenti v.b., PhD
E-mail.ru davurova72@bk.ru

Turon fanlar akademiyasi akademigi, professor S.Yakubov taqrizi asosida

TOPONIMS DERIVED FROM PROPER NAMES (BASED ON THE EXAMPLE OF JIZZAKH REGION)

Annotation

This article analyzes the lexical features of oikonyms derived from personal names in the Jizzakh region. It is revealed that the oikonyms were formed not only from people's first names, but also from their surnames, nicknames, and pseudonyms, based on data about the administrative-territorial structure of the region and scientific literature.

Key words: Anthroponym, oikonim, anthropoikonim, transanimization, myth, nicknames, pseudonym.

ОЙКОНИМЫ, ОБРАЗОВАННЫЕ ОТ ИМЕН СОБСТВЕННЫХ (НА ПРИМЕРЕ ДЖИЗАКСКОЙ ОБЛАСТИ)

Аннотация

В данной статье проанализированы лексические особенности ойконимов, образованных от имён собственных в Джизакской области. Раскрыто, что ойконимы формировались не только от имён людей, но также от их фамилий, прозвищ и псевдонимов, на основе данных об административно-территориальной структуре области и научной литературы.

Ключевые слова: Антропоним, ойконим, антропоойконим, трансанимизация, миф, прозвища, псевдоним.

ATOQLI OTLARDAN HOSIL BO'LGAN OYKONIMLAR (JIZZAX VILOYATI MISOLIDA)

Annotatsiya

Ushbu maqolada Jizzax viloyatidagi atoqli otlardan hosil bo'lgan oykonimlarning leksik xususiyatlari tahlil etilgan. Oykonimlar nafaqat kishilarning ismlaridan, balki familiyalari, taxalluslari va laqablaridan ham shakllanganligi viloyatning ma'muriy-hududiy tuzilishiga oid ma'lumotlar va ilmiy adabiyotlar asosida yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Antroponim, oykonim, antropooykonim, transanimizatsiya, mif, tahallus, laqab.

Kirish. Antroponimlarga kishilar ismi, familiyasi, otasining ismi va taxallusi hamda laqablari kiradi. Kishi ismlari va familiyalari, laqab hamda taxalluslari orqali ma'lum bir joy nomlarining atalish hollari uchraydi. Ular asosida shakllangan turar joy nomlari antropooykonimlar deb ataladi.

Antropooykonimlar uzoq tarixiy davr mahsuli bo'lib, ularning vujudga kelishi anchagina qadimiydir. Ushbu turga mansub oykonimlar jamiyatda sinflarning paydo bo'lishi va mulkdorlik tuzumining vujudga kelishi bilan yaratila boshlangan. Xususiy mulkchilikka asoslangan jamiyatning shakllanishi natijasida bunday nomlar yanada ko'paygan. Yerning har bir parchasi kimningdir xususiy mulki bo'lgan bir paytda, tabiiyki, uning egasining ismi asosiy farqlovchi belgiga aylangan [5]. Natijada, joy nomlari katta yer egalari, amaldorlar, urug' va qavm boshliqlari, mahalliy hukmdorlarning ismi, familiyasi yoki laqabi bilan ataladigan bo'lgan.

Jizzax viloyati bo'yicha to'plangan oykonimlarga oid ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, o'tmishda kishilarning ismi-sharifi, familiyasi va laqabi, ya'ni atoqli otlarning joy nomlariga o'tishi turli xil usullarda vujudga kelgan. Ushbu usullar bilan shakllangan oykonimlarga Jizzax viloyati hududidagi atoqli otlardan shakllangan oykonimlar asosida kengroq izoh berildi.

Tahlil va natijalar. Kishilarning ismi bilan atalgan oykonimlar – antropooykonimlar hisoblanadi. Ushbu holatda kishining ismi biron-bir grammatik shaklni qabul qilmaydi va ularsiz joy nomi, ya'ni oykonimga aylanadi. Jumladan, Abay, Abdukarim (Forish tumani), Misirali, O'rol (Zomin tumani), O'smat, Tog'ay, Shodmon, Xoltoy, Bo'ron, Do'smat, Mirtemir, Zebiniso (Baxmal tumani), Umar (Sharof Rashidov

tumani), Yorqin (Zafarobod tumani), Dilorom (Paxtakor tumani), Iskandar (Yangiobod tumani), Shuhrat (Arnasoy tumani) va boshqalar.

S. Ahmedov o'z tadqiqotida kishi ismi bilan shakllangan oykonimga Oysara qishlog'i nomini misol tariqasida keltiradi. Dastlab ushbu qishloq joylashgan joy soylik va to'qayzordan iborat bo'lib, hyech kim yashamagan. Oysara ismli ayol yosh bolalari bilan bu yerda terakzor, bog'lar va chorva tashkil etgan bo'lsa, keyinchalik qarindoshlari ham ko'chib kelgan. Asta-sekin bu yerda katta qishloq paydo bo'ladi. Hozirda mazkur qishloq ushbu ayolning ismi bilan ataladi [1].

Ba'zi oykonimlar tarkibida boy, bek, xon, xo'ja, so'fi, eshon so'zlari mavjud kishi ismlari ham uchraydi. Xususan, viloyatning turli tumanlarida Yo'ldoshboy, Mamirboy, (Baxmal tumani), Temirxon, Qoraboy, Shoybek, To'liboy, Tog'ayso'fi (Forish tumani) kabi oykonimlar mavjud. Mazkur oykonimlarning asosida etnonimlar yotadi, degan fikrlar ham mavjud [4]. Ushbu fikrga to'liq qo'shilib bo'lmaydi, chunki mazkur toponimlar kishilarning ismidan kelib chiqqanligi manbalarda ham qayd qilingan.

Jizzax viloyati oykonimlari tizimida kishi ismi bilan to'p so'zining birikishidan tuzilgan oykonimlar ham uchraydi. Ushbu oykonimlar tarkibidagi "to'p (to'pa)" atamasi ma'lum bir qishloqning bir qismini ifodalaydi. Odatda, o'troq o'zbeklar yashaydigan yirik qishloqlar to'plarga bo'linib, har bir to'p tarkibiga bir qancha qon-qarindosh oilalar kirgan. Ko'pincha ajdodlari yagona bo'lgan oilalar bir to'pni tashkil etib, mazkur to'p bobosi nomi bilan atalgan. Shuningdek, ba'zi to'plar kichik urug'ning nomi, berilgan laqabi, kasbkori, toifasi bilan ham nomlangan [9]. Masalan, Jizzax viloyati Baxmal tumanida

Shodmonto'bi deb nomlangan qishloq mavjud bo'lib, yuz urug'i tarkibiga kirgan Solin to'pining bir tarmog'i Shodmonto'bi deb atalgan [8]. "Shodmonto'bi" oykonimi kishi ismi va "to'p" so'zining birikishidan hosil bo'lgan.

Kishi ismiga ota, bobo, obod so'zlaridan birining qo'shilishi asosida ham oykonimlar vujudga keladi. Jumladan, Forish tumanidagi Haydarota, Xasanota, Safarota qishloqlari, G'allaorol tumanidagi Davronbobo guzari, Sharof Rashidov tumanidagi Axtamota, Parpata (Parpiota), Yorqinobod, Fayzobod qishloqlari, Zafarobod tumani, Jizzax shahridagi Hamzaobod, Xayrobod mahallalarining nomlari xuddi shunday hosil bo'lgan. Shuningdek, Do'stlik tumanidagi Davlatobod va Islomobod, Paxtakor tumanidagi Suvonobod, Yangiobod tumanidagi Meliobod, Baxmal tumanidagi Hayitobod hamda Murodobod [2] toponimlarining nomi ham shunday oykonimlari sirasiga kiradi.

Kishi ismi va indikatorlar, ya'ni toponomik aniqlagichlar birikuvi asosida shakllangan oykonimlar. Bunday holatda shaxs otlariga tepa, ovul, quduq, ravot, kent, qishloq, qo'rg'on, cho'p, qo'ton, jar kabi so'zlarni qo'shish orqali antropooykonimlar hosil bo'lgan. Masalan, Jizzax viloyati Zomin tumanida Eshmatovul deb nomlangan qishloq mavjud. Ushbu oykonim kishi ismi bilan atalgan bo'lib, "Eshmat bunyod etgan qishloq" degan ma'noni anglatadi [11].

Zomin tumanidagi yana bir oykonimni bunga misol qilib keltirish mumkin. Hayitqulpepa qishlog'ida tepa borligi va ushbu tepani Hayitqul degan shaxs bunyod etgan degan fikrlar mavjud [7]. Ushbu nomlar hozirda kishi ismi va indikatorlardan tuzilgan hamda ular sintaktik birikma hosil qilgan. Demak, Eshmatovul – Eshmatning ovuli, Hayitqulpepa – Hayitqul bunyod etgan tepa demakdir.

To'plangan dala materiallari asosida G'allaorol tumanida Zokirovul [2] qishlog'i borligi aniqlandi. Ushbu toponim ham xuddi shu ma'noni anglatadigan oykonim hisoblanadi.

Jizzax viloyati antropooykonimlarni tarkibida kishilarning familiyasi, taxallusi hamda kishi laqablarining ham joy nomlariga ko'chganini kuzatish mumkin.

Jizzax viloyati hududida kishilarning familiyalari asosida shakllangan joy nomlariga A. Ikromov (Paxtakor tumani), Y. Oxunboboyev (Sharof Rashidov tumani), E. Yusupov, B. Fayziyev (Arnasoy tumani), B. Nazarov (Sharof Rashidov tumani), X. Abdurjabborov (Jizzax shahri), B. Ibragimov, I. Karimov (Baxmal tumani), Fozil Yo'ldosh (Zarbdor tumani) kabi antropooykonimlarni qayd etish mumkin.

Kishilarning taxallusi bilan atalgan antropooykonimlarga Zarbdor tumanidagi Oybek, Do'stlik, Sharof Rashidov, Zarbdor va Zomin tumanlaridagi Navoiy, Zomin hamda Sharof Rashidov tumanlaridagi Ulug'bek qishloqlari, Arnasoy tumanidagi Bobur mahallasi nomlarini misol qilib keltirish mumkin.

Viloyati oykonimlari tarkibida kishi laqablari asosida shakllangan oykonimlar ham uchraydi. Masalan, G'allaorol tumanida Ko'sa deb nomlangan qishloq mavjud. O'z navbatida, qadimda qo'ng'iro't qabilasining voxtamg'ali bo'limining bir shoxobchasi ko'sa deb atalgan. Shuningdek, qipchoq, kenagas va laqay qabilalarining tarkibida ham ko'sa urug'i mavjud [8]. Ko'sa so'zi nafaqat urug' nomini, balki laqab ma'nosini ham ifodalaydi. Demak, ushbu oykonimning hosil bo'lishida "ko'sa" laqabi asos bo'lib xizmat qilgan.

G'allaorol tumanidagi yana bir qishloqning nomi Mirzakesak deb ataladi. Chunki, qirg'izlarning bir urug'i nomi "kesak" bo'lib, Mirzakesak esa ushbu urug'ning bir tarmog'i hisoblanadi. "Mirzakesak" oykonimi kishi ismi va laqabi asosida shakllangan. Ushbu antropooykonimlar tarkibidagi

ko'sa, kal, kesak, soqov so'zlari laqab ma'nosidan tashqari, patronim hamda etnonim ham sanaladi [6].

S.N. Ahmedov Jizzax viloyati toponimiyasida laqablar asosida vujudga kelgan joy nomlari mavjudligini ta'kidlab, ularga Zomin tumanidagi Sarimesh, Sultondev, Sultonqayqi, Abdivovona va Abdigarang [1] kabi toponimlarni misol sifatida keltiradi.

Shuningdek, antropooykonimlar quyidagi nomlarda ham ifoda qilingan: 1) adabiyot va madaniyat arboblari. – shoirlar, yozuvchilar, artistlar, olimlar va rassomlar nomi bilan bog'liq nomlar. Jumladan, Sh. Rashidov – Zomin tumanidagi qishloq. O'zbekistonning davlat va jamoat arbobi, yozuvchi Sharof Rashidovich Rashidov nomi bilan atalgan.

K.A. Temiryazev – Zafarobod tumanidagi qishloq. Tabiatshunos darvinist, o'simliklar fiziologiyasi maktabining asoschisi Kliment Arkadevich Temiryazev nomiga qo'yilgan. H. Olimjon – Jizzax shahridagi mahalla. Buyuk o'zbek shoiri, dramaturg, tarjimon va jamoat arbobi Hamid Olimjon nomi bilan atalgan.

H.N. Hamza – Do'stlik va Zomin tumanlaridagi qishloq. Shoir, yozuvchi, dramaturg, pedagog, teatr arbobi Hamza Hakimzoda Niyoziy nomiga qo'yilgan qishloq. G'afur G'ulom – Arnasoy tumanidagi mahalla. O'zbekiston xalq shoiri, akademik nomi bilan atalgan.

Abdulla Qodiriy – G'allaorol tumanidagi mahalla. Oykonim shoir va yozuvchi, dramaturg va publitsist, o'zbek adabiyotida roman janri asoschisi nomi bilan bog'liq joy nomidir;

2) kosmos zabtkorlari nomi bilan atalgan oykonimlar. Yu. A. Gagarin shahri – Jizzax viloyati, Mirzacho'l tumanidagi shahar. Oykonim jaxonning birinchi kosmanavti Yuriy Alekseevich Gagarin nomi bilan atalgan;

3) respublikamizning mashhur paxta ustalari nomlari bilan atalgan oykonimlar. Bularga M. Dadajonov – Do'stlik tumanidagi posyolka nomini misol qilib keltirishimiz mumkin. Mashhur paxtakor, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan mexanizator, Mehnat qaxramoni Mamajon Dadajonov nomi bilan atalgan.

Jizzax viloyati antropooykonimlari tarkibida mif bilan bog'liq joy nomlarini ham uchratish mumkin. Mif (yun. mifos–afsona, rivoyat, asotir)–qadimiy odamning borliq olam haqidagi ibtidoiy tasavvurlari majmui bo'lib, koinotning yaratilishi, inson, o'simliklar va hayvonot dunyosining vujudga kelishi, samoviy jismlarning paydo bo'lishi, tabiiy hodisalarning sabablari va mohiyati, afsonaviy qahramonlar, ma'budlar va ilohlar to'g'risidagi e'tiqodiy qarashlarni o'z ichiga oladi. Miflar asosan, jonli og'zaki ijro orqali, ya'ni so'z vositasida hikoya qilinadi [10].

Miflarga asoslangan antropooykonimlarga Paxtakor tumanidagi To'maris – aholi punkti nomini misol qilib keltirish mumkin. Ushbu joy nomi xuddi shunday antropooykonimlar sirasiga kiradi [3]. "To'maris" qadimgi yunon muarrix Gerodotning "Tarix"–Markaziy Osiyo xalqlari orasida kitobida aks etgan qahramon, jasur ayol va sarkarda haqidagi afsonadir. U massagetlar yurtiga bostirib kirgan bosqinchi Eron shohi Kir II ga qarshi kurashgan. U xalq ozodligi, yurt mustaqilligi va mamlakat erki uchun kurashga boshchilik qilgan. Eron shohi Kir II ni yengib, o'z yurti va xalqini qaram bo'lishdan saqlab qolgan erksevar ayoldir [7].

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, mavzuga oid ilmiy adabiyotlarga tayangan holda Jizzax viloyati hududidagi antropooykonimlar kishilarning ismlari, familiyalari, taxalluslari va laqablari ilmiy tahlil etildi. Shu bilan birga, oykonimlar tarkibida mashhur olimlar, yozuvchilar, shoirlar, davlat arboblari hamda mehnat faxriylarining ismi-shariflaridan transanimizatsiya jarayonlari natijasida antropooykonimlar paydo bo'lganligi ochib berildi.

ADABIYOTLAR

1. Аҳмедов С.Н. Жиззах вилояти топонимларининг лексик-семантик хусусиятлари: Филол. фан. бўй. фалс. докт (PhD)... дисс. – Самарқанд, 2019.– 148 б.
2. Davurova X.H. Jizzax viloyati oykonimlarining lisoniy tadqiqi. Monografiya. – Tashkent: Best-Publish, 2024. – 140 b.
3. Jizzax viloyatining ma'muriy-hududiy tuzilishiga oid ma'lumotlar. – Jizzax, 2013.
4. Кармышева Б.Х. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана по этнографическим данным. – М.: Наука, 1976. – 323 с.
5. Никонов В.А. Введение в топонимику. – М.: Наука, 1965. – 179 с.
6. Нафасов Т. Ўзбекистон топонимларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Фан, 1988. – 288 б.
7. Нафасов Т., Турсунов Ш. Қарши шаҳри маҳалла ва кўча номлари. – Тошкент, 2008. – 168 б.
8. Ўринбоев Б. Ў. Жиззах топонимларнинг таъбири. – Самарқанд, 2007. – 80 б.
9. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. IX- жилд. – Тошкент: ЎзМЭ, 2005. – 703 б.
10. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. VI жилд. – Тошкент: Давлат илмий нашриёти, 2003. – 703 б.
11. Ҳакимов Қ. М. Жиззах вилояти топонимлари. – Жиззах: Сангзор, 2014. – 203 б.

UDK: 13:248.3

Zebo DONIYOROVA,
Toshkent Amaliy fanlar universiteti magistranti
E-mail: sanaqulovaumida290@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0006-2422-799X>

Filologiya fanlari doktori U.Sattorov taqrizi asosida

O'ZBEK XALQ OG'ZAKI IJODINING JANR TIZIMIDA AFSONALARNING TUTGAN O'RNI

Аннотация

Mazkur maqolada o'zbek xalq og'zaki ijodining janr tizimida afsona janrining tutgan o'rni, uning boshqa janrlar bilan aloqasi, badiiy va semantik xususiyatlari tahlil etiladi. Afsonalar xalq dunyoqarashi, tarixiy xotirasi, e'tiqodiy qarashlari va axloqiy qadriyatlarini o'zida mujassam etgan bo'lib, ular xalqning madaniy identitetini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqot davomida afsonalarning tipologiyasi, ularning real va fantastik unsurlar uyg'unligi, shuningdek, ularning toponimik, diniy va ijtimoiy mazmuni yoritiladi.

Kalit so'zlar: afsona, og'zaki ijod, janr tizimi, xalq tafakkuri, toponimik rivoyat, diniy motiv, madaniy meros.

РОЛЬ МИФОВ В ЖАНРОВОЙ СИСТЕМЕ УЗБЕКСКОГО УСТНОГО НАРОДНОГО ТВОРЧЕСТВА

Аннотация

В статье рассматривается место легенд в жанровой системе устного народного творчества узбекского народа. Анализируются художественные и семантические особенности легенд, их связь с другими жанрами, а также роль в формировании исторической памяти, религиозных представлений и культурной идентичности народа. Особое внимание уделяется типологии легенд, сочетанию реальных и фантастических элементов, а также тематическим направлениям, включая топонимические и религиозные мотивы.

Ключевые слова: легенда, устное народное творчество, жанровая система, народное мышление, топонимическая легенда, религиозный мотив, культурное наследие.

THE ROLE OF LEGENDS IN THE GENRE SYSTEM OF UZBEK FOLK ORAL CREATIVITY

Annotation

This article explores the role of legends in the genre system of Uzbek folk oral tradition. It analyzes the artistic and semantic features of legends, their interrelation with other genres, and their significance in shaping historical memory, religious beliefs, and cultural identity. The study focuses on the typology of legends, the combination of realistic and mythical elements, and their thematic content, including toponymic, religious, and social motifs.

Key words: legend, oral tradition, genre system, folk worldview, toponymic legend, religious motif, cultural heritage.

Kirish. O'zbek xalq og'zaki ijodi xalqimizning asrlar davomida shakllangan dunyoqarashi, qadriyatlari, tarixiy xotirasi va madaniy merosining ifodasidir. Bu ijodiy meros janr jihatdan nihoyatda boy va rang-barang bo'lib, afsonalar unda alohida o'rin egallaydi. Afsona janri boshqa og'zaki nasr shakllari - rivoyat, ertak, doston kabi janrlar bilan chambarchas bog'liq bo'lsa-da, o'ziga xos semantik va badiiy xususiyatlarga ega. Ular ko'pincha diniy, tarixiy, toponimik yoki axloqiy mazmundagi hodisalarni real va syurreal elementlar uyg'unligida ifodalaydi.

Afsonalar xalq tafakkurining mahsuli bo'lib, unda muayyan voqealar haqida xalqona tushuncha, e'tiqod, xayoliy tasavvurlar mujassam bo'ladi. Ular nafaqat badiiy-estetik ahamiyatga ega, balki xalqning mentaliteti, tarixiy tajribasi va ijtimoiy munosabatlarini o'rganishda muhim manba hisoblanadi. Ayniqsa, o'zbek xalq og'zaki ijodida afsonalar orqali qadimiy joy nomlari, tarixiy shaxslar va voqealar, shuningdek, diniy tushunchalarning qanday talqin qilinganini kuzatish mumkin.

Mazkur maqolada o'zbek xalq og'zaki ijodining janr tizimida afsona janrining o'rni, uning boshqa janrlar bilan bog'liqligi, turlari va asosiy mavzulari tahlil qilinadi. Shuningdek, afsonalarning xalq tafakkuridagi o'rni, ularning milliy identitetni shakllantirishdagi ahamiyati hamda toponimik, diniy va ijtimoiy mazmuni ilmiy asosda yoritiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Afsonalar og'zaki nasr namunalari sifatida xalq badiiy tafakkuri, estetik ideallari va dunyoqarashining ifodasida muhim o'rin tutadi. Ular inson, tabiat va olam o'rtasidagi munosabatlarni o'zgacha shaklda, ya'ni uydirma, ramz va ishoralar orqali anglatishga intiladi. Afsona janri xalq ijodining eng qadimiy va barqaror shakllaridan biri bo'lib, uning paydo bo'lishi va rivojlanishida mifologik tasavvurlar, qadimiy diniy e'tiqodlar va arxaik dunyoqarashlar hal qiluvchi o'rin tutadi.

O'zbek xalq afsonalarida inson tafakkurining ilk bosqichlariga xos bo'lgan tabiatni jonlashtirish, olam sirlarini tushuntirishga bo'lgan intuitiv urinishlar yorqin aks etgan. Bunday afsonalarda qadimgi ajdodlarimizning ruhiy olami, tabiat va jamiyat to'g'risidagi qarashlari, ezigulik va yovuzlik, nur va zulmat, hayot va mamot kabi karshiliklar haqidagi tasavvurlari teran poetik ifoda topgan.

Afsonalar janr sifatida o'ziga xos belgilarga, janrlararo bog'liqliklarga va o'ziga xos ijodiy qonuniyatlarga ega. Ularning tarkibiy tuzilishida an'anaviy epik motivlar, mifologik va Real voqealar uyg'unlashgan holda namoyon bo'ladi. Afsonalarning mavzuiy qamrovi keng: ularda yaratilish, jarang yoki qahramonlik, yomonlikka qarshi kurash, muqaddas joylar haqidagi tasavvurlar, tabiat hodisalariga munosabat va boshqa ko'plab mavzular qamrab olinadi. Shu bilan birga, afsonalar real voqealarni yolg'on va fantastik

shaklda bayon etish orqali o'ziga xos poetik qonuniyat darajasiga erishgan.

Xususan, hayoliy uydirma afsona janrining yetakchi belgilaridan biri bo'lib, u orqali voqealarga badiiy uyg'unlik, drammatizm va ramziy ma'no baxsh etiladi. Afsonalardagi obrazlar ko'pincha muayyan arxetipik xususiyatlarga ega bo'lib, ular xalqning umumlashgan estetik ideallari, axloqiy qadriyatlarini va ruhiy ehtiyojlarini ifoda etadi.

O'zbek xalq afsonalarida kuzatiladigan badiiy ifoda vositalari - muqobillik, takror, epitet, metafora, parallelizm, lingvopoetik shakllar va kompozision uslub elementlari - ularning badiiy salohiyatini yanada kuchaytiradi. Shuningdek, ulardagi didaktik ruh, hayotiy tahlil va ma'naviy g'oyalar ularni nafaqat adabiy, balki tarbiyaviy vosita sifatida ham ahamiyatli qiladi.

"Afsona" atamasi forscha "afsun – sehr-jodu" ma'nosini anglatuvchi so'zdan olingan bo'lib, fantastika, hayoliy uydirma asosida yaratilgan nasriy hikoyalarga nisbatan qo'llanadi. Janrning nomlanishidanoq anglashiladiki, afsonalarda sehr-jodu, sirli va mo'jizaviy voqealar muhim o'rin tutadi. Afsona janri tabiatni uydirma va irreal voqelikka asoslangan bo'lib, u orqali xalq o'z dunyoqarashi, orzu-umidlari va ezgu niyatlarini badiiy ifoda etishga intiladi. Mazkur janrning shakllanishida va rivojlanishida xalqning mifologik tafakkuri, irsiy xotirasi va falsafiy qarashlari asosiy manbaa hisoblanadi.

Afsonalarda sehr-jodu motivi ko'p hollarda asarning asosiy harakatlantiruvchi kuchiga aylanadi. U orqali voqealarning dramatik tus olishi, kutilmagan burilishlar va fantastik vaziyatlar yuzaga keladi. Sehrli buyumlar, tabiatdan tashqari kuchlar, g'ayritabiiy jonotlar, tushlardagi mukammal olamlar kabi elementlar afsona kompozitsiyasida teran ramziy va semantik yuklamaga ega bo'lib, xalqning ezgulik va yovuzlik, halollik va xiyonat, adolat va zolimlik kabi mafkuraviy tushunchalarini ifoda etadi.

Afsonalardagi sehlilik va mo'jizaviylik ko'pincha qandaydir tushunarsiz va tabiatdan ortiq hodisani yoritishga qaratilgan bo'lib, bu holat afsonaning falsafiy mazmunini boyitishda muhim o'rin tutadi. Misol uchun, asrlar davomida xalq orasida yashab kelayotgan Qizbibi, Chiluston, So'fi Olloyor, Kaltatoy kabi obrazlar atrofidagi afsonalarda ayni sehlilik, sirli kuchlar va g'ayritabiiy mohiyat asosiy mavzulardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Bunday afsonalardagi mo'jizalar real hayotdagi voqealardan farqli o'laroq, irratsional fikrlash tarzi, simvolik tasavvur va tuyg'ularga tayangan holda ifodalanadi. Ular insonni oddiy voqelikdan oliy haqiqatga, ruhiy tozalanish va ma'naviy yuksalishga yetaklovchi bir vosita sifatida tasvirlanadi. Ayniqsa, afsona qahramonining sinovli safarga chiqishi, olamlar orasida sayohat qilishi, sirli joylarga borishi va aql bilan anglab bo'lmaydigan voqealarga duch kelishi – bu janrga xos xosiyatlardan biri sifatida qoraladi.

Shu jihatdan qaralganda, afsona janrida mo'jizaviylikning yetakchi poetik xususiyat sifatida namoyon bo'lishi uning boshqa og'zaki nasr janrlaridan farqini belgilaydi. Bu holat, o'z navbatida, afsonalarning xalq tafakkurida tutgan o'rni va ma'naviy ahamiyatini yanada kuchaytiradi.

Afsonalarda voqelik hayoliy uydirma orqali ifodalangani bois, ularda sirli va mo'jizaviy voqealarning namoyon bo'lishi tabiiy holdir. Bu janrdagi asarlarda tilsimiy

kuchlar, sehr-jodu, tabiatdan ortiq holatlar, g'ayritabiiy qahramonlar va "g'aroyib predmetlar" ning ishtirok etishi afsona poetikasiga xos asosiy belgilaridan biri sanaladi. Xalq tafakkuri uchun muhim bo'lgan muayyan tushunchalar - ezgulik va yovuzlik, jazo va mukofot, ishonch va fidokorlik kabi ma'naviy-axloqiy g'oyalar aynan ana shunday fantastik qirralar orqali ifodalanadi.

Afsonalarda hayot voqeligi bilan irreal tasavvurlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik kuchli. Misol uchun, voqea juda tanish va oddiy holda boshlanib, kutilmagan holatda sehrli va mo'jizaviy yo'nalishga buriladi. Bu orqali voqeaning ta'sirchanligi oshadi, uning badiiy falsafasi va mazmuni kengayadi. Shu jihatdan, afsonalarda real voqelik bilan irreal olamni bog'lovchi ramziy ko'pri mavjud. Mifologik timsollar, odatda, xalq tasavvurida muqaddas yoki ehtiromga loyiq sanaladigan tabiiy hodisalar, hayvonot olami, jismoniy kuch yoki aql-farosat sohibi obrazlar bilan bog'liq bo'lib, ular real shaxslar bilan yonma-yon tasvirlanishi janrning xususiyatlaridan biridir.

Afsonalarda geografik makon, tarixiy voqealar, yodgorliklar va aholi yashash manzillari haqidagi ma'lumotlar ham uchraydi. Bunday ma'lumotlar afsonani nafaqat badiiy, balki shartli ravishda etnografik va toponimik manba sifatida ham o'rganish imkonini yaratadi. Masalan, afsonada qandaydir qishloqning qurilishi, ko'pri yoki masjidning paydo bo'lishi, vayron bo'lgan yoki tugallangan bir obidaning tarixi tilga olinishi orqali o'sha hududning madaniy-milliy xotirasi aks ettiriladi.

Afsonada ijtimoiy hayotga oid voqealar tasvirida, ko'p hollarda, bayon uslubi yetakchilik qiladi. Bu - janrning muhim uslubiy xususiyati sanaladi. Afsonalar dramatik vaziyatlardan ko'ra hikoya va voqealar zanjiri asosida quriladi. Badiiy obrazlardan ko'ra voqeaning o'zi, uning chiqishi va natijasi birinchi o'rinda turadi. Shu sababli, afsonalardagi real voqelikni badiylashtirish usuli, odatda, folklor logikasiga xos bo'lgan qarama-qarshilik, ramziylik, umumlashtirish va ommaboplik tamoyillariga asoslanadi.

Xulosa. O'zbek xalq og'zaki ijodining janr tizimini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, afsona janri bu tizimda muhim va o'ziga xos o'rin egallaydi. Afsonalar orqali xalq o'zining diniy e'tiqodlari, tarixiy xotirasi, axloqiy qarashlari va milliy qadriyatlarini asrlar davomida og'zaki tarzda saqlab kelgan. Ular badiiy-estetik shaklga ega bo'lishi bilan birga, xalq tafakkurining mahsuli sifatida ijtimoiy, madaniy va dini funksiyalarni ham bajargan.

Afsonalar tarkibida real voqealar bilan bog'liq tarixiy dalillar, hayoliy obrazlar, diniy motivlar va toponimik tafsilotlar o'zaro uyg'unlashib, xalq hayotining ko'zgisiga aylangan. Ayniqsa, diniy va toponimik mazmundagi afsonalar xalq e'tiqodini, jug'rofik tushunchalarini va tarixiy ongini yoritishda muhim manba sifatida qadrlanadi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, afsonalar janrining boshqa og'zaki nasr janrlari - rivoyat, ertak, doston bilan o'zaro aloqadorligi ularning o'ziga xos janrlararo o'tish xususiyatiga ega ekanligini ko'rsatadi. Bu holat afsona janrining xalq ijodidagi universallik darajasini belgilaydi.

Shunday qilib, afsonalarni faqat folkloriy matn sifatida emas, balki xalq tafakkurining, madaniy identitetining, tarixiy va dini ongining ifodasi sifatida o'rganish bugungi kunda ham dolzarb ilmiy vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Hayitmetov A. O'zbek xalq og'zaki ijodi. – Toshkent: O'qituvchi, 1979. – 360 b.
2. Imomov K. O'zbek xalq nasriy og'zaki ijodi. – Toshkent: Fan, 1981. – 280 b.
3. Zohidov T. O'zbek xalq dostonlari va ularning janr xususiyatlari. – Toshkent: Fan, 1983. – 235 b.

UO'K:811.512.133'255.4

Ramiza JUMAMURATOVA,
Qoraqalpoq davlat universiteti dotsenti, PhD
E-mail: ramizajumamuratovaazamat@mail.ru
Jamila DJUMABAYEVA,
O'zMU professori, filologiya fanlari doktori

Filol.f.d., prof. G.Ergasheva taqrizi asosida

THE PROBLEM OF PROVIDING PRAGMATIC POTENTIAL IN THE TRANSLATION OF FICTION: KNOWLEDGE, SKILLS AND EXPERIENCE

Annotation

This article discusses the importance of the main aspects that should be considered in the translation of works of art, and mainly emphasizes the importance of the translator's knowledge, skills and experience gained in the process of engaging in literary translation in ensuring pragmatic potential. The opinions of scholars in this field are also presented and their reactions are expressed.
Key words: Pragmatic potential, pragmatic compatibility, linguistic compatibility, stylistic skills of the translator.

ПРОБЛЕМА ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАГМАТИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПЕРЕВОДА: ЗНАНИЯ, НАВЫКИ И ОПЫТ

Аннотация

В данной статье рассматривается важность основных аспектов, которые следует учитывать при переводе литературных произведений, а также подчеркивается значение знаний, умений и опыта переводчика, приобретенных в процессе перевода литературных произведений, в обеспечении прагматического потенциала. Также были приведены мнения ученых в этой области и выражена реакция на них.

Ключевые слова: Прагматический потенциал, прагматическая совместимость, языковая совместимость, стилистическое мастерство переводчика.

BADIIY ASAR TARJIMASIDA PRAGMATIK POTENTIALNI TA'MINLASHI MASALASI: BILIM, KO'NIKMA VA TAJRIBA

Аннотация

Mazkur maqolada badiiy asarlar tarjimasida e'tiborga olinishi lozim bo'lgan asosiy jihatlariga ahamiyat berilishi muhokama qilingan bo'lib, asosan pragmatik potentsialni ta'minlashda tarjimonning bilim, ko'nikma va badiiy tarjima bilan shug'ullanish jarayonida o'rtirgan tajribasi muhimligi alohida ta'kidlab o'tilgan. Shuningdek, mazkur sohada olimlarning fikrlari keltirilib, ularga munosabat bildirilgan.

Kalit so'zlar: Pragmatik potentsial, pragmatik moslik, lingvistik moslik, tarjimonning stilistik mahorati.

Kirish. Badiiy tarjima murakkab jarayon bo'lib, nafaqat lug'aviy ekvivalentlarni topish, balki asarning ruhini, muallif uslubini va madaniy kontekstni saqlab qolish maqsadini ko'zlaydi. Tarjimon matnning semantik va stilistik xususiyatlarini tushunishi, shuningdek, uni qabul qiluvchi auditoriya uchun qulay va tushunarli shaklda yetkazishi zarur bo'ladi. Ushbu jarayonda tarjimon pragmatik potentsialni to'liq ta'minlash uchun ma'lum bilim, ko'nikma va tajribaga ega bo'lishi lozim. Tarjimashunoslikda pragmatika muhim yo'nalishlardan biri bo'lib, matnni to'g'ri anglash, uni tegishli kontekstda to'g'ri talqin qilish va maqsadli auditoriyaga mos shaklda yetkazish masalalarini qamrab oladi. Ushbu maqolada tarjimonning pragmatik jihatlari turli olimlar qarashlari asosida tahlil qilinadi. Badiiy tarjima jarayonida tarjimon qanday bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi kerakligi, pragmatik potentsialni ta'minlash uchun qanday strategiyalardan foydalanish zarurligi muhokama qilinadi. Bundan tashqari, maqolada ushbu sohada yetakchi olimlarning fikrlari keltirilib, ularga ilmiy munosabat bildiriladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Jahon tarjimashunosligida bir qancha olimlar, tadqiqotchilar badiiy asar tarjimasi, asarning pragmatik xususiyatlarini tarjima jarayonida hisobga olinishi muhimligi xususida ko'plab izlanishlar olib borishgan. Badiiy tarjimonning pragmatik jihatlari haqida to'xtaladigan bo'lsak, mazkur sohada samarali

ishlari bilan ma'lum va mashhur Euheniya Naydani e'tirof etish lozim. E.Nayda o'zining ko'pgina asarlarida tarjimonning bir qancha funksiyalari hamda tarjimonning so'z tanlashdagi qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan qimmatli fikrlari barchamizga ma'lum. Jumladan, E.Nayda tarjimonning kommunikativ funktsiya ekanligini ta'kidlab, tarjimon nafaqat tilni, balki madaniy kodlarni ham o'zlashtirishi kerakligini qayd etadi. Chunki tarjimon so'zlarning bevosita ma'nosidan tashqari, ularning yashirin konnotatsiyalarini ham anglashga qodir bo'lishi lozim deb ta'kidlaydi. Bu jihatdan Naydanning qarashi tarjimonning madaniy kontekstni tushunish zarurligini ko'rsatadi desak mubolag'a bo'lmaydi.

Shu sohada yetuk olimlardan yana biri bu E.A.Gutt bo'lib, nafaqat tarjimadagi so'z tanlash yoki ekvivalentlikning muhimligini, balki aynan tarjima qilingan asar o'quvchiga qanday yetib boradi, uni qanday qabul qilib, asl matndagi g'oyaning qanchalik darajada yetkazib berilganligini ham tarjimon his qila olishi kerakligini ta'kidlaydi. Shuningdek, E.A.Gutt relevans nazariyasi asosida tarjimonning matnni o'quvchi uchun qulay qabul qilinishini ta'minlash roliga urg'u beradi. Bu fikr tarjima jarayonida auditoriya ehtiyojlarini hisobga olish zarurligini ko'rsatadi. Tarjimon faqat asl matnni to'g'ri tarjima qilish bilangina cheklanmay, balki uni o'quvchi tushunadigan shaklda ifodalashi ham muhimligini ham alohida ta'kidlab o'tiladi.

Pragmatik moslikni ta'minlash badiiy asar tarjimasida jarayonifagi eng murakkab jihatlaridan hisoblanib, ushbu masalaga M.Baker o'zing munosabatini bir qanha asarlarida to'xtalib o'tgan. M.Baker tarjimada pragmatik moslikni ta'minlash uchun tarjimonning madaniy kontekst va intertekstual aloqalarni tushunishi zarurligini ta'kidlaydi. Bu qarash badiiy tarjimada pragmatik tafovutlarni moslashtirish usullarini ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi deb hisoblaymiz. Shuning uchun ham har bir tarjimon nafaqat tarjima qilinayotgan tilni, uning o'ziga xos xususiyatlarini chuqur egallagan bo'lishi, balki matndagi har bir leksema, ibora yoki gapning aynan nima maqsadda, qanday kontekstga xosliklarini namoyon qilish uchun ishlatilganligini to'g'ri anglagan ham bo'lishi lozim. Matndagi intertekstual aloqalarni ham muallif intentsiyasini tushunish orqali tarjima jarayonida adekvatlikka erishtiradigan asosiy yo'llardan deb hisoblash mumkin.

Tarjimonlarning bilim va ko'nikmalaridan tashqari olimlarning fikriga ko'ra tarjimon o'z vazifalarini to'g'ri anglashida ham asos bor. Ya'ni L.Venutining ta'kidlashicha tarjimonning muhim vazifalaridan biri sifatida "yashirinlik" (invisibility) tamoyilini ilgari surish lozim. Uning fikricha, tarjimon asar uslubini saqlagan holda, uni tabiiy va o'quvchi uchun qulay shaklda ifodalashi kerak deb hisoblaydi. L.Venutining ushbu qarashi tarjimada tabiiylik va moslik masalarini yoritishga xizmat qiladi.

Tarjima jarayonida pragmatik va lingvistik moslikni ta'minlash muhimligini ta'kidlagan olim S.Bassnett tarjimon faqat semantik to'g'rilikka emas, balki asar stilistik va madaniy hususiyatlariga ham e'tibor qaratishi zarurligini ham eslatib o'tadi. P. Newmark esa tarjimaning nazariy va amaliy jihatlariga urg'u berib, tarjimon badiiy matnning emotsional va ekspressiv jihatlarini ham hisobga olishi kerakligini ta'kidlaydi. Bu qarash tarjimonning stilistik mahorati muhimligini ko'rsatadi deb hisoblash mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda badiiy tarjimada pragmatik potentsialni ta'minlash masalasi tahlil qilindi. Tadqiqot davomida sifatli va chuqur tahlilga asoslangan usullar qo'llanildi. Jumladan, quyidagi metodologik yondashuvlardan foydalanildi:

Nazariy tahlil – tarjima nazariyasiga oid ilmiy adabiyotlar, olimlarning fikrlari va ilgari surilgan konsepsiyalar o'rganildi.

Taqqoslash usuli – turli olimlarning qarashlari va nazariyalari solishtirilib, ularning o'xshash va farqli jihatlarini tahlil qilindi.

Pragmatik tahlil – tarjima jarayonida pragmatik potentsialning ta'minlanishi uchun qanday usullar qo'llanilishi o'rganildi.

Empirik tahlil – tarjima qilingan badiiy matnlarning misollari asosida tarjimonning stilistik va lingvistik qarorlari o'rganildi.

Tahlil va natijalar

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, badiiy tarjimada pragmatik potentsialni to'liq ta'minlash uchun quyidagi omillar muhim ahamiyatga ega:

Tarjimon madaniy kontekstni chuqur tushunishi lozim. Madaniy tafovutlar tarjima jarayonida pragmatik moslikni buzishi mumkin.

Stilistik mahorat va ijodiy yondashuv muhim hisoblanadi. Asarning muallif uslubini saqlash tarjimaning sifatiga ta'sir qiladi.

Lingvistik moslik va konnotativ ma'nolarni to'g'ri yetkazish badiiy matnning o'quvchi tomonidan qanday qabul qilinishiga ta'sir ko'rsatadi.

Tarjimon faqat semantik to'g'rilikka emas, balki maqsadli auditoriyaning madaniy xususiyatlarini inobatga olishga ham e'tibor qaratishi lozim.

Badiiy tarjima jarayonida pragmatik potentsialni ta'minlash uchun tarjimon lingvistik va kontekstual tafovutlarni moslashtirish strategiyalarini bilishi zarur.

Ushbu tadqiqot natijalari badiiy tarjima jarayonida yuqori sifatli va pragmatik mos tarjima yaratish uchun muhim amaliy tavsiyalarni ilgari suradi.

Xulosa va takliflar. Badiiy tarjimada tarjimonning pragmatik potentsialini ta'minlash juda muhim ahamiyatga ega. Tarjimon nafaqat ikki til orasidagi semantik bog'liqlikni tushunishi, balki madaniy kontekst va auditoriyaning kutishlarini ham inobatga olishi lozim. Maqolada ko'rib chiqilgan olimlarning fikrlari shuni ko'rsatadiki, tarjimaning sifatini belgilovchi muhim omillardan biri bu tarjimonning bilim va ko'nikmalaridir. Nida, Gutt, Baker, Venuti, Bassnett kabi olimlarning qarashlari badiiy tarjima jarayonining turli jihatlarini yoritib, tarjimonning vazifalari va yondashuvlarini tushunishga yordam beradi.

Shuningdek, tarjimon quyidagi jihatlariga e'tibor qaratishi lozim:

Madaniy bilimlar: Tarjimon tarjima qilayotgan til jamiyatining madaniy hodisalarini bilishi shart.

Kontekstual idrok: Tarjima jarayonida so'zlarning bevosita ma'nosidan tashqari, ularning konnotativ, stilistik va emotsional yuklamalarini anglash lozim.

Stilistik kompetensiya: Asl asarning uslubiy xususiyatlarini saqlab qolish muhim.

Leksik va grammatik moslik: Tarjima jarayonida til birliklarining pragmatik jihatdan to'g'ri qo'llanilishi lozim.

O'quvchi auditoriyasini inobatga olish: Maqsadli auditoriyaning madaniy xususiyatlariga mos keluvchi tarjima yaratish.

ADABIYOTLAR

1. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. Routledge. 2018. 372 bet.
2. Bassnett S. Translation Studies. Routledge. 2002. 176 bet.
3. Chesterman A. Memes of Translation. John Benjamins Publishing. 1997. 224 bet.
4. Eco U. Experiences in Translation. University of Toronto Press. 2001. 136 bet.
5. Gutt E. A. Translation and Relevance: Cognition and Context. Basil Blackwell. 1991. 265 bet.
6. House J. Translation Quality Assessment: Past and Present. Routledge. 2015. 240 bet.
7. Jakobson R. On Linguistic Aspects of Translation. Harvard University Press. 1959. 45 bet.
8. Koller W. Einführung in die Übersetzungswissenschaft. Quelle & Meyer. 1979. 320 bet.
9. Newmark P. A Textbook of Translation. Prentice Hall. 1988. 292 bet.
10. Nida E. Contexts in Translating. John Benjamins Publishing. 2001. 240 bet.
11. Nord C. Translating as a Purposeful Activity: Functional Approaches Explained. St. Jerome Publishing. 1997. 160 bet.
12. Pym A. Exploring Translation Theories. Routledge. 2012. 192 bet.
13. Toury G. Descriptive Translation Studies and Beyond. John Benjamins Publishing. 1995. 12 bet.
14. Venuti L. The Translator's Invisibility: A History of Translation. Routledge. 1995. 368 bet.

UDK:398.9=20(045)

Dilshoda IBRAXIMOVA,
Axborot texnologiyalari va menejment universiteti dotsenti, PhD
E-mail: tyrayevna1969@mail.ru

Qarshi davlat universiteti professori X.Jabborov taqrizi asosida

MAQOLLAR, MATALLAR VA ULARNING O'RGANILISHI (INGLIZ VA O'ZBEK TILLARI MISOLIDA)

Annotatsiya

Maqol-matallar va naql har bir millat va xalqning milliy-madaniy qarashlari, turmush-tarzi va hayotiy xulosalari hosilasi sifatida tilning leksik qatlamidan o'rin egallaydi. Ular axloqiy-tarbiyaviy ahamiyat kasb etuvchi hikmatli iboralaridir. Paremlar semantik, funktsional, komponentik jihatdan bir-biridan farq qiladi, shunga ko'ra maqol, matal, kabi kichik guruhlar bo'linadi. Ushbu maqolada paremlarning frazeologik birliklarning alohida bir guruhi sifatida ingliz va o'zbek tillarida o'rganilishi va ularning xoslanish masalasi borasida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Maqol, matallar, parema, majoziy-emotsional ma'no, kommunikativ guruh, ijod mahsuli.

PROVERBS, SAYINGS AND THEIR STUDY (ON THE EXAMPLES OF ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES)

Annotation

Proverbs and sayings occupy a place in the lexical layer of the language as a product of the national-cultural views, lifestyle and life conclusions of each nation and people. They are wise expressions that have moral and educational significance. Parables differ from each other in semantic, functional, componential terms, and are accordingly divided into small groups such as proverbs, sayings, etc. This article deals with the study of parables as a separate group of phraseological units in English and Uzbek and the issue of their assimilation.

Key words: Proverb, sayings, parable, figurative-emotional meaning, communicative group, creative product.

ПОСЛОВИЦЫ, ПОГОВОРКИ И ИХ ИЗУЧЕНИЕ (НА ПРИМЕРАХ АНГЛИЙСКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ)

Аннотация

Пословицы и поговорки занимают место в лексическом пласте языка как продукт национально-культурных воззрений, образа жизни и жизненных выводов каждой нации и народа. Это мудрые выражения, имеющие нравственно-воспитательное значение. Притчи отличаются друг от друга в семантическом, функциональном, компонентном отношении и соответственно делятся на небольшие группы, такие как пословицы, поговорки и т. д. В данной статье рассматривается изучение притч как отдельной группы фразеологических единиц в английском и узбекском языках и проблема их усвоения.

Ключевые слова: Пословица, поговорки, притчи, образно-эмоциональное значение, коммуникативная группа, творческий продукт.

Kirish. Fikrni asoslash, tasdiqlash, ma'qullash, emotsional ta'sirni kuchaytirish maqsadida qo'llanuvchi hamda asrlar davomida xalqning hayotiy tajribalaridan chiqarilgan xulosalar ko'rinishida zamonlar osha tilda mavjud bo'lib, frazeologik birliklar va turg'un birikmalarning turli shakllari orasida nutqda ancha faol iste'molda bo'lgan maqollar, matallar, naqlar va hikmatli so'zlar (ingliz tilida proverbs, sayings, aphorisms)ni o'rganuvchi frazeologiya bo'limi paremiologiyadir.

“Shoir va yozuvchi, notiq va fasih, qari va yosh borki, aytilayotgan fikrni asoslamochi yoki mustahkamlamochi bo'lsa, albatta, maqolga murojaat qiladi. Maqol vositasida ifodalangan fikr, berilgan javobni tilning hech bir vositasi almashtira olmaydi yoki maqol darajasida asoslab berolmaydi”. Maqol, matal, hikmatli so'zlar, naqlar tilshunoslikda “paremlar” deb yuritiladi.

Paremlar avlodlar avlodga og'zaki ijod mahsuli sifatida o'tishini hisobga olgan holda adabiyotshunoslikning tadqiq obyekti deb hisoblanadi va ayni damda undagi fonetik, leksik va grammatik stilistik vositalarning, assonans, alliteratsiya, metafora, ritm va qofiyalar, nasihat, kinoya, piching kabi tasviriy vositalarning mavjudligi hamda

tugallangan mazmunga ega bo'lgan gaplardan iborat ekanligi tilshunoslik uchun o'rganish ob'yekti ekanligini ko'rsatadi.

Garvard universiteti professori, xususan o'rta asrlar ingliz tilisiga mansub maqollarning tadqiqi bilan fanga ulkan hissa qo'shgan tilshunos Bartlet J.Uayting fikriga ko'ra, maqol - shakl va shamoiliga ko'ra asliyatidan dalolat beruvchi, xalq sababli dunyoga kelgan iboradir. U o'zi paydo bo'lgan tilda bor haqiqatni so'zlaydi, biroq alliteratsiya va qofiya bilan pardozlagan holda fikrni ifodalaydi.

Materiallar va uslublar. Xalq og'zaki ijodi mahsuli sifatida qaralsa ham yaxlit bir tugallangan fikrni tashuvchi paremlar ma'lum bir jamiyatda yashovchi xalqning turmush tarzi, kundalik hayoti, qarashlarining umumlashma bir xulosasi ko'rinishida bir kishi tomonidan aytilgan bo'ladi. Paremlar shu jihatdan xalq og'zaki ijodiga mansub boshqa adabiy janrlari bo'lgan dostonlar, rivoyatlar, ertaklar, laparlar, aytimlardan farq qiladi.

Ko'rinish turibdiki, qachonlardir bir kishi ma'lum bir nuqtada ko'pchilikka tegishli bo'lgan fikrning so'zda ifodasini topgan va bu esa vaqt o'tib, fikr ifodasining qulay iborasiga aylangan. Ibtidoiy davr og'zaki ijodida maqollar paydo bo'lishining uch jarayoni mavjud:

(1) Xos vaziyatga nisbatan bir shaxsning aniq javobi sifatida shakllanish.

(2) Odamlar tomonidan umumiy vaziyatlarda ularning fikr va his-tuyg'ulariga o'ziga xos shakl va ifoda uslubiga ko'ra mos keladigan ibora tarzda qabul qilinishi.

(3) Vaqt o'tishi bilan iboraning jamoatchilik fikri bilan uyg'unlashib borishi va shuursiz jarayonlar orqali ma'no ehtimoliy o'zgarishlarga uchrashi.

Albatta Firsning bu fikriga qarshi fikrlar ham mavjud. Maqollarning paydo bo'lishi borasida Teylor va boshqalarning fikriga ko'ra "Maqollarga 'ijodiy' (kashf etilgan) yoki 'ommabop' (og'zaki nutq mahsuli) deya farq chegarasi qo'yish imkonsiz. Saqlanib qolgan ma'lumotlarni tarixiy o'rganishdagi aniq chegaralar kabi muammolar barcha maqollarga xos. Biz shunchaki 'ijodiy' maqolning izlarini ijodiy asarlardan, o'rta asrlardan shu kunga qadar mavjud bo'lgan mumtoz asarlar yoki Injilda topishimiz mumkin, binobarin biror 'ommabop' maqol borasida u qadar omadli emasmiz. Ochiq aytish mumkinki, "bir kishining ijod mahsuli" va "xalq ijodi" deya maqollar o'rtasida chegara qo'yish mazmunsiz va shunchaki, tarixiy manbalarda asliyat (kelib chiqishi) qaydini topilish tasodifiy imkonli yoki imkonsiz deb farqlash joiz" [Taylor, 1931: 4-5; qarang: Urbas, 1876: 511; Seiler, 1922: 19-20; Röhrich & Mieder, 1977: 26-27; Mieder, 1996: 236-237].

Ingliz tilida maqol atamasi asosan "proverb" so'zi orqali ifoda etiladi. Ba'zan ko'plab adabiyotlarda: adages, distums, maxims, mottoes, precepts, saws, truism so'zlari orqli ham maqol tushunchasini berishimiz mumkin [Shermamatova, 2023: 488-500]. U holda, maqol tushunchasini o'zbek tilida matal, naql, hikmatli so'z atamalar bilan ifodalash mumkin xulosasini berish mumkinmi? Obyekt nomi sifatida so'zlar turli tillarga xos, yoki bir til ichida sinonimik aloqalarda bo'lgan tarzda bir-biriga to'liq ekvivalent bo'lish imkoniga ega. Masalan, qad, qomat, tana, jism kabi. Biroq, konsept sifatida har bir so'zning orqa sathi o'ziga xos bo'lgan ma'nolar maydoniga, to'liqlanish, jilolanish darajasi va xususiyatlari bilan xoslanadi. Maqol-klassifikator qaysidir jihatiga ko'ra farqlanishga moyil bo'lgan turli kichik guruhlarini o'z a'zolari sifatida birlashtirib turadi.

Voqelikni qismlarga ajratish va umumlashtirib idrok etish faqatgina insonga ato qilingan qobiliyatdir. Alloh bandasiga bu qobiliyatni tuhfa qilmaganda odamzot axborotlar bahriga cho'kib ketgan bo'lar edi. Faqatgina kognitiv qobiliyatgina uchrayotgan yangi obyektlar, hodisalarni oldingi tajribaga tayangan holda qabul qilish imkonini beradi. Cho'pon uchun suruvdagi har bir qo'y hissiy jihatdan har xil bo'lishi mumkin, lekin u ularni guruhlariga ajratish hamda "qo'chqor", "sovliq", "panji", "chori" sifatida tasniflash imkoniga ega [Safarov, 2006:33-34].

Umumiyroq ma'noda, maqollar "yopiq qobiqli, mazmundor, tarbiyaviy mazmunga ega va turg'un, she'riy shakl kasb etuvchi ibora sifatida tasvirlanadi. "Yopiq qobiqli" deyish orqali ularning grammatik birliklarini boshqa birliklar bilan almashtirish imkonsiz [Norrik, 1985, p. 31].

Demak, maqollar boshqa frazeologik birliklarga nutqda tayyor mahsulot sifatida qo'llanishi jihatidan o'xshash, fikrning lo'nda va mazmundorligini, ta'sirchanligini ta'minlab beruvchi, tarbiyaviy agamiyatga ega bo'lgan hamda kontekstga ko'ra bir kishiga yoki umumga qaratilgan, qoliplangan ibora deb ta'riflanishi mumkin. Shu o'rinda maqollarning 'tarbiyaviy ahamiyatga' ega ekanligiga alohida e'tiborga olinishi muhim.

Ingliz tilida maqollar (proverbs) va matallar (sayings) o'rtasida umumiylik va fraqli jihatlar mavjud. Ular o'rtasidagi umumiylik tilshunoslar tomonidan ularning turg'un birlikma ekanligi, fikr lo'ndaligi, nutq bilan aloqadorligi bilan belgilaydilar. Matallar esa majoziy-emotsional ma'noga ega bo'lib, kundalik hayot, vaziyat, holat, insonlarning xulq-atvori, xarakter xususiyatlarini ta'rif beruvchi iboradir. Masalan:

When in Rome do as Romans do. - Oqimga qarshi suzma. (maqol)

Greek meets Greek. - Ko'r ko'rni qorong'ida topadi. (matal)

Natijalar va muhokamalar. "Kattaga hurmatda bo'l, kichikka - izzatda" [Mirzayev va boshqalar, 2016]

Tugallangan fikr, pand-nasihat, maslahat, ko'rsatma ma'nosini ifoda etayotgan buyruq gap. Barchaga yo'naltirilgan yoki biror kontekstda bir kishiga qarata aytilishi mumkin. Maqol mataldan mustaqil ma'no ifodalay olish xususiyati bilan farqlanadi" [Madayev, 2010:77]. Demak, keltirilgan misolimiz maqol sifatida tasniflanishi lozim.

"Otasini so'rasang - Ahmadi forig",

Onasini so'rasang - tovonni yorig'" [Mirzayev va boshqalar, 2016].

Majoziy-emotsional ma'noga ega bolgan, tasviriy-tarifiy ibora. Salbiy ma'no tashiydi va bir shaxsga nisbatan qo'llanadi. Qanday? so'rog'iga javob bo'la oladi. Topish-tutishi, yashash sharoiti haminqadar bo'lgan, biroq maqtanchiq, kekkaygan, o'ziga bino qo'yg'an, otdan tushsa ham, egardan tushmaydigan, ba'zan ortiqcha, o'rinsiz g'ururini ko'rsatuvchi kishiga nisbatan qo'llanadi. Keltirilgan ibora bir domenga mansub sinonimik so'z va so'z birikmalari bilan vaykl - target aloqalariga kirishgan deyishimiz mumkin.

Agar matallarning axloqiy-tarbiyaviy ahamiyatini hisobga olsak, ikkinchi misolimiz kinoya (irony)ga ko'proq mos keladi. Ibra tarkibida metonimik aloqalarni ham topish mumkin. "Tovoni" so'zi butun o'rniqa qo'llanayotgan tana qismidir. Majoziy manodagi 'tovoni yoriq' butun jismi horigan, charchagan, mehnatdan ezilgan kabi ma'nolarga muvofiq keladi. Gussensning har ikki metaforik va metonimik jarayonlar bilan kechuvchi konstualar talqiniga oid metaftonimi g'oyasining isboti ko'zga tashlanadi.

Shu o'rinda savol tug'iladi, nega Ahmad antroponimi tanlangan nega Rahmat yoki Mahmud emas? Ahmad ismi arab tiliga xos bo'lib, Allohga ko'p hamdu-sanolar aytuvchi, maqtovga, olqishga sazovor kishi ma'nolarini anglatadi va bu ism Muhammad (s.a.v) payg'ambarning sifatlaridan biridir. Rivoyatlarga ko'ra, gunohlardan butunlay yiroq bo'lgan Muhammad (s.a.v) payg'ambardan boshqa har bir mavjudot do'zaxga tushib, gunohlaridan forig' bo'lib chiqar ekan. Forig' - xalos bo'lgan, qutilgan, ozod bo'lgan ma'nosida moddiy va ma'naviy qarashlarga ko'ra yumushdan, tashvishdan qutilish, gunohlardan xalos bo'lish tarzida qo'llanadi. Zimmasidagi vazifa, burch, yumush, tashvishidan, kasallikdan, gunohlaridan xalos bo'lgan inson jismonan va ruhan yengillikni his qiladi. Demak, forig' - yengil - hur - pokiza - toza - yorug' tarzida sinonimik aloqalarga kirisha oladi deyishimiz mumkin. Chunki kirdan forig' bo'lgan ko'zgu yorqinlashadi; yukdan forig' bo'lgan inson yengillikni tuyadi. Hurlik, pokizalik, yengillik tushunchalari fazoviy maydonga tegishli bo'lib, tovonni yoriqlik esa aksincha yer va tuproq bilan bog'liq konstrualarni chaqiradi. Chunki, yorilgan tovon manzarasi ongda uyg'onishi bilanoq, bunga sabab bo'lgan chang va tuproq ham parallel tarzda uyg'onadi. Demak, otasi - fazoga, onasi - yerga mengzalmoqda degan fikrga keladigan bo'lsak, yana qo'shimcha mulohaza uyg'onadi. Nega teskarisi emas? Bu endi xalqning milliy-madaniy qarashlariga bog'liq bo'lgan jihatdir.

Milliy-madaniy qarashlarimizga ko'ra insonning nasl-nasabi ota tomoni bilan belgilanadi, bu ko'plik tomonidan qabul qilingan tamoyil. Lekin fiziologik jihatdan aslida bola ona qornida paydo bo'ladi, oziqlanadi, rivojlanadi. Demak, zamini onaga borib taqaladi. Misolimizning birinchi qismini fikr, go'ya o'rinda atoqli otning qo'llanishi bilan ta'riflanuvchi antonomaziya tropi bilan xarakterlash mumkin.

Ingliz tilida

To kill two birds with one stone. - Bir o'q bilan ikki quyonni urmoq; (biror vaziyatga, maqsadga yo'naltirilgan harakat tarziga hamda erishilgan natijaga nisbatan ta'rif);

To know everything is to know nothing. - Hamma narsani bilish bu hech narsani bilmaslikdir (Bilimning tubi yo'q); (bilish va anglashning cheksizligi borasida xulosa);

To get out of bed on the wrong side. - Chap yoni bilan turmoq; (shaxsning ruhiy, jismoniy va hatto axloqiy holatini ta'riflovchi ibora);

All are not merry that dance lightly. - Har kim o'zidan o'tganini o'zi biladi; (jamiyatda har bir inson albatta ruhiy, ma'naviy, moddiy qobiqlari ichida bo'lishi va bu qobiqlarni anglash uchun chegara borligi haqidagi xulosa) kabi semantik va funksional jihatdan farq qiluvchi, frazeologik guruhlarining turg'un birikmalarni kuzatish mumkin. Kunin tasnifiga ko'ra, maqollar va nasihatli so'zlar, matallar fraseologik birliklarning kommunikativ guruhini, kirish so'zi sifatida qo'llanuvchi iboralar hamda respons (javob so'zi sifatida qo'llanuvchi - D.I.) iboralar pragmatik guruhni tashkil etadi [Kunin, 1970].

Tilda mavjud bo'lgan har bir so'z, so'z birikmalari umumbashar xoslikdan tashqari milliy va madaniy xususiyatlarga ham egadir. Bu esa insonlarning olamni anglashlari, tafakkur etishlaridagi o'ziga xos farqlar bilan belgilanadi. Darhaqiqat, har bir shaxsning lisoniy qobiliyati va muloqot malakasi ma'lum madaniyat hududida, madaniy muhitda shakl topadi va faollashadi. Shunday ekan, insonning tafakkur va lisoniy faoliyati jarayonida yuzaga keladigan birliklarning strukturaviy va mazmuniy sathlarida madaniy elementlarning aks topishi tabiiydir. Masalan, oy - moon so'zi o'zbek xalqi uchun ham, ingliz xalqi uchun ham aynan koinot jismi, yer yo'ldoshi hisoblanadi. Biroq, o'zbek tilida oy leksemasi go'zallik timsoli sifatida oydek go'zal, oy yuzli; nozikta'b qizlarga nisbatan oyimcha hamda qizlarning ismlariga oy so'zining qo'shilishi fikrimiz isbotidir.

Har bir xalq olamni, undagi mavjudliklarni o'zicha anglaydi, tafakkur etadi va talqinlaydi. Har bir inson o'ziga xos shuurga, quvvai hofizaga ega. Tafakkur birlamchimi yoki madaniyatmi, bu masala javobi ochiqdir biroq har ikkisi uchun xizmat qiluvchi vosita tildir. Tafakkur va madaniyat hosilalari

tilda o'z aksini topadi. Maqollar, matallar, hikmatli so'zlarda ham albatta tilda mavjud bo'lgan boshqa barcha so'zlar va so'z birikmalaridagi kabi milliy-madaniy qarashlar, turmush sharoiti, xalqning geografik o'rni, ijtimoiy hayoti va shunga o'xshash boshqa ekstralingvistik omillar ta'siri o'z aksini topadi. Zero, maqollar xalqning asrlar davomida hayotiy tajribalarida sinalgan ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-madaniy, axloqiy-falsafiy qarashlarining g'oyat ixcham, lo'nda, siqiq va obrazli ifodasidan tug'ilgan hodisadir. Demak, albatta paremlar har bir millatning o'ziga xosdir. Bu fikr to'laligicha tog'ri emas, zero umuminsoniyatga tegishli bo'lgan ijobiy xislatlar, mehnatsevarlik, vatanga muhabbat, vafodorlik, sabr-toqat kabi sifatlarni targ'ib etishga, singdirishga, tarbiya toptirishga qaratilgan maqollar har ikki tilda ham mavjud. "O'zbek va ingliz xalq maqollarida mavzu jihatidan bir-biriga o'xshash maqollarning ekvivalentlarini topish mumkin. Natijada har qanday mavzudagi maqolni olmang, u har ikkala tilda o'z muqobil variantiga egadir. Buning asosiy sababi shuki, barcha insoniyatga xos xislatlar hamma millatga xosligidadir. Biroq biz bu fikrlarimiz bilan o'zbek va ingliz tillaridagi maqollar aynan bir xil qo'llanilish o'rniga ega degan fikrni keltirolmaymiz"[Shermamatova, 2023].

Masalan ingliz tilidagi Rome wasn't built in a day maqolida sabr-toqat komponenti bor. O'zbek tilidagi Sabr tagi - sariq oltin maqoliga muqobil bo'la oladi. Biroq, Aql - Hasan, odob - Husan; Ichgani oshi yo'q, itining oti "Boytevat"; Ishni Ismat qiladi, lofni Toshmat uradi, ishini qiladi asbob, egasi uradi lof; [Mirzayev va boshqalar, 2016] kabi maqollarda faqat o'zbek mentalitetiga xos xususiyatlar o'z aksini topgan va agar ikki tilni chog'ishtirib o'rganish maqsadidan kelib chiqilsa, bu aks hodisot deb qabul qilinishi, ya'ni ingliz tilida ham aynan o'sha xalq mentalitetigagina xos maqollar mavjudligini hisobga olish va tadqiq etish zaruratini ko'ndalang qo'yadi.

Xulosa. Paremlarni o'ragnish borasida ko'plab tilshunos olimlar turli yondoshuvlar asosida izlanishlar olib borganlar va shu orqali ularning tilshunoslik sohasi rivojiga qo'shgan hissalar e'tirofqa loyiq. Shunga qaramay maqollar, matallar, hikmatli so'zlar, naqlar va aforizmlar o'rtasida aniq chegaralar qo'yish masalasi ochiq qolmoqda degan fikrdamiz.

ADABIYOTLAR

1. Berdiyev H., Rasulov R., Uzbek tilining paremiologik lug'ati, T., 1984.
2. Firth, R. (1927). Proverbs in native life, with special reference to those of the Maori. *Folklore* (London) 38, 134-153 and 245-270.
3. Goossens, Louis. 1990. Metaphtonymy: the interaction of metaphor and metonymy in expressions of linguistic action. *Cognitive Linguistics*.
4. Kunin, A. *English Phraseology*. Moscow: High School, 1970. Print.
5. Madaev O. "O'zbek xalq og'zaki ijodi" o'quv qo'llanma. - Toshkent: "Mumtoz so'z", 2010.
6. Mirzayev, T. va boshqalar. O'zbek xalq maqollari, - Toshkent, 2016.
7. Norrick, N. *How Proverbs Mean: Semantic Studies in English Proverbs*. Berlin: Mouton Publishers, 1985.
8. Safarov, Sh. *Kognitiv tilshunoslik*, - Jizzax, Sangzor, 2006.
9. Taylor, A. (1931). *The Proverb*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press. Rpt. as *The Proverb and an "Index to The Proverb"*. Hatboro, Pennsylvania: Folklore Associates, 1962. Copenhagen: Rosenkilde and Bagger, 1962; rpt. again with an introduction, a bibliography and a photograph of Archer Taylor by W. Mieder. Bern: Peter Lang, 1985.
10. To'rayeva J. Oila nutqida maqollarning lingvistik xususiyatlari. *Lingvistika (o'zbek tili) mut.-sisligi mag-ri. ...diss.* - Termiz, 2023.
11. Shermamatova, S. Ingliz va o'zbek maqollarining o'ziga xos xususiyatlari va o'zbek tilidagi ekvivalentlari. *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*. www.oriens.uz., 2023, April 3(4).
12. Whiting, Bartlett, J. *Proverbs in Earlier English Drama with Illustration from Contemporary French Plays*. Cambridge Mass: Harvard University Press: New York; 10. Octagon Books, 1983.
13. Goossens, Louis. 1990. Metaphtonymy: the interaction of metaphor and metonymy in expressions of linguistic action. *Cognitive Linguistics*.
14. <https://theenglishdigest.com/a-list-of-1000-proverbs-in-english-with-their-meaning/>

УДК:811.111

Гулифор ИСКАНДАРОВА,
Студентка УрГУ группы 2303
E-mail: gulifor.iskandarova@bk.ru

Основываясь на рецензии Г.Сапарбаева

FUNCTIONAL-SEMANTIC ANALYSIS OF ENGLISH PHRASES WITH THE COMPONENT "LIFE" AND THEIR RUSSIAN EQUIVALENTS

Annotation

This article discusses the differences in using equivalent idioms with "life" component through detailed analysis. It examines how equivalent phrases, despite sharing a lexical element, convey different meanings, emotional nuances, and functions depending on context.

Key words: Phraseology, idioms, metaphors, conceptual metaphor, equivalence, translation, intercultural communication, English language, Russian language, cognitive analysis.

ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ОБ АНГЛИЙСКИХ ФРАЗАХ С КОМПОНЕНТОМ "LIFE" И ИХ РУССКИХ ЭКВИВАЛЕНТАХ

Аннотация

В данной статье рассматриваются различия в использовании эквивалентных идиом с компонентом «жизнь» посредством детального анализа. Исследуется, как эквивалентные фразеологизмы, несмотря на общий лексический элемент, передают различные значения, эмоциональные оттенки и выполняют разные функции в зависимости от контекста.

Ключевые слова: Фразеология, идиомы, метафоры, концептуальная метафора, эквивалентность, перевод, межкультурная коммуникация, английский язык, русский язык, когнитивный анализ.

FUNKSIONAL-SEMANIK TAHLIL: INGLIZ TILIDAGI "LIFE" KOMPONENTLI IBORALAR VA ULARNING RUSCHA EKVIVALENTLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada "hayot" komponenti bilan bog'liq ekvivalent idiomlarning qo'llanilishidagi farqlar batafsil tahlil qilinadi. Umumiy leksik elementga ega bo'lishiga qaramay, ekvivalent frazeologizmlarning turli ma'nolar, emotsional tuslar ifodalashi va kontekstga qarab turli funktsiyalarni bajarishi o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Frazeologiya, idiomalar, metaforalar, konseptual metafora, ekvivalentlik, tarjima, madaniyatlararo kommunikatsiya, ingliz tili, rus tili, kognitiv tahlil.

Введение. В данной статье проводится функционально-семантический анализ эквивалентных фраз, содержащих компонент "life"—"жизнь" на английском и русском языках, целью которого является исследование различных контекстов, в которых употребляется данная лексема и выявление ее семантических функций. Слово "жизнь" представляет собой ключевую лексему, имеющую различные оттенки значений в зависимости от контекста, оно может использоваться как в буквальном, так и в переносном смысле. Жизнь обозначает не только биологическое существование, но и включает в себя философские и социальные аспекты. Александр Владимирович Кунин утверждает, что фразеологические единицы могут быть: полными эквивалентами (с совпадением формы и смысла, например, "to spill the beans" — "выдать секрет"), частичными эквивалентами (с похожим смыслом, но иной формой, например, "to burn the midnight oil" — "работать допоздна"), безэквивалентными единицами (не имеющими аналога в другом языке). В данной статье рассматриваются английские фразы с русскими эквивалентами с компонентом "life"—"жизнь", включая идиомы, такие как "life goes on", "жизнь продолжается" чтобы проиллюстрировать разнообразие семантики в различных контекстах.

Для проведения анализа были выбраны фразы с компонентом "life"—"жизнь" из литературных произведений, статей и повседневной речи. Включение английских идиом, таких как "live and let live", "the meaning of life", "time of their life", позволяют увидеть как различные культуры показывают концепцию жизни.

Методология (Research methodology). Для проведения исследования использовались как теоретические, так и эмпирические методы анализа. В качестве основного подхода применялся метод сравнительно-сопоставительного анализа, который позволил выявить соответствия и расхождения в английских и русских фразеологических единицах. Кроме того, использовались данные корпусных исследований для определения частотности употребления выражений, а также проводился когнитивный анализ, направленный на изучение концептуальных метафор, связанных с понятием "жизнь".

Фразы с компонентом "life"—"жизнь" в русском и английские идиомы демонстрируют богатство значений. Например, идиома "life is a stage" акцентирует внимание на театральности человеческого существования, в то время как русская фраза "жизнь — это борьба" подчеркивает ее трудности и вызовы.

Анализ литературы. Фразеология как область лингвистики активно изучается различными

исследователями, среди которых выделяются работы А.В. Кунина, Дж. Катфорда, Дж. Лакоффа и М. Джонсона.

А.В. Кунин в своей монографии "Курс фразеологии современного английского языка" (1972) подчёркивает, что фразеологические единицы могут быть классифицированы на полные эквиваленты, частичные эквиваленты и безэквивалентные фразеологизмы, что имеет важное значение при изучении межъязыковой эквивалентности.

Дж. Катфорд в работе "A Linguistic Theory of Translation" (1965) анализирует формальную и текстуальную эквивалентность, что позволяет глубже понять механизмы передачи смысла при переводе устойчивых выражений.

Дж. Лакофф и М. Джонсон в исследовании "Metaphors We Live By" (1980) указывают на концептуальную природу метафор в языке, включая метафору "жизнь – это путешествие", которая имеет широкий спектр выражений в английском языке. Их теория концептуальных метафор позволяет объяснить различия в восприятии жизни у носителей разных языков.

Кроме того, работы Р. Гиббса "The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding" (1994) и Д. Добровольского и Э. Пириайнена "Figurative Language: Cross-cultural and Cross-linguistic Perspectives" (2005) предоставляют дополнительные данные о межкультурных особенностях фразеологии и механизмах её функционирования в различных языках.

Анализ и результаты. Также следует отметить, что в английском языке выражение "life goes on" используется для обозначения способности человека справляться с трудностями и двигаться дальше, что находит аналог в русском "жизнь продолжается". Такие выражения указывают на универсальность человеческих переживаний и философских размышлений о жизни. В английском языке аналогичное выражение встречается в идиоме "life is a journey". Эта идиома чаще всего используется в ситуациях, когда хотят подчеркнуть, что жизнь состоит из различных этапов, и каждый из них требует новых усилий и адаптации. Известный лингвист Джон Катфорд выделяет формальную и текстуальную эквивалентность: формальная эквивалентность – сохранение структуры исходного языка, текстуальная эквивалентность – передача смысла текста целиком, даже если форма будет изменена. Английские идиомы, включающие слово "life", занимают важное место в повседневном языке и литературе. Далее проанализируется несколько примеров, включающие компоненты "life" и "жизнь".

"Life is what you make it" – данная идиома используется для того, чтобы подчеркнуть идею о том, что качество жизни зависит от выбора человека и его действий. В русском языке схожая идея выражается через фразы "жизнь зависит от тебя" или "все в твоих руках".

"Live and let live" – это выражение несет в себе идею терпимости и принятия разнообразия в жизни других людей. Оно часто используется для того чтобы подчеркнуть необходимость избегать осуждения чужих людей. В русском языке аналогом может быть фраза "живи сам и давай жить другим", хотя она используется реже.

"The time of your life" – эта идиома описывает момент или период, когда человек испытывает наилучшие эмоции или живет с максимальным удовольствием. Она чаще всего встречается в позитивных контекстах, например, когда рассказывают о незабываемом отдыхе или событии. Русский аналог может быть выражен как "лучшее время в жизни", хотя данная фраза не несет той же эмоциональной нагрузки.

"Life goes on" – идиома, указывающая на необходимость двигаться дальше после сложных жизненных ситуаций. Это выражение подчеркивает стойкость и неизбежность продолжения жизни несмотря на всякие трудности. В русском языке эквивалентом является фраза "жизнь продолжается".

"A new lease of life" – эта идиома часто используется для описания ситуации, когда кто-то получил новый шанс или свежую перспективу, будь то в буквальном, например, после выздоровления, или метафорическом смысле, начало новой главы жизни. Русским аналогом можно считать выражение "второе дыхание".

Выводы и предложения. Проведенный анализ показал, что изучение фразеологии позволяет не только глубже понять структуру языков, но и выявить культурные различия в восприятии мира. Фразеологические выражения являются отражением культурных норм и менталитета общества, поэтому их исследование способствует лучшему пониманию национальных особенностей и межкультурной коммуникации.

Одним из ключевых выводов является то, что английские идиоматические выражения, содержащие слово "life", как правило, лаконичны и передают общие концепции, тогда как их русские аналоги более детализированы и эмоционально насыщены. Это различие свидетельствует о том, что русскоязычная картина мира отличается большей экспрессивностью и многозначностью.

Представленные результаты могут быть полезны в преподавании иностранных языков, особенно в области перевода и межкультурной коммуникации. Осознание различий в фразеологии помогает изучающим язык лучше воспринимать его специфику, а также избегать дословного перевода, который может исказить смысл выражений.

Дальнейшие исследования могут быть направлены на анализ фразеологических единиц с компонентом "death" – "смерть", что позволит дополнительно рассмотреть представления о жизни и смерти в различных языках и культурах. Также перспективным направлением является изучение использования данных выражений в современных медиатекстах, литературе и социальных сетях.

Еще одной перспективной областью исследований является сравнительный анализ фразеологии в различных дискурсах, включая юридический, медицинский и деловой. Специфика употребления идиоматических выражений в профессиональной среде может пролить свет на особенности коммуникации в данных сферах и выявить закономерности, влияющие на интерпретацию смыслов.

Кроме того, важно учитывать влияние глобализации на фразеологический фонд языков. Проникновение англоязычных идиом в другие языки, а также адаптация национальных выражений под современные реалии свидетельствуют о динамичном развитии межкультурного взаимодействия. Анализ этих процессов позволит лучше понять механизмы языковых заимствований и трансформации устойчивых выражений.

Еще один аспект, заслуживающий внимания, – это роль фразеологии в обучении иностранным языкам на разных уровнях владения. Исследования могут быть направлены на разработку эффективных методик преподавания, учитывающих специфику восприятия и усвоения фразеологических единиц учащимися. В этом контексте полезным будет создание обучающих материалов, включающих аутентичные примеры из литературы, прессы и цифровых медиа.

Таким образом, дальнейшее изучение фразеологии открывает широкие возможности для междисциплинарных

исследований, способных углубить понимание языковой выразительному использованию языка в различных сферах картины мира, а также способствовать более точному и общению.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кунин А.В. – "Курс фразеологии современного английского языка" (1972).
2. Катфорд Дж. – "A Linguistic Theory of Translation" (1965).
3. Лакофф Дж., М. Джонсон – "Metaphors We Live By" (1980).
4. Гиббс Р. – "The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding" (1994).
5. Добровольский Д., Э. Пиирайнен – "Figurative Language: Cross-cultural and Cross-linguistic Perspectives" (2005).
6. Зубарева Н.А. – "Сопоставительное исследование английской и русской фразеологии" (2012).
7. Cambridge Idioms Dictionary (2006).
8. Oxford Dictionary of English Idioms (2010).
9. The Phrase Finder (онлайн-ресурс).

UDK:811.111.81.2

Mukaddas QODIROVA,
Termiz davlat universiteti dotsenti, PhD
E-mail: qmuqaddas@mail.ru

Termiz davlat pedagogika instituti, Amaliy ingliz tili kafedrası mudiri, f.f.f.d PhD N.Madalov taqrizi asosida

BIZNES DISKURSIDA FRAZEOLGIK BIRLIKLER ORQALI TA'SIRCHANLIKNI OSHIRISH MASALASI (INGLIZ TILI MATERIALI ASOSIDA)

Annotatsiya

Maqolada biznes diskursida frazeologik birliklardan foydalanish orqali nutqning ta'sirchanligini oshirish masalasi yoritilgan. Ingliz tilidagi biznes muloqotida idiomatik ifodalar nutqqa obrazlilik, emotsional boylik va madaniy rang-baranglik olib kirishi tahlil qilingan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, motivatsiya beruvchi, xavf va riskni ifodalovchi, hamkorlik va kelishuvni mustahkamlovchi hamda ishonch va ishonchlilikni ta'minlovchi frazeologik birliklar biznes nutqining asosiy pragmatik vositalari sifatida aniqlangan. **Kalit so'zlar:** Biznes diskursi, frazeologik birliklar, idiomatik ifodalar, ta'sirchanlik, motivatsiya, risk va xavf, hamkorlik, ishonch va ishonchlilik.

ПРОБЛЕМА ПОВЫШЕНИЯ ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТИ В БИЗНЕС-ДИСКУРСЕ ПОСРЕДСТВОМ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА)

Аннотация

В статье освещается вопрос повышения выразительности речи в бизнес-дискурсе за счёт использования фразеологических единиц. Проанализировано, как идиоматические выражения в английском деловом общении придают речи образность, эмоциональное богатство и культурное многообразие. Согласно результатам исследования, фразеологические единицы, выражающие мотивацию, риск и опасность, укрепляющие сотрудничество и согласие, а также обеспечивающие доверие и надёжность, определены как основные прагматические средства деловой речи.

Ключевые слова: Бизнес-дискурс, фразеологические единицы, идиоматические выражения, выразительность, мотивация, риск и опасность, сотрудничество, доверие и надёжность.

THE ISSUE OF ENHANCING EXPRESSIVENESS IN BUSINESS DISCOURSE THROUGH PHRASEOLOGICAL UNITS (BASED ON ENGLISH LANGUAGE MATERIAL)

Annotation

The article explores the issue of enhancing speech effectiveness in business discourse through the use of phraseological units. It analyzes how idiomatic expressions in English business communication introduce imagery, emotional richness, and cultural diversity into the discourse. According to the research findings, phraseological units that motivate, express risk and danger, strengthen cooperation and agreement, and ensure trust and reliability are identified as key pragmatic tools of business communication.

Key words: Business discourse, phraseological units, idiomatic expressions, expressiveness, motivation, risk and danger, cooperation, trust and reliability.

Kirish. Biznes diskursida ta'sirchanlik (persuasion) uning asosiy pragmatik xususiyatlaridan biri sanaladi. U nutq egasining auditoriyani ishontrish, harakatga undash va qaror qabul qildirish kabi kommunikativ maqsadlariga xizmat qiladi. Bunda mantiqiy tizimning aniqligi, dalillarning asosli taqdim etilishi hamda emotsional va madaniy kodlardan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Biznes diskursining ta'sirchanligi, asosan, til vositalarining maqsadga muvofiq tanlanishi va nutqning izchil tuzilishi orqali ta'minlanadi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, ingliz tilidagi frazeologik birliklar biznes diskursida ta'sirchanlikni oshirishda alohida o'rin tutadi.

E'tiborga molik jihat shuki, frazeologik tizimning shakllanishi va funksional faoliyati inson omili bilan uzviy bog'liqdir. A.D. Rayxshteynning ta'kidlashicha, frazeologik tizim umuman olganda, ikki tomonlama antropotsentrizm — ya'ni kelib chiqishi va faoliyat ko'rsatishi — orqali xarakterlanadi. Xususan, frazeologik birliklar tarkibida leksik komponentlarning bevosita ma'nolari hamda, ayniqsa, umumiy frazeologik ma'nolari darajasida inson shaxsi va faoliyatiga semantik yo'naltirilganlik yaqqol ifodalanadi [10]. Natijada,

frazeologik birliklarning sirli va noaniq tabiati hamda ularning cheksiz (potensial) imkoniyatlari turli ilmiy yo'nalish vakillarining doimiy e'tiborini o'ziga qaratib kelmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. "Frazeologiya" atamasi dastlab shveysariyalik tilshunos Sharl Balli tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan. Umumiy holda frazeologiya atamasi ikki asosiy ma'noda qo'llanadi: birinchidan, tilshunoslikning frazeologik birliklarni ularning zamonaviy holati hamda tarixiy rivojlanishi nuqtayi nazaridan o'rganuvchi bo'limi sifatida; ikkinchidan esa, ma'lum bir tilga xos frazeologik birliklar majmuasi yoki frazeologik tarkib [7] sifatida qaraladi.

Jahon tilshunosligida frazeologiya masalalari bilan V.V. Vinogradov [4], A.V. Kunin [6], A.Blum [3], Yu.A. Lisenkova [2], V.N. Telia [13] kabi ko'plab olimlar shug'ullangan bo'lsa, o'zbek tilshunosligida bu yo'nalishda Sh.Rahmatullayev [11], A.Mamatov [8], M.Umarxo'jayev [14], B.Yo'ldoshev [5] singari tadqiqotchilar tomonidan muhim ilmiy izlanishlar olib borilgan.

Frazeologizmlarning ilmiy tavsifiga kelsak, S.N. Muratov ularni turg'un so'z birikmalarining alohida turi [9] sifatida ajratadi hamda frazeologizmlarning asosiy belgisi sifatida semantik yaxlitlik, obrazlilik va ko'chma ma'noni qayd etadi. Mazkur fikrni rivojlantirib, A.Mamatov frazeologizmlarning farqlovchi xususiyatlarini faqat yuqoridagi belgilar bilan cheklanmasligini, balki ular murakkab belgilar majmuini o'z ichiga olishini ta'kidlaydi [8].

Professor A.I. Smiritskiy esa frazeologik birliklarni ikki guruhga bo'lib ko'rsatadi. Birinchi guruhdagi frazeologik birliklar tilning asosiy tarkibiga kiradi va uning ajralmas, zaruriy qismini tashkil etadi, ularning tarkibida obrazlilik yoki ko'chma ma'no kuzatilmaydi (masalan, to get up – turmoq, to fall in love – sevil qolmoq). Ikkinchi guruhga mansub birliklar esa, aksincha, asl idiomalar bo'lib, ular metafora yoki boshqa shakllardagi ma'no ko'chishlari asosida shakllanadi va obrazli ma'noga ega bo'ladi (masalan, to wash one's dirty linen in public – ichki sirlarni ommaga oshkor qilish) [12].

Shunday qilib, ushbu maqolamiz tadqiqot obyektiga aynan ikkinchi guruh frazeologik birliklar, ya'ni idiomatik frazeologiya sifatida belgilangan birliklar tanlab olindi [15].

Tadqiqot metodologiyasi. Biznes diskursida frazeologik birliklar orqali ta'sirchanlikni oshirish masalasiga bag'ishlangan ushbu maqolada ilmiy tadqiqotning lingvokulturologik tahlil, semantik tahlil, kommunikativ tahlil, qiyosiy tahlil kabi metodlaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Biznes diskursida frazeologik birliklar orqali ta'sirchanlikni oshirish, tinglovchi yoki o'quvchi diqqatini jalb qilish hamda fikrni ishonarli va ta'sirchan shaklda yetkazishni anglatadi. Frazeologik birliklar nutqqa obrazlilik va jonlilik bag'ishlab, aytilayotgan fikrning esda qolishiga xizmat qiladi. Ayniqsa, ingliz tilidagi idiomatik ifodalar biznes muloqotida nutqning ta'sirchanligini oshirib, tinglovchiga yaqin va tushunarli tarzda yetib boradi. Bunday birliklar yordamida nafaqat fikr mazmunan boyitiladi, balki xalqning madaniy tafakkuriga murojaat qilinib, so'zning qadr-qimmatini va ta'sir kuchi ortadi.

N.N. Amosovning ta'rifiga ko'ra, idioma — bu kontekst birligi bo'lib, unda ko'rsatkich minimumi va semantik jihatdan amalga oshiriladigan element o'zaro mos keladi hamda ikkalasi birgalikda so'z birikmasining umumiy leksik tarkibini tashkil etadi [1]. Shuningdek, idiomalar yaxlit ma'noga egaligi bilan ajralib turadi. Masalan: play with fire – “xavfli ishga qo'l urmoq”, dark horse – “nomi noma'lum yoki obro'si noaniq shaxs”, mare's nest – “bema'nilik, absurd fikr”, the day after the fair – “kechikkan vaqt, imkoniyatni qo'ldan boy berish”.

Shu sababli, biznes diskursida frazeologik birliklarning qo'llanilishi nutqning ta'sirchanligini oshirish, uning madaniy va emotsional boyligini kuchaytirish hamda kommunikativ samaradorlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Biznes diskursining lingvistik tahlili natijasida eng ko'p ishlatiladigan frazeologik birliklarning quyidagi turlari aniqlandi:

1. Motivatsion frazeologik birliklar (motivational idioms);
2. Risk va xavfni ifodalovchi frazeologik birliklar;
3. Kelishuv va hamkorlikni aks ettiruvchi frazeologik birliklar;
4. Ishonch va ishonchlilikni bildiruvchi frazeologik birliklar.

Biznes diskursida motivatsion frazeologik birliklar odatda ijobiy kayfiyat yaratish, auditoriyani rag'batlantirish va harakatga undash maqsadida qo'llaniladi. Ular tinglovchida muvaffaqiyat sari intilish, ishonch va fidoyilik tuyg'ularini uyg'otadi. Masalan, now or never (hozir yoki hech qachon); by leaps and bounds (tez sur'atlarda, katta sakrashlar bilan); make a go of a business (biznesni muvaffaqiyatli yuritmoq); show somebody the ropes (ish tartibini o'rgatmoq); set up shop

(biznes boshlamoq); do a roaring trade (katta daromad bilan savdo qilmoq); make money hand over fist (tez va ko'p pul topmoq); make ends meet (kunini zo'rg'a o'tkazmoq); hit the jackpot (kutilmagan katta muvaffaqiyatga erishmoq); make a fortune (boylik orttirmoq); be rolling in it (pulga ko'milgan bo'lmoq, juda boy bo'lmoq); make a killing (birdan katta daromad topmoq); make good on one's debts (qarzini to'lamoq) va b. Xususan, ingliz tilida keng qo'llaniladigan “sky's the limit” (imkoniyatlar cheksiz), “raise the bar” (talablarni oshirish), “go the extra mile” (qo'shimcha kuch sarflash) kabi frazeologizmlar orqali auditoriyani yanada ko'proq harakatga undalsa, now or never (hozir yoki hech qachon) kabi iboralar qaror qabul qilishda shoshilinchlik va qat'iyatlilikni rag'batlantiradi. Bu turdagi frazeologizmlar biznesda motivatsiya va ijobiy dinamika shakllantirish uchun juda muhim hisoblanadi.

Risk va xavf haqidagi frazeologik birliklar biznes muomalasida ogohlantirish, ehtiyotkorlik, noaniqlik va tahdidni ifodalash uchun xizmat qiladi. Bunday iboralar orqali nutq egasi vaziyatning xavfliligini yoki moliyaviy tahdidlarni obrazli va ta'sirchan shaklda yetkazadi. Masalan, play with fire (xavfli ishga qo'l urmoq); black frost (qattiq sovuq, hosilga zarar yetkazuvchi sovuq); grind (one's) teeth (g'azablanmoq, tishlarini g'ijirlatmoq); piper's tale / traveller's tale (ortiqcha bo'rtirilgan, ishonchsiz hikoya); stab somebody in the back (kimnidir xiyonat bilan aldamoq); trial balloon (sinov uchun qilingan harakat yoki taklif); go belly up (muvaffaqiyatsizlikka uchramoq, buzilmoq); go to the wall (bankrot bo'lmoq, barbod bo'lmoq); the bottom drops/falls out of the market (bozor butunlay qulashi); lose your shirt (barcha boylikdan mahrum bo'lmoq); take a beating (katta zarar ko'rmoq); buy a pig in a poke (ko'r-ko'rona, tekshirmasdan xarid qilmoq); a bull in a china shop (nozik vaziyatda beparvolik bilan harakat qiluvchi odam) va b. Jumladan, play with fire (xavfli ishga qo'l urmoq) kabi iboralar auditoriyada ehtiyotkorlik va hushyorlikni kuchaytirishga xizmat qiladi. Bu guruh frazeologizmlari risklarni aniqlash va baholashda semantik vosita sifatida katta ahamiyatga ega.

Kelishuv va hamkorlikni ifodalovchi frazeologik birliklar biznes diskursida muloqot va o'zaro hamkorlikni rivojlantirish vositasi bo'lib xizmat qiladi. Bu birliklar ta'raflar o'rtasida ishonch va o'zaro anglashuvni mustahkamlash, jamoaviy ishlashni qo'llab-quvvatlash uchun qo'llaniladi. Masalan: sleeping partner / dormant partner (faol ishtirok etmaydigan hamkor); pull somebody's leg (hazillashmoq, kuldirib gapirmoq); a one-man band (hamma ishini yolg'iz bajaruvchi shaxs); corner the market (bozorda ustunlikni qo'lga kiritmoq); shut up shop (faoliyatni to'xtatmoq); on the factory floor (ishlab chiqarish joyida, zavodda); in the line of duty (xizmat burchi doirasida); be all in a day's work (kundalik ishning odatiy qismi); be snowed under (ish bilan ko'milgan, haddan ziyod band); cushion the blow (zararni yoki salbiy ta'sirni yumshatmoq); soften the blow (zararni yengillashtirmoq) va b. Jumladan, sleeping partner (faol bo'lmagan hamkor) kabi iboralar biznes tuzilmalari va roldagi farqlarni aniqlashga yordam beradi. Ushbu guruh frazeologizmlari biznes muloqotini yumshatish va kelishuvchanlik muhiti yaratishda muhim vositadir.

Ishonch va ishonchlilikni ifodalovchi frazeologik birliklar biznes muloqotida eng muhim pragmatik vositalardan biridir. Ular kompaniya yoki shaxsning ishonchliligi, shaffofligi va professionalizm darajasini ta'kidlash uchun ishlatiladi. Masalan: bread and butter (asosiy daromad manbai); a black-tie event (rasmiy tadbir, ziyofat); bet one's bottom dollar on something (biror narsaga to'liq ishonmoq); golden hello (yangi xodimni jalb qilish uchun katta bonus); bear market (pasayib borayotgan bozor); sell like hotcakes (tezda sotilmoq); buy low, sell high (arzon olib, qimmat sotmoq); above board

(halol va oshkora); across the board (hamma sohalarida, butunlay); to steer clear (uzoqroq yurmoq, saqlanmoq); to give someone the cold shoulder (biror kishiga sovuqqonlik bilan munosabatda bo'lmoq); to turn a blind eye to something (ko'z yumib, ko'rmaslikka olmoq); a golden handshake (ishdan ketayotganda beriladigan katta kompensatsiya); get the sack/push (ishdan bo'shatilmoq); give one's marching orders (rasman ishdan bo'shatilmoq); be hard-up (moliya jihatdan qiynalmoq); be out of pocket (o'z cho'ntagidan pul sarflagan); be in the money (moliyaviy farovonlikda bo'lmoq); strapped for cash (pul yetishmovchiligi); the rat race (shafqatsiz raqobat); cut losses (zararni kamaytirish uchun yo'ldan qaytmoq yoki to'xtatmoq) va b. Bunday birliklar orqali biznes diskursida ishonch muhitini shakllantirish va uzoq muddatli hamkorlik uchun zamin yaratish imkoniyati ortadi.

Frazeologik birliklarning biznes diskursida ta'sirchanlikni oshirishdagi pragmatik roli juda katta. Ular nutqning samaradorligini, tinglovchilarning diqqatini va emotsional ta'sirini oshiradi. Shuningdek, formal va noformal biznes diskursida frazeologizmlarning funksiyasi sezilarli

darajada farqlanadi. Formal muloqotda frazeologizmlar aniqlik va professionalizmni ta'minlashga yordam bersa, noformal holatlarda ular muloqotni erkinlashtirib, muloqot muhitini iliqlashtiradi.

Xulosa va takliflar. Olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, biznes diskursida frazeologik birliklardan foydalanish nutqning ta'sirchanligini oshirish, tinglovchi e'tiborini jalb qilish va kommunikativ samaradorlikni ta'minlashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Frazeologik ifodalar muloqotga obrazlilik, jonlilik va emotsional boylik baxsh etadi, bu esa fikrning nafaqat mantiqiy, balki madaniy-estetik darajada ham ta'sirchan yetkazilishiga imkon yaratadi. Ingliz tilidagi biznes nutqda idiomatik birliklarning faol qo'llanilishi nutqning obrazliliigi va esda qolarli xususiyatlarini kuchaytiradi. Tadqiqot davomida frazeologik birliklarning motivatsiyani kuchaytirish, xavf va risklarni ifodalash, hamkorlik va kelishuvni ta'minlash, shuningdek, ishonch va ishonchlilikni mustahkamlashga xizmat qiluvchi turlari keng qo'llanishi aniqlangan.

ADABIYOTLAR

1. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. — Л.: Издательство Ленинградского университета, 1963. — 208 с.
2. Англо-русский словарь устойчивых сочетаний = Collins Cobuild Dictionary of Idioms / ред. Ю.А. Лысенкова; пер. Д.И. Квеселевича, А.Д. Куриловой. — М.: АСТ; Астрель, 2004.
3. Блюм А. Семантические особенности соматической фразеологии: учебное пособие. — М.: АСТ-пресс, 2000.
4. Виноградов В.В. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины // Виноградов В.В. Избранные труды: в 3 т. Т. 3: Лексикология и лексикография. — М.: Наука, 1977.
5. Yo'ldoshev B. Hozirgi o'zbek adabiy tilida frazeologik birliklarning funksional-uslubiy xususiyatlari: dis. ... d-ra filol. nauk. — Toshkent, 1993.
6. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. — Дубна: Феникс, 2005.
7. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. — М.: Советская энциклопедия, 1990. — 685 с.
8. Mamatov A.E. O'zbek tili frazeologizmlarining shakllanish masalalari: Filol. fan. doktori ... dis. — Toshkent, 1999. — 238 b.
9. Муратов С.Н. Устойчивые словосочетания в тюркских языках. — М.: Изд-во восточной литературы, 1961. — 132 с.
10. Райхштейн А.Д. Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии: учебное пособие. — М.: Высшая школа, 1980. — 143 с.
11. Рахматуллаев Ш. Некоторые вопросы узбекской фразеологии. — Ташкент: Фан, 1966.
12. Смирницкий, А.И. Лексикология английского языка / А.И. Смирницкий. — М.: Изд-во Моск. гос. ун-та, Филол. фак., 1998. — 260 с.
13. Телия В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. — М.: Языки русской культуры, 1996.
14. Умарходжаев М.И. Основы фразеологии / Анджанский гос. пед. ин-т языков. — Ташкент: Фан, 1983. — 17 с.
15. Чиненова, Л.А. Английская фразеология в языке и речи / Л.А. Чиненова. — 2-е изд., испр. — М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. — 104 с.

UDK: 821.16

Amirabonu MAJITOVA,
O'zbekiston Davlat Jahon tillari universiteti PhD talabasi
E-mail: amiraturakulovna@gmail.com

O'zDJTU dotsenti A.Xolboboyeva taqrizi asosida

THE IMPACT OF BILINGUALISM ON LINGUISTIC THEORY AND PRACTICE

Annotation

This article provides significant information into how languages are learned, cognitive development, and the ways in which language impacts human experience, the study of bilingualism is a vital subject within the science of linguistics. As a result of globalization, the globe is becoming more interconnected, and as a result, bilingualism has gained relevance not only in the social and educational realms, but also in other areas such as politics and the economy. It is essential to have a solid grasp of bilingualism in order to have a complete comprehension of human language, including how it develops, how it is learned, and how it operates in the brains of those who speak it.

Key words: Bilingualism, multilingualism, linguistics, sociolinguistics, code-switching, interference, language, linguists.

ВЛИЯНИЕ ДВУЯЗЫЧИЯ НА ЛИНГВИСТИЧЕСКУЮ ТЕОРИЮ И ПРАКТИКУ

Аннотация

В этой статье представлена важная информация о том, как изучаются языки, когнитивном развитии и способах, которыми язык влияет на человеческий опыт. Изучение двуязычия является жизненно важным предметом в науке лингвистики. В результате глобализации мир становится более взаимосвязанным, и в результате двуязычие приобрело актуальность не только в социальной и образовательной сферах, но и в других областях, таких как политика и экономика. Важно иметь твердое понимание двуязычия, чтобы иметь полное понимание человеческого языка, включая то, как он развивается, как он изучается и как он функционирует в мозгу тех, кто на нем говорит.

Ключевые слова: Двуязычие, многоязычие, лингвистика, социолингвистика, переключение кодов, интерференция, язык, лингвисты.

IKKI TILLILIKNING TIL NAZARIYASI VA AMALIYOTGA TA'SIRI

Annotatsiya

Ushbu maqola tillarni qanday o'rganish, kognitiv rivojlanish va tilning inson tajribasiga ta'sir qilish usullari haqida muhim ma'lumot beradi, ikki tillilikni o'rganish tilshunoslik fanining muhim mavzusi hisoblanadi. Globallashuv natijasida yer shari o'zaro rivojlanib bormoqda va buning natijasida ikki tillilik nafaqat ijtimoiy va ta'lim sohalarida, balki siyosat va iqtisodiy kabi boshqa sohalarida ham dolzarb ahamiyatga ega bo'ldi. Inson tilini, jumladan, uning qanday rivojlanishi, qanday o'rganilishi va so'zlashuvchilarning miyasida qanday ishlashini to'liq tushunish uchun ikki tillilikni yaxshi bilish juda muhimdir.

Kalit so'zlar: Ikki tillilik, ko'p tillilik, lingvistika, sotsiolingvistika, kod almashinuvi, interferensiya, til, tilshunoslar.

Introduction. There are millions of people all over the world who are affected by the phenomena of bilingualism, which is defined as the capacity to communicate and comprehend two languages (or languages). The ability to speak two languages is not the only component involved; rather, it is the result of a complex interaction between mental, social, and cultural variables. Both simultaneous bilingualism, in which a person learns two languages simultaneously from birth, and sequential bilingualism, in which a person learns a second language after having acquired the first language, are examples of the numerous forms that bilingualism can take. The complexities of bilingualism encompass more than just the ability to speak two languages; they also include the manner in which individuals move between languages in a variety of settings, the manner in which communities coexist with multiple languages, and the ways in which bilingualism shapes mental functions and social identity.

As linguists, psychologists, sociologists, and educators continue to learn more about the advantages, difficulties, and ramifications of bilingualism in the multicultural, multilingual world of today, this intricate phenomena begs for multidisciplinary investigation.

In the field of linguistics, the phenomena known as bilingualism, which refers to the capacity to communicate effectively in two languages, is of critical importance. Linguistics is a branch of study that focuses on the structure of language, how language is used, and the cognitive processes that are inherent in communication. Due to the fact that bilingualism is one of the most prevalent linguistic realities around the globe, it offers important insights into the ways in which languages are learned, processed, and represented in the brain. The idea of bilingualism, its consequences for linguistic theory, and the ways in which it deepens our understanding of language in the human mind will all be discussed in this article.

Literature review. The concept of bilingualism has been extensively examined and debated by academics from a wide range of fields, including education, psychology, sociology, and linguistics[7]. Scholars have refined the concept of bilingualism over the course of time, focusing on its implications for language learning, cognition, and society. This results in a more comprehensive understanding of bilingualism. The following is a collection of significant scholarly notes and points of view regarding bilingualism. Language interference is a notion that was investigated by Ferguson. This concept

describes the impact that one language has on another language. Particularly for bilinguals learning a second language, interference can take many different forms, such as phonological, syntactic, and lexical interference[4]. It is considered to be a natural element of the experience of being bilingual because interference of this kind is widespread in both spoken and written language. Pierre Bourdieu has expressed his thoughts on the relationship between bilingualism and social identity as well as power dynamics[2]. Choosing a language to employ is not only a linguistic choice in many bilingual cultures, but also a social one that reflects a person's political allegiance, ethnicity, or socioeconomic standing. Language can indicate social status, and bilingualism can empower or marginalize. The importance of bilingualism in protecting linguistic variety was highlighted by Joshua Fishman, who investigated language revitalization and maintenance processes[5].

Research methodology. Debates among academics about bilingualism have demonstrated that it is a significantly more complicated phenomenon than merely being able to speak two languages. There is a lot of overlap between bilingualism and other areas of human intellect, society, identity, and life development. It becomes abundantly evident that bilingualism is a deeply established component of the human experience when it is considered from a variety of scholarly viewpoints. This phenomenon has important implications for both the cognitive processes of individuals and the structures of society[3].

The capacity to communicate in two languages and to comprehend both of them is the definition of bilingualism. On the other hand, it is not a straightforward binary concept. Bilingualism can be broken down into a variety of levels and categories[4]. Some people who are bilingual are completely proficient in each tongue and are able to transition between them with ease, while others may be proficient in one language but have little knowledge of the other or both languages. Furthermore, bilingualism can take place in a variety of circumstances, including bilingual communities, families, and even through the formal acquisition of languages in educational environments.

Analysis and results. Bilingualism can be categorized into several types:

Simultaneous Bilingualism: This occurs when a person learns two languages from birth or a very young age.

Sequential Bilingualism: This occurs when a person learns a second language after the first language has already been acquired.

Active or Passive Bilingualism: Active bilinguals use both languages regularly, whereas passive bilinguals may understand one language but use only one regularly[10].

Language acquisition, sociolinguistics, psycholinguistics, and other subfields of linguistics have all benefited greatly from bilingualism. Let's take a look at the ways in which bilingualism changes certain aspects of life.

The cognitive processes that are engaged in language use can be seen through a distinct lens through the lens of bilingualism. The subject of how people who are bilingual are able to simultaneously communicate in two languages is one of the most intriguing questions in the field of psycholinguistics. The investigation of bilingualism has resulted in the study of code-switching, which refers to the process of switching between languages; language interference, which refers to the situation in which one language impacts the other; and language dominance, which refers to the situation in which one language is stronger in the consciousness of the speaker[10].

The brains of bilingual individuals are thought to possess a greater degree of cognitive flexibility in comparison to the brains of monolingual users. According to research,

bilinguals have improved executive control, which includes improved problem-solving abilities, the ability to multitask, and the ability to handle inhibitions inside themselves. The ability of the brain to concentrate and switch between tasks is improved as a result of the mental activity that is involved in maintaining two different language systems because of this.

Furthermore, bilingualism provides vital insights into the ways in which the brain representations of different languages are processed. Bilinguals have more complicated neurological systems that manage both languages, in contrast to monolinguals, who typically have a language center that is limited to their single language[1]. The complexity of the situation has sparked discussions on the mental lexicon of bilinguals and whether they have separate systems for the two languages or if they have an integrated mental lexicon for both.

In sociolinguistics, the examination of language in social contexts, bilingualism also plays a critical role. A number of elements, including identity, social class, and power dynamics, have a role in the interaction between languages in communities that are multilingual[6]. Code-switching is a common practice among speakers, in which they combine aspects of both languages in the same discussion. This practice can serve a variety of social reasons. Code-switching can be used to communicate social or emotional states, signal membership in a group, or be employed purposefully for the purpose of including humor or emphasis.

As a result of the fact that bilingual communities frequently create distinctive linguistic behaviors and expressions that may not be seen in monolingual communities, bilingualism is a crucial lens through which to examine language in society.

Language acquisition paradigms that have been used traditionally are challenged by bilingualism. It offers significant information regarding the process by which children learn an additional language at the same time, as well as the manner in which bilingual youngsters get used to navigating the distinctions and overlaps among the two languages. Researchers working in the area of learning a language have found that children who are bilingual go through the same phases of development as children who are monolingual, despite the fact that they may achieve competence in every tongue at different rates[5].

When it comes to the way linguists examine language itself, the concept of bilingualism has significant ramifications. The notion of language competence is one of the most significant areas in which bilingualism poses new challenges to standard linguistic theory[8]. Known for his work in the field of linguistics, Noam Chomsky is credited for introducing the concept that individuals possess an innate capacity to learn language and that language proficiency is not dependent on any external factors. The concept of linguistic competency, on the other hand, is made more complicated by the fact that bilingualism suggests that it may not be a consistent, monolingual experience[9].

Furthermore, bilingualism has resulted in the development of studies on language contact, which refers to the interaction of two or more languages within a singular community. New languages or dialects, such as pidgins and creoles, may result from this interaction. These linguistic developments are frequently led by bilingual populations, illustrating how language changes in reaction to historical, social, and cultural factors.

Conclusion. The field of linguistics places a significant emphasis on the phenomena of bilingualism, which is a phenomenon that is both rich and varied. Linguists are able to get a better understanding of the mental functioning of language, the social uses of language acquisition, and the mechanics of language acquisition by analyzing the ways in

which bilinguals manage several languages. In the future, bilingualism will continue to be an important topic of research that will affect our understanding of human language. This is because globalization will continue to connect people who come from different linguistic backgrounds.

Linguists are able to unveil the fluid and dynamic character of language through the practice of bilingualism. This reveals that the investigation of language is not only about rules and structures, but also about how it operates in the brains, cultures, and lives of those who speak it.

REFERENCE

1. Bialystok, E. (2001). *Bilingualism in Development: Language, Literacy, and Cognition*. Cambridge University Press.
2. Bourdieu, P. (1991). *Language and Symbolic Power*. Harvard University Press.
3. Cummins, J. (2000). *Language, Power, and Pedagogy: Bilingual Children in the Crossfire*. Multilingual Matters.
4. Ferguson, Charles A. (1959). Diglossia. *Word*, 15(2), 325-340.
5. Fishman, J. A. (1966). *Language Loyalty in the United States: The Maintenance and Perpetuation of Non-English Mother Tongues by American Ethnic Groups*. The Mouton Publisher.
6. Gumperz, J. J. (1982). *Discourse Strategies*. Cambridge University Press.
7. Haugen, Einar (1953). *The Norwegian Language in America: A Study in Bilingual Behavior*. University of Wisconsin Press.
8. Kroll, J. F. (2008). The Bilingual Lexicon and the Organization of Memory. In *The Handbook of Bilingualism and Multilingualism* (pp. 15-32). Blackwell Publishing.
9. Thomas, W. P., & Collier, V. P. (2002). *A National Study of School Effectiveness for Language Minority Students' Long-Term Academic Achievement*. NCBE Resource Collection Report No. 28. National Clearinghouse for Bilingual Education.
10. Weinreich, U. (1953). *Languages in Contact: Findings and Problems*. Linguistic Circle of New York.

UDK:821.111.09.1:73

Dilorom MAMATOVA,
Qarshi davlat texnika universiteti o'qituvchisi
E-mail: dilorombobur567@gmail.com

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti f.f.d v.b. dotsent K. Fayziyeva taqrizi asosida

TEODOR DRAYZERNING "BAHTIQARO KERRI" VA ZULFIYA QUROLBOY QIZINING "OYIMTILLA" ROMANLARIDA GENDER MUAMMOSI

Аннотация

Ushbu maqolada Teodor Drayzerning "Baxtiqaro Kerri" hamda Zulfiya Qurolboy qizining "Oyimtilla" romanlari asosida gender muammosining badiiy ifodasi tahlil qilinadi. Asosiy e'tibor ikki turli madaniyat va davrda yaratilgan asarlarda ayol obrazining qanday tasvirlanganiga, ularning jamiyatdagi o'rni, orzulari, ijtimoiy bosimlarga nisbatan munosabati va erkinlikka intilish yo'llariga qaratiladi. "Baxtiqaro Kerri" romanida ayolning shaxsiy yuksalishi, mustaqillikka intilishi va erkaklar dunyosida o'z yo'lini topishga bo'lgan harakati tasvirlansa, "Oyimtilla" romanida esa milliy qadriyatlar, an'anaviy oilaviy qarashlar va ayol taqdiri o'ziga xos dramatism bilan yoritiladi. Maqolada shuningdek, ayol obrazlarining ruhiy holati, ularning ichki kurashi va tashqi ijtimoiy cheklavlarga qarshi kurashish jarayoni orqali gender tengsizligi muammosi o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Teodor Drayzer, Zulfiya Qurolboy qizi, gender muammosi, ayol obrazi, "Baxtiqaro Kerri", "Oyimtilla", adabiy tahlil, ijtimoiy bosim, ayol huquqlari, gender tengsizligi.

ТЕОДОР ДРАЙЗЕР И ГЕНДЕРНАЯ ПРОБЛЕМА В РОМАНАХ «СЕСТРА КЭРРИ» И ЗУЛЬФИЯ КУРОЛБОЙ КЫЗЫ «ОЙИМТИЛЛА»

Аннотация

В данной статье рассматривается художественное воплощение гендерной проблемы на примере романов Теодора Драйзера «Сестра Кэрри» и Зулфия Куролбой кызы «Ойимтилла». Основное внимание уделяется тому, как образ женщины представлен в произведениях, созданных в разных культурных и временных контекстах, а также роли женщин в обществе, их мечтам, отношению к социальному давлению и стремлению к свободе. В романе «Сестра Кэрри» показано личностное становление женщины, её стремление к независимости и поиск своего места в мире мужчин, тогда как в романе «Ойимтилла» освещаются традиционные семейные ценности, национальные особенности и судьба женщины, представленная с особым драматизмом. Также в статье анализируется внутренний мир героинь, их психологическая борьба и противостояние внешним социальным ограничениям как проявление гендерного неравенства.

Ключевые слова: Теодор Драйзер, Зулфия Куролбой кызы, гендерная проблема, женский образ, «Сестра Кэрри», «Ойимтилла», литературный анализ, социальное давление, права женщин, гендерное неравенство.

THE GENDER ISSUE IN THE NOVELS "SISTER CARRIE" BY THEODORE DREISER AND "OYIMTILLA" BY ZULFIYA QUROLBOY QIZI

Annotation

This article analyzes the literary portrayal of gender issues based on the novels Sister Carrie by Theodore Dreiser and Oyimtilla by Zulfiya Qurolboy qizi. The main focus is on how the image of women is depicted in works created in different cultural and historical contexts, examining their role in society, aspirations, attitudes toward social pressures, and their pursuit of freedom. In Sister Carrie, a woman's personal development, her quest for independence, and struggle to find her place in a male-dominated world are portrayed. In contrast, Oyimtilla presents traditional values, familial expectations, and the fate of women through a uniquely dramatic lens. The article also explores the psychological states of the female characters, their inner conflicts, and the process of resisting external societal constraints as a reflection of gender inequality.

Key words: Theodore Dreiser, Zulfiya Qurolboy qizi, gender issue, female character, Sister Carrie, Oyimtilla, literary analysis, social pressure, women's rights, gender inequality.

Kirish. Bugungi kunda adabiyotshunoslikda gender muammosini o'rganish dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi. Ayol obrazi, uning jamiyatdagi o'rni va erkinlikka intilishi masalasi turli davr va madaniyatlarda yaratilgan badiiy asarlarda har xil talqin etiladi. Ayniqsa, XX asr boshlarida yozilgan romanlarda ayol taqdiri, uning ijtimoiy bosimlar, an'anaviy qarashlar va erkaklar jamiyatidagi roli bilan bog'liq muammolar chuqur badiiy tahlil etilgan.

Teodor Drayzerning "Baxtiqaro Kerri" romani amerika jamiyati fonida ayolning shaxsiy o'zgarishi, mustaqillikka erishish yo'lidagi izlanishlarini aks ettirsa, Zulfiya Qurolboy

qizining "Oyimtilla" romanida o'zbek jamiyatidagi ayolning ichki kechinmalari, milliy qadriyatlar va ijtimoiy stereotiplarga qarshi kurashi yoritiladi. Ushbu maqolada mazkur ikki asar asosida ayol obrazining qiyosiy tahlili orqali gender muammosining badiiy aks etishi o'rganiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Teodor Drayzerning "Baxtiqaro Kerri" va Zulfiya Qurolboy qizining "Oyimtilla" romanlari o'z davrlarida adabiyotda yangi yondashuvlarni taklif etdi. Ikkala asar ham ayol obrazining murakkabligini, uning ijtimoiy va psixologik jihatlarini chuqur yoritadi. Mavzuni tahlil qilishda har ikki romanning konteksti va adabiy

asarlarni yaratish jarayonidagi muhim ijtimoiy va madaniy omillarni hisobga olish zarur.

Teodor Drayzerning Baxtiqaro Kerri romani, 1900-yillarning boshlarida Amerika jamiyatining sanoatlashuv davrida ayolning erkinlikka intilishiga oid yangi tushunchalarni ilgari suradi. Kerri, asar bosh qahramoni, jamiyatdagi o'rni va ijtimoiy stereotiplarga qarshi kurashib, o'zining mustaqillik va muvaffaqiyat sari bo'lgan harakatlarini namoyon etadi. Uning hayoti, sevgi, muvaffaqiyatga erishish yo'lidagi izlanishlari va ijtimoiy bosimlar ostida yuzaga kelgan ichki qarorlarining badiiy talqini orqali Drayzer gender tengsizligining ko'plab jihatlarini ochib beradi. Kerri o'zining shaxsiy erkinligini izlash orqali nafaqat o'zining balki jamiyatning ayolga nisbatan qarashlarini o'zgartirishga intiladi.

Har ikki asarda ayol obrazlarining ruhiy kechinmalari va ichki kurashlari muhim o'rin tutadi. Drayzerning Baxtiqaro Kerri asarida, ayolning o'z shaxsini kashf etish va o'z taqdirini belgilashdagi muvaffaqiyatsizliklari ijtimoiy tuzumning ayollarga bo'lgan qarashlari bilan bog'liq. Zulfiya Qurolboy qizining Oyimtilla asarida esa, jamiyatning an'anaviy qadriyatlar va ayolning o'ziga xos his-tuyg'ulari o'rtasidagi kurash ko'rsatiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada gender muammosini tahlil qilish uchun bir qator metodologik yondashuvlardan foydalanilgan. Asosiy metod sifatida adabiy tahlil va qiyosiy tahlil metodlari qo'llanilgan bo'lib, ularning yordamida har ikki romanda ayol obrazining shakllanishi va gender tengsizligi masalalari chuqur o'rganilgan.

Adabiy tahlil: Adabiy tahlil usuli yordamida har ikki roman muallifining ayol obrazlarini yaratishdagi uslubi, ijtimoiy va madaniy konteksti tahlil qilindi. Ayniqsa, romanlardagi asosiy qahramonlarning psixologik holati, ularning ichki kurashlari, orzulari va jamiyatga qarshi kurashish usullari chuqur o'rganildi. Bu metod ayol obrazlarining ijtimoiy muhitga qanday ta'sir ko'rsatishini va o'zgarishini o'rganishda samarali bo'ldi.

Qiyosiy tahlil. Tadqiqotda har ikki romanning ayol obrazlarini o'zaro taqqoslash orqali ular orasidagi o'xshashlik va farqlar aniqlangan. Bu metod orqali Drayzerning Baxtiqaro Kerri va Qurolboy qizining Oyimtilla romanlarida tasvirlangan ayollarning ijtimoiy bosimlarga va gender tengsizligiga qanday javob berganliklari solishtirildi. Qiyosiy tahlil yordamida ikki madaniyatdagi ayol obrazlarining shakllanishi va ular tomonidan yuzaga keltirilgan ijtimoiy masalalar o'rganildi.

Tahlil va natijalar. Ushbu bo'limda, Baxtiqaro Kerri va Oyimtilla romanlarida tasvirlangan ayol obrazlari va gender tengsizlik masalalari tahlil qilinadi. Har ikki asar orqali ayol obrazlarining shakllanishi, ularning jamiyatdagi o'rni, orzulari, ijtimoiy bosimlarga qarshi kurashi va erkinlikka intilishi o'rganiladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – gender muammosining badiiy ifodasi va zamonaviy adabiyotda ayol obrazlarining tasvirlanishi haqida xulosalar chiqarishdir.

ADABIYOTLAR

1. Drayzer, T. (2003). Baxtiqaro Kerri. Tashkent: "Yangi avlod" nashriyoti.
2. Qurolboy qizi, Z. (2010). Oyimtilla. Tashkent: "O'zbekistan" nashriyoti.
3. Mirzo, I. (2017). Bonu. Tashkent: "Adabiyot" nashriyoti.
4. O'rni, A. (2015). Adabiyotda gender muammosi. Tashkent: "Fan" nashriyoti.
5. Mustafo, N. (2018). Milliy adabiyotda ayol tasviri. Tashkent: "Sharq" nashriyoti.
6. Xolmatov, R. (2012). Gender va adabiyot. Tashkent: "Ta'lim" nashriyoti.
7. Butler, J. (1990). Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity. New York: Routledge
8. Qizi, H. Z. M. (2024). WOMEN'S ROLES AND GENDER PORTRAYAL IN THOMAS HARDY'S WORKS. Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali, 2(57), 344-347.
9. Hamzayeva, Z. (2024, May). TA'LIM SIFATINI TA'MINLASHNING ILG'OR USULLARI: MUAMMO VA YECHIMLAR. In Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit (pp. 34-36).
10. Хамзаева, З. (2025). Толкование женского образа в романе «Бону» с точки зрения декадентства: социальный кризис и противоречие ценностей. Зарубежная лингвистика и лингводидактика, 3(2), 17-22

Teodor Drayzerning Baxtiqaro Kerri romani: Baxtiqaro Kerri romani, asosan, ayolning shaxsiy hayotini qurish va o'z o'rnini topish yo'lidagi kurashini tasvirlaydi. Kerri, asar qahramoni, ijtimoiy tengsizliklarga, erkaklar dunyosining cheklovlariga qarshi o'zining shaxsiy muvaffaqiyatini izlaydi. Biroq, uning yo'li nafaqat muvaffaqiyatga erishish, balki bir vaqtning o'zida jamiyat tomonidan belgilangan qoidalarga moslashishga ham boradi. Kerri, avvaliga ijtimoiy darajasi past, ammo mustahkam orzulari va qat'iyatligi bilan o'z o'rnini topishga harakat qiladi. Uning muvaffaqiyatga erishishi ko'plab ijtimoiy to'siqlarni yengishga bog'liqdir. Drayzer, asarda gender tengsizlikni, ayolning o'z huquqlari uchun kurashini tasvirlaydi, biroq bu jarayonning murakkabligi va noaniqligini ham ochib beradi. Natija: Baxtiqaro Kerri romani orqali Drayzer, ayolning mustaqil hayotga intilishi va ijtimoiy cheklovlarga qarshi kurashi orqali gender tengsizlik muammosini taqdim etadi.

Zulfiya Qurolboy qizining Oyimtilla romani: Oyimtilla romani o'zbek jamiyatida ayolning o'z orzulari, taqdiri va jamiyatning an'anaviy qarashlari o'rtasidagi kurashni yoritadi. Oyimtilla, asar qahramoni, oilaviy bosimlar, an'anaviy qadriyatlar va jamiyatning qadimgi normativlariga qarshi kurashadi. Uning orzulari va kelajakka bo'lgan intilishlari ijtimoiy cheklovlar va gender stereotiplari bilan to'qnashadi. Natija: Oyimtilla romani orqali gender muammosi o'ziga xos tarzda ko'rsatilgan. Romanda ayolning oilaviy va milliy qadriyatlar bilan bog'liq kurashlari, uning ichki kechinmalari va ijtimoiy to'siqlarga qarshi kurashi taqdim etiladi.

Xulosa va takliflar. Teodor Drayzerning Baxtiqaro Kerri va Zulfiya Qurolboy qizining Oyimtilla romanlari gender muammosini badiiy ifodalashda o'ziga xos va murakkab yondashuvni taqdim etadi. Har ikki asarda ayol obrazlarining shaxsiy yuksalishi, orzulari, ijtimoiy bosimlarga qarshi kurashish va erkinlikka intilishi asosiy mavzular sifatida ko'rsatilgan. Drayzer o'z asarida ayolning mustaqil hayotga intilishining ijtimoiy va psixologik to'siqlarini tasvirlaydi, Kerri ning muvaffaqiyatga erishish yo'lida yuzaga kelgan murakkabliklarni ochib beradi. Zulfiya Qurolboy qizining Oyimtilla romani esa o'zbek ayolining an'anaviy oilaviy qarashlar va milliy qadriyatlar bilan bog'liq ichki kurashlarini ko'rsatadi. Bu asar orqali milliy qadriyatlar va zamonaviy dunyoning ayolga qarashlari o'rtasidagi ziddiyatlar yoritiladi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqqan holda, ikkala romanda ham ayolning o'z erkinligini izlash jarayonidagi kurashlar uning jamiyatdagi o'rnini o'zgartirishga bo'lgan intilishidan iboratdir. Biroq, har ikki qahramon ham o'z orzulariga erishishda ijtimoiy cheklovlar, oilaviy bosimlar va gender tengsizliklari bilan to'qnashadi. Drayzerning asarida bu jarayon asosan shaxsiy muvaffaqiyat va jamiyatdagi stereotiplarga qarshi kurash sifatida tasvirlanadi, Zulfiya asarida esa milliy qadriyatlar va oilaviy an'analar bilan bog'liq masalalar ko'rsatiladi.

UDK: 811.512(575.1)

San'atbek MATLATIPOV,
O'zbekiston Milliy universiteti yetakchi ilmiy xodimi, PhD
E-mail: s.matlatip@nuu.uz
Shaydo MATYOQUBOVA,
Urganch davlat universiteti magistranti
Madinabonu KOMILOVA,
Urganch davlat universiteti magistranti

O'zMU professori N.Sa'dullayeva taqrizi asosida

A HIERARCHICALLY DEPENDENCY LINKED SYNTACTIC TREEBANK FOR UZBEK LITERARY TEXTS

Annotation

This paper examines the establishment of a syntactic hierarchical treebank derived from Uzbek literary works, with the objective of advancing this corpus. Thirty high-quality sentences were extracted from "Boljon," a short tale anthology by modern Uzbek author Shuhrat Matkarim, serving as corpus material. These sentences were manually annotated by two annotators using the INCEpTION platform, including lemmatization, morphological tagging, and syntactic dependency annotation. As a result, the first syntactic dependency tree corpus for Uzbek narrative style was created and syntactic features within the corpus were analyzed.

Key words: Uzbek language, literary texts, syntactic connection, tree corpus, lemmatization, morphological marking, Universal Dependencies, INCEpTION platform, annotation.

ИЕРАРХИЧЕСКИЙ СВЯЗАННЫЙ СИНТАКСИЧЕСКИЙ КОРПУС ДЛЯ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТОВ НА УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

В данной статье рассматривается вопрос создания и совершенствования корпуса синтаксических иерархических деревьев на основе узбекских литературных произведений. Был разработан корпус, состоящий из 30 высококачественных предложений, отобранных из сборника повестей современного узбекского писателя Шухрата Маткарима. Эти предложения были аннотированы двумя экспертами-специалистами с использованием платформы INCEpTION, включая лемматизацию, морфологическую разметку и определение синтаксических связей. В результате впервые был создан корпус синтаксических иерархических деревьев для узбекского повествовательного стиля и проанализированы его синтаксические особенности.

Ключевые слова: Узбекский язык, художественные тексты, синтаксическая связь, древовидный корпус, лемматизация, морфологическая разметка, универсальные зависимости, платформа INCEpTION, аннотация.

O'ZBEK TILI BADIY MATNLARI UCHUN IYERARXIK BOG'LIQLIK DARAXTI KORPUSI

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'zbek adabiy asarlaridan olingan sintaktik iyerarxik daraxt korpusini yaratish va uni takomillashtirish masalasi o'rganiladi. Zamonaviy o'zbek yozuvchisi Shuhrat Matkarimning qissalar to'plamidan saralab olingan 30 ta yuqori sifatli jumladan tashkil topgan korpus ishlab chiqildi. Bu jumlar INCEpTION platformasidan foydalanib, ikki ekspert mutaxassis tomonidan annotatsiyalangan bo'lib, lemmatizatsiya, morfologik teglash va sintaktik bog'liqliklarni aniqlashlarni o'z ichiga oladi. Natijada, o'zbek hikoya uslubi uchun ilk bor sintaktik iyerarxik daraxti korpusi yaratildi va undagi sintaktik xususiyatlar tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: O'zbek tili, badiiy matnlar, sintaktik bog'lanish, daraxt korpusi, lemmatizatsiya, morfologik belgilash, Universal Dependencies, INCEpTION platformasi, annotatsiya.

Kirish. O'zbek tili Markaziy Osiyodagi eng yirik tillardan biri bo'lib, so'zlashuvchilari soni 30–40 million atrofida baholanadi. Turk tillari orasida turk tilidan keyin ikkinchi eng ko'p so'zlashuvchiga ega til hisoblanishiga qaramay, o'zbek tili uchun kompyuter lingvistikasi (NLP) sohasida resurslar juda cheklangan. Xususan, matnlarni sintaktik daraxt shaklida belgilash uchun treebank (daraxt korpusi)lar deyarli mavjud emas edi. Bunday korpuslar esa bugungi kunda ko'plab tillar uchun yaratilgan bo'lib, ular orqali turli NLP modellari o'qitiladi va lingvistik tadqiqotlar olib boriladi.

Ayrim so'nggi tadqiqotlarda o'zbek tilida turli korpus va modellarning paydo bo'layotgani kuzatilmoqda: masalan, UZWORDNET leksik-semantik tarmog'i yaratildi, matnlarni

tuyg'u (sentiment) yorliqlari bilan belgilangan to'plamlar va matn tasnifi korpuslari taklif qilindi[1], hatto o'zbek tili uchun UzBERT hamda BERTbek kabi yirik transformator modellar dastlabki o'qitish orqali tayyorlandi. Shunga qaramay, hali ham o'zbek tilida to'liq qo'lda belgilangan sintaktik daraxt korpusi deyarli yo'q edi. 2025-yilda o'zbek tili uchun ilk Universal Dependencies (UD) daraxt korpusi taqdim etildi, u 500 ta jumlani (taxminan 5850 token) qamrab oladi[2]. Biroq, mazkur UD korpusi yangiliklar va badiiy matnlardan avtomatik va qo'lda belgilash aralash usulida tuzilgan). O'zbek tilidagi hikoyaviy (badiiy) uslub xususiyatlarini to'la aks ettiruvchi, mutlaqo qo'lda, yuqori sifatli sintaktik korpus hali yaratilmagan.

Ushbu maqolada ana shu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan. Biz o'zbek tilidagi hikoyaviy matnlardan kichik hajmli bo'lsa-da, sifatli va murakkab sintaktik bog'lanishlarni o'zida jamlagan daraxt korpusini yaratdik. Korpus tuzishda Universal Dependencies tamoyillariga asoslandik, ya'ni so'z turkumlari va grammatik kategoriyalar xalqaro standart (UD) bo'yicha belgilandi. Natijada o'zbek tilini kompyuterda qayta ishlash (NLP) uchun yangi bir resurs – hikoyaviy matnlarga mo'ljallangan treebank hosil qilindi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. O'zbek tilini kompyuter lingvistikasi yo'nalishida qayta ishlash bo'yicha dastlabki ishlar morfologik tahlil va so'z turkumlarini belgilashdan boshlangan. Masalan, Matlatipov va Vetulani Prolog muhiti yordamida o'zbek tilining morfologik tahlilchisini yaratgan, biroq ushbu tizim murakkab so'z formalarini to'liq qo'llab-quvvatlay olmagan[3]. Keyinchalik o'zbek tilining grammatik xususiyatlarini chuqurroq aks ettiruvchi qo'shimcha belgilar taklif qilindi[4]. Morfologik tahlilda so'zning negizini (stem) ajratish va lemmalash bo'yicha ham ishlarni mavjud: UzbekStemmer[5] algoritmi va so'ngra UzMorphAnalyzer tizimi[6] taqdim etilgan. UzMorphAnalyzer o'zbek tilida so'zlarni tarkibiy qismlarga ajratib, ularning lug'aviy ma'nosini aniqlash (stemmer+lemmatizer+morfologik analiz) imkonini beradi. Biroq, tilning sintaktik tuzilishini aks ettiruvchi bog'lanishli daraxt korpusi masalasi e'tibordan chetda qolib kelgan edi. Bizning ishimiz esa to'liq qo'lda va faqat hikoyaviy uslubga tegishli jummalarni belgilash orqali o'zbek tilidagi sintaktik bog'lanishlarni batafsilroq ochib berishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Korpus uchun ma'lumot manbasi sifatida adib Shuhrat Matkarimning "Boljon" nomli hikoyalar to'plami tanlandi[7]. Ushbu to'plamdagi matnlardan 30 ta murakkab, grammatik jihatdan boy jumlar qo'lda ajratib

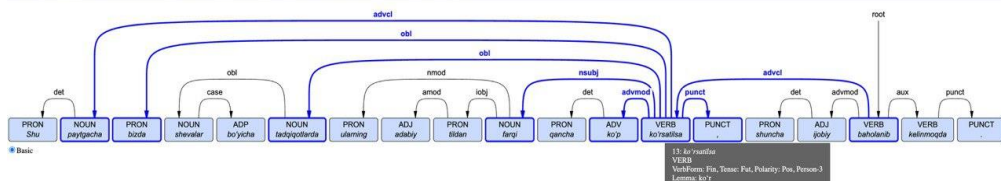
olindi. Jumalarning umumiy uzunligi va mazmuniy xilma-xilligi e'tiborga olindi – dialog va monologlar, sodda va qo'shma gaplar, turli sintaktik konstruksiyalar kiritildi. Shundan so'ng har bir jumla tokenlarga ajratildi (so'z va alomatlar bo'linib, maxsus ID raqamlar bilan tartiblandi), har bir token uchun lemma (asosiy lug'aviy shakl) belgilandi, so'z turkumi va uning morfologik xususiyatlari aniqlanib teglar qo'yildi. So'ngra jumla tarkibida har bir so'zning grammatik jihatdan qaysi so'zga bog'lanishi (kimga ega, kimni to'ldiruvchi, qaysi so'zga aniqlovchi va hokazo) bog'lanish relatsiyasi ko'rinishida ko'rsatildi. Barcha belgilash ishlari INCEPTION dasturiy platformasi yordamida amalga oshirildi. Ikki nafar mustaqil ekspert annotator har bir jumlaning mustaqil belgiladi. Annotatsiya jarayoni quyidagi bosqichlardan iborat bo'ldi:

1. Lemmatizatsiya va so'z turkumini belgilash: Annotatorlar jumladagi har bir so'z uchun uning boshlang'ich lemmasini va Universal Dependencies tagiga mos so'z turkumini belgilandi.

2. Morfologik kategoriyalarni belgilash: Har bir tokenning grammatik kategoriyalari aniqlanib yozildi. Masalan, otlarda kelishik va son (Case, Number xususiyatlari), fe'llarda zamon, nisbat, shaxs va son (Tense, Voice, Person, Number) kabi atributlar belgilandi. Bu belgilar UD standartidagi qisqacha taglar yordamida ifodalandi.

3. Sintaktik bog'lanishlarni aniqlash: Jumladagi har bir so'zning sintaktik jihatdan qaysi so'zga va qanday munosabat bilan bog'langanligi ko'rsatildi. Bunda har bir bog'lanish turi UD relatsiyalar inventaridan tanlandi (masalan, ega uchun nsubj, to'ldiruvchi uchun obj, aniqlovchi uchun amod, hol uchun obl, kesim uchun root va hokazo). Har bir token tegishli "bosh so'z" (head)ning ID raqami bilan bog'landi va bog'lanish turi yozildi.(1-rasm).

text = Shu paytgacha bizda shevalar bo'yicha tadqiqotlarda ularning adabiy tildan farqi qancha ko'p ko'rsatilsa, shuncha ijobiy baholanib kelinmoqda.

1-rasm. Sintaktik bog'lanishli daraxt

Ikki annotator mustaqil belgilab chiqqach, kuratsiya bosqichi o'tkazildi. INCEPTION platformasining curation rejimida annotatorlar kiritgan belgilardagi tafovutlar ko'rishli tarzda taqqoslanib, yakuniy kelishilgan variant shakllantirildi. Bu bosqichda har bir zid holat muhokama qilinib, umumiy to'g'ri belgi tanlandi. Kuratsiya natijasida bir xil ID raqamli jumlar uchun yakuniy "oltin standart" annotatsiya olindi.

Annotatorlararo kelishuv darajasini o'lchash uchun ikki xil ko'rsatkich — Krippendorff alfasini (α) va Cohen kappasi (κ) hisoblab chiqildi. Krippendorff alfasini annotatorlar o'rtasidagi tasodifiy moslik ehtimolini inobatga olgan holda umumiy kelishuvni ko'rsatadi;

Bizning korpus belgilash jarayonimizda juda yuqori annotatorlararo kelishuvga erishildi. Xususan:

Lemmatizatsiya va so'z turkumlari bo'yicha: $\alpha = 0.95$; $\kappa = 0.97$ — deyarli mukammal kelishuv.

Morfologik xususiyatlar bo'yicha: $\alpha = 0.77$; $\kappa = 0.78$ — yuqori darajadagi kelishuv.

Sintaktik bog'lanishlar bo'yicha: $\alpha = 0.81$; $\kappa = 0.82$ — yuqori darajadagi kelishuv.

Umuman olganda, κ va α qiymatlari 0.8 atrofida yoki undan yuqori bo'lganda annotatsiya ishonchli hisoblanadi. Demak, bizning belgilash jarayonimizda annotatorlar orasida

juda yaxshi uyg'unlik mavjud bo'lib, bu korpusning sifatli ekanidan dalolat beradi.

Tahlil va natijalar. Yaratilgan korpus kichik hajmli bo'lsa-da, uning tarkibiy statistikasi va xususiyatlari tahlil qilindi. Korpus quyidagi ko'rsatkichlarni o'z ichiga oladi:

Jumla soni: 30 ta

Tokenlar soni (umumiy): ~600 ta

O'rtacha jumla uzunligi: 20 ta token atrofida

Turli (unikal) leksemalar: ~400 ta

So'z turkumlari tarkibi: Ot (NOUN) – ~30%, Fe'l (VERB) – ~15%, Sifat (ADJ) – ~10%, Olmosh (PRON) – ~10%, Ravish (ADV) – ~5%, Yuklama/Ko'makchi (ADP/AUX) – ~5%, Bog'lovchi (CCONJ/SCONJ) – ~5%, Boshqalar (NUM, INTJ, etc.) – ~5%, Punktatsiya – ~15%.

Yuqoridagi taxminiy taqsimotdan ko'rinadiki, badiiy matnlarda otlar va fe'llar eng yuqori ulushga ega, bu esa tabiiy holdir – matn asosan voqea-hodisalarni (fe'l orqali) va ishtirokchilarni (ot orqali) ifodalaydi. Korpusdagi har bir jumla sintaktik daraxt ko'rinishida annotatsiya qilingan. Quyida korpusdan olingan bir misolni CoNLL-U formatida keltiramiz (har bir token uchun ID, so'zning o'zi, lemma, asosiy turkum, morfologik grammema, sintaktik bosh ID va bog'lanish turi ko'rsatilgan)(1-jadval):

# text = Shu paytgacha bizda shevalar bo'yicha tadqiqotlarda ularning adabiy tildan farqi qancha ko'p ko'rsatilsa, shuncha ijobiy baholanib kelinmoqda.					
No	So'z	Lemma	POS	Morphological features	Dependency

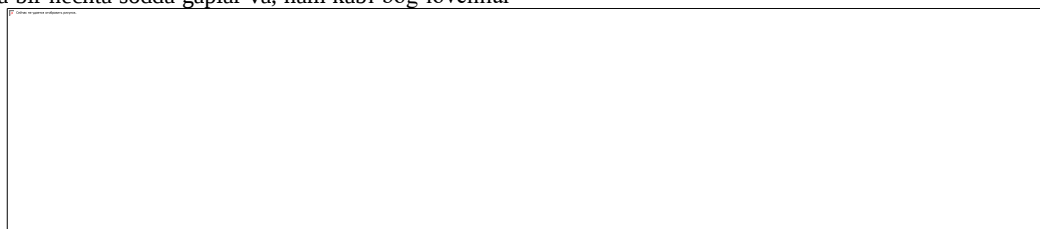
1	Shu	shu	PRON	PronType=Dem Number=Sing Case=Nom	Det
2	paytgacha	payt	NOUN	Number=Sing Case=Nom	Advcl
3	bizda	biz	PRON	PronType=Prs Number=Plur Case=Loc	Obl
4	shevalar	sheva	NOUN	Number=Plur Case=Num	Obl
5	bo'yicha	bo'yicha	ADP	-	Case
6	tadqiqotlarda	tadqiqot	NOUN	Number=Plur Case=Loc	Obl
7	ularning	u	PRON	PronType=Dem Number=Plur Case=Gen	Nmod
8	adabiy	adabiy	ADJ	Degree=Pos	Amod
9	tildan	til	PRON	Number=Sing Case=Abl	Iobj
10	farqi	farq	NOUN	Number=Sing Case=Nom	Nsubj
11	qancha	qancha	PRON	PronType=Int Number=Sing Case=Nom	Det
12	ko'p	ko'p	ADV	-	Advmod
13	ko'rsatilsa	ko'r	VERB	VerbForm=Fin Tense=Fut Polarity=Pos Person=3	Advcl
14	,	-	PUNCT	-	Punct
15	shuncha	shu	PRON	PronType=Dem Number=Sing Case=Nom	Det
16	ijobiy	ijobiy	ADJ	Degree=Pos	Advmod
17	baholanib	bahola	VERB	VerbForm=Conv Polarity=Pos	Root
18	kelinmoqda	kel	VERB	VerbForm=Fin Tense=Prs Polarity=Pos Person=3	Aux
19	.	-	PUNCT	-	Punct

1-jadval. Iyerarxik bog'liqlik daraxt korpusining bog'liqliklar tafsiloti (1ta gap misolida)

Korpus tahlili jarayonida o'zbek tilining badiiy uslubiga xos bir qator qiziqarli sintaktik va morfologik holatlar kuzatildi. Avvalo, egasiz gaplar (subyekt tushirilgan, shaxs-son grammatik ko'rsatkichlari fe'lda mavjud) uchrashi kuzatildi. Masalan, ba'zi jumalalarda gapning egasi yozilmagan bo'lsa-da, fe'ldagi shaxs va son qo'shimchasidan (3-shaxs birlik) uning "u" (3-shaxs) ekani anglashiladi. Bunday holatlar o'zbek tilining null-subject (pro-drop) xususiyatini tasdiqlaydi va korpusimizda bunday gaplar aniq nsubj:implic yoki shunga o'xshash usulda belgilandi.

Shuningdek, bog'langan va ravishdosh vositali qo'shma gaplar ko'pligi e'tiborga molik bo'ldi. Hikoyaviy jumalarda bir nechta sodda gaplar va, ham kabi bog'lovchilar

yoki -sa kabi qo'shimchalar orqali bog'lanib, murakkab gaplar hosil qilingan. Masalan: "Shu paytgacha bizda shevalar bo'yicha tadqiqotlarda ularning adabiy tildan farqi qancha ko'p ko'rsatilsa, shuncha ijobiy baholanib kelinmoqda" kabi jumalar bir vaqtning o'zida ikkita-yu uchta sodda harakatni ifodalaydi. Korpusimizda bunday hollarda ravishdoshli fe'lining bog'lanishi advcl (hol ergash gapli qo'shma gap) yoki conj (bog'lovchisiz qo'shma gap) sifatida belgilandi. Natijada, daraxt tuzilishida bir nechta rootga ega bo'lmagan, balki bitta bosh fe'l atrofida birikkan struktura hosil bo'ladi (ketma-ket bog'langan fe'llar)(2-rasm). Bu o'zbek tilining polisintetik sintaksisini ko'rsatadi.

2-rasm Iyerarxik bog'liqlik daraxt korpusining vizual ko'rinishi.

Yuqoridagi kuzatishlar bizning korpusimizni rus va ingliz tillaridagi treebanklar bilan solishtirganda qiziqarli farqlarni ko'rsatadi.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, mazkur ish natijasida o'zbek tilining hikoyaviy uslubi uchun dastlabki kichik hajmdagi, ammo boy sintaktik axborotga ega bo'lgan bog'lanishli daraxt korpusi yaratildi. Ushbu korpusning asosiy ahamiyati shundaki, u o'zbek tilida sintaktik parsing (avtomatik tahlil) masalalari uchun qo'lda belgilangan namunaviy ma'lumotlar to'plamini taqdim etadi. Korpusdan foydalangan holda, kelgusida o'zbek tili uchun stochastic parsers (masalan, neyron tarmoq asosidagi DEP parserlar)ni o'qitish mumkin bo'ladi. Shuningdek, korpus mashinaviy tarjima sohasida, xususan, o'zbek tilining sintaktik tuzilishini

model qilishda asqotadi – tarjima tizimlari bu korpusdan o'zbekcha gap tuzilishini o'rganishi, boshqa tillar daraxt korpusi bilan taqqoslab, mos keluvchi strukturalarni topishi mumkin. Korpusdan o'rganilgan qoidalar va andozalar ta'limiy dasturlarda, masalan, o'zbek tili grammatikasini o'rgatuvchi interaktiv ilovalarda qo'llanilishi mumkin: o'quvchilar jumalarni tahlil qilishni aynan shu korpus misollarida mashq qilishlari mumkin.

Xulosa qilib aytganda, "O'zbek tili hikoyaviy matnlari uchun iyerarxik bog'lik daraxti korpusi" – o'zbek tilini kompyuterda qayta ishlash yo'nalishida muhim qadam bo'lib, boy tilimizni formal ravishda ifodalash va ulardan amaliy yechimlar olishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Rabbimov, I. M., & Kobilov, S. S. (2020). Multi-class text classification of Uzbek news articles using machine learning. *Journal of Physics: Conference Series*, 1546(1), 012097.
2. Akhundjanova, A., & Talamo, L. (2025). O'zbek tili uchun Universal Dependencies daraxt korpusi. *RESOURCEFUL-2025: Qo'llab-quvvatlanishi past tillar va domenlar uchun resurslar bo'yicha 3-Workshop materiallari*. ACL.
3. Matlatipov, G., & Vetulani, Z. (2009). Prolog yordamida o'zbek tili morfologik tahlili. In *Proceedings of the 7th International Conference on Formal Approaches to South Slavic and Turkic Languages*.
4. Sharipov, M., Mattiyev, J., Sobirov, J., & Baltayev, R. (2022). O'zbek tilining morfologik va sintaktik teglangan korpusi-ni yaratish. *ALTNLP 2022: Agglutinative Language Technologies as a Challenge of NLP (virtual konferensiya, Koper, Sloveniya)*, CEUR-WS, vol. 3315, sah. 93–98

5. Sharipov, M., & Yuldashev, O. (2022). UzbekStemmer: Oʻzbek tili uchun qoidaviy stemming algoritmi. ALTNLP 2022 konferensiyasi materiallari, CEUR-WS, vol. 3315, sah. 137–144
6. Salaev, U. (2023). UzMorphAnalyzer: Oʻzbek tili uchun morfologik tahlil modeli (soʻzlardagi qoʻshimchalarga asoslangan). Science and Innovation, 2(1), 29–34.
7. Shuhrat Matkarim, Boljon, Toshkent, 2022-y, 318
8. Agostini, A., Usmanov, T., Khamdamov, U., Abdurakhmonova, N., & Mamasaidov, M. (2021). UZWORDNET: Oʻzbek tili uchun leksik-semantik maʼlumotlar bazasi. 11-Global WordNet konferensiyasi materiallari, sah. 8–19, Janubiy Afrika (UNISA).
9. de Marneffe, M.-C., Manning, C. D., Nivre, J., & Zeman, D. (2021). Universal Dependencies: koʻp tilli sintaktik annotatsiya tizimi. Computational Linguistics, 47(2), 255–308.
10. Kuriyozov, E., Matlatipov, S., Alonso, M. A., & Gómez-Rodríguez, C. (2019). “Construction and evaluation of sentiment datasets for low-resource languages: The case of Uzbek.” In Human Language Technologies as a Challenge for Computer Science and Linguistics: 9th Language and Technology Conference (LTC 2019), Poznan, Poland. Revised Selected Papers, pp. 232–243. Berlin: Springer.
11. Rahmatullayev, Sh. (2006). Hozirgi adabiy oʻzbek tili (darslik). Toshkent: Universitet nashri.
12. Sharipov, M., Kuriyozov, E., Yuldashev, O., & Sobirov, O. (2023). UzbekTagger: Oʻzbek tili uchun qoidaviy soʻz turkumlari teglagichi. arXiv preprint arXiv:2301.12711.
13. Universal Dependencies Treebank for Uzbek
14. The INCEpTION Platform: Machine-Assisted and Knowledge-Oriented Interactive Annotation - ACL Anthology

Gulnoza MEYLIYEVA,
Tashkent architecture and civil engineering university associate professor
E-mail: meylieva.g@gmail.com

Under the review Professor M.Niyazova of TUACE

TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN NON-PHILOLOGICAL UNIVERSITIES: CHALLENGES AND INNOVATIVE APPROACHES

Annotation

This study explores the methodology and effectiveness of foreign language instruction in non-philological universities, where language learning is not the primary academic focus. With globalization increasing the demand for multilingual professionals, integrating language education into technical and scientific curricula has become essential. Using a qualitative approach, the study identifies the main challenges and evaluates successful practices for language instruction in such institutions.

Key words: Foreign language teaching, non-philological universities, CLIL, ESP, project-based learning, blended learning, language motivation, technical education, higher education.

ПРЕПОДАВАНИЕ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ В НЕФИЛОЛОГИЧЕСКИХ ВУЗАХ: ПРОБЛЕМЫ И ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ

Аннотация

В данном исследовании рассматриваются методология и эффективность преподавания иностранных языков в непрофильных (нефилологических) университетах, где изучение языков не является основной академической задачей. В условиях глобализации возрастает спрос на многоязычных специалистов, поэтому интеграция языкового образования в технические и научные учебные программы становится особенно актуальной. Используя качественный подход, исследование выявляет основные проблемы и анализирует успешные практики преподавания иностранных языков в таких учреждениях.

Ключевые слова: Преподавание иностранных языков, непрофильные вузы, CLIL, английский для специальных целей (ESP), проектное обучение, смешанное обучение, мотивация к изучению языка, техническое образование, высшее образование.

FILOLOGIK BO'LMAGAN UNIVERSITETLARDI CHET TILLARINI O'QITISH: MUAMMOLAR VA INNOVATSION YONDASHUVLAR

Annotatsiya

Ushbu tadqiqotda xorijiy tillarni filologik bo'lmagan oliy ta'lim muassasalarida o'qitish metodologiyasi va samaradorligi o'rganiladi. Bunday universitetlarda til o'rganish asosiy akademik yo'nalish bo'lmagani sababli, til ta'limi o'ziga xos yondashuvni talab qiladi. Globallashuv sharoitida ko'p tilli mutaxassislarga bo'lgan talab oshib borayotgan bir paytda, texnik va ilmiy dasturlarga xorijiy tillarni integratsiya qilish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Sifatli tadqiqot yondashuvi asosida ushbu ish til o'rgatishdagi asosiy muammolarni aniqlab, muvaffaqiyatli tajribalarni tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: Xorijiy til o'qitish, filologik bo'lmagan universitetlar, CLIL, ESP (maxsus maqsadlar uchun ingliz tili), loyiha asosida o'qitish, aralash ta'lim, til o'rganishga motivatsiya, texnik ta'lim, oliy ta'lim.

Introduction. In today's interconnected world, the ability to communicate in multiple languages is a crucial skill, not only for language specialists but also for professionals in engineering, medicine, economics, and other non-philological fields. However, teaching foreign languages in non-philological universities presents unique challenges. These institutions often lack extensive linguistic resources and prioritize technical knowledge over communicative competence (Bocanegra-Valle, 2015). As a result, language instruction must adapt to serve learners with specific, career-oriented goals rather than academic language mastery. This paper aims to investigate the main challenges faced by educators in such contexts and examine effective pedagogical strategies for overcoming them.

Literature review. Teaching foreign languages in non-philological universities presents a distinct set of challenges, primarily stemming from the specialized focus of these institutions and the perception among students that language learning is secondary to their core studies. As a result, student motivation and engagement can be low, and the limited time

allocated for language courses often hampers the attainment of meaningful proficiency.

Additional obstacles include varying levels of student preparedness, insufficient resources, and a lack of specialized teacher training, all of which can impede the integration of cultural and professional contexts into language instruction. To address these issues, innovative approaches are increasingly being adopted. These include the integration of digital technologies such as multimedia lessons, language learning applications, and distance education platforms, which not only enrich lesson content but also significantly boost student motivation and retention. Methods like the flipped classroom, blended learning, project-based tasks, and modular curricula allow for more individualized and relevant learning experiences, enabling students to connect language acquisition directly to their future professional needs. By combining these innovative strategies with targeted industry-specific language training, non-philological universities can better equip students

with the communicative competencies required in a globalized workforce.

Thus, we are talking about the implementation of the speech act of speaking in the process of oral communication between two or more persons. Recording the listened text and using the written text as a source of an oral speech act are easily feasible in a classroom setting.

It is necessary to start with the simplest descriptions and characteristics and the monological form of their processing at the very initial stage. Then you can study more complex texts in structure and style, but as early as possible, try to develop an algorithm for the student's activity in the mode of a communicative pair "teacher / audio and multimedia/ – student", "student - student". It is also necessary to select professionally relevant material for work, take into account the student's prior knowledge of the language and specialty, his age, purpose of communication, type of communication, degree of study, etc.

After selecting the word-formation, lexical and grammatical structures necessary for mastering the studied texts, their training begins. It is necessary to constantly keep in mind the "dialogical" form of exercises, including when introducing vocabulary. It is also appropriate to train not only terminological and general scientific vocabulary, but also the official vocabulary of scientific prose and the modal-evaluative vocabulary of oral communication.

Research methodology. This study utilized a qualitative methodology, incorporating semi-structured interviews and classroom observations across five non-philological universities in Europe and Central Asia. Participants included 20 language instructors and 100 undergraduate students enrolled in foreign language courses within engineering, business, and medical programs. Data were collected over one academic semester and analyzed using thematic content analysis to identify recurring issues and successful interventions in foreign language teaching (Creswell & Poth, 2018).

Analysis and Results. The data revealed several consistent challenges:

Limited contact hours: Most programs allocated only 2–3 hours per week for foreign language instruction (Richards, 2015).

Low student motivation: Students perceived language courses as peripheral to their main academic focus (Dörnyei & Ushioda, 2011).

Inadequate resources: Language labs and multimedia tools were often outdated or unavailable (British Council, 2018).

Despite these obstacles, the study identified successful strategies:

Content and language integrated learning (CLIL): Courses that incorporated technical vocabulary and discipline-specific content in the target language significantly improved engagement (Coyle, Hood, & Marsh, 2010).

Project-based learning (PBL): Assignments like presentations and reports on professional topics in the target language increased motivation and practical language use (Stoller, 2006).

Blended learning: The use of online platforms (e.g., Duolingo, Moodle, and Edmodo) helped compensate for limited in-class time and facilitated autonomous learning (Graham, 2006).

The most prominent difficulties in teaching

Students in engineering or business majors often ask why they need to learn a foreign language. They feel it's irrelevant because they believe their professional skills (e.g.,

programming or accounting) are more important for their future careers.

Many students in technical programs rarely encounter the foreign language outside of class, making it hard for them to see its importance in their personal and professional lives.

Language courses in non-philological universities tend to focus on general language skills. There's a lack of specialized content that directly supports the technical vocabulary and communication students need in their fields.

Due to the busy schedules of engineering students, it's challenging to find enough time for both language learning and mastering technical skills. They often prioritize core subjects over language courses.

Many students are disengaged in language courses. They often view them as an unnecessary requirement rather than an opportunity to develop essential global skills.

The students often say that learning a foreign language isn't 'real' learning. They prefer focusing on subjects like physics or chemistry, thinking they are more 'practical' for their future careers.

In many cases, language teaching follows outdated methods focused on grammar and vocabulary drills without considering the real-world application of language in technical fields.

There's a significant gap between the standard foreign language textbooks and the specific needs of students in technical fields. I often have to create my own materials, which takes up a lot of time and effort.

To address the gap between language skills and technical content, one approach is to integrate ESP into the curriculum. This involves developing language lessons around the specific needs of each discipline (e.g., using engineering manuals, medical reports, or scientific papers). For example, engineering students might practice reading and summarizing research papers or presenting their project findings in English. Blended learning strategies combine traditional face-to-face language classes with online resources like Moodle, Duolingo, or technical vocabulary apps (e.g., Quizlet) to extend learning beyond the classroom. These platforms can offer personalized learning paths for students, complementing in-class instruction and giving them the flexibility to learn at their own pace.

Foreign language education in non-philological universities requires a tailored approach that aligns with students' professional objectives. Traditional grammar-translation methods are insufficient; instead, pragmatic and career-oriented teaching methods yield better results (Littlewood, 2011). Integrating foreign languages into subject-specific content not only enhances relevance but also fosters deeper learning. The findings suggest a need for institutional support in terms of updated resources, curriculum development, and faculty training.

Additionally, digital tools play a critical role in extending learning beyond the classroom, especially in time-constrained academic settings. While these innovations show promise, further research is needed to develop standardized frameworks for language instruction in non-linguistic fields (Godwin-Jones, 2014).

Conclusion. Teaching foreign languages in non-philological universities is both a necessity and a challenge. Educators must navigate limited time, motivation, and resources while still aiming to produce functionally bilingual graduates. Success lies in aligning language instruction with students' academic and professional goals through interdisciplinary, tech-enhanced, and communicative methods. Institutional commitment to language education can ensure students are well-equipped for the global workforce.

REFERENCES

1. Bocanegra-Valle, A. (2015). Applied linguistics and knowledge transfer: Language for professional communication. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 173, 4–9. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.02.020>
2. British Council. (2018). The state of language learning in higher education. British Council.
3. Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2018). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (4th ed.). SAGE Publications.
4. Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). *CLIL: Content and language integrated learning*. Cambridge University Press.
5. Dörnyei, Z., & Ushioda, E. (2011). *Teaching and researching motivation* (2nd ed.). Routledge.
6. Godwin-Jones, R. (2014). Emerging technologies: Language learning and technology in hybrid and online courses. *Language Learning & Technology*, 18(2), 9–15.
7. Graham, C. R. (2006). Blended learning systems: Definition, current trends, and future directions. In Bonk, C. J. & Graham, C. R. (Eds.), *The handbook of blended learning: Global perspectives, local designs* (pp. 3–21). Pfeiffer Publishing.
8. Littlewood, W. (2011). Communicative language teaching: An expanding concept for a changing world. In *The Routledge Handbook of Language Teaching* (pp. 541–554). Routledge.
9. Richards, J. C. (2015). *Key issues in language teaching*. Cambridge University Press.
10. Stoller, F. L. (2006). Establishing a theoretical foundation for project-based learning in second and foreign language contexts. In Beckett, G. H., & Miller, P. V. (Eds.), *Project-Based Second and Foreign Language Education: Past, Present, and Future* (pp. 19–40). Information Age Publishing.

УДК:801.8

Гулчеhra МУСАДЖАНОВА,

Старший преподаватель кафедры западных языков, филологического факультета, университета Ориентал
E-mail info@orientaluniversity.uz

Ферузахон ЯКУБОВА,

Старший преподаватель кафедры русского языка Ташкентского международного университета Кимё
E-mail f.yakubova@kiut.uz

На основе рецензии кандидата педагогических наук, доцента НУУз Ахмедовой М.

АНАЛИЗ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ ОСНОВ ПРЕПОДАВАНИЯ ПРИ ФОРМИРОВАНИИ НАВЫКОВ УСТНОЙ РЕЧИ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ КАК ИНОСТРАННОМ В КОНТЕКСТЕ СИСТЕМЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ УЗБЕКИСТАНА

Аннотация

В статье рассматриваются теоретические и методологические основы преподавания русского языка как иностранного в вузах Узбекистана с акцентом на развитие устной речи. Анализируются современные подходы к овладению языком, включая когнитивные, коммуникативные и деятельностные теории. Особое внимание уделяется необходимости адаптации методов преподавания к специфике многоязычной аудитории и культурному контексту страны. Предложены эффективные стратегии формирования речевых навыков с использованием инновационных педагогических технологий.

Ключевые слова: Русский язык как иностранный, устная речь, высшее образование, методика преподавания, Узбекистан, коммуникативный подход.

ANALYSIS OF THEORETICAL APPROACHES AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF TEACHING IN THE DEVELOPMENT OF ORAL SPEECH SKILLS IN RUSSIAN AS A FOREIGN LANGUAGE IN THE CONTEXT OF HIGHER EDUCATION IN UZBEKISTAN

Annotation

The article examines the theoretical and methodological foundations of teaching Russian as a foreign language in universities of Uzbekistan, with a focus on the development of oral speech skills. It analyzes contemporary language acquisition approaches, including cognitive, communicative, and activity-based theories. Special attention is given to the need for adapting teaching methods to the multilingual audience and the cultural context of the country. Effective strategies for developing speaking skills using innovative pedagogical technologies are proposed.

Key words: Russian as a foreign language, oral speech, higher education, teaching methodology, Uzbekistan, communicative approach.

O'ZBEKISTON OLIY TA'LIM TIZIMI SHAROITIDA RUS TILINI XORIJIY TIL SIFATIDA O'QITISHDA OG'ZAKI NUTQ KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH BO'YICHA NAZARIY YONDASHUVLAR VA METODOLOGIK ASOSLAR TAHLILI

Annotatsiya

Mazkur maqolada O'zbekiston oliy o'quv yurtlarida rus tilini xorijiy til sifatida o'qitishning nazariy va metodologik asoslari ko'rib chiqiladi, bunda asosiy e'tibor og'zaki nutq ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Tilni o'zlashtirish bo'yicha zamonaviy yondashuvlar — kognitiv, kommunikativ va faoliyatga asoslangan nazariyalar tahlil qilinadi. Ayniqsa, ko'p tilli auditoriya va mamlakatning madaniy kontekstiga mos o'qitish metodlarini moslashtirish zarurligiga alohida e'tibor qaratiladi. Nutqiy ko'nikmalarni shakllantirish bo'yicha innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash orqali samarali strategiyalar taklif etiladi.

Kalit so'zlar: Rus tili xorijiy til sifatida, og'zaki nutq, oliy ta'lim, o'qitish metodikasi, O'zbekiston, kommunikativ yondashuv.

Введение. В условиях глобализации и усиливающихся международных академических и профессиональных связей возрастает значимость владения русским языком как инструментом межкультурной коммуникации. В Узбекистане русский язык сохраняет важное положение как в образовательной системе, так и в повседневной жизни. Он служит связующим звеном между этническими и языковыми группами, а также остается востребованным в сфере науки, бизнеса и международного сотрудничества. В этой связи преподавание русского языка как иностранного (РКИ) в вузах Узбекистана приобретает особую актуальность.

Современные реалии предъявляют новые требования к качеству подготовки студентов, владеющих русским языком не только на уровне понимания и чтения,

но и на уровне свободного устного общения. Однако в преподавательской практике до сих пор преобладают традиционные методы обучения, ориентированные преимущественно на грамматико-переводную модель, которые недостаточно способствуют формированию спонтанной и функциональной устной речи.

Учитывая многоязычный и мультикультурный состав студентов вузов Узбекистана, развитие навыков устного общения на русском языке требует гибкого, междисциплинарного и теоретически обоснованного подхода. Актуальность темы также обусловлена необходимостью учитывать когнитивные особенности студентов, их социокультурный опыт и потребности в практическом применении языка в будущем.

В последние годы педагогическая наука предлагает множество концепций и теоретических моделей, способствующих эффективному овладению устной речью. Среди них особое место занимают когнитивные, коммуникативные и деятельностные подходы, каждый из которых предлагает свои стратегии организации учебного процесса. Эти подходы находят практическое воплощение в использовании современных методик, в том числе проектного обучения, ролевых игр, дискуссий, симуляций реальных ситуаций и цифровых образовательных платформ.

Статья направлена на анализ теоретических оснований и методологических решений, способствующих успешному формированию устных речевых навыков у студентов, изучающих русский язык как иностранный в системе высшего образования Узбекистана. Также рассматриваются способы адаптации учебного процесса к культурной и языковой специфике местной аудитории, и предлагаются практические рекомендации по модернизации методики преподавания.

Основная часть. Преподавание русского языка как иностранного в системе высшего образования Узбекистана имеет свою специфику, обусловленную историко-культурным контекстом и языковой политикой страны. Русский язык сохраняет статус одного из важнейших языков межнационального общения и используется в научной, деловой и образовательной сферах. Однако для значительного числа студентов он не является ни родным, ни вторым языком, что обуславливает потребность в эффективной методике его преподавания с акцентом на развитие устной речи.

Аудитории, в которых осуществляется обучение, как правило, многоязычны и мультикультурны, что требует гибкого подхода к выбору методов и приёмов преподавания. Студенты часто имеют разный уровень языковой подготовки, что требует предварительной диагностики и дифференциации заданий.

Современная лингводидактика предлагает разнообразные теории овладения иностранным языком, каждая из которых подчеркивает разные аспекты речевой деятельности:

Когнитивный подход акцентирует внимание на ментальных процессах, таких как восприятие, запоминание, обработка информации. Применительно к РКИ он позволяет учитывать индивидуальные особенности студентов и их стиль обучения.

Коммуникативный подход ставит в центр процесса обучения практическое использование языка в реальных речевых ситуациях. Он особенно актуален для развития устной речи, так как предполагает активное взаимодействие обучающихся.

Деятельностный подход рассматривает обучение как процесс включения студента в речевую деятельность. Практические задания, направленные на решение коммуникативных задач, способствуют развитию спонтанной и свободной речи.

В контексте высшего образования Узбекистана преподавание РКИ требует учета следующих факторов:

Многоязычие аудитории: Студенты часто владеют узбекским, английским и другими языками, что требует межязыкового сравнения и устранения интерференции.

Культурный аспект: Учет социокультурных различий способствует более глубокому освоению языковой нормы и стиля общения.

Неравномерный уровень подготовки: В группе могут быть студенты с разным уровнем владения языком, что требует гибкой дифференцированной подачи материала.

Для успешного формирования устных навыков у студентов, изучающих русский язык как иностранный, в условиях вузов Узбекистана рекомендуется использовать:

Интерактивные методы: ролевые игры, дебаты, интервью, симуляции реальных ситуаций.

Проектная деятельность: создание презентаций, видеоблогов, мини-исследований, что мотивирует студентов к использованию языка.

Информационные технологии: применение платформ Zoom, Google Meet, Padlet, Quizlet и интерактивных заданий способствует развитию самостоятельности и увеличивает речевую практику.

Интеграция элементов CLIL: обучение профессиональным дисциплинам на русском языке развивает языковую и предметную компетенцию одновременно.

В рамках преподавательской практики в вузах Узбекистана отмечается высокая эффективность комбинированного подхода: сочетание грамматико-переводного и коммуникативного методов позволяет удерживать академическую структуру курса при повышении речевой активности студентов.

Положительные результаты демонстрируют также мини-проекты, в которых студенты обсуждают темы, связанные с их будущей специальностью, применяя русский язык в контексте профессиональной коммуникации.

Заключение. Формирование устной речи на русском языке как иностранном в контексте системы высшего образования Узбекистана требует не только владения методическими приёмами, но и глубокого понимания теоретических основ, которые определяют выбор тех или иных подходов в обучении. Проведённый анализ показал, что наиболее эффективными при развитии речевых навыков являются интеграция когнитивного, коммуникативного и деятельностного подходов. Каждый из них вносит вклад в формирование у студентов способности к спонтанному и осмысленному устному высказыванию, соответствующему реальным коммуникативным ситуациям.

Когнитивный подход способствует осмысленному усвоению языкового материала, формированию логических структур и систематизации знаний, что важно для создания устойчивой языковой базы. Коммуникативный подход обеспечивает активное вовлечение студентов в процесс общения, моделирует реальные жизненные ситуации и способствует развитию беглой, функциональной речи. Деятельностный подход активизирует практическую сторону использования языка, формирует мотивацию и позволяет реализовать индивидуальный потенциал обучающегося через проекты, ролевые игры, презентации и другие формы продуктивной деятельности.

Особое внимание в процессе преподавания РКИ в вузах Узбекистана должно уделяться социокультурному и многоязычному контексту, в котором осуществляется обучение. Учет лингвистической разнородности студентов, их культурного фона и коммуникативных потребностей позволяет создавать гибкие и адаптированные образовательные траектории, повышающие эффективность речевого обучения.

Кроме того, практика показывает, что успешность формирования устной речи во многом зависит от уровня цифровой и методической подготовки преподавателя. Использование цифровых платформ, интерактивных ресурсов, онлайн-симуляций и средств аудиовизуального сопровождения значительно расширяет возможности

формирования и оценки устной речи вне традиционного аудиторного пространства.

Таким образом, модернизация методики преподавания русского языка как иностранного в условиях Узбекистана должна основываться на комплексном, теоретически обоснованном и технологически подкреплённом подходе. Необходимо систематически

обновлять содержание и формы преподавания, использовать современные педагогические технологии и учитывать особенности многоязычной среды. Только в этом случае можно обеспечить высокий уровень речевой компетенции студентов и подготовить их к полноценному участию в академическом, профессиональном и межкультурном общении на русском языке.

ЛИТЕРАТУРА

1. Артеменко Н.А. Обогащение словарного запаса учащихся с опорой на идеографический подход // Научно-педагогическое обозрение. 2014. С. 53–59.
2. Выготский Л. С. Мышление и речь. М.: Лабиринт, 1999. 352 с.
3. Лурия А. Р. Язык и сознание. СПб.: Питер, 2020. 448 с.
4. Эльконин Д. Б. Развитие речи в дошкольном возрасте. М.: Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1958. 116 с.
5. Глухов В. П. Основы психолингвистики: учебное пособие для студентов педвузов. М.: АСТ: Астрель, 2005. 351 с.
6. Корнеева Т. А. К вопросу о развитии словарного запаса учащихся на уроках русского языка // Филология и наука. 2016. № 3 (45). С. 184–189.
7. Никонова Л. В. Развитие лексикона детей младшего подросткового возраста // Образование и наука. 2013. № 4. С. 144–160.
8. Богачева И.В., Откидач Н.А., Борисова Л.П. Организация работы по обогащению словарного запаса учащихся как аспекта языкового образования на уроках русского языка в средней школе // Современный ученый. 2020. № 4. С. 28–34.
9. Леонтьев А. Н. Психологические основы дошкольной игры // Психологическая наука и образование. 1996. № 3. С. 19–31.

UDK:821.0.821.512.133.0

Axadjon MUHAMMADIYEV,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti dotsenti, f.f.n
E-mail: abdulahadmuhammad@bk.ru

Professor T.Xudayqulov taqrizi asosida

MUHYI VA UNGA ZAMONDOSH SHOIRLAR IJODIDA POETIK JANR VA MAZMUN YANGILANISHI: ADABIY-ESTETIK ASOSLAR VA IJTIMOY-SIYOSIY OMILLAR TAHLILI

Annotatsiya

Ushbu maqola Muhyi va unga zamondosh shoirlar ijodida poetik janr va mazmun yangilanishining adabiy-estetik asoslari hamda ijtimoiy-siyosiy omillarini tahlil qiladi. XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida Qo'qon adabiy muhiti yuz bergan bu jarayon o'zbek adabiyotida muhim o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Maqolada klassik an'analar bilan jadidchilik g'oyalarining uyg'unlashuvi, til-uslubdagi yangiliklar va estetik ideallarning o'zgarishi ko'rib chiqiladi. Muhyi, Furqat, Zavqiy va Muqimiy kabi shoirlarning asarlari misolida she'riyatning ijtimoiy-ma'naviy vazifasi kuchaygani, an'anaviy janrlarga yangi mazmun singdirilgani ta'kidlanadi. Natijada, o'zbek adabiyotida an'ana va yangilik muvofiqlashib, keyingi islohotlar uchun mustahkam zamin yaratilgani xulosa qilinadi.

Kalit so'zlar: Poetik janr, mazmun yangilanishi, adabiy-estetik asoslar, ijtimoiy-siyosiy omillar, Qo'qon adabiy muhiti, o'zbek adabiyoti, mumtoz an'analar, jadidchilik, til-uslub, estetik ideallar, Muhyi, Furqat, Zavqiy, Muqimiy.

THE RENEWAL OF OF POETIC GENRES AND THEMES IN THE WORKS OF MUHYI AND HIS CONTEMPORANEOUS POETICS: ANALYSIS OF LITERARY-AESTHETIC FOUNDATIONS AND SOCIO-POLITICAL FACTORS

Annotation

This article analyzes the literary-aesthetic foundations and socio-political factors behind the renewal of poetic genres and themes in the works of Muhyi and his contemporaneous poets. The process, which occurred in the literary environment of Kokand during the second half of the 19th century and the early 20th century, led to significant changes in Uzbek literature. The article examines the integration of classical traditions with the ideas of Jadidism, innovations in language and style, and the transformation of aesthetic ideals. Through the works of poets such as Muhyi, Furqat, Zavqiy, and Muqimiy, it highlights the strengthening of the social-spiritual function of poetry and the introduction of new meanings into traditional genres. As a result, it is concluded that the balance between tradition and innovation in Uzbek literature laid a strong foundation for future reforms.

Key words: Poetic genres, renewal of themes, literary-aesthetic foundations, socio-political factors, Kokand literary environment, Uzbek literature, classical traditions, Jadidism, language-style, aesthetic ideals, Muhyi, Furqat, Zavqiy, Muqimiy.

ПОЭТИЧЕСКИЙ ЖАНР И ОБНОВЛЕНИЕ СОДЕРЖАНИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ МУХИИ И ЕГО СОВРЕМЕННИКОВ: АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРНО-ЭСТЕТИЧЕСКИХ ОСНОВ И СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ

Аннотация

Данная статья анализирует литературно-эстетические основы и социально-политические факторы обновления поэтического жанра и содержания в творчестве Мухии и его современников. Этот процесс, происходивший во второй половине XIX – начале XX века в литературной среде Коканда, привел к значительным изменениям в узбекской литературе. В статье рассматриваются синтез классических традиций и идей джадидизма, новшества в языке и стиле, а также трансформация эстетических идеалов. На примере произведений таких поэтов, как Мухий, Фуркат, Завкий и Мукими, подчеркивается усиление социальной и духовной функции поэзии, внедрение нового содержания в традиционные жанры. В результате делается вывод о гармоничном сочетании традиций и новаторства в узбекской литературе, что создало прочную основу для дальнейших реформ.

Ключевые слова: Поэтический жанр, обновление содержания, литературно-эстетические основы, социально-политические факторы, литературная среда Коканда, узбекская литература, классические традиции, джадидизм, язык и стиль, эстетические идеалы, Мухий, Фуркат, Завкий, Мукими.

Kirish. Poetik janrlar turli davrlarda ijtimoiy muhit, an'analar va madaniy o'zgarishlarga bog'liq holda shakllangan. Masalan, qadimgi eposlar jamiyatning qahramonlik va tarixiy xotirani saqlash ehtiyojidan kelib chiqqan. Keyinchalik, romantizm davrida poetik janrlarda shaxsiy kechinmalar, insonning ichki dunyosi ustuvor ahamiyat kasb eta boshladi.

Jamiyatdagi siyosiy inqiloblar va taraqqiyot yangi g'oyalar, yangi obrazlar va janrlarning paydo bo'lishiga sabab bo'ladi. Har bir davr o'z estetik qadriyatlarini yaratadi. Har bir shoir yoki yozuvchi o'ziga xos uslub yaratishga harakat qiladi.

Ba'zan bu individual o'zgarishlar keng adabiy jarayonga ta'sir qilib, yangi yo'nalishlarning paydo bo'lishiga sabab bo'ladi.

“Novatorlik har doim ham yangilik kashf etish emas, balki u an'anaga alohida e'tibor bilan qarash va ayni paytda, xotirada uni tiklash hamda u bilan o'xshash bo'lmaslik”dir [1]. Qolaversa, poetik janr va mazmun yangilanishi doimiy jarayon bo'lib, ijtimoiy-siyosiy voqealar, madaniy talablar va ijodkorlarning estetik izlanishlari bilan bog'liq. Bu jarayonda an'anaviy va yangi usullar uyg'unlashib, adabiyotga yangi nafas bag'ishlaydi. Shuning uchun ham har bir davrda poeziya

o'z taraqqiyotini yangi bosqichga ko'taradi va muxlislar ehtiyojlariga javob beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ushbu tadqiqotda bir qator muhim adabiy va nazariy manbalar tahlil qilindi. Zavqiyning "Ajab zamona", Furqatning "Fasli navbahor o'ldi" nomli she'rlar to'plamlari shoirlar ijodining ijtimoiy lirikasini o'rganishda asosiy manba bo'lib xizmat qildi. Ushbu to'plamlarda shoirlar she'rlarining jadidchilik ruhida o'zgarishlari va estetik xususiyatlari ochib beriladi, bu esa tadqiqot mavzusiga muvofiq muhim ma'lumotlar beradi.

Y.M. Lotmanning "Analiz poeticheskogo teksta. Struktura stixa" asari she'r matnining strukturaviy va semantik tahlili uchun nazariy asos yaratdi. Y. Borevning "Estetika literatury" asarida adabiyotdagi estetik qadriyatlarining o'zgarish dinamikasi tahlil qilinadi. Ushbu manbalar maqoladagi adabiy-estetik va ijtimoiy-siyosiy omillarning o'zaro ta'sirini ko'p qirrali yoritish imkonini berdi va tadqiqotning nazariy negizini mustahkamladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ilmiy qiyoslash, tarixiy-qiyosiy, matn tahlili kabi usullardan asosiy metodologiya sifatida foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Qo'qon adabiy muhitida XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida poetik janr va mazmun yangilanishi o'zbek adabiyotidagi muhim jarayonlardan biri bo'ldi. Binobarin, "novatorlikni o'ylab chiqarib bo'lmaydi. U eng yaxshi an'analardan o'sib chiqishi kerak" [5]. Xuddi shu ma'nodagi yangilanish Muhiy va unga zamonadosh shoirlar ijodida o'ziga xos adabiy-estetik asoslarga tayangan holda yuz berdi. Ushbu jarayonning asosiy jihatlarini quyidagicha tahlil qilish mumkin:

1. Adabiy an'analardan bilan uzviy bog'liqlik. Poetik janr va mazmun yangilanishi o'zbek mumtoz adabiyotidagi an'analardan uzilmadi, balki ularning mukammal shakllariga yangi ruh bag'ishladi. Masalan, An'anaviy g'azalda ishq-muhabbat va tasavvufiy motivlar ustun bo'lgan bo'lsa, Muqimiy, Furqat va Zavqiy kabi shoirlar uni ijtimoiy-ma'naviy g'oyalar bilan boyitdi. Ular g'azalda ma'rifat, adolat va xalq taqdiri kabi mavzularni ko'tardilar. Zokirjon Furqatning:

Ul qaro ko'z ko'zlariga surma bejo tortadur,

Balki andin dahr eli ortuqcha g'avgo tortadur", – bayti bilan bolanuvchi g'azali fikrimizning dalilidir. Ushbu g'azal an'anaviy poetik obrazlar bilan boyitilgan bo'lib, u ishq, taqdir va ijtimoiy mazmundagi ifoda vositalari orqali o'ziga xos yangi ruhiyat kasb etgan. "Qaro ko'z" – an'anaviy go'zallik ramzi bo'lib, ishq olamining hayratomuz va sehrli jozibasini ifodalaydi. Shu bilan birga, bu ishq g'avgo keltiruvchi kuchga ega, ya'ni sevgi beqarorlik va notinchlik keltirishi mumkin. Furqatga ko'ra, baytda tasvirlanmish yor shu qadar go'zalki, uning ko'zlari surmaga muhtoj emas. Biroq u o'rinsiz bo'lsa-da ko'zga surma tortgan. Bu go'zallik esa faqat oshiq uchun emas, balki butun dunyo ("dahr eli") uchun g'avgo va beqarorlik keltiradi.

Shoir yorning sochlarini misk va xushbo'ylik bilan bog'laydi. Bu yerda "bog'bon" obrazi tabiatdagi go'zallikni inson go'zalligi bilan uyg'unlashtirishga xizmat qilgan. "Kokulingdan bo'y olgan bog'" – yorning sochlari xuddi bir bog'ning (mushki soro) xushbo'y gullaridek atrofga o'z atrini sochadi.

Ne bilur Yusufki, nozu husn ila mag'rurdur,

Ul qadarkim, ishq dardini Zulayxo tortadur.

Yusuf va Zulayxo qissasi islomiy adabiyotda sevgi, sabr va vaf o timsoli hisoblanadi (talmeh). Shoir Yusuf obrazini beqiyos go'zallik ramzi sifatida tasvirlar ekan, tarixda mashhur bo'lgan bu savdo shahrida Zulayhoga xayrixohlik bildiradi. Baytda shoirming bu achinishi ishq dardini Yusuf emas Zulayho tortgani bilan izohlanadi, go'yo.

Ishqni pinhon tutarg'a bo'lma shaydo, ey ko'ngul,

Mushk pinhon bo'lsa, bo'yi oshkoro tortadur.

Shoir ko'ngil obraziga murojat qilarkan uni ishqni pinhon saqlashga, yashirishga ko'p ham shaydo bo'lavermaslikka chaqiradi. Chunki uning oshkor bo'lishi aniq. Ikkinchi misrada shu fikr shoir tomonidan tamsillangan. YA'niki, Mushk ishqqa qiyoslangan. Mushkni qanchalik yashirmang xushbo'y hidi uni oshkor qilaveradi. Shuning uchun muhabbatdan qochish yoki uni inkor qilish foydasiz.

Charxi kajraftorning bir shevasidin dog'man,

Ayshni nodon surub, kulfatni dono tortadur.

Bu yerda dunyoning nohaqligi va taqdirning adolatsizligi haqida gap boryapti.

2. Jadidchilik g'oyalarining ta'siri. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida jadidchilik harakati adabiyotda yangi poetik tafakkurni shakllantirishda muhim omil bo'ldi. Bu g'oyalar poetik mazmunning yangilanishiga turtki berdi. Natijada davr shuarosi she'rlarida ta'lim-tarbiya va ma'naviy yuksalish g'oyalari ko'tarildi. Uning ko'pgina she'rlarida estetik zavq bilan ijtimoiy mazmun uyg'unlashgan. Zavqiy va boshqa shoirlar o'zbek xalqining o'zligini anglash va uni rivojlantirish g'oyalarini ilgari surdilar. "Ijtimoiy hayotda faol ishtirok etgan Zavqiyning ayrim she'rlari, maqolalari "Turkiston viloyatining gazetisi", "Sadoyi Farg'ona", "Tirik so'z", "Najot" gazetalari hamda "Al-Isloh" jurnalida bosilib turdi. Zavqiy she'rlaridagi ijtimoiy ruh 1916 – 1918 yillarda yanada kuchaydi. Uning bu davrda yaratilgan "Ajab ermas", "Ko'z ochaylik", "Qissai Farg'ona" kabilari shoir ijtimoiy lirikasining yorqin namunalari [1. 5].

Fikrimizni Zavqiyning "Ko'z ochaylik" radifli muxammasi tahlili bilan isbotlasak:

Fursat g'animat, ahhob, millatga ko'z ochaylik!

Sa'y ila jonu dilda himmatga ko'z ochaylik!

Dinu diyonat istab, g'ayratga ko'z ochaylik!

Haq amri farz birla sunnatga ko'z ochaylik!

Umr o'tti g'aflat ila, ibratga ko'z ochaylik! [1. 60]

Zavqiyning ushbu muxammasi XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi jadidchilik g'oyalarining adabiy ifodasi sifatida o'z davridagi ijtimoiy-ma'naviy muammolarga javob beradigan va xalqni uyg'onishga undaydigan muhim asardir.

Shoir mazkur muxammas orqali davrni ma'naviy va aqliy uyg'onishga chorlagan. Zavqiy xalqni g'aflat uyqusidan uyg'onib, o'z hayoti, dini va millati uchun mas'uliyatni his qilishga undaydi:

Tasvirlar va obrazlar: "Ummidimiz guli ham bu navbahor ochildi" satrida bahor fasli va gul ochilishi orqali yangi umid va imkoniyatlar ramziy tasvirlanadi. Rus olimi Y. Borev "adabiy ramz o'zida timsol va g'oyani birlashtiradi" [6], degan. Xudda shu ma'noda, Zavqiy she'rida bahor fasli va gul ochilishi na faqat tabiiy manzara sifatida, balki ijtimoiy yangilanish va ma'naviy uyg'onish ramzi sifatida ham talqin qilinadi. "Qon yoshlar oqg'onig'a yuz lolazor ochildi" satrida esa o'tmishdagi qurbonliklar va azob-ukubatlardan keyingi imkoniyatlar va go'zallikka erishish g'oyasi mujassamlashgan.

Musiqiy ohang: Muxammasning vazni va qofiyasi (masalan, "ochildi" so'zining takrori) she'rga ritmik tuzilish berib, uni xushohangligini ta'minlagan. Bu esa o'quvchiga she'rni o'qish yoki eshitish jarayonida estetik lazzat bag'ishlaydi.

Kontrast (tazod): "Sarmast edik hamisha, emdi xumor ochildi" satrida mastlik (beg'uborlik) va xumor (uyg'onish) o'rtasidagi kontrast orqali o'tmish bilan yangi davr o'rtasidagi farq poetik usulda go'zal ifodalangan, bu esa she'rning estetik qimmatini oshiradi.

"Hushyor o'lub, muvaqqat suhbatga ko'z ochaylik!", – satrida shoir xalqni g'aflatdan uyg'onishga va fursatdan foydalanib, ma'naviy-ijtimoiy o'zgarishlarga e'tibor qaratishga undaydi. Bu jadidchilik g'oyalariga xos bo'lgan ma'rifat va faollikka da'vatdir.

Zavqiy o'zbek xalqining o'zligini anglash va uni rivojlantirish uchun kurashish kerakligini ta'kidlaydi. U millatning ma'naviy va moddiy xazinasini asrash va undan foydalanishga undaydi:

Bo'lg'on vakil bizg'a, ey, mutlaqul-inonlar,
Tangri ato qilibdur, hol o'zgarish zamonlar,
Millat xazoyinina, ey, yaxshi posbonlar,
Sarf aylang ushbu yo'lda bosh birla naqdi jonlar,
Bir ish qilingki, Zavqiy, hayratg'a ko'z ochaylik!

Zavqiy she'rda ta'lim va ma'naviy yuksalishning muhimligini ta'kidlaydi. U xalqni (ochib qulog'in) bilim va fatvo orqali ma'rifatlanishga undaydi.

Xullas, Zavqiyning "Ko'z ochaylik" g'azali jadidchilik harakatining poetik ifodasi sifatida o'z davridagi ijtimoiy-ma'naviy muammolarga yorqin javob bergan. Unda din, ma'rifat, adolat va milliy o'zlik g'oyalari uyg'unlashib, xalqni uyg'unlashga, faollikka va islohotlarga undaydi. She'rning musiqiy ohangi va tasvirlari esa uning estetik qimmatini oshiradi. Bu asar Zavqiy ijtimoiy lirikasining eng muhim namunalaridan biri sifatida o'z o'rmini egallaydi. Jadidchilikning bu ta'siri poetik mazmunni faqat lirik tuyg'ular bilan cheklab qo'ymay, uni ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy mavzular bilan kengaytirdi. Bu estetik jihatdan yangi qarashning shakllanishiga xizmat qildi.

3. Til va uslub yangiligi. Poetik janr va mazmun yangilanishi til va uslubdagi o'zgarishlar bilan ham ko'zga tashlandi. Zavqiy kabi shoirlar she'riyatda xalq og'zaki ijodi an'analaridan keng foydalandi. Bu she'rlarning estetik ta'sirini oshirdi va ularni keng ommaga yaqinlashtirdi. Murakkab aruz vazni saqlangan bo'lsa-da, Muhyi va Furqat asarlarida tilni

soddalashtirish va fikrni ochiq ifodalashga intilish kuzatildi. Yangi mavzularga mos ravishda poetik obrazlar ham yangilanib, tabiat, hayot va inson taqdiriga oid yangi ramziy ma'nolar yuzaga keldi. Til va uslubdagi bu o'zgarishlar adabiy-estetik asoslarni mustahkamlab, she'riyatning ta'sirchanligini oshirdi.

4. Estetik ideallarning o'zgarishi. Qo'qon adabiy muhitidagi shoirlar uchun estetik ideal faqat go'zallikni tasvirlash bilan cheklanmadi. Ular uchun she'riyatdagi go'zallik ma'no chuqurligi va ijtimoiy ahamiyat bilan o'lchana boshladi.

Xulosa. Muhyi va unga zamondosh shoirlar ijodida poetik janr va mazmun yangilanishi o'zbek adabiyoti taraqqiyotida muhim bosqich bo'ldi. Qo'qon adabiy muhitida XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida yuz bergan bu jarayon klassik an'analar, jadidchilik g'oyalari, til-uslub yangiliklari hamda estetik ideallarning o'zgarishiga asoslandi. Shoirlar an'anaviy janrlarni saqlagan holda ularga ijtimoiy-siyosiy, ma'naviyat va ma'rifatga oid yangi mazmun singdirib, she'riyatning jamiyatdagi rolini kuchaytirdilar. Muhyi, Furqat, Zavqiy va Muqimiy kabi ijodkorlar o'z asarlarida klassik shakllarni zamonaviy g'oyalar bilan boyitdi, tilni soddalashtirib, xalqqa yaqinlashtirdi va estetik qadriyatlarni ma'no chuqurligi bilan o'lchaydigan yangi darajaga ko'tardi. Natijada, ular o'zbek she'riyatida an'ana va yangilik uyg'unligini ta'minlab, keyingi adabiy islohotlar uchun mustahkam zamin yaratdi. Bu davrdagi adabiy-estetik yangilanish o'zbek adabiyotining taraqqiyotida muhim iz qoldirdi va uning ijtimoiy-ma'naviy vazifasini yanada kengaytirdi.

ADABIYOTLAR

1. Завкий. Ажаб замона: Шеърлар/Ўйловчилар: А. Мадаминов, А. Турдалиев, —Т.: «Шарк», 2003. —176 б.
2. Зокиржон Фуркат. Фасли навбахор ўлди [Матн]. Нашрга тайёрловчи, сўзбоши, изоҳлар муаллифи ва масъул муҳаррир: Нурбой Жабборов. – Тошкент: “Адабиёт” нашриёти, 2023. – 128 бет.
3. Куделин А. Б. Классическая арабо-испанская поэзия. – М.: Наука, 1973
4. Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста. Структура стиха. – Л.: Просвещение, 1972, стр.130.
5. Норматов У. Ижодкорнинг дахлсиз дунёси. – Т.: Мумтоз сўз, 2008.
6. Боров Ю.. Эстетика литературы. – М.: Наука, 2003, стр. 400.

UDK:373.1.02(045)

Xurshida NARXODJAYEVA,

Iqtisod va pedagogika universiteti professori v.b., filologiya fanlari doktori

E-mail: xurshida_narxojayeva@mail.ru

Filologiya fanlari doktori, professor G.Tojiyeva taqrizi bilan

MEANS FOR CULTIVATING STUDENTS' SPEECH CULTURE

Annotation

This article provides an in-depth analysis of important tools and methods for developing students' speech culture. Speech culture includes not only the correct use of language, but also a person's culture in communication, ethics, rules of communication and the ability to adapt to social situations. Speech culture is of great importance in the education system in the formation of students' communicative abilities. The article discusses various methods and techniques aimed at improving students' language and speech culture during the lesson, pedagogical approaches and effective methods of teaching students speech culture. Enriching students' written and oral speech, following vocabulary and grammar norms, as well as forming the skills of correct and effective communication in a socio-cultural context play an important role in the educational process. By developing speech culture, students not only achieve academic success, but also become able to communicate effectively in society in a social and cultural environment.

Key words: Speech culture, students, education, communication, learning process, literature, norms, language skills.

СРЕДСТВА РАЗВИТИЯ РЕЧЕВОЙ КУЛЬТУРЫ УЧАЩИХСЯ

Аннотация

В данной статье подробно анализируются важные средства и методы развития речевой культуры учащихся. Речевая культура – это не только правильное использование языка, но и включает в себя культуру, этику, правила общения и умение адаптироваться к социальной ситуации. Речевая культура имеет большое значение в формировании коммуникативных способностей учащихся в системе образования. В статье рассматриваются различные методы и методы, педагогические подходы и эффективные способы обучения учащихся культурной речи на уроке. В образовательном процессе важное значение имеют обогащение письменной и устной речи учащихся, соблюдение словарного и грамматического нормативов, а также формирование навыков правильного и эффективного общения в социокультурном контексте. Развивая речевую культуру, студенты не только достигают академических успехов, но и приобретают способность эффективно общаться в социальной и культурной среде общества.

Ключевые слова: Культура речи, студенты, образование, общение, учебный процесс, литература, норма, языковые навыки.

O'QUVCHILAR NUTQ MADANIYATINI O'STIRISH VOSITALARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'quvchilar nutq madaniyatini rivojlantirishning muhim vositalari va usullari chuqur tahlil qilinadi. Nutq madaniyati – bu tilni faqat to'g'ri ishlatish, balki shaxsning muloqotdagi madaniyati, axloqi, muloqot qoidalari va ijtimoiy vaziyatga moslashish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Nutq madaniyati ta'lim tizimida o'quvchilarning kommunikativ qobiliyatlarini shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Maqolada dars jarayonida o'quvchilarning til va nutq madaniyatini oshirishga qaratilgan turli uslublar va metodlar, pedagogik yondashuvlar va o'quvchilarni nutq madaniyatiga o'rgatishning samarali usullari muhokama qilinadi. O'quvchilarning yozma va og'zaki nutqini boyitish, lug'at hamda grammatika me'yorlariga amal qilish, shuningdek, ijtimoiy-madaniy kontekstda to'g'ri va samarali muloqot qilish ko'nikmalarini shakllantirish ta'lim jarayonida muhim o'rin tutadi. Nutq madaniyatini rivojlantirish orqali o'quvchilar nafaqat akademik muvaffaqiyatlarga erishadilar, balki jamiyatda ijtimoiy va madaniy muhitda samarali muloqot olib borishga qodir bo'ladilar.

Kalit so'zlar: Nutq madaniyati, o'quvchilar, ta'lim, kommunikatsiya, o'quv jarayoni, adabiyot, me'yor, til ko'nikmalari.

Kirish. Nutq madaniyati har bir insonning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Til va nutqning to'g'ri ishlatilishi, muloqotning samarali va madaniyatli bo'lishi, odamlar o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlashda va ijtimoiy hayotda muvaffaqiyatga erishishda katta ahamiyatga ega. O'zbek sharq olimlari nutq madaniyati va uning ahamiyati haqida o'z asarlarida chuqur fikrlar bildirganlar. Ularning fikricha, nutq madaniyati nafaqat tilni to'g'ri va lo'nda ishlatish, balki axloqiy, ma'naviy va estetik jihatlarni ham o'z ichiga oladi. Maqolada o'zbek sharq olimlarining nutq madaniyati haqidagi qarashlari tahlil qilinadi, shuningdek, o'quvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirishda qo'llaniladigan asosiy metodlar va yondashuvlar muhokama qilinadi. Nutq madaniyati insonning shaxsiy va ijtimoiy

muvaffaqiyatlarida, shuningdek, ta'lim jarayonida muhim rol o'ynaydi, chunki bu kommunikativ qobiliyatlarni shakllantirishda asosiy omil hisoblanadi. Nutq madaniyati – bu insonning tilni to'g'ri, ma'naviy va estetik jihatdan boy tarzda ishlatish qobiliyatidir. Bu atama, odamning nutqidagi grammatik to'g'rilik, lug'at boyligi, muloqotda ma'naviy meyorlar va ijtimoiy etikaga rioya qilish kabi jihatlarni o'z ichiga oladi. Nutq madaniyati shaxsning o'z fikrini aniq, to'g'ri va samarali tarzda ifodalash, boshqalar bilan muloqotda madaniyatli va ehtiyotkor bo'lish imkoniyatini beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbek sharq olimlari nutq madaniyati haqida turli davrlarda va turli yo'nalishlarda o'z fikrlarini bildirganlar. Ularning asarlarida nutq madaniyati shaxsning ijtimoiy va ma'naviy

rivojlanishidagi muhim o'rin, til va nutqning to'g'ri ishlatilishi, muloqotdagi axloqiy meyorlar va etikaga katta ahamiyat berilgan. A.Navoiy o'z asarlarida tilni ifodalashning faqat ilmiy emas, balki axloqiy jihatlarini ham muhimligini ta'kidlagan. Uning "Xamsa" asarida, nutqning so'z san'ati sifatida qanday ishlatilishini, tilning nozikliklari va ifoda erkinligini, ayniqsa, adabiy asarlarda to'g'ri va mazmunli nutqni qadrlagan. Navoiyning nutq madaniyati haqidagi fikrlari, tilning go'zalligini va uning estetik qiymatini tushunishda zamonaviy o'quvchilarga ham ilhom manbai bo'ladi. Abu Rayhon Beruniy o'zining ilmiy asarlarida til va nutq madaniyatining ahamiyatiga e'tibor qaratgan. Uning fikricha, to'g'ri nutq nafaqat muloqotda, balki ilmiy va falsafiy fikrni aniqlik bilan ifodalashda muhimdir. U, shuningdek, tilni aniq va lo'nda ishlatish, nutqning ilmiy, madaniy va axloqiy jihatlarini doimo saqlash zarurligini ta'kidlaydi.

Imom Buxoriyning hadislar to'plamlarida ham nutq madaniyati, muloqotning to'g'ri va axloqiy jihatlarini haqida ko'plab misollar keltirilgan. Uning hadislarida, odamlarning bir-biri bilan muloqotda ehtiyotkor, muloyim va sabrli bo'lishi kerakligi, so'zlar bilan boshqalarga zarar bermaslik kerakligi ta'kidlangan. Bu uning nutq madaniyatiga bo'lgan yondashuvini ifodalaydi.

Abdulla Qodiriy o'z asarlarida, xususan, "O'tkan kunlar" romani orqali, tilni va nutqni to'g'ri ishlatishning jamiyatdagi o'rni haqida gapirgan. U tilni faqat ma'lumot berish vositasi emas, balki insoniyatning jamiyatda o'zini tutishi, munosabatlar o'rnatishi uchun zarur vosita sifatida ko'rgan. Uning nutq madaniyati haqidagi qarashlari jamiyatda odob-axloq va etika meyorlariga amal qilishni ta'minlashga qaratilgan. O'zbek sharq olimlari nutq madaniyatini nafaqat tilni to'g'ri ishlatish, balki axloqiy va ijtimoiy jihatlarini ham hisobga olishni muhim deb bilishgan. Ularning fikrlariga ko'ra, nutq madaniyati – bu nafaqat so'zlar, balki insonning ichki dunyosini, fikrlarini va axloqini ifodalash vositasi sifatida ham ahamiyatlidir. Nutq madaniyatining qadri esa shaxsiy va jamiyatdagi o'rni, axloqiy meyorlarga rioya qilish va ma'naviy rivojlanish bilan bog'liq.

Tadqiqot metodologiyasi. Nutq madaniyati quyidagi asosiy komponentlardan iborat:

Grammatik va sintaktik to'g'rilik: Nutqda grammatika va sintaksis qoidalariga rioya qilish, ya'ni so'zlarni to'g'ri joylashtirish, vaqtlarni to'g'ri ishlatish va gaplarning mantiqiy tuzilishiga e'tibor qaratish.

Lug'at boyligi: Nutqning boy va to'g'ri lug'at bilan ifodalanishi, bu esa nutqni yanada ma'noli va ta'sirli qiladi.

Stilistik jihatlar: Nutqning estetik jihatdan boy bo'lishi, ya'ni nutqda xushmuomalalik, madaniy meyorlar va so'zlarning ta'sirchanligi.

Fonetik va imloviy to'g'rilik: So'zlarni to'g'ri talaffuz qilish va yozish, bu nutqning aniqligini va tushunarli bo'lishini ta'minlaydi.

Muloqotda madaniyat: Nutq madaniyati muloqotda madaniyatli bo'lishni, boshqalar bilan hurmatli va o'rganishga tayyor tarzda muloqot qilishni ham o'z ichiga oladi. Bu, o'z fikrini aniqlik bilan bildirgan holda, boshqalarning fikrini tinglash va hurmat qilishni anglatadi.

Nutq madaniyati o'quvchilarning nafaqat akademik muvaffaqiyatlari, balki shaxsiy va ijtimoiy muvaffaqiyatlari uchun ham muhimdir. Shuningdek, bu jamiyatda ijtimoiy integratsiya, o'z fikrini ifodalash va boshqalar bilan samarali aloqalar o'rnatish uchun zarur bo'lgan ko'nikmadir.

O'quvchilar nutq madaniyatini rivojlantirish – bu ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri bo'lib, u o'quvchilarning nafaqat akademik yutuqlariga, balki shaxsiy va ijtimoiy muvaffaqiyatlariga ham ta'sir ko'rsatadi. Nutq madaniyati nafaqat tilni to'g'ri ishlatish, balki o'quvchilarning fikrini aniq va mantiqan ifodalash, ijtimoiy muhiti bilan samarali aloqada

bo'lish, muloqotdagi etiket va meyorlarga amal qilishni o'z ichiga oladi. Maqolada o'quvchilarning nutq madaniyatini o'stirishning samarali vositalari tahlil qilinadi va ushbu jarayonda ta'lim muassasalari va o'qituvchilarning o'rni ko'rsatiladi.

Nutq madaniyati, albatta, ta'lim jarayonida o'quvchilarning umumiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Nutqning to'g'ri va ma'naviy jihatdan boy bo'lishi o'quvchilarning nafaqat akademik muvaffaqiyatlarini, balki ular o'zlarini jamiyatda qanday ko'rsata olishlarini ham belgilaydi. Nutq madaniyati o'quvchilarga:

O'z fikrini aniq ifodalash: O'quvchilar o'z fikrlarini aniq va lo'nda ifodalashni o'rganadilar, bu esa ularga akademik ishlarni bajarishda va kundalik hayotda samarali muloqotda bo'lishda yordam beradi.

O'quvchilarning o'z fikrlarini aniq va lo'nda ifodalash ko'nikmasi, nafaqat akademik muvaffaqiyatlarga, balki kundalik hayotda ham muhim ahamiyatga ega. Bu qobiliyatni rivojlantirish, o'quvchilarga o'z fikrlarini to'g'ri va tushunarli tarzda ifodalash imkonini beradi, bu esa ularning kommunikativ qobiliyatlarini yanada kuchaytiradi. O'z fikrini aniq va lo'nda ifodalash o'quvchilarga turli vaziyatlarda muvaffaqiyatli muloqot qilish, samarali muhokama olib borish va boshqalar bilan fikr almashish imkoniyatini yaratadi:

Nutqni aniq ifodalashning ahamiyati shundaki, shaxsning tushunishi osonlashadi. O'quvchilar fikrlarini aniq va lo'nda ifodalashni o'rganishda, ular o'z g'oyalarini boshqalarga tushunarli tarzda yetkazishga muvaffaq bo'ladilar. Bu o'quvchilarga o'z fikrlarini so'zlar yordamida izohli, soddalashtirilgan va to'g'ri tushuniladigan holatda taqdim etish imkonini beradi. Aniq ifodalash orqali o'quvchilar o'zlarining nutqni samarali qilishadi va boshqalar tomonidan tushunilishini ta'minlaydi;

Muloqotda o'rnatilgan ishonchni ta'minlaydi. O'z fikrini aniq va lo'nda ifodalash o'quvchilarga o'zlarini ishonchli va to'g'ri ifoda etishga yordam beradi. Ishonchli nutq nafaqat o'z fikrini ifodalashda, balki boshqalar bilan samarali muloqotda bo'lishda ham muhim ahamiyatga ega. O'quvchilar, o'z fikrlarini aniq ifodalagan holda, jamiyatda o'zlarining o'rni va roli haqida aniq tushunchaga ega bo'ladi;

Muammolarni hal qilishda yordam beradi. O'quvchilar o'z fikrlarini aniq ifodalashni o'rganishda, ular muammolarni samarali hal qilish, qarorlar qabul qilishda va ijtimoiy vaziyatlarda aniq, lo'nda fikr bildirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Bu ularga turli vaziyatlarda qarorlar qabul qilishda mantiqiy va asoslangan yondashuvlarni qo'llashni o'rgatadi. Jumladan:

Yozma va og'zaki nutqni rivojlantiradi. O'z fikrini aniq ifodalash faqat og'zaki nutqni emas, balki yozma nutqni ham rivojlantirishga yordam beradi. O'quvchilar o'z fikrlarini aniq ifodalashni o'rganish orqali yozma ishlar (esselar, insholar, xatlar)da to'g'ri va lo'nda tarzda fikrlar bildirishga o'rganadilar. Bu esa ularning yozma nutqida aniq fikrlar va mantiqiy bog'lanishlar bo'lishini ta'minlaydi;

Maqsadga yo'naltirilgan fikr bildirish. O'z fikrini aniq ifodalash o'quvchilarga qanday maqsadni ko'zlayotganliklarini aniqlashga yordam beradi. Aniq va lo'nda nutq fikrni qanday yondashuv bilan taqdim etish va qanday maqsadga erishish uchun ishlatilishini bilishning samarali usulidir;

Tahlil va natijalar. O'quvchilar fikrlarini maqsadga yo'naltirgan holda etkazishda muvaffaqiyat qozonadilar, bu esa ularning muloqotda va yozma ishlarda yanada aniqroq va samarali bo'lishini ta'minlaydi.

Boshqalar bilan samarali aloqada bo'lish: O'z fikrini aniq ifodalash, o'quvchilarga boshqalar bilan muloqotda bo'lishda o'zaro tushunishni ta'minlashga yordam beradi. O'quvchilar o'z fikrlarini muloqot jarayonida aniq va to'g'ri

ifodalash orqali boshqalarning fikrlarini eshitishga tayyor bo'ladilar. Bu, o'z navbatida, muhokamalarni samarali olib borish, fikr almashish va jamiyatda ijtimoiy aloqalarni mustahkamlashga yordam beradi;

O'quvchilarga turli mavzularda fikr bildirish va muhokama qilish imkoniyatini yaratish, ularni aniq va lo'nda fikrlarini ifodalashga o'rgatadi. Bu usul o'quvchilarni nafaqat nutq madaniyatini rivojlantirishga, balki turli mavzular bo'yicha fikr almashishga ham undaydi. Bu boradagi ishlarda yozma ishlarning ahamiyati katta. O'quvchilarga insholar, esselar, maqolalar yozish topshirilganida, ular o'z fikrlarini yozma ravishda aniq va mantiqiy tarzda bayon qilishga o'rganadilar. Bu yozma nutqni rivojlantirish uchun juda foydali metod hisoblanadi.

O'quvchilarni kun davomida muloqotga jalb qilish, ular o'z fikrlarini turli shakllarda ifodalash ham nutq madaniyatini shakllanishini o'rgatadi. Masalan, o'quvchilarni darsda yoki sinfda qisqacha ma'ruzalar qilish, o'z fikrlarini qisqa va lo'nda tarzda ifodalashga undash ham samarali bo'ladi.

O'quvchilarga boshqa odamlarning nutqini tahlil qilishni va ularning ifodalardagi mantiqiy xatolarni aniqlashni o'rgatish, o'z nutqlarini aniq, to'g'ri qilishda yordam beradi. Shu tarzda, o'quvchilar o'z fikrlarini aniq va lo'nda ifodalashni o'rganishlarida, ular nafaqat akademik muvaffaqiyatlarga erishadilar, balki kundalik hayotda ham samarali va ma'naviy rivojlangan muloqot olib borishga qodir bo'ladilar. Bu esa, albatta, ularning jamiyatda o'z o'rnini topishga, boshqalar bilan samarali aloqada bo'lishga va o'z fikrlarini ishonch bilan bildirishga yordam beradi.

Muloqotda ma'naviy o'zlikni saqlash: Nutq madaniyati o'quvchilarga faqat bilim olishni emas, balki ijtimoiy-madaniy munosabatlar o'rnatishda ham yordam beradi.

Ijtimoiy integratsiya: O'quvchilar nutq madaniyatini rivojlantirish orqali jamiyatda muvaffaqiyatli ishlash uchun zarur bo'lgan kommunikativ ko'nikmalarni egallaydilar.

O'quvchilar nutq madaniyatini o'stirishning vositalari:

Adabiyot o'qish va tahlil qilish: O'quvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirishda adabiyot o'qish muhim vosita bo'lib, bu orqali ular tilning go'zalligini, nutqning to'g'riligi va mazmunini yaxshiroq tushunadilar. O'quvchilarga klassik va zamonaviy adabiyotlarni o'qitish, ular orqali boy lug'atga ega bo'lishlariga yordam beradi. Tahlil qilish jarayoni esa, nutqni chuqur anglash va uni samarali ishlatishga yordam beradi.

Yozma ishlar va esselar: O'quvchilarga yozma ishlar yozish (esselar, insholar, xat yozish) orqali tilning grammatik va stilistik jihatlarini o'rganish imkoniyati yaratiladi. Bu metod

o'quvchilarning nutq madaniyatini faqat og'zaki emas, balki yozma tarzda ham rivojlantirishga yordam beradi.

Dialoglar va munozaralar: O'quvchilarga muntazam ravishda dialoglar va munozaralar o'tkazish, ularni turli mavzular bo'yicha o'z fikrlarini bayon qilishga undaydi. Bu usul o'quvchilarning og'zaki nutqini rivojlantirishga yordam beradi va ular o'z fikrlarini ishonch bilan ifodalashni o'rganadilar.

Til meyorlari va etiketi: Nutq madaniyatini shakllantirishda til meyorlari va etiketi haqida o'quvchilarga ma'lumot berish muhimdir. O'quvchilarga to'g'ri grammatika, imlo, fonetika va stilistika haqida tushunchalar berish, ularni nutq madaniyatining asosiy qoidalariga amal qilishga undaydi.

Tezkor fikr bildirish mashqlari: O'quvchilarga tezkor fikr bildirish, qisqacha, aniq va lo'nda ifodalashni o'rgatish ham samarali vosita hisoblanadi. Bu metod o'quvchilarning muloqotda tez va aniq javoblar berish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Multimedia vositalari: Zamonaviy texnologiyalar yordamida o'quvchilarga nutq madaniyatini o'stirishning innovatsion usullari ham mavjud. Masalan, audio va video materiallar, nutqning to'g'riligi va ifoda boyligini o'rganish uchun samarali vositalar hisoblanadi.

O'quvchilar o'quvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Ular o'quvchilarga zarur bilimlarni berish bilan birga, o'quvchilarning nutq madaniyati bo'yicha qo'llanma va metodologiyalarni ishlab chiqishlari kerak. O'qituvchi o'quvchilarga nutq madaniyatini o'rgatish uchun:

Darslarni interaktiv va innovatsion usullarda tashkil qilish,

O'quvchilarning nutqini tahlil qilish va unga ijobiy fikrlar bildirish,

O'quvchilarni ijtimoiy jihatdan rivojlantiradigan faoliyatlarda ishtirok etishga undash,

Nutq madaniyati sohasida yangi metod va texnologiyalarni ishlab chiqish lozim.

Xulosa. Nutq madaniyatini rivojlantirish o'quvchilar uchun muhim ko'nikmalardan biridir va ularning umumiy rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. O'quvchilarning nutq madaniyatini o'stirishning samarali vositalari va usullari ta'lim jarayonida muhim o'rin tutadi. O'qituvchilar va ta'lim tizimi, o'quvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirish uchun zaruriy sharoitlar yaratishi kerak. Nutq madaniyati – bu nafaqat tilni bilish, balki o'quvchilarning ijtimoiy va ma'naviy rivojlanishining ham muhim tarkibiy qismidir.

ADABIYOTLAR

1. Abdullayeva B.A. O'zbek tili va nutq madaniyati: darslik. Samarqand: Ilm-fan, 2019.
2. Begmatov E., Qung'urov R., Tojiev Y., Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. T.: O'qituvchi, 1992.
3. Sattorov M.C. Nutq madaniyati asoslari// Til va adabiyot ta'limi. №5. 2021.
4. Кудряцев В.Д. Основа ораторского искусства. Изд-3. Иркутск: наука, 2021.
5. Шарипов Б.Ш. О литературном языке // Русский язык в национальных школах. 2022. № 1.
6. Ne'matov Q., Bozorov O. Til va nutq. - Toshkent: O'qituvchi, 1993. - 32 b. 28.
7. Nurmonov A. Nutqiy faoliyat va so'zlovchi shaxs \ Rahmatulla Qo'ng'urovning ilmiy merosi va o'zbek tilshunosligi masalalari. – Samarqand, 2008. – B.10-13.
8. Mahmudov N. O'qituvchi nutq madaniyati. Toshkent, 2009. - 188 b.
9. Karimov S., Jo'raev T. O'zbek tili uslubiyati va nutq madaniyati (bibliografik ko'rsatkich). – Samarqand: SamDU nashri, 2001. – 61 b.
10. Yuldashev M. Badiiy matnning lingvopoetik tadqiqi. Filol. fan. dok. diss... -Toshkent, 2008. -B. 244.

UDK:830.01

Sohiba NASIMOVA,
Samarqand davlat tibbiyot universiteti assistenti
E-mail: 906459949
E-mail: s.nasimova@gmail.com

NamMQI dotsenti P.Botirova taqrizi asosida

DIMINUTIVLIK KATEGORIYASINING PRAGMATIK XUSUSIYATLARI

Аннотация

Mazkur maqolada diminutivlar va ularning pragmatik xususiyatlari to'g'risida ayrim mulohazalar berilgan. Pragmalingvistika kognitiv tilshunoslik bilan uzviy bog'liq bo'lib, u lisoniy tadqiqotlar markaziga inson obrazini qo'yadi. Ularning har ikalasining diqqat markazida inson ishtirok etuvchi kommunikativ vaziyatlar turadi. Bu vaziyatlarda inson jonli nutq subyekti sifatida, ichki nutq obyekti tariqasida yoki badiiy matn personaji bo'lib gavdalanadi. Diminutivlarni qo'llash esa, albatta, pragmatik vaziyatni keltirib chiqaradi.

Kalit so'zlar: Diminutivlar, pragmatika, kommunikativ maqsad, illokutiv akt, lokutiv akt, perlokutiv akt, fonopragmatika.

ПРАГМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КАТЕГОРИИ ДИМИНУТИВНОСТИ

Аннотация

В этой статье даны некоторые соображения относительно diminutivов и их прагматических свойств. Прагматическая лингвистика неразрывно связана с когнитивной лингвистикой, которая ставит образ человека в центр лингвистических исследований. В центре внимания обеих из них коммуникативные ситуации, в которых участвует человек. В этих ситуациях человек воплощается как субъект живой речи, как объект внутренней речи или как персонаж художественного текста. С другой стороны, использование diminutivов, безусловно, создает прагматическую ситуацию.

Ключевые слова: Diminutivы, прагматика, коммуникативная цель, illokutивный акт, локутивный акт, перлокутивный акт, фонопрагматика.

PRAGMATIC FEATURES OF THE CATEGORY OF DIMINUTION

Annotation

This article provides some considerations on diminutives and their pragmatic properties. Pragmalinguistics is inextricably linked with cognitive linguistics, which places the human image at the center of linguistic research. The focus of both of them is on the communicative situations in which a person participates. In these situations, a person is embodied as a subject of living speech, as an object of inner speech, or as a character in a literary text. On the other hand, the use of diminutives certainly creates a pragmatic situation.

Key words: Diminutives, pragmatics, communicative goal, illocutionary act, illocutionary act, perlocutionary act, phonopragmatics.

Kirish. Nutqda diminutivlarni ifodalash usullari va ularning ishlash xususiyatlarini tahlil qilish bizga ushbu lingvistik toifaning pragmatik xususiyatlarini o'rganishga murojaat qilishimizga imkon beradi. Zamonaviy tilshunoslik fanida "pragmatika" atamasini tushunish juda noaniq bo'lgani uchun – u tilshunoslikning alohida bo'limini va alohida ekstralingvistik sharoitlar to'plamini va boshqa parametrlarning butun majmuasini belgilashi mumkin – ishimizda avvalo pragmatik vaziyat deganda nimani tushunishimizni qisqacha tahlil qilamiz.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Nutqda pragmatik belgilarning namoyon bo'lishi tadqiqida hali birmuncha ochilmagan masalalar mavjud. Jumladan "Pragmatika" atamasi yuzasidan olimlarning fikrlari turlicha ekanligining guvohi bo'lishimiz mumkin. Biroq bu fikrlarning hammasi yagona bir asosga borib taqaladi. Ya'ni pragmatika bu tilni o'rganishning shunday bir jihatiki, u shaxslarning til birliklarini yetkazib berish, qabul qilish va tushunish munosabatlarini ajratib ko'rsatadi va tadqiq etadi [1]. U bevosita tinglovchining matndan chiqarib oladigan ma'lumotni baholashi, uni semantik nuqtayi nazardan tadqiq qilishi bilan bog'liq [2]. Boshqacha aytganda, pragmatika tilshunoslik fanining yangi bir nazariy va amaliy tarmog'i sifatida insonning

ijtimoiy faoliyatini o'zida mujassamlashtirgan nutqiy jarayon, nutqiy vaziyat ta'sirida namoyon bo'luvchi nutq ishtirokchilariga xos kommunikativ niyat bilan aloqador tushunchalar qatoridagi masalalarini o'rganadi [3].

Pragmalingvistika muammolariga qiziqishning ortishi tilshunoslik va uning sohalari – semantika, psixosemantika, stilistika, ematologiya va boshqalarning umumiy rivojlanishining mantiqiy natijasi bo'lib, bu erda lingvistik hodisalarni o'rganishga antropotsentrik yondashuv ustuvor ahamiyat kasb etadi. Tilshunoslikning yangi yo'nalishlari tilshunoslik pragmatikasi muammolarini va shuning uchun adresatga va adresatning niyatlariga nisbatan tilning ekspressiv va hissiy funktsiyasi bilan bog'liq bir qator masalalarni ilgari surdi [4].

Diminutivlikva uning pragmatik muammolariga ham dunyo tilshunosligida katta e'tibor qaratilmoqda, bu esa ushbu mavzu bo'yicha bajarilgan ko'plab ishlar bilan isbotlangan (I.V.Arnold, R.G.Zyatkovskaya, B.V.Makarychev, E. V. Malishevskaya, L.).

Muammo bo'yicha adabiyotlarni o'rganish diminutivni pragmatik so'z sifatida aniqlashga imkon beradi. Pragmatik so'zlar va denotativ so'zlar o'rtasidagi farq shundaki, ikkinchisi predmetni uni boshqa bir qator predmetlardan ajratib turadigan

muhim xususiyatlariga asoslanib nomlaydi. Shu bilan birga, so'zning tashqi va ichki xususiyatlarini belgilangan predmet bilan bog'lab keladi va, odatda, bunday ma'no narsaning mantiqiy ma'nosi sifatida qaraladi.

Diminutivlar pragmatik so'zlar toifasiga kiritilishining sabablari esa ularning funksional-semantik xususiyatlari bilan bog'liq bo'lib, mazkur so'zlar diminutivlik va hissiylik toifasining o'zaro bog'liqligini namoyish etadi va tasdiqlaydi. Bu esa diminutivlarning pragmatik xususiyatlarini diminutivlik toifasidagi so'zlarning asosiy belgilaridan biri sifatida qarashga asos bo'ladi.

N.A.Sevidova va S.V.Shedogubovalarning fikriga ko'ra diminutivlarning pragmatik salohiyati dialogik nutqda asosan bolalar bilan aloqa qilishda, yaqin odamlarning nutqida, nutqqa samimiylilik ifodasini berishda, kinoyani ifodalashda namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, diminutiv qo'shimchalarning asosiy ma'noviy xususiyatlaridan kelib chiqqan holda aytish mumkinki, kinoya katta narsalarni ataylab kichraytirish bilan uning qiymatini pasaytirishda, shuningdek, yoqimsiz narsalarni ifodalashda erkalash diminutivlarini qo'llashda paydo bo'lishi mumkin.

Nutqda diminutivlarning pragmatik vaziyatini quyidagi holatlar yuzaga keltirishi mumkin:

1) modal ma'nolar – ya'ni sub'ektiv-baholovchi ma'nolarning uzatilishi asosida paydo bo'ladigan ikkilamchi sema;

2) so'zlovchining psixo-emotsional xususiyatlari;

3) aloqa jarayonida so'zlovchining nutq oqimi va nutqiy xatti-harakatlarining o'ziga xos xususiyatlari;

4) nutq bayonotining ishlash shartlari va kontekstual xususiyatlari;

5) So'zlovchinning so'z boyligidagi diminutiv shakllarning paydo bo'lish manbalari.

Tahlil va Natijalar.

Modal ma'nolar yoki ikkilamchi semantika ma'lum bir bayonotning kontekstual va intonatsion jihatlarini batafsil o'rganish jarayonida aniqlanadi. Yashirin usullarni aniqlash uchun diminutivlarning leksik-semantik, fonetik va grammatik parametrlarini hisobga olish kerak bo'ladi.

Bunday hollarda nutq jarayonida so'zlarning to'g'ri yoki noto'g'ri talaffuzi muhim ahamiyat kasb etadi. So'zlovchi ma'lum nutqiy vaziyatda so'zni illokutiv maqsadda atayin noto'g'ri talaffuz qilish natijasida diminutiv so'zni shakllantiradi. M.Hakimov ham fonopragmatika haqida gapirar ekan, quyidagilarni yozadi: "... bu o'rinda talaffuzning dastlab talaffuz shakllariga xos pragmatik hodisaning ikki ko'rinishini ajratib olish mumkin bo'ladi: 1. Ma'lum tilga xos talaffuzning yagona to'g'ri shakli. 2. Ma'lum tilga xos talaffuzning noan'anaviy noto'g'ri shakli" [3]. Bu vaziyatda diminutiv so'zlar fonetik o'zgarishlar asosida yuzaga kelishi mumkin. Fikr isboti uchun quyidagi misollarga e'tiborimizni qaratamiz:

1. – Ha, Nilu, yasanib olibsan, mehmonga ketyapsanmi? – dedim erkalab (O'.Hoshimov. Dunyoning ishlari).

2. Ashal qijim, chiloyli qijim (so'zlashuvdan)

3. — Shahnoza... — dedim yalinib. — Qo'y endi, Shahnoz! Xudo ursin! Rost aytyapman. Hali qayoqqa borishimiz ma'lum emas. (O'.Xoshimov. Tushda kechgan umrlar).

Keltirilgan misollarning birinchisida diminutiv bo'g'inning tushishi natijasida hosil bo'layotganining guvohi bo'lamiz. Ayni paytda Nilufar so'zining Nilu tarzida qo'llanilishi pragmatik jihatdan erkalash ma'nosini keltirib chiqaryapti.

Ikkinchi misolda tovush o'zgarishi to'g'ri talaffuzni noto'g'ri talaffuzga aylantiryapti va bu bilan nutqdagi to'g'ri talaffuz me'yori buzilishi asosida erkalash ma'nosi yuzaga

kelyapti. Mazkur holatni biz uchala so'zda ham uchratamiz (Ashal qijim, chiloyli qijim – Asal qizim, chiroyli qizim).

Keyingi misolda erkalash ma'noli pragmatik vaziyat Shahnoza so'zidagi oxirgi unli tovush tushishi bilan yuzaga kelyapti (Shahnoz).

Umuman olganda antroponimlarning fonetik o'zgarishlar asosida diminutiv so'z mavqeida kelishi nutqda ko'p uchraydi. Bunda asosan, ismning birinchi bo'g'ini saqlanadi va -i qo'shimchasi birlashtiriladi: Xolmurod – Xol (I)i, Nazira – Naz(z)i. Ism -i qo'shimchasini olib qisqarganida ism oxiridagi undoshning takrorlanishi (ikkilanishi) ikki xil izohlanadi. A.G'ulomov fikricha, bu xususiyat so'z ma'nosida emotsionallikni kuchaytirishga intilish natijasidir [5]. F.Abdullayev esa uni semantik va fonetik omillarga bog'lab tushuntiradi [6]. Bizningcha bunda har ikkala olimning fikri o'rinlidir. Zero aynan ana shufonetik olimillar antroponimdan diminutiv shakllantirib, pragmatik jihatdan ularga hissiy-emotsional bo'yoqdorlik mazmunini yuklayapti.

Ko'pincha erkalash shakllari ilk asos bo'lgan asliy so'zdan tamoman uzoqlashadi va mavhum shakllarni oladi. Ismning erkalash-suyush shakli faqatgina talaffuz qilinayotgan shaklga va uni talaffuz qilayotgan shaxsga va tor doiradagi oila a'zolarigagina tushunarli bo'ladi. Demak, ismning erkalash-suyush shakllari situativ shakllardir. Rasmiy nom emas, nutq jarayonida yuzaga keladigan holatdir. Ismning erkalash-qisqartish shakli shaxsning to'liq ismi o'rinda doimo qo'llansagina uni ismning qonuniy qisqartma shakli deynish mumkin [7]: Dilbar – Dili, Guljahon – Guli va h.k. Ko'rinadiki, diminutivni grammatik shakl sifatida belgilasa bo'ladi, uning yordamida modal ma'nolarning butun spektrini uzatish mumkin. Funksional grammatika nuqtai nazaridan diminutivning ikkilamchi ma'nolarini tilda sub'ektiv-baholovchi ma'nolarni uzatish usullaridan biri sifatida ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir. An'anaviy grammatikaga ko'ra, diminutivning asosiy ma'nolariga "kichraytirish", "suyish", "erkalash" yoki "kamsitish" kabilar kiradi. Biroq shu bilan birga, bevosita kommunikativ jarayonda diminutivlar yordamida uzatiladigan modal ma'nolarning bir talay qo'shinchasini zahirasi aniqlanadi va ular o'z navbatida pragmatik vaziyatni yuzaga keltiradi. Ko'pincha bunday ma'nolar nazardan chetda qoladi. Biroq muallif aniq bir subyektiv sifatida o'zaki matn shakllanishining umumiy qoidalariga asoslangan holda, unda berilayotgan axborotga nisbatan o'zining shaxsiy munosabatlarini ham ifodalaydi. Bu bilan so'zlovchi o'zining pragmatik tasavvurlarini hosil qiladi:

1. – Hoy, Alish! Nima hunar ko'rsatding? Hushtak chalmay yergina yutgur, adangni arog'ini to'kib tashlab butilkasini beribsan-ku. Hali qo'limga tushgin, go'shtingni bir butirdan qilmasam yurgan ekanman. (O'.Hoshimov. Dunyoning ishlari).

2. Keyin-chi, Bahoga uch oyoqli velosiped, Baxtiga ko'ylak... (O'.Hoshimov. Dunyoning ishlari).

3. Kela qol, o'zim senga issiq manoj olib beraman (O'.Hoshimov. Dunyoning ishlari).

4. Mavlu hech qo'ymadi-da, bolam. «Bitta o'qib beraman», dedi (O'.Hoshimov. Dunyoning ishlari).

5.– Toy-ku! Qanaqasiga ukam bo'lsin? – dedim iljayib (O'.Hoshimov. Dunyoning ishlari).

Keltirilgan misollarning birinchisida Alisher so'zining Alish tarzida qisqartirilishi aslida erkalash ma'nosini ifodalagandek ko'rinsa-da, nutqiy vaziyatga qarab ushbu diminutiv so'z pragmatik jihatdan salbiy ma'no kasb etayotganini sezish qiyin emas. Chunki aynan pragmatik vaziyatgina diminutivlar ma'lum kontekstda aslida qanday ma'noda qo'llanilayotganini ifodalab bera oladi.

Ikkinchi misolda Baho va Baxti antroponimlari fonetik o'zgarishga uchraganini ko'rishimiz mumkin. Ammo bu vaziyatda mazkur diminutivlar salbiy emas, balki erkalash

ma'nosini ifodalab kelmoqda. Bunda Baho Bahodir, Baxti Baxtiyor ismlarining qisqartirilgan variantidir.

Uchinchi gapda manoj so'zi morojenoye so'zining o'zgargan varianti bo'lib, mazkur so'z diminutiv sifatida yosh bolani erkalatish ma'nosini beryapti. Aynan ana shu so'z pragmatik vaziyatni keltirib chiqarmoqda. Shuni ham aytish lozimki, bu so'z boshqa tildan o'zlashtirilgan bo'lsa ham, uning aynan ana shu o'zgargan shakli, aynan j tovushining sirg'aluvchi j tarzida emas, balki portlovchi j tarzida talaffuz qilinishi muvaffaqiyatli perlukutiv akti hosil qilmoqda. Shuni ham ta'kidlash joizki, kitobxon yoki tinglovchi muallif ifoda etmoqchi bo'lgan shu nozik qirralarni anglab olishi uchun tilga xos xususiyatlardan xabardor bo'lishi kerak. Boshqacha aytganda, bu jarayon milliy mentalitet bilan ham bog'liq bo'ladi. Masalan, o'zbek xalqi vakili yuqoridagi misolda ifoda etilgan monoj so'zining muallifi yosh bola ekanligini tezda anglay oladi. Biroq bu ma'no nozikliklarni boshqa xalqqa tegishli odam oson ilg'ay olmasligi mumkin.

To'rtinchi misolda esa Toy so'zi Toyir ismining qisqartirilgan shaklidir. Bu ism avval Toy shakliga erkalash maqsadida keltirilgan. Ammo berilgan nutqiy vaziyatda mazkur diminutiv erkalash ma'nosida emas, balki kamsitish ma'nosida qo'llanilmoqda. Ko'rinadiki, diminutivlar so'zlovchining kommunikativ maqsadi va nutqiy vaziyatga qarab erkalash, suyish yoki kamsitish, kinoya kabi ma'nolarni anglatishi mumkin.

Yuqoridagi holat, albatta, badiiy matnlarda yoki og'zaki nutqda yuzaga keladi. Ilmiy adabiyotlarda, rasmiy uslubdagi matnlarda bu kabi pragmatik vaziyatlarni uchrata olmaymiz. Umuman olganda, matn qanchalik standart bo'lsa, u shunchalik ma'lum qonuniyatlarga bo'ysunadi; bu vaziyatda muallifning shaxsiy pragmatik ko'rsatgichlari quyi darajada yuzaga keladi. Va aksincha, matnda badiiylilik qancha yuqori

bo'lsa, ijodkorning pragmatik ko'rsatgichlari shunchalik ustun turadi [8].

Pragmatika haqida gapirar ekanmiz, nutqiy aktlar to'g'risida fikr bildirish lozim bo'ladi. Nutqiy aktlar lingvistik va ekstralingvistik vositalar orqali voqelanadi. Bu borada ko'pchilik olimlar nutqiy aktning uch bosqichli lokutiv, illokutiv va perlukutiv harakatlardan tashkil topishini ta'kidlashadi [9]. Lokutiv harakat deyilganda, so'zlovchi tomonidan tinglovchiga biror axbrotning zatilishi va uning qabul qilinishi tushuniladi. Illokutiv harakat esa so'zlovchining kommunikativ maqsadini ifodalaydi.

Nutqiy jarayonning natijasini esa perlakutiv akt ta'minlaydi. Ko'rinadiki, mazkur harakatlar og'zaki nutqda qanday faollik ko'rsatsa (so'zlovchi va tinglovchi o'rtasida), yozma nutqda ham (muallif va kitobxon o'rtasida) shunday faollik ko'rsata oladi. Ko'rinadiki, diminutivlar nutq jarayonida fonetik o'zgarishlar, ya'ni tovush tushishi, o'zgarishi, bo'g'inlarning tushib qolishi orqali ham hosil bo'lishi mumkin. Diminutivlarni qo'llash esa, albatta, pragmatik vaziyatni keltirib chiqaradi. Bunday vaziyatda so'zlovchi o'zi niyat qilgan mazmunni yuzaga chiqarishda, nutqiy vaziyatdagi so'zlarning ba'zi tovushlarini ma'lum ichki maqsad asosida almashtiradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, pragmalingsvistika kognitiv tilshunoslik bilan uzviy bog'liq bo'lib, u lisoniy tadqiqotlar markaziga inson obrazini qo'yadi. Ularning har ikalasining diqqat markazida inson ishtirok etuvchi kommunikativ vaziyatlar turadi. Bu vaziyatlarda inson jonli nutq subyekti sifatida, ichki nutq obyekti tariqasida yoki badiiy matn personaji bo'lib gavdalanadi. Boshqacha aytganda, kognitiv lingvopragmatika tadqiqot predmeti sifatida inson faoliyati bilan chambarchas bog'liq bo'ladi. Bu vaziyatlarda, albatta, diminutivlarning o'ziga xos o'rni borligini rad etib bo'lmaydi.

ADABIYOTLAR

1. Turniyazova Sh.N. Matn derivatsiyasida leksik vositalarning o'rni // Dokt.dis., Farg'ona. 2021.
2. Говорова В.Ф. Прагматическая функция научного текста// Актуальные проблемы прагмалингвистики в контексте межкультурной коммуникации: материалы Всерос. науч. конф. Тольятти: ТГУ, 2006. С. 124-127.
3. Hakimov M.X. O'zbek tilida matnningprgmatik talqini // dok. diss. avtoref., - Toshkent 2001, 9-bet.
4. Резниченко Л.Ю. Прагматика диминутивности в английском и немецком языках: дисс. ... канд. филол. наук. – СПб., 2001.
5. O'zbek tili morfologiyasiga kirish. Toshkent: Eefa Nashriyoti, 1953.
6. Abdullaev F. Ism. Dushanbe, 1972.
7. Begmatov E.A. O'zbek tili antroponimikasi. Toshkent, 2013.
8. Turniyazova Sh. N. Matnning pragmatik belgilari xususida ayrim mulohazalar // Xorijiy filologiya.1 -son 2018 yil. 50-52-betlar.
9. Насимова, С. Я. (2024). Диминутивлар хусусида айрим мулоҳазалар. Miasto Przyszłości, 53, 906-909.

UDK: 502.7

Nafisa NASRULLAYEVA,
Professor of Samarkand State Institute of Foreign Languages
Dilafroz GIYASOVA,
Teacher of Samarkand State Institute of Foreign Languages
Nodira BOYMURODOVA,
Master student of Samarkand State Institute of Foreign languages
E-mail: nodiraboymurodova4@gmail.com

Professor of Samarkand State Institute of Foreign languages Sh. Ashurov based on review

THE ROLE OF STYLISTIC DEVICES IN TEXT SEGMENTATION

Annotation

In text segmentation, stylistic devices play an important role in effectively expressing the specific aspects of language, meaning, and emotions. This article is devoted to the study of the linguistic and stylistic aspects of the segmentation of a literary text, analyzing the communicative function of stylistic devices within the text. Taking into account the author's intention and context, the role of stylistic devices in the process of dividing the text into segments is shown. The article also determines how stylistic devices affect the reader, help in expressing meaning and emotional aspects. Based on the theory of literary criticism and linguopragmatics, it is discussed what changes stylistic devices can cause in text segments.

Key words: Text segmentation, Stylistic devices, Linguopragmatics, Fictional text, Rhetorical devices, Semantics, Context, Emotional impact.

MATNLARNI SEGMENTLASHTIRISHDA TILIST QURILMALARNING O'RNI

Annotation

Matn segmentlashda til, ma'no va hissiyotlarning o'ziga xos tomonlarini samarali ifodalashda stilistik vositalar muhim o'rin tutadi. Ushbu maqola badiiy matn segmentatsiyalashning lingvistik va stilistik jihatlarini o'rganishga, matn ichidagi stilistik vositalarning kommunikativ funksiyasini tahlil qilishga bag'ishlangan. Muallif niyati va mazmunini hisobga olgan holda matn bo'laklarga bo'lish jarayonida stilistik vositalarning roli ko'rsatilgan. Maqolada, shuningdek, stilistik qurilmalar o'quvchiga qanday ta'sir qilishini, ma'no va hissiy jihatlarini ifodalashda yordam berishini aniqlaydi. Adabiy tanqid va lingvopragmatika nazariyasiga asoslanib, matn segmentlarida stilistik vositalar qanday o'zgarishlarga olib kelishi mumkinligi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Matn segmentatsiyalash, Stilistik qurilmalar, Linguopragmatika, Badiiy matn, Ritorik vositalar, Semantika, Kontekst, Emotsional ta'sir.

РОЛЬ СТИЛИСТИЧЕСКИХ ПРИЕМОВ В СЕГМЕНТАЦИИ ТЕКСТА

Аннотация

В сегментации текста стилистические приемы играют важную роль в эффективном выражении специфических аспектов языка, смысла и эмоций. Данная статья посвящена изучению лингвистических и стилистических аспектов сегментации художественного текста, анализу коммуникативной функции стилистических приемов в тексте. С учетом намерения автора и контекста показана роль стилистических приемов в процессе деления текста на сегменты. В статье также определяется, как стилистические приемы влияют на читателя, помогают в выражении смысла и эмоциональных аспектов. Основываясь на теории литературной критики и лингвопрагматики, обсуждается, какие изменения стилистические приемы могут вызывать в текстовых сегментах.

Ключевые слова: Сегментация текста, Стилистические приемы, Лингвопрагматика, Художественный текст, Риторические приемы, Семантика, Контекст, Эмоциональное воздействие.

This article is devoted to the study of the linguistic and stylistic aspects of the segmentation of a literary text, analyzing the communicative function of stylistic devices within the text. Taking into account the author's intention and context, the role of stylistic devices in the process of dividing the text into segments is shown. The article also determines how stylistic devices affect the reader, help in expressing meaning and emotional aspects.

Analysis of literature on the topic. The study of the relationship between text segmentation and stylistic devices has become an important research topic in linguistics and literary studies in recent years. Stylistic devices, such as metaphor, alliteration, anaphora, and other rhetorical devices, further enrich the text and deepen its meaning. Austin (1962) and Grice (1975) analyzed the pragmatic aspects of speech and

communication in their works and showed the role of stylistic devices in language and culture. Their studies help to understand the author's intention and the reader's influence in the process of segmenting the text. This literature helps to better understand the linguistic and stylistic aspects of text segmentation, as well as the role of stylistic devices in the text. In segmenting literary texts, stylistic devices effectively express not only the semantic aspects of the language, but also the emotional experience of the reader and the author's intention.

Research methodology. Text segmentation is the process of dividing a text into parts according to meanings, semantic units and communicative functions in linguistics. Each literary text is structured in its own way, and its meanings are interpreted more fully and deeply with the help of stylistic means. In a literary text, stylistic means play a major role not

only in creating meaning, but also in forming the structural, semantic and pragmatic layers of the text.

Analysis and results. Analysis of the linguistic and stylistic aspects of text segmentation, in turn, helps to clarify complex issues in linguistics and literary studies. Stylistic means in text segmentation, such as metaphor, symbolism, rhetorical devices, irony and other artistic techniques, make the text richer and more complex for the reader. This article analyzes in detail the role of stylistic means in text segmentation and their communicative functions.

II. Text Segmentation: Theoretical Foundations

2.1. Linguistic foundations of segmentation

The main task of text segmentation is to divide the text by structure and interpret each segment according to its pragmatic, semantic and stylistic content. Text segments consist of linguistic and stylistic elements, each of which serves the general meaning of the text. In a literary text, these segments are often formed:

- Morphological segments - words and their forms;
- Syntactic segments - sentences, complex sentences and their structure;
- Semantic segments - through meaning change, terminological and stylistic units;
- Pragmatic segments - communicative goals and methods of influencing the reader or listener.

In text segmentation, the interconnection of all layers of the language is carried out through stylistic means. Each segment of the text creates a separate content and image, which facilitates the process of perception of meaning by the reader.

2.2. Stylistic tools and their role in text segmentation

In a literary text, stylistic devices perform the aesthetic function of language. They can be used in all segments of the text, as they play an important role in creating meaning and deepening communication. Stylistic devices include:

- Metaphor - comparing an imagined object with another object.
- Symbolism - expressing something or a situation by representing another thing or situation.
- Irony - expressing an idea or thought indirectly, rather than directly.
- Antithesis - influencing through the use of contrasting images.

These devices make each segment of the text richer and more meaningful, and also have a positive effect on the reader's aesthetic interpretation and understanding of the text.

III. The Role of Stylistic Devices in Text Segmentation

3.1. Stylistic means and semantic richness of segments

Stylistic means, in particular metaphors, allegories and symbols, increase the semantic richness of text segments. For example, with the help of metaphors, the layers of meaning of works of art are further expanded and allow for greater understanding of the text. Through metaphor, the author conveys new ideas to the reader and makes the text more aesthetically attractive. Example: "The heart of the village" - this metaphor means the center of the village, its important part, but this expression does not have only a geographical meaning, but also describes the life of the village, the unity of its inhabitants through artistic imagination.

3.2. Stylistic means and pragmatic structure of the text

In text segmentation, stylistic means also play an important role in forming a pragmatic structure. Typically, stylistic means are actively used in the pragmatic layer of the text, that is, to influence the reader and direct him to the author's intention. For example, through irony and antithesis, the hidden meanings of the text can be revealed to the reader. Example: "Is this world only for the pursuit of happiness?" - this phrase embodies antithesis, because it asks the true essence of

happiness and expresses the futility of the pursuit of happiness with irony.

IV. Images Created in Text Segmentation through Stylistic Means

4.1. Stylistic Means and Dramatic Elements

Dramatic elements can be created in a literary text using stylistic means. In dramas that ensure unity of form and content, the dramatic role of each segment is revealed using stylistic means. Example: In the work of Abdulla Qodiriy, symbols, contrasts and metaphors are used to express the inner experiences of the characters. With the help of these means, the conflict and feelings in the inner world of the characters are conveyed to the reader.

4.2. The relationship between stylistic devices and imagery

Stylistic devices not only enhance the aesthetics of a literary text, but also help in the formation of imagery. Through the interconnections between the segments of a literary text, an image of meaning is formed for the reader. Example: "The joy of imagination" is an imagery used as a stylistic device to describe the endless possibilities and hopes in a literary text.

V. The Functional Role of Stylistic Devices in Text Segmentation

5.1. Emotional and Aesthetic Impact

Stylistic devices are important not only in introducing meaning into text segments, but also in making an emotional and aesthetic impact on the reader. Works of art, through their stylistic devices, can affect the reader's emotions. These devices also make the text deeper, more impressive, and more passionate. Example: "In the light of day, in the darkness of night" is a contrast that evokes an emotional response in the reader. The interplay between light and darkness can be a powerful expression of a larger theme or idea within a work.

Through stylistic devices, the reader not only understands the text rationally, but also feels its aesthetic appeal. Emotional devices, such as repetitions or word games, enliven the text and reflect the reader's state of mind.

5.2. Rhetorical devices and communicative impact

Rhetorical devices, such as anaphora, epiphora, alliteration, and other methods, are often used in the structure of literary texts. These devices enhance the communicative effect of text segments and help to attract the reader's attention.

Rhetorical devices are mainly used in speech, but they are also often used in the structure of literary texts to connect the reader or effectively convey the author's intention. Example: "Why do we dream of peace? Why do we always dream?" - with the help of this repetition (anaphora), the author affects the reader with a question and encourages them to think deeply about the lofty goals of the existing society. Through rhetorical devices, the author achieves a clearer and more effective expression of his ideas. Stylistic devices and rhetorical devices together make the text more meaningful and expressive.

VI. Text Segmentation and Stylistics: Examples from Literary Studies

6.1. Stylistic Devices in Uzbek Literature

The linguistic and stylistic foundations of text segmentation in Uzbek literature are unique. Uzbek writers, in particular, such classical writers as Abdulla Qodiriy, Cholpon, and Otkir Hoshimov, managed to create not only meaning but also aesthetic value in their works using stylistic devices. They widely used stylistic devices to divide literary texts into segments and fill each segment with meaning and emotion.

In the novel "Bygone Days," Abdulla Qodiriy, for example, effectively used irony and metaphors to show the state of society at that time. The characters' inner experiences and relationships with the external environment create an opportunity for the reader to imagine. Cholpon used such means as alliteration and metaphor in his poetic works, and also

showed the importance of stylistic means in expressing his own social and cultural problems in artistic language. Otkir Hoshimov further deepened communicative strategies and linguopragmatic analysis in his works, forming text segments using stylistic means. In his works, stylistic means play a major role in connecting private and general meanings.

6.2. Stylistic Means in Contemporary Uzbek Literature.

In contemporary Uzbek literature, stylistic means continue to enrich text segmentation. The new generation of writers, in particular, shows creative approaches in using new language styles and means of expression. Changes in text segmentation and stylistic means are used to form new forms of texts, images

and ideas. Example: The use of metanarrative and postmodern elements in modern Uzbek novels and dramatic works helps to direct the reader to new interpretations through new forms of text segmentation and stylistic means.

Conclusion and suggestions. In text segmentation, stylistic means form not only the communicative function of the language, but also its aesthetic and semantic layers. The role of stylistic means in the analysis of a literary text is very large, because they create the opportunity for the reader to understand the meaning of the text more deeply. The communicative and aesthetic value of the works increases through stylistic means that help the reader understand the text.

LITERATURE

1. Austin, J. L. (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford University Press, p. 214-225.
2. Grice, H. P. (1975). *Logic and Conversation*. In P. Cole & J. Morgan (Eds.), *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*. Academic Press, p. 41-58.
3. Searle, J. R. (1969). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge University Press, p. 101-120.
4. Karimov, F. (2017). *The Relationship between Linguopragmatics and Speech Activity*. Tashkent: Science and Technology, p. 123-134.
5. Rajabov, A. (2018). *Linguistic features of discourse analysis*. Tashkent: Akademnashr, p. 45-60.
6. Kuchkarov, A. (2016). *Text pragmatics and its methodological foundations*. Tashkent: Uzbekistan Writers' Union, p. 78-89.
7. Morris, C. (1938). *Foundations of the Theory of Signs*. University of Chicago Press, p. 155-167.
8. Hoshimov, O. (2010). *Artistic expression of social and cultural problems*. Tashkent: Adabiyot va San'at nashiryoti, p. 45-55.
9. Cholpon, A. (1929). *Poet and time*. Tashkent: Gafur Ghulom publication, p. 27-34.
10. Qodiriy, A. (1932). *Days gone by*. Tashkent: Publishing House of Uzbekistan, p. 89-95.
11. Saidov, S. (2015). *Stylistic means in modern Uzbek literature*. Tashkent: Publishing House named after Navoi, p. 120-125.
12. Hoshimov, O. (2012). *Literary analysis: methods and techniques*. Tashkent: Publishing House of Literature and Arts, p. 56-70.

UDK: 42:49.1:822

Dilovar NURMURADOVA,
Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti tadqiqotchisi
E-mail: uzbektili@mail.ru

Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti prof.v.b., f.f.d G.Jurayeva taqrizi asosida

O'ZBEK ROMANLARIDA URUSH MAVZUSINING BADIY TALQINI

Annotatsiya

Mazkur maqolada o'zbek romanlarida urush mavzusining badiiy talqini tahlil etiladi. Mualliflar urushni faqat tarixiy voqea sifatida emas, balki inson ruhiyati, axloqiy tanlovlari va jamiyatdagi ijtimoiy o'zgarishlar bilan bog'liq murakkab jarayon sifatida tasvirlaganlar. Oybek, Pirimkul Qodirov va Erkin A'zam kabi adiblar ijodi asosida urush obrazining o'zgarishi, realistlik va falsafiy yondashuvlar yoritiladi. Maqolada obrazlar tahlili, uslubiy xususiyatlar hamda mavzuning davrlar kesimidagi rivoji ilmiy nuqtai nazardan o'rganiladi. O'zbek adabiyotida urush mavzusi XX asrning o'rtalaridan boshlab muhim yo'nalishlardan biriga aylandi. Ikkinchi jahon urushi o'zbek xalqining hayotida chuqur iz qoldirgan voqea sifatida nafaqat tarixiy xotira, balki badiiy ijodda ham keng aks etgan. Adiblar urushning ko'rinishlarini turli rakurslarda yoritib, insoniy fojialar, ma'naviy iztiroblar va xalq jasoratini tasvirlashga intildilar. Ushbu maqolada o'zbek romanlarida urush mavzusi qanday badiiy vositalar orqali ifodalanganiga e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: O'zbek romanlari, urush mavzusi, badiiy talqin, Oybek, Pirimkul Qodirov, inson ruhiyati, tarixiy xotira, axloqiy tanlov, adabiy obraz.

ARTISTIC INTERPRETATION OF THE THEME OF WAR IN UZBEKISTAN NOVELS

Annotation

This article explores the artistic interpretation of the theme of war in Uzbek novels. The authors portray war not merely as a historical event, but as a complex process intertwined with human psychology, moral choices, and social transformations within society. Through the works of prominent writers such as Oybek, Pirimkul Qodirov, and Erkin A'zam, the article highlights how the image of war has evolved, examining both realistic and philosophical approaches to its representation. The analysis focuses on literary imagery, stylistic features, and the thematic development across historical periods from a scholarly perspective. The theme of war became one of the major directions in Uzbek literature starting from the mid-20th century. The Second World War left a profound impact on the lives of the Uzbek people and was widely reflected not only in historical memory but also in literary creativity. Writers sought to depict different aspects of war, emphasizing human tragedies, spiritual suffering, and national heroism. This article pays special attention to the literary techniques used to convey the theme of war in Uzbek novels.

Key words: Uzbek novels, theme of war, artistic interpretation, Oybek, Pirimkul Qodirov, human psychology, historical memory, moral choice, literary image.

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ТЕМЫ ВОЙНЫ В РОМАНАХ УЗБЕКИСТАНА

Аннотация

В данной статье рассматривается художественная интерпретация темы войны в узбекских романах. Авторы изображают войну не только как историческое событие, но и как сложный процесс, связанный с человеческой психикой, нравственным выбором и социальными изменениями в обществе. На основе творчества таких писателей, как Айбек, Пиримкул Кадыров, раскрываются трансформация образа войны, реалистические и философские подходы к его осмыслению. В статье проводится анализ художественных образов, стилевых особенностей, а также развитие темы в различные исторические периоды с научной точки зрения. Тема войны стала одним из важнейших направлений в узбекской литературе начиная с середины XX века. Вторая мировая война оставила глубокий след в жизни узбекского народа и нашла широкое отражение не только в исторической памяти, но и в художественном творчестве. Писатели стремились отразить различные аспекты войны, изображая человеческие трагедии, духовные страдания и героизм народа. В настоящей статье внимание уделяется художественным средствам, с помощью которых тема войны раскрывается в узбекских романах.

Ключевые слова: Узбекские романы, тема войны, художественная интерпретация, Айбек, Пиримкул Кадыров, человеческая психология, историческая память, нравственный выбор, литературный образ.

Kirish. Urush mavzusining shakllanishi va dastlabki yondashuvlar. O'zbek adabiyotida urush mavzusining dastlabki badiiy talqini 1940-yillarda, Ikkinchi jahon urushi davrida shakllandi. Bu davr adabiyotining asosiy vazifasi — xalqni ruhlantirish, front va front ortidagi fidokorona mehnatni tasvirlash edi. Oybekning “Qutlug' qon” romanida bu yondashuv yorqin ifodasini topadi. Asarda xalqning tarixiy ildizlari va ozodlik uchun kurashi milliy g'urur va jasorat bilan uyg'un holda tasvirlangan. Romanda urush faqat jang

maydonidagi voqealargina emas, balki xalqning irodasi, ruhiy mustahkamligi orqali talqin etiladi.

Urushdan keyingi adabiy jarayon va realizmga o'tish. 1950–70-yillar oralig'ida o'zbek romanchiligi mazmunan chuqurlashdi. Urush mavzusi faqat g'alaba va jasoratni kuylashdan chiqib, uning inson taqdiriga, jamiyatga ta'siri yo'nalishida yoritila boshlandi. Abdulla Qahhorning “Sarob” asarida urushdan qaytgan insonlarning ruhiy iztiroblari, jamiyatdagi o'zgarishlarga moslasha olmasligi muhim masala

sifatida ilgari suriladi. Adib inson qalbini tahlil qilish orqali urushning haqiqiy fojialarini ochib beradi.

Pirimqul Qodirovning “Yulduzli tunlar” romanida bevosita Ikkinchi jahon urushi tasvirlanmasa-da, tarixiy bosqinlar, vatan himoyasi va xalq taqdiri asosiy mavzuga aylangan. Muallif urushning ijtimoiy-siyosiy ildizlarini, milliy ong va tafakkur rivojidagi oʻrnini badiiy-falsafiy yondashuv orqali ifodalaydi.

Zamonaviy adabiyotda urushning falsafiy talqini. Zamonaviy oʻzbek romanlarida urush mavzusi chuqur psixologik va ijtimoiy-falsafiy yondashuvlar bilan ifodalangan. Erkin Aʼzamning “Ikki eshik orasi” asarida urush bevosita tasvirlanmaydi, ammo uning oqibatlari, inson ruhiyatidagi boʻshliq, jamiyatdagi adolatsizlik va befarqlik markazga olinadi. Asar qahramoni — ruhiy iztirob ichra yashayotgan oddiy inson boʻlib, uning hayotiga urushdan keyingi maʼnaviy muhit, ijtimoiy muammolar taʼsir qiladi. Bu orqali muallif urush mavzusini zamon va ruhiy kechinmalar prizmasida qayta talqin qiladi.

Urush obrazining ramziy va timsolli yondashuvi. Koʻplab asarlarda urush bevosita sahnalar orqali emas, balki obrazlar, ramzlar va timsollar orqali yoritiladi. Oybek romanidagi qahramonlar — millat iftixori, jasorat va fidokorlik timsoli boʻlsa, Erkin Aʼzam obrazlari — ichki azob, vijdon qiynogʻi va ruhiy iztirob timsolidir. Bu yondashuvlar oʻzbek romanlarining adabiy-falsafiy saviyasini oshiradi va mavzuga yangi qarash olib kiradi.

Oʻzbek romanchiligida urush faqat bevosita sahnalar orqali emas, balki timsollar va ramziy obrazlar vositasida ham chuqur badiiy ifodasini topgan. Ayniqsa, 1970-yillardan keyin yaratilgan asarlarda bu yondashuv tobora kuchaydi. Adiblar urushni konkret jang maydonlaridan chiqarib, uni insoniy kechinmalar, ruhiy halovat, maʼnaviy halokat ramzi sifatida yoritishga kirishdilar. Bunday yondashuv urushning faqat tarixiy emas, balki falsafiy, universal hodisa ekanligini koʻrsatishga xizmat qiladi.

Oybekning “Qutlugʻ qon” romanida urush faqat voqealar ketma-ketligi emas, balki milliy uygʻonish, gʻurur va ozodlik uchun kurash timsoli sifatida tasvirlanadi. Asardagi qahramonlar — Alpomish ruhi bilan sugʻorilgan fidokorlar — oʻz xalqi uchun jonini fido qilishga tayyor obrazlar boʻlib, ular orqali urush milliy oʻzlikni anglash vositasiga aylanadi.

Abdulla Qahhor ijodida esa urush va uning oqibatlari bevosita sahnalardan koʻra, ichki qarama-qarshilik, ruhiy iztirob, odamiylik meʼyorlarining yemirilishi orqali aks ettiriladi. “Sarob” asarida urushdan soʻnggi jamiyatdagi maʼnaviy soʻnish — oʻtmishdagi qadriyatlarining “sarob”ga aylanishi bilan ifodalanadi. Sarob — bu yerda real voqelik emas, balki yolgʻon gʻoyalar, soxta ideallar va insoniylikning yoʻqolishi ramzidir.

Zamonaviy adabiyotda, xususan Erkin Aʼzamning “Ikki eshik orasi” asarida urush butunlay falsafiy-psixologik yondashuvda talqin etiladi. Asarda urush va uning oqibatlari koʻzga koʻrinmaydi, lekin har bir obrazning harakatlarida, jimjittligida, befarqligida urush qoldirgan izlar yaqqol koʻzga tashlanadi. “Ikki eshik orasining oʻzi — hayot va oʻlim, umid va noumidlik oʻrtasidagi chegaraning timsolidir. Bu ramziy joy inson ruhiyatining notinch holatini ifodalaydi. Shuningdek, odamlar orasidagi aloqa uzilishi, jamiyatdagi sovuqlik, vijdon azobi ham urushning noaniq, ammo ogʻir izlarini koʻrsatadi.

Zamonaviy oʻzbek adabiyotida urush mavzusi yangi falsafiy yondashuvlar, psixologik va ijtimoiy kontekstlarda qayta ishlanmoqda. Urush endi faqat tarixiy hodisa sifatida emas, balki inson taqdiriga, jamiyat rivojiga taʼsir qiluvchi, uzoq vaqt davomida xalqlarning ruhiy holatini shakllantiruvchi bir jarayon sifatida tasvirlanadi. Zamonaviy yozuvchilar urushni faqat jang maydonida boʻlgan voqealar bilan cheklanmay, uning oqibatlari, shaxs va jamiyatdagi

oʻzgarishlarni, har bir insonning ichki kurashini yoritishga intiladilar.

Insoniyatning umumiy holatini tasvirlashdan iborat emas, balki u har bir qahramonning oʻziga xos, alohida iztiroblarini, qarorlar olishdagi ichki kurashini ochib beradi. Shu tarzda, urushning taʼsiri, nafaqat jismoniy oʻlim va janglar bilan, balki maʼnaviy oʻlim va ruhiy yuksalish, yoki pastlashish bilan ham bogʻlanadi. Urush faqat tashqi, jismoniy voqea emas, balki insonning ruhiy holatini shakllantiruvchi, uning falsafiy qarashlarini oʻzgartiruvchi, umuman, xalqning kelajagini belgilovchi jarayon sifatida talqin qilinadi.

Bunday yondashuvlar, zamonaviy adabiyotda urushni tushunish va talqin etishning yangi metodologiyasini shakllantiradi. Yozuvchilar urushni faqat oʻtmishdagi bir voqea sifatida emas, balki bugun ham taʼsir etayotgan, xalqni, shaxsni va jamiyatni ruhiy va axloqiy jihatdan shakllantiruvchi kuch sifatida koʻrsatadilar. Bu esa oʻzbek adabiyotini faqat tarixiy xotira sifatida emas, balki zamonaviy ijtimoiy va falsafiy savodxonlikka xizmat qiluvchi kuchga aylantiradi.

Ramz va timsollar orqali urushni talqin qilish — adabiy tafakkurning yuqori bosqichi boʻlib, bu oʻzbek romanining nafaqat tarixiy, balki gʻoyaviy-falsafiy taraqqiyotini koʻrsatadi. Bunday yondashuvlar oʻquvchini fikrlashga, his qilishga va oʻtmishni zamonaviylik prizmasida anglashga chorlaydi.

Realistik va falsafiy talqinlar

Keyinchalik, urush mavzusi chuqurroq badiiy-falsafiy yondashuvlar bilan boyidi. Xususan, Abdulla Qahhor, Pirimqul Qodirov, Erkin Aʼzam kabi adiblar urushni faqat jismoniy jang sifatida emas, balki inson qalbidagi kurash, axloqiy sinov sifatida koʻrsatdilar.

Pirimqul Qodirovning “Yulduzli tunlar” romanida urush bevosita tasvirlanmasa-da, xalqning bosqinchilarga qarshi kurashi va ozodlik gʻoyasi orqali badiiy yoritiladi. Erkin Aʼzamning “Ikki eshik orasi” asarida esa urush oqibatlari, ruhiy vayronalik, jamiyatdagi befarqlik asar markazida turadi.

Obrazlar orqali urush talqini. Adiblar urushni obrazlar ichki kechinmalari orqali yoritishga harakat qildilar. Masalan, Oybek romanidagi qahramonlar orzu, gʻam va gʻurur uygʻunligida ifodalanadi. Erkin Aʼzam qahramonlari esa qarorlar oldida turgan, ruhiy iztirobda yashayotgan oddiy insonlar. Ular urush tufayli oʻziga, vijdoniga, jamiyatga nisbatan savollar bilan yashaydi.

Abdulla Qahhor bu bosqichning yetakchi vakillaridan biri boʻlib, uning “Sarob” asarida urushdan keyingi jamiyatdagi yolgʻon, riyokorlik, insoniy qadriyatlarining yemirilishi fosh qilinadi. Asardagi qahramon — urushdan qaytgan, ammo jamiyatda oʻz oʻrnini topa olmayotgan shaxs orqali muallif urushdan soʻng yuzaga kelgan ruhiy boʻshliqni ochib beradi. Qahhoring realizmi faqat tashqi voqealarni emas, balki insonning ichki dunyosini, tanlovlari va azoblarini tahlil qilishga yoʻnaltirilgan.

Mazkur davrda ijod qilgan boshqa yozuvchilar ham ushbu tendensiyani davom ettirdilar. Xususan, Odil Yoqubov, Said Ahmad, Hakim Nazir kabi yozuvchilar asarlarida urushdan keyingi hayotning murakkabliklari, mehnatkash xalq hayoti, axloqiy qadriyatlar va ijtimoiy tengsizliklar tasvirlandi. Bunday asarlar realizmga asoslangan boʻlib, qahramonlar oʻz muhitida tirik, ziddiyatli, hayotga yaqin boʻlib tasvirlangan.

Shuningdek, ushbu davr romanlarida urushdan keyingi qayta tiklanish jarayoni, iqtisodiy va maʼnaviy izlanishlar, maʼnaviy boʻshliq va yangi avlod qarashlari oʻrtasidagi ziddiyatlar ham adabiy tasvirning muhim jihatlariga aylandi. Urush faqat tarixiy hodisa emas, balki koʻp yillik psixologik jarayon sifatida tahlil qilindi.

Badiiy ifoda vositalari jihatidan ham oʻzgarishlar kuzatildi — ichki monolog, ramziy obrazlar, psixologik portretlar keng qoʻllanildi. Bu esa oʻzbek romanini shaklan va mazmunan yangilanishga olib keldi.

Xulosa. O'zbek romanlarida urush mavzusi davrlar o'tishi bilan badiiylilik, falsafiylik va insoniylik mezonlari asosida boyib bordi. Urush faqat tarixiy voqea sifatida emas, balki inson taqdiriga ta'sir qiluvchi murakkab hodisa sifatida yoritildi. Bu orqali adabiyot nafaqat xotira saqlovchisi, balki tarbiya vositasi bo'lib xizmat qildi. Adiblar urush fojiasidan saboq olib, jamiyatga ruhiy madad bo'lishni maqsad qilganlar.

Zamonaviy o'zbek romanlarida urush mavzusi tarixiy voqealar yoritilishi bilan cheklanmaydi, balki insoniy tajriba, ruhiy halokat, ijtimoiy o'zgarishlar va ma'naviy iztiroblar orqali chuqur falsafiy talqin etiladi. O'zbek yozuvchilari urushni nafaqat tashqi jang maydonida, balki uning odamlar va jamiyatdagi uzoq muddatli ta'sirini o'rganishda ko'proq ilgari surdilar. Bu asarlar orqali urushning ijtimoiy, psixologik va falsafiy o'lchamlari aks etadi, ularning mohiyati nafaqat janglar, balki odamlarning ichki kurashlari va ma'naviy iztiroblarida ham ko'zga tashlanadi.

Urushning ramziy va timsolli talqini o'zbek adabiyotiga yangicha qarashlarni olib keldi. Yozuvchilar urushni an'anaviy jang maydonlaridan tashqarida, inson ruhiyatidagi o'zgarishlar, uning qarorlaridagi beqarorlik va

o'ziga, jamiyatga nisbatan ichki savollar orqali tasvirladilar. Urushning faqat tashqi ko'rinishlarini emas, balki uning odamlar ruhiyatiga, ijtimoiy hayotga va milliy ongga bo'lgan ta'sirini yoritish adabiyotning yangi fazasiga olib keldi.

Abdulla Qahhor va Pirmuqol Qodirov kabi adiblar urushning oqibatlarini faqat voqealardan, janglardan ko'ra, uning uzoq muddatli ijtimoiy va ma'naviy ta'sirlaridan shakllantirib, yangi usullarni taklif etdilar. Bu asarlar urushning nafaqat bir o'tmish voqeasi, balki jamiyatning bugungi holatiga, insonlarning ichki dunyosiga ta'sir qiluvchi kuch sifatida qarashni o'rgatadi.

Zamonaviy o'zbek adabiyotida urush mavzusining falsafiy talqini, insoniyatning tarixiy xotirasi va shaxsiy iztiroblarini tushunishga yordam beradi. Shu bilan birga, urush faqat yirik tarixiy hodisa emas, balki har bir insonning hayotida chuqur iz qoldiruvchi, uni o'zgartiruvchi jarayon sifatida badiiy talqin etiladi. O'zbek romanlarida urushning badiiy tasviri orqali, biz shuningdek, insoniyatning o'tmishdagi xatolaridan saboq olishga va kelajakda yangi, adolatli jamiyat qurishga intilish kerakligini anglaymiz.

ADABIYOTLAR

1. Oybek. Qutlug' qon: roman / Oybek. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1985. — 340 b.
2. Qodirov P. Yulduzli tunlar: tarixiy roman / P. Qodirov. — Toshkent: Sharq, 2000. — 400 b.
3. Qahhor A. Sarob: hikoya va povestlar / A. Qahhor. — Toshkent: Adabiyot va san'at, 1975. — 280 b.
4. Rahmonov Q. O'zbek adabiyotida urush mavzusi / Q. Rahmonov. — Toshkent: Fan, 2002. — 180 b.
5. Saidov Z. Badiiy obraz va inson tafakkuri / Z. Saidov // Adabiyot va san'at. — 2015. — №5. — B. 12–14.
6. Hayitmetov A. Adabiyot nazariyasi / A. Hayitmetov. — Toshkent: O'qituvchi, 2001. — 280 b.
7. Mahmudov N., Hayitmetov A. O'zbek adabiyoti tarixi (XX asr) / N. Mahmudov, A. Hayitmetov. — Toshkent: Fan, 2005. — 352 b.
8. Ashurov Sh. O'zbek romani: tarix va zamon ifodasi / Sh. Ashurov. — Toshkent: Fan, 2018. — 190 b.
9. Obidov A. Zamonaviy o'zbek adabiyotida inson ruhiyati / A. Obidov. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017. — 198 b.

UDK: 002.55

Madinabonu NURUTDINOVA,

O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti dotsenti

E-mail: injilkhon2022@gmail.com

UzJOKU dotsenti, filologiya fanlari doktori P.Allamberganova taqrizi asosida

CONVERGENT INFORMATION ANALYSIS IN ONLINE MEDIA

Annotation

This article is studied on the basis of theoretical and practical examples of non-traditional information types, mediometric measurement in the global context, text units, convergent property. The transformation of the format on the Internet, the radical renewal of the traditional content of media, methods of expression of journalism, is analyzed.

Key words: Radio, convergence, communication, digitization, conversion, format, media, trunk.

КОНВЕРГЕНТНЫЙ АНАЛИЗ ИНФОРМАЦИИ В ОНЛАЙН-СМИ

Аннотация

Данная статья изучается на основе теоретических и практических примеров нетрадиционных типов информации, медиаметрических измерений в глобальном контексте, текстовых единиц, конвергентных свойств. Анализируется трансформация формата в Интернете, радикальное обновление традиционного содержания средств массовой информации, выразительных средств журналистики.

Ключевые слова: Радио, конвергенция, связь, оцифровка, преобразование, формат, носитель, магистраль.

ONLAYN MEDIADA KONVERGENT AXBOROT TAHLILI

Annotatsiya

Ushbu maqola noa'anaviy axborot turlari, global kontektdagi mediometrik o'lchovi, matn birliklar, konvergent hossasi nazariy hamda amaliy misollar asosida o'rganilgan. Internetdagi format transformatsiyasi OAV an'anaviy kontent tarkibi, jurnalistikaning ifoda etish usullari tubdan yangilanishi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Radio, konvergensiya, kommunikatsiya, digitalizatsiya, konversiya, format, media, magistral.

Kirish. Insonlar orasidagi kommunikatsiyani yangi bosqichga o'tishi orqali taraqqiyot tamaddunini ko'targan internet ommaning yangi rivojlanish oqimini boshlab berdi. Matbuot va kitob nashri bilan boshlangan ommaviy axborot vositalarining tarixi ketma ketlikda radio, televideniya kabi to'liqlik o'sish va o'zgarishlardan so'ng yangi kommunikatsiya vositasiga konvergentsiya hodisasini boshidan kechirmokda. Global tarmoq sohalar va fanlarda yangi yechimlar taqdim qilib ilmiy texnologiya asos sifatida kun sayin turli ixtirochilarga sabab bo'lmoqda. Masalan, iqtisodiy, siyosiy maydonda axborotga egalik qilish orqali dunyo aholisini boshqarishga yo'l ochib berdi. Aytish joizki internet tarmog'i ma'lumotlarning formati, janri yo'nalishini tubdan o'zgartirib ma'lumotlarning ta'sir maydonini kengaytirdi. Ma'lumotlarni bir vaqtda dunyoning istalgan nuqtasiga uzatish yoki qabul qilish amaliyoti iste'molchilarga jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda faol ishtirok etib, davlat boshqaruviga ham sezilarli ta'sir o'tkazish mumkinligini ko'rsatdi. Ommaning interaktiv axborotiy faoliyati aholi qatlamlarini o'zaro onlayn faollashuvi natijasida shaxsiy, korporativ kompyuter tarmoqlari hamda mobil aloqaning uyg'unlashuviga turtki bo'ldi. OAVning kommunikativ samaradoligi nafaqat jurnalist balki auditoriyani ham axborotni izlash, uni qayta ishlash jarayonida faol yangiliklar taqdim etishga undamoqda. Aksari xorijiy bosma nashrlar onlayn tarmoq imkoniyatlaridan foydalanib mazkur jarayonda barqaror ish faoliyatini yo'lga qo'ydi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Jurnalistikadagi mediakonvergentsiya tushunchasining nazariy tadqiqi qator xorijiy olimlar ishida keng yoritilgan. Jumladan: Baranova Ye., Kachkaeva G., Kalmykov A., Dbyuer T.,

Zasurskiy I., August I., Graxam M., Mashkova S., Vartanova Ye. konvergentsiya tushunchasining bosqichma-bosqich an'anaviy shakldan onlayn tarzga o'zgarib borishini tadqiq etgan. Tadqiqotchilar ishlab chiqqan nazariyaga ko'ra, OAV axboroti konvergentsiya hodisasi ostida birikib, mukammallashib, har bir o'quvchiga ma'lumotlarni moslashtirib, divergentsiya holatida yetkazib berilishi ta'kidlangan. Jurnalistika sohasidagi transformatsiya holati qator tadqiqotchi olimlar, jumladan, S. Paranyko, N. Loseva, A. Amzin, O. Silantyova, B. Viren, A. Galustyan, D. Kulchitskaya, V. Gatov, M. Kastels, M. Parks, Bregtse van der Xaak, A. Galustyan, A. Smirnova, S. Lukina, V. Polinov tomonidan o'rganilib, OAV o'zgarishga uchrashining bosqichma-bosqich rivojlanish maydoni quyidagi aspektlarga asoslangan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Jurnalistikadagi mediakonvergentsiya tushunchasining nazariy tadqiqi qator xorijiy olimlar ishida keng yoritilgan. Jumladan: Baranova Ye., Kachkaeva G., Kalmykov A., Dbyuer T., Zasurskiy I., August I., Graxam M., Mashkova S., Vartanova Ye. konvergentsiya tushunchasining bosqichma-bosqich an'anaviy shakldan onlayn tarzga o'zgarib borishini tadqiq etgan. Tadqiqotchilar ishlab chiqqan nazariyaga ko'ra, OAV axboroti konvergentsiya hodisasi ostida birikib, mukammallashib, har bir o'quvchiga ma'lumotlarni moslashtirib, divergentsiya holatida yetkazib berilishi ta'kidlangan. Jurnalistika sohasidagi transformatsiya holati qator tadqiqotchi olimlar, jumladan, S. Paranyko, N. Loseva, A. Amzin, O. Silantyova, B. Viren, A. Galustyan, D. Kulchitskaya, V. Gatov, M. Kastels, M. Parks, Bregtse van

der Xaak, A. Galustyan, A. Smirnova, S. Lukina, V. Polinov tomonidan o'rganilib, OAV o'zgarishga uchrashining bosqichma-bosqich rivojlanish maydoni quyidagi aspektlarga asoslangan. Kommunikativ aloqaning bosh markazi bo'lgan internet tarmog'i xalqaro siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy-madaniy sohalarda asosiy inqilobiy o'zgarishlar sifatida dunyo axborot maydoniga egalik qilish raqobatini rivojlantirdi. "Internet jamiyatda mavjud rivojlanish mashinasining elektr toki, axborot ta'minotining asosiy o'sish omilidir" – deb yozadi Marshall Maklyuen o'zining "Understanding media" (Medianing tushunish) nomli asarida. Taraqqiyot to'liqini nafaqat ommaviy kommunikatsiya va axborot vositalari balki amalda mavjud an'anaviy iqtisodiyot modellari, biznes yo'nalishi, tibbiyot va farmatsevtika, ijtimoiy yondashuv, aloqa hamda siyosiy boshqaruvga jiddiy ta'sir ko'rsatdi. Tarmoqda ma'lumotlar tovar mahsuloti sifatida baholanib, uning tarkibi, formati, janri va yo'nalishlariga bo'lgan an'alar tubdan yangilandi. Fandagi texnologik detonatsiya (keskin o'zgarish, portlash) global kommunikatsiya integrallashuviga zamin yaratib, OAVning har tomonlama konvergentsiyatsini keltirib chiqardi. "...xususan, axborot texnologiyalari ta'sirida bugungi kun jurnalistikasi globalizatsiya, konversiya (konvergentsiya), digitalizatsiya (raqamlashtirish) jarayonlarini boshidan kechirmoqda" [10].

Kommunikatsiya yagona media maydonning kashf qilinishidagi texnogen (texnik vositalardagi yirik, ulkan) omillar jumladan – "raqamli tengsizlik", dasturlarning amaliy interfeysi tufayli an'anaviy jurnalistika o'z yo'nalishini raqamli formatga o'zgartirmoqda. Ma'lumotlarni bir vaqtda dunyoning istalgan nuqtasiga uzatish yoki qabul qilish amaliyoti iste'molchilarga jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda faol ishtirok etish va siyosiy jarayonlarga ham sezilarli ta'sir o'tkazish mumkinligini ko'rsatdi. Ommaning interaktiv axboriy faoliyati aholi qatamlarini o'zaro onlayn faollashuviga olib keldi; shaxsiy, korporativ kompyuter tarmoqlari hamda mobil aloqaning uyg'unlashuviga turtki bo'ldi. OAVning kommunikativ samaradorligi nafaqat jurnalist balki auditoriyani ham axborotni izlash, uni qayta ishlash jarayonida faol yangiliklar taqdim etishga undamoqda. Aksari xorijiy bosma nashrlar onlayn tarmoq imkoniyatlaridan foydalanib, mazkur jarayonda barqaror ish faoliyatini yo'lga qo'ymoqda. Tarmoqning xalqaro bionik xossasi tufayli – axborot beruvchi vositalarning barcha vazifalari bir nuqtada jamlanib, ma'lumotlar – matn, ovoz, tovush, grafika, xarita, video elementlar ishtirokida mukammal boyitilib, ommaga konvergent holatida taqdim etilmoqda. "Tarmoq iste'molchilariga radio eshittirishlar, TV ko'rsatuvlar, matbuot maqolalarini tanlab qabul qilish, qayta ishlash yoki uzatish imkoniyatini yaratdi", – deb yozgan olim M. Lukina "Internet OAV: nazariya va amaliyot" nomli o'quv qo'llanmasida. Demak shu o'rinda OAVdagi mediakonvergentsiya nima? – degan haqli savol tug'iladi. 2006 yil 25-27 sentyabr kunlari Rossiyada o'tkazilgan xalqaro konferensiyada bir qator olimlar va tadqiqotchilar OAV mediakonvergentsiya masalalariga keng to'xtalib o'tilgan. Baranovanning fikricha "...konvergentsiya axborotning barcha an'anaviy vositalar imkoniyatlarini yagona raqamli formatdagi yaxlit faoliyatidir. Ma'lumotlarni kompyuter elektron platformasi orqali xalqaro tarmoqdagi faoliyati nazarda tutilib bu – mediakonvergentsiya yoki mediamorfozis deb yuritiladi". Uning kelib chiqishi va tarjimai "OAV ta'limi, media pedagogikasi, media savodxonlik, axboriy xabardorlik nomli atamalar lug'ati"ga ko'ra "media" so'zi ingliz tilidan televidenie, radio, matbuotni birlashtiruvchi umumiy vosita ma'nosini anglatadi. Ammo tub ildizi lotin tilidagi "medium" so'zining ko'plik shakli "media"-masofadan turib ta'sir o'tkazish vositasi hamda axborot tashuvchi deb tushuntirilgan.

Ijtimoiy tarmoqda turli janrlar hamda ommaviy axborot vositalarining integrallashuvi fanda ularning qorishib ketishi ya'ni konvergentsiyasini keltirib chiqardi. Ushbu tushunchaning ham tub ildizi lotin tilidan kelib chiqib – convergere "–yaqinlashish", "birikib ketish" ma'nosini anglatadi. Kembrij lug'atida konvergentsiya so'zining asosi bo'lgan "converge" – tarjimada "bir nuqtadagi to'qnashuv", "bir tomonga yo'nalish", "yaqinlashish, qo'shilish" deb berilgan. Ye. Oleshkonning "Konvergentnaya jurnalistika" o'quv qo'llanmasida "Konvergentsiya axborot faoliyatining tizimdagi birlashish jarayoni bo'lib, kommunikatsiya texnologiyalarining yagona ma'lumotlar resursi integratsiyasi yoki umumiy tarkibi" deb ta'riflanadi.

Bu OAVda ko'proq turli media (radio, tv, matbuot)ning o'zaro hamkorlikdagi samarali faoliyatini, ya'ni, zamonaviy texnologiya vositalari yordamida axborotni to'liq formatda yetkazilishini nazarda tutadi. "Media va kommunikatsiya lug'ati"da esa ushbu atama har qanday axborotni birlashtirib uzatish vositasi deb aytilgan. Bunda ommaviy kommunikatsiyalarni tashkil etishning tizimlar jamlanmasini (gazeta, jurnal, radio stantsiyalari, veb-saytlar, televidenie kanallar) kiritish mumkin. Professor Boris Lazovskiyning "Jurnalistika va ommaviy axborot" – nomli lug'atida "...media turli xil ma'lumotlarni uzatishning eng zamonaviy magistrall usulidir" deb izohlangan. Ilk marotaba mazkur tushuncha dastlab, 1977 yilda V. Xel'emendik tomonidan axborot targ'ibotiga yangicha yondashuv hamda ommaviy axborot vositalarining tizimli faoliyatiga nisbatan qo'llanilgan. Olim ilgari surgan farazga ko'ra "Vaqti kelib jurnalistika tarkibi o'zgarib, amalda mustaqil bo'lgan gazeta, radio, televidenie umumiy axborot markazi ostida birikishi, ularning ommaga ta'sir kuchi samaradorligini rejalashtirish va qamrovini aniqlash" haqidagi nazariyani ilgari surgan.

Konvergentsiyaning jurnalistikaga tadqiq etilishida kommunikatsion aloqalarning yaxshilanuvi, internetning omma orasida joriy etilishi, onlayn ijtimoiy muloqot kabi omillar samarali ta'sir ko'rsatdi. Natijada OAVning an'anaviy shakli o'zgarib, matbuot, radio, televideniening internet makonidagi multimediasiyaviy muhitida faoliyat yuritishi hamda ularning o'ziga xos yaqinlashuvini vujudga keldi. V. Xel'emendik tadqiqotlariga ko'ra, OAV vazifalarini muvofiqlashtirish konvergentsiyaning quyidagi vazifalariga ko'ra amalga oshirilgan:

- har bir OAVning o'ziga xosligi;
- axborot mazmunini tizimli tahrir qilish;
- kommunikatsion vositalardagi funktsional o'zaro bog'liqlik nashr, radio va televidenie vazifalarining umumiyliigi.

It'el' de Solo Pul' o'z tadqiqotlarida: "Ikki tomonlama media vositalarining kommunikatsion aloqalari natijasida telefon, pochta telegraf hamda matbuot, radio va televidenie o'rtasidagi chegaralar bartaraf etiladi", deb ta'kidlagan. Daniel Bellning axborot jamiyati kontseptsiyasida kommunikatsiya siyosatining yangi xususiyatlari belgilab berilib, konvergentsiya atamasini qabul qilish g'oyasi ilgari surilgan.

1970 yillardan buyon ushbu atama ko'proq informatsion va kommunikatsion uskunalar, masalan, kompyuter, telefon, televizorlar integratsiyasini ifodalashda qo'llanilgan; 1980 yilga kelib AQSh va G'arbiy Yevropa telekommunikativ yangiliklar bozorini boshqarish, raqobatda ustunlikka erishish masalasi ushbu jarayonning dolzarbligini oshirdi; 1990 yili internetning ommaviy joriy qilinishi bilan konvergentsiya xususidagi yangi g'oyaviy oqimlar keng amaliy mazmun kasb eta boshladi. Bu kompyuter texnikasi, axborot tashuvchi moslamalar va kompyuter tarmoqlarining ma'lumotlar algoritmini mukammallashtirish hisobiga amalga oshdi. Aynan ushbu texnologiyalar amalda (axborot tashuvchi – kompakt-disklar) ilgari birlashtirilishi mumkin bo'lmagan

turli kommunikativ vositalar – tasvir, matn, ovoz va nutqni jamlash va tarqatish imkonini yaratdi. Jadal rivojlanib borayotgan mediasanoat raqamli ma'lumotlar taraqqiyotining eng muvaffaqiyatli nuqtasi bo'lib, mutaxassislar (Gatov V., Adamyan M.) buni “bir necha axborot vositalari va kommunikatsiya kanallarining kompyuter bilan uyg'unlashuvi” tufayli yuzaga kelgan, deya e'tirof etgan. “Multimedia so'zida bir vaqtning o'zida turli kommunikatsion kanallar orqali axborot translyatsiyasi: ya'ni audio, video, manba hamda virtual muloqotning aylanma harakati amalda namoyon bo'lishi”, – deb yozadi Ye. Oleshko o'zining “Konvergentnaya jurnalistika” nomli asarida. Shuning uchun globallashtiruv holatining eng maqbul umumiy, xulosaviy yechimi sifatida konvergentlashgan OAVni asosiy axborot elementi sifatida qabul qilish mumkin. M. Dedyulinaning “Tsifrovoye neravenstvo: filosofskoye osmysleniye” (Raqamli tengsizlik: falsafiy tushunish) asarida – “Amalda mavjud multimediyaviy ma'lumotlar bazasidagi infomahsulotlar turli integrativ jarayonlarda bir-biri bilan qo'shib, umumiy elektron, kontentga asos bo'ldi, – deb yozgan. Ya'ni gipermatnda turli axborot birliklari (vizual, grafik, rasm, foto, video elementlari) birlashib, yaxlit ma'lumotlar kompleksi sayt tarkibini tashkil qilmoqda. Aslida konvergentiya media sohasiga globallashtiruv sharoitida raqobatbardoshligini oshirishdagi transformatsiya natijasida yuzaga kelgan bo'lib, uning rivoji boshqa qator sohalar, jumladan, biologiya, etnografiya, tilshunoslik, matematika kabi yo'nalishlarda ham mavjud. Qolaversa, turli darajada amaliyotga tadbiiq etilmoqda. Masalan, 1960-1970 yillarda moliyaviy sektorlardagi turli iqtisodiy tizimlarining yaqinlashuvi, ularning umumiy bir nuqtada foyda hamda daromad chizig'i ostidagi kesishuvi “Iqtisodiy konvergentiya”ni keltirib chiqardi.

Neoklassik iqtisodiyot nazariyaga ko'ra, u:

1. Sigma-konvergentiya; 2. Beta konvergentiya; 3. Absolyut konvergentiyaga bo'linadi.

Amerikalik olim Uolt Rostouning fikricha, iqtisodiyotdagi mazkur “yaqinlashuv” texnik revolyutsiya natijasida sodir bo'lgan. Ushbu termin mafkuraviy jihatdan qarama-qarshi bo'lgan ijtimoiy tuzilishlarning o'zaro moliyaviy birikuvini rag'batlantirib, ilmiy va texnologik inqilobni yuzaga keltirish ehtimolini ta'kidlagan.

Biologiyada konvergentiya tushunchasi ko'proq embriologiya va paleontologiyaga nisbatan qo'llaniladi. Ushbu nazariyaga ko'ra biologik evolyutsiya natijasida organizmlarning uzoq guruhlardagi tuzilishi va funktsiyalarining o'xshashliklari nazarda tutiladi. Ushbu nazariya tuzilishi jihatidan Rey Lankestning gomoplaziya (homoplasy) g'oyasiga yondash tushuncha. Fanga ushbu nazariya zoolog olim Oskar Shmidt tomonidan kiritilgan. Tilshunoslikda konvergentiya bu – globallashtiruv davridagi ijtimoiy tarmoqlar kommunikatsiyasi natijasida yuz bergan uzoq muddatli muloqot natijasidagi turli tillarning aralashuvidan kelib chiqqan. Unda mazkur aralashuv termin, yangi o'zlashgan so'z sifatida ham namoyon bo'lishi mumkin. Tilshunoslikdagi konvergentiya – bir va undan ortiq lingvistik mohiyatni yaqinlashishi yoki mos kelishi sifatida qaraladi. Matematik konvergentiya holati esa tarkibiy o'xshash nazariyalarning umum yechim hosil qilishdagi qorishuvini nazarda tutadi. Etnografik konvergentiyani turli xil millat vakillarining tub kelib chiqishi jihatdan bitta madaniyat o'chog'iga mansub bo'lishi, qolaversa, jahonda kechayotgan ommaviy migratsiya holati tufayli turli madaniy aloqalarning qo'shib ketishida kuzatish mumkin.

Shuningdek, konvergentiya tushunchasi sotsiologlar, siyosatchilar orasida ham juda ommalashib ketgan. Amerikalik tadqiqotchi Daniel Bell tomonidan 1962 yilda yozilgan “Mafkuraning yakuni” nomli asari ijtimoiy-siyosiy konvergentiya nazariya aks ettirilgan eng mashhur asarlardan

biridir. Ushbu kitobda mazkur termin orqali sanoatning yangi turi paydo bo'lishi haqida xulosalar, ya'ni – postsanoat jamiyat kontseptsiyasini kuchaytirish g'oyasi ilgari surilgan. Amerikalik sotsiologning fikricha, kelajak iqtisodi ikkita muhim tarkibiy qism – axborot texnologiyalari va axborot sanoatiga tayanadi. Aynan kommunikatsiya sohasidagi turli texnik imkoniyatlarning rivojlanishi ikkinchi iqtisodiy sektor global axborot sanoatini yuzaga keltirdi. Mazkur sanoatning asosiy axborot ta'minotchisi bo'lgan internet turli OAVning konvergentiyaviy nuqtasi sifatida uning markaziga aylandi.

Tahlil va natijalar. Jurnalistikadagi mediakonvergentiya tushunchasining nazariy tadqiqi qator xorijiy olimlar ishida keng yoritilgan. Jumladan: Baranova Ye., Kachkaeva G., Kalmykov A., Dzyuer T., Zasurskiy I., August I., Graxam M., Mashkova S., Vartanova Ye. konvergentiya tushunchasining bosqichma-bosqich an'anaviy shakldan onlayn tarzga o'zgarib borishini tadqiq etgan. Tadqiqotchilar ishlab chiqqan nazariyaga ko'ra, OAV axboroti konvergentiya hodisasi ostida birikib, mukammallashib, har bir o'quvchiga ma'lumotlarni moslashtirib, divergentiya holatida yetkazib berilishi ta'kidlangan. Jurnalistika sohasidagi transformatsiya holati qator tadqiqotchi olimlar, jumladan, S. Paranyko, N. Loseva, A. Amzin, O. Silantyova, B. Viren, A. Galustyan, D. Kulchitskaya, V. Gatov, M. Kastels, M. Parks, Bregtse van der Xaak, A. Galustyan, A. Smirnova, S. Lukina, V. Polinov tomonidan o'rganilib, OAV o'zgarishga uchrashining bosqichma-bosqich rivojlanish maydoni quyidagi aspektlarga asoslangan. Jurnalistikada konvergentiya holati ko'proq turli axborot vositalari, janr, dastur birikib mukammal matn yaratish jarayoni bilan bog'lanadi. Norvegiyalik tadqiqotchilar Andres Fageryord hamda Tanya Storsul ushbu atamaning asosiy faoliyat ko'lami sifatida quyidagilarni belgilab bergan:

Tarmoqlar konvergentiyasi – turli analog signallarning raqamli shaklda translyatsiya qilish. Bunda internet, TV, radio axboroti umumiy uzatilib, qabul qiluvchining tanlash imkoniyati kengayadi.

Xizmatlar konvergentiyasi – axborotni taqdim etuvchi vosita o'z mahsulotini ham an'anaviy, ham elektron shaklda yetkazib berishi ko'zda tutiladi.

Janr va shakl konvergentiyasi – turli mediaplatformalar (an'anaviy matbuot, TV ko'rsatuvlar, internet portallar, radio efirlar) birikib, yaxlit gipermatn tuzilishiga keladi.

Kasbiy konvergentiya – ushbu holatda jurnalist va o'quvchining ma'lum bir voqelikka nisbatan kasbiy yondashuvi nazarda tutiladi. Ya'ni taqdim etilgan axborot (internetdagi video, matn yoki gipermaqola)ga nisbatan har ikkala tomon teng fikr bildirishi yoki ma'lumotlar, sharhlar yozib qoldirish mumkin.

Kristofer Meyer va Sten Devisning “Kompaniya tirik organizm sifatida: Informatika, nanotexnologiya, biologiya va biznesning konvergentiyalashuvi” – nomli asarida, “Molekulyar kichik darajadagi axborot “bit”lari birikib umumiy ma'lumotlar kompleksini tashkil qilmoqda. Turli vositalar ma'lumotlari kompleksining konvergentiyasi amalda yangi tendentsiyalar, axborot innovatsion talqini, gibridd janrlarini keltirib chiqarmoqda”, – deyiladi [9].

Axborot vositalardagi konvergentiya an'anaviy va ommaviy (yangi, zamonaviy) axborot vositalarining integratsiyasi, bu tarkibning ko'payishi yoki alternativ media platformalar yaratilishi bilan yuzaga kelmoqda. Axborot jamiyatining shakllanishi va axborot texnologiyalarning shiddatli rivojlanishi infokommunikatsion jarayonni tubdan o'zgartirib, yagona global axborot muhitini yaratdi. Bunda media matnning verbal, vizual va audio ma'lumotlarning turli ko'rinishlari jamlanishi mumkin.

O'z navbatida, passiv iste'molchilardan tashkil topgan auditoriyaning psixologik portreti faol qatnashchilarga aylandi

va ular zamonaviy texnik vositalar yordamida axborot maydoniga doimiy ta'sir qila boshladilar. Bundan tashqari, hayot jadal rivojlanayotgan sharoitda ommaviy kommunikatsiya tizimi ulkan axborot sig'imi tufayli sezilarli darajada o'zgardi.

Bugun tomoshabin kompyuter va mobil qurilmalar orqali internetdagi ma'lumotlardan individual foydalanishi, ya'ni, unga zarur bo'lgan ma'lumotning formati va hajmini mustaqil tanlashi, istalgan shaklga kiritishi mumkin. Kun sayin ehtiyoji o'sib borayotgan omma e'tiborini qozonish va yirik mass-media korporatsiyalari orasida o'z o'rini saqlab qolish raqobati media sohasidagi an'anaviy faoliyat modellarini tubdan o'zgarishiga olib keldi. Sohada konvergentsiya jarayoni (ya'ni axborot vositalarning amaliy qorishuvi) amalga oshmoqda; butunlay o'zgacha jurnalistik mahsulot ishlab chiqarish maqsadida yuqori texnologiyali nuyusrumlar yaratildi; media-muassasalarining konversion holati bir asarda verbal, vizual, audio formatlarning birlashib ketishi; kroudsorsing xizmati; jurnalistik materiallarda janrlarning konvergent holati hamda auditoriyaga divergent moslashuvi namoyon bo'lmoqda. Internetdagi format transformatsiyasi OAV an'anaviy kontent tarkibini o'zgartirib, jurnalistikaning ifoda etish usullarini tubdan yangilanishiga olib keldi.

Uning asosiy yutug'i turli yo'nalish (internet, radio, televidenie va matbuot) faollarini universal tarmoq jurnalistining butun bir jamoasi sifatida birlashtirdi. Multimediasiyaviy janrlar orqali auditoriya uchun axborot qadri, ta'siri va ko'lamini kuchaytirish, mukammal texnik dastur interfeyslarini yaratish dolzarb vazifaga aylandi. Dasturlardagi spektral sezgirlik va asosiy afzallik bu bir axborotga mos boshqa yangilikni qidirish, e'lon yoki spamlarning istalgan bloglarga jo'natish vazifasidir. Sababi, internetdagi multimediasiyaviy gipermatn o'zining xalqaro miqyosdagi qamrovi tufayli an'anaviy matn tadbiq qilishi mumkin bo'lgan g'oyaviy samaradorlikdan yuqori ta'sirga ega [7]. Multimediasiyaviy jurnalistikasining ahamiyati ham ana shunda. Demak, mediakonvergentsiyani mediatizimda axborotni takomillashtirishdagi muhim tendentsiya sifatida qayd etish mumkin. Onlayn shaklda istalgan belgi yoki obraz (rasm, kino, video, ovoz, veb-portal) axborotni to'la, aniqroq tasavvur qilish imkoniyatini beradi. U tizim integratori (echim, kompleks yechimlar tizimi) sifatida bir vaqtning o'zida matbuot, radio, teleefir vazifalarini qolaversa, kommunikatsiya telefon aloqasini ham bajarishi mumkin. Turli format, janrlarni o'zida jamlangan axborotning mukammal darajada texnologik dasturlar bilan ta'minlanishi kontent yaxlitligi, ya'ni, konvergentsiyasi taqozo etadi. Axborot OAVning konvergentsiya holatida sinergetik yondashuvni keltirib chiqaradi. Ye. Proxorovning "Jurnalistika nazariyasiga kirish" kitobida media sinergetik yondashuvlar xususida batafsil to'xtalib shunday degan: "...media tizimning sinergetik yaxlitligi barcha qismlar o'zaro yagona integral axborot mahsulotini yaratish natijasini ta'minlagandagina amalga oshadi". Ya'ni tarkibiy qismlarning hamkorlikdagi umumlashuvi nazarda tutilmoqda. Media tarmoqlarga bo'lgan e'tibor an'anaviy yondashuv va bilimlarni yangilab, uni turli elementlarga boyitdi. Ma'lumotlarni uzatishdagi xolislik va oshkoralik mohiyatidan kelib chiqib, uning rivojlanish tendentsiyalarini sinergetik tadqiqotlarda o'rganish juda muhim. Sababi OAV doimiy ravishda qator sohalar ta'sirida yangilanib, o'zgarib turuvchi ijodiy g'oyalar dunyosi bo'lib, jurnalistik faoliyatning asosini axborot tashkil etadi.

Amaliyotda ularning hamkorlikdagi faoliyati ommaviy sinergetik qamrovni keltirib chiqaradi. Bu OAVning ichki tarkibidagi sinergetik xossasi deyish mumkin. OAV ma'lumotlarni olish va tarqatish imkonini beruvchi ochiq portal bo'lib nafaqat ichki vositalari, balki boshqa soha tuzilmalari bilan ijtimoiy, madaniy, iqtisodiy, ma'rifiy o'zgarishlarga

uchraydi. U omma fikrini shakllantiruvchi turli sohalarning sinergetik qamrovidagi doimiy o'zgaruvchan vositadir.

Konvergent holatida faoliyat olib borayotgan tahrirlariga quyidagilarni misol qilish mumkin:

"Московский комсомолец" gazetasining onlayn www.MK.ru formati;

РИА Новости yirik media xoldingi gazeta-jurnal nashrlaridan tashqari <https://ria.ru> onlayn platformasi;

"АиФ" – internet axborot agentligi, медиахолдинг3", www.aif.ru, www.extra-m.ru va www.trud.ru, "АиФ" gazeta nashri;

"The Times" – gazeta yirik media korporatsiyaning onlayn formati the-times.co.uk onlayn platformasi;

The Canadian Broadcasting Corporation (CBC) – qamrovida CBC radio va televidenie, multimedia platformalar: mobil aloqa xizmati, mobil yangiliklar xizmati, onlayn nashr va YouTube kanali mavjud; Bell Canada Enterprises (BCE) kabel va uyali aloqa tarmoqlariga egalik qiladi. Shuningdek CTV, TSN va Crave internet, reklama xizmatlari bor.

Qolaversa, bir qancha yirik media tizimlarni birlashtirib turuvchi mediaxoldinglar ham konvergent holatida ish faoliyatini olib boradi. Jumladan: Asaxi Shimbun jami 16 ta yirik media (televideniylardan-Osaka Television, JOBX-TV, Yomiuri Television, ABC Osaka Television, TV Wakayama, Biwako Broadcasting, radio – Osaka, Kyoto), Yahoo, Grupo globo, Fuji media holding, Mediaset, ItV plc shular jumlasidan. Yuqorida sanab o'tilgan dalillardan kelib chiqib, tarmoqning ulkan auditoriyasiga ega bo'lish, ko'proq foydalanuvchi e'tiborini qozonish maqsadida jahon axborot vositalari o'z faoliyatini onlayn formatga transformatsiya qilmoqda. "...deyarli barcha OAV vositalarining vazifalari internetgacha bo'lgan davrda yaratib bo'lingan edi. Internet barchasini birlashtirdi. U ma'lumotlar ko'lamini kengaytirib, uzatish tezligini oshirdi. Tarmoq ma'lumotlarining hajmi va sifatini o'zgartirdi, matbuotga ovoz va tasvirni, radio televideniye esa yozma matnni berdi, bir so'z bilan aytganda, bularning barchasini yagona yuqori samarali texnologik kompleksga aylantirdi" – deb yozadi A. Matyakubov o'zining "Vliyanie internet jurnalistiki na preobrazovanie sredstv massovoy informatsii" – nomli tadqiqot ishida. Qolaversa, OAVning transformatsiyalashuvidagi yangi jurnalistikaning yuzaga kelishiga asosiy ikki omil mavjud bo'lib, bular:

1. Iqtisodiy omil. Har OAV tashkiloti o'zining barqarorligini ta'minlash maqsadida yangi strategiyalar, yangi yo'nalishlarni amalda sinab ko'radi. Gazeta kontsernlarning onlayn formatga o'tishi, televideniylar ko'rsatuvlarini internetdagi saytlari bunga yaqqol misol bo'la oladi. Moliyaviy samaradorlikni ta'minlovchi "3 S" nazariyasi (1960 yillarda matbuotda keng qo'llanilgan) mediabiznesda daromad topish metodi o'quvchining e'tiboridan qoldi. Masalan, AQSh ning yirik nashrlari (USA Today, The Wall Street Journal, The New York Times, Los Angeles Times, Daily News, New York Post, Star Tribune, The Star-Ledger, Chicago Tribune, The Washington Post) o'z faoliyatini mazkur nazariyaga asoslanib, tiraji sonini oshirishga muvaffaq bo'lgan.

2. Ижодий омилга кўра эндиликда журналист ўз касбий маҳоратини ошириб, учала ОАВда тенг ахборот тарката олиши, эркин ижодкор сифатида ғояларини (масалан-блогерлик) кенгрок ёритиш имконига эга бўлади [1]. Жаҳонда эркин ижод қилувчи соҳа мутахассислари фаолияти таҳлил қилинганда қуйидаги журналист блогерларни мисол сифатида олдик:

Robert Fisk – britaniyalik jurnalist; «The Independent» nashrida erkin jurnalist sifatida faoliyat olib boradi. Fors ko'rfazi, Afg'oniston, Iroq urushiga doir masalalarni keng yoritgan.

Kristian Amanpur – AQSh ABC News telekanalining erkin muharriri. Xusni Muborak, Muammar Kadayfiy bilan suhbatlashgan, Xalqaro ayollar media jamg'armasi a'zosi.

Robert Apshur – AQSh Nikson prezidentlik davridagi "Vottergeyt" mojarosi bilan mashhur. 1972 yilda Washington Post gazetasining erkin tahlilchi jurnalisti bo'lib ishlagan.

Shirin Bxan – hindistonlik muxbir; CNBCning erkin jurnalisti, keyinchalik boshqaruvchi lavozimida ishlagan.

Tomas Fridman – uch karra "Pulitzer" mukofoti sovrindori, siyosiy mavzular sharhlovchisi.

Internet u axborot texnologiyalarining ijtimoiy shakli u ma'lumotlarni elektr energiyasi singari qabul qilib, jamiyatning har bir bo'g'inini bir-biriga bog'lay olgan mukammal kommunikatsiya va axborot vositasidir. Internet bir vaqtning o'zida shaxs erkinligini to'liq ta'minlashi barobarida dunyoni global qishloq darajasigacha kichraytira oldi. Xalqaro tarmoqning ko'p qirrali vazifalari an'anaviy ommaviy axborot vositalariga yangi imkoniyatlar taqdim etmoqda. Radio, matbuot, TV onlayn formatda muntazam axborot uzatishi, foydalanuvchilar bilan ikki yoqlama aloqa ham gorizontaal, ham vertikal aloqa (ham axborot berish, ham qabul qilish) orqali o'quvchilarning umumiy tendentsiyasidan boxabar bo'lishi mumkin.

OAV transformatsiyasi media sanoatdagi texnologik yutuqlar bilan bevosita bog'liq, ushbu jarayon 1980 yillar oralig'ida boshlangan. Yirik gazeta kontsernlari televidion kompaniyalarni, noshirlar ovoz yozish studiyalarini, telefon kompaniyalari sun'iy yo'ldosh hamda kabel aloqa vositasini sotib ola boshladi.

Kross-media jurnalistikasida bir nechta analog va raqamli ommaviy axborot vositalari: telefon, televizor, ijtimoiy tarmoqlardan foydalaniladi. Kross media yo'nalishining o'ziga xos xususiyati bir xil tarkibga ega axborotni turli platformalarda tarqatish mumkin. Bunda asosiy shart matn raqamli formatga o'zgartirilishi kerak. Garri Xeyns nazariyasi bo'yicha kross mediani to'rt asosga bo'lib o'rganish mumkin. Ular:

1. Hajmi va xususiyati jihatidan farqi katta bo'lmagan media platformalarga joylashtiriladi.

2. Tarkibi va tarqatilish kontseptsiyasi turlicha bo'lgan media platformalarda axborot tarqatiladi.

3. Muallif tomoshabinlarga axborot ta'sirini kuchaytirish maqsadida turli xil media platformalar uchun maxsus gipermatn tuzib, uni turli OAVga joylashtiradi. Bunda maqola tahririyatlar o'rtasida ko'priq vazifasini o'taydi.

4. Bunda aniq bir maqola, yo'nalish, mavzu bo'yicha turli o'yinlar, tanlovlar e'lon qilinib, muallif bevosita interaktiv tarzda faol ishtirokchiga aylanadi.

Kross-media loyihalari axborot vositalarining xususiyatlarini hisobga olgan holda auditoriya bilan muloqot qilishning eng samarali usuli bo'yicha 2010 yil "Mening chiroyli yurtim" (Moya krasivaya strana) nomli maxsus loyiha tashkil qilindi. Radio, matbuot va internet saytlari, axborot xoldinglari ushbu loyihaga jalb etildi. Loyihaga ko'ra jurnalistlar bilan birga havaskor qatnashchilar ham o'z ishlarini turli OAVda e'lon qilgan.

Jadal rivojlangan texnologik vositalarning integrallashishi bir vaqtning o'zida OAVdan ham, telefon va televizor hamda shaxsiy kompyuterdan foydalanish imkoniyatini yuzaga keltirdi. Media tarmog'ida mobil telefon kommunikatsiyasining rivojlanish tendentsiyasi imkoniyatlari kengayib, telefon orqali gazeta o'qish, televizor ko'rish, radio tinglash yangiliklar bilan tanishish, qolaversa, havaskor reportyor sifatida o'z yangiliklarini baham ko'rish mumkin. Mazkur xususiyatlarning bari global internetning vertikal-gorizontaal aloqa mikrouyasida mujassamlashdi. Bu iste'molda mavjud yoki kashf qilinayotgan barcha raqamli texnologiyalarni turli sharoitlarga moslashuvchan yuzabiligi (foydalanuvchi uchun yuqori qulaylik yaratish kontseptsiyasi, dasturiy ta'minot jamlanmasi) holatida ham mukammal ichki elementlar strukturasi bilan yuqori sifat cho'qqilarni zabt etish imkoniyatini bermogda. Masalan, telefon orqali turli integrallashgan xizmatlarni aytib o'tishimiz mumkin. Bunga: Veb televidenie KbS, CBN, TC-news; telefondagi pochta xizmati; Telefon orqali butunjahon tarmog'i bo'lgan internetdan foydalanish dekoderlari; radio va televidenie xizmatlarining internet tarmog'i orqali taqdim qilinishini kiritish mumkin.

Xulosa. Keltirib o'tilgan misollardan xulosa qilib, mediakonvergensiya ko'p tarmoqli murakkab noyob ilmiy hodisadir. U axborot tizimida rivojlanayotgan turli dastur, format, janr va yo'nalishlarning qorishuvini taqozo etadi. Ya'ni, axborot vositalarining yaxlitlikka birikish nuqtai nazaridan ma'lumotlarning tuzilishi, uzatish texnologiyasini qamrab oldi.

Jurnalistika (matbuot, radio, televidenie) sohasi asrlar davomida o'zining beqiyos tajribasini texnik kashfiyotlarning innovatsion hosilasi sifatida ommaviy kommunikatsiyaga mos ravishda takomillashib, qayta yangilanib, o'zining ichki tarkibini mukammallashtirib bordi. Konvergensiya holatida ham axborot vositalardagi janrlar o'zaro qorishib, konvergent nashrlarning ishlash algoritmi media xususiyatlarini jamlab, o'zining mukammal shakliga keldi. Global jarayon sifatida mediakonvergensiyani shartli ravishda axborot va kompyuter inqilobi sharoitida axborot vositalardagi o'zaro ta'sirning zamonaviy shakli, ya'ni, internetlashuvi deyish mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Акопов Г. Политические интернет-коммуникации как инновационный фактор общественного развития. Автореф. дисс. канд. филол. Санкт-Петербург.:— 2013 г. С. 53.
2. Алимова Г. Социал тармоқларда журналистиканинг шаклланиши, фаолият тенденциялари ва хусусиятлари (жаҳон ва миллий тажрибанинг қиёсий-типологик таҳлили) Автореф. дисс. канд. Филол. Н.–Т.: – 2018 йил–С. 42.
3. Муратова Н. Журналистика в Интернет: особенности on-line изданий Узбекистана и их функционирование в условиях глобального информационного рынка. Автореф. дисс. канд. филол. н. – Т.: НУУз, 2011 – С. 24.
4. Матякубов А. Дис. Влияние интернет-журналистики на преобразование средств массовой информации. Т. 2012 г., С. 161
5. Хелемендик В. Система средств массовой информации и пропаганды и особенности ее функционирования в условиях развитого социалистического общества: Автореф. Дис. д-ра ист. наук. М., 1982.
6. Рашидова Д. Особенности формирования Интернетовской журналистики и специфика Интернет в качестве глобального СМИ.: Автореф. дис. на соискание ученой степени канд.фил.наук. – Ташкент, НУУз. 2002 –С. 24
7. Амзин А, Галустян А., Гатов В., Кастельс М., Кульчицкая Д., Лосева Н., Паркс М., Паранько С., Силантьева О. под науч. ред. Балмасовой С. и Лукиной М.. — Екатеринбург: Гуманитарный университет, 2016. — С. 304
8. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования М.: Academia, 2004 .- 944 с. 47с.
9. Балагушкин. Е., Белл Д. // Культурология. Энциклопедия. В 2-х т. / Гл. ред. и авт. проекта С. Я. Левит. — М.: Российская политическая энциклопедия., 2007 г. — Т. 1. — С. 169—170. — 1392.

10. Бабасов Е., Бернштейн В. Технологический детерменизм. Гуманитарная энциклопедия. (Электронный ресурс) 2002-2018. <https://gtmarket.ru>
11. Бжезинский З., Хантингтон С. Политические системы: США и СССР: сходство и различия, конвергенция или эволюция. Вып. 2 / пер. с англ. — М.: Прогресс, 1965 г. — 272 с.
12. Винер Н. Кибернетика, или управление и связь в животном и машине. 1948-1961. - 2-е издание. - М.: Наука; Главная редакция изданий для зарубежных стран, 1983. С. 344
13. Дэвид Рендалл. Универсальный журналист. СПб 1999., Национальный Институт прессы, 2000. 120 стр

UO'K: 82-1:159.942 + 81'373.612.2

Zubaydullo RASULOV,
Doctor of Philological Sciences DSc, professor
E-mail: z.i.rasulov@buxdu.uz
Dilafroz UBAYDULLAYEVA,
Doctoral Student of Bukhara State University PhD

Based on the review by Associate Professor of Bukhara State University, Doctor of Philological Sciences M.Ahmedova

ADABIYOTDA G'AZABNING CHUQUR HIS-TUYG'ULAR NAMOYONDASI SIFATIDA OG'ZAKI IFODALANISHI: PSIXOLOGIK YONDASHUV

Annotatsiya

G'azab – kuchli va ko'p qirrali hissiyot bo'lib, adabiy asarlarda ko'pincha markaziy mavzuga aylanadi va u orqali qo'rquv, ishonchsizlik, aybdorlik va qayg'u kabi bostirilgan his-tuyg'ular ifodalanadi. Ushbu maqolada g'azabning adabiyotdagi og'zaki ifodalanishi psixologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Unda g'azab faqat tashqi voqealarga javob emas, balki chuqurroq, ong osti hissiy holatlarning namoyoni ekanligi ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: G'azab, adabiy tahlil, psixologik nazariya, bostirish, himoya mexanizmlari, hissiy intellekt, syujet rivoji, tarmoqli yondashuv.

ВЕРБАЛИЗАЦИЯ ГНЕВА КАК ПРОЯВЛЕНИЕ ГЛУБИННЫХ ЭМОЦИЙ В ЛИТЕРАТУРЕ: ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПЕРСПЕКТИВА

Аннотация

Гнев — мощная и многогранная эмоция — часто занимает центральное место в литературных произведениях, отражая подавленные чувства, такие как страх, неуверенность, вина и скорбь. В данной статье рассматривается вербализация гнева в литературе с психологической точки зрения, утверждая, что гнев — это не просто реакция на внешние события, а проявление более глубоких, бессознательных эмоциональных состояний. Основываясь на психологических теориях, включая теорию подавления Зигмунда Фрейда, механизмы защиты Анны Фрейд, гипотезу фрустрации-агрессии Джона Долларда и концепцию эмоционального интеллекта Даниэля Гоулмана, исследование анализирует ряд литературных произведений.

Ключевые слова: Гнев, литературный анализ, психологическая теория, подавление, защитные механизмы, эмоциональный интеллект, развитие повествования, междисциплинарный подход.

THE VERBALIZATION OF ANGER AS A MANIFESTATION OF DEEPER EMOTIONS IN LITERATURE: A PSYCHOLOGICAL PERSPECTIVE

Annotation

Anger, a powerful and multifaceted emotion, often serves as a focal point in literary works, encapsulating repressed feelings such as fear, insecurity, guilt, and grief. This article examines the verbalization of anger in literature through a psychological lens, asserting that anger is not merely a response to external events but a manifestation of deeper, unconscious emotional states. Drawing on psychological theories, including Sigmund Freud's theory of repression, Anna Freud's defense mechanisms, John Dollard's frustration-aggression hypothesis, and Daniel Goleman's emotional intelligence framework, this study analyzes a range of literary works.

Key words: Anger, Literary Analysis, Psychological Theory, Repression, Defense Mechanisms, Emotional Intelligence, Narrative Development, Interdisciplinary Approach.

Introduction. Anger, as one of the most potent and pervasive human emotions, is complex, multifaceted, and frequently explored across various fields, including psychology, sociology, and literary studies. It is a natural response to perceived threats, injustices, or frustrations, but its roots often run deeper, entwined with other emotions such as grief, guilt, fear, or shame. Anger, therefore, cannot always be understood as a straightforward reaction. Instead, it often functions as a manifestation of unconscious emotional conflicts, a way to articulate or mask deeper, unresolved psychological issues. The verbalization of anger, particularly within literary works, thus serves as an important narrative tool that not only reflects external tensions but also reveals the complex, often contradictory emotional states of the characters involved.

Psychologically, anger is often seen as a response to perceived violations of personal boundaries, identity, or values. Theories of emotional intelligence and psychoanalysis suggest that anger is both a defensive and a reactive mechanism – an expression of both internal vulnerability and external conflict. From a psychoanalytic perspective, figures like Sigmund Freud[1] and Melanie Klein argued that anger often originates from early experiences of frustration, unmet needs, or deep-seated fears, and it can serve as a defense mechanism against feelings of helplessness or shame. In modern psychological frameworks, Daniel Goleman's Emotional Intelligence theory emphasizes that understanding and managing emotions like anger can lead to greater emotional resilience and interpersonal harmony. In this context, verbalized anger can be seen as a form of self-expression that encapsulates not just the emotion of

anger but also the broader spectrum of the individual's psychological state.

Building on psychoanalytic and emotional intelligence theories, this article examines how anger in literature functions as a medium through which deeper emotional and psychological states are communicated. It argues that the verbalized expression of anger can be a conduit for exploring repressed grief, unspoken fears, and unresolved traumas that would otherwise remain hidden beneath the surface. Anger thus becomes not only an emotional reaction to external events but also an essential element of the internal dialogue through which characters negotiate their personal and social identities.

By analyzing selected literary texts through the lens of these psychological frameworks, this study seeks to illuminate the role of anger as both a personal emotional response and a broader psychological device that reflects underlying cognitive and interpersonal conflicts. The works examined—Shakespeare's "Othello", Salinger's "The Catcher in the Rye", Plath's "The Bell Jar", Steinbeck's "The Grapes of Wrath", and Morrison's "Beloved"—serve as powerful case studies for understanding how anger is used within literature. Each of these texts features characters whose anger acts as a narrative vehicle, exposing their inner turmoil, challenges to identity, and struggles with social and interpersonal relationships.

In *Othello*, for example, Othello's destructive anger is not merely an emotional reaction to perceived betrayal; it symbolizes his deep insecurities and fears of inadequacy, stemming from his status as an outsider in Venetian society. His anger is also manipulated by Iago, showing how anger can be externally influenced, revealing the vulnerability beneath the emotional outbursts[2].

In *The Catcher in the Rye*, Holden Caulfield's frequent outbursts of anger reflect his alienation and confusion, stemming from the grief and trauma he struggles to process after the death of his brother. His anger serves as a shield, masking his deeper feelings of loss and inadequacy.

In *The Bell Jar*, Esther Greenwood's anger against societal expectations and her personal isolation reflects her struggle with mental illness and the repression of her emotional needs. Her anger becomes an expression of her broader battle with depression and a longing for personal autonomy.

The Grapes of Wrath portrays the Joad family's collective anger against economic injustice, illustrating how anger can be a response not only to personal suffering but also to broader societal oppression. The characters' anger is tied to their struggle for dignity and survival, highlighting the sociopolitical dimensions of emotional expression[3].

In *Beloved*, Sethe's anger is intricately tied to her traumatic past as a slave and the violence she experienced. Her anger towards the ghosts of her past reflects her profound psychological scars, and through it, Morrison reveals the intergenerational trauma of slavery and its lingering effects on identity and family[4].

Through these texts, the study aims to show that anger, as portrayed in literature, functions not only as a reaction to external events but also as a gateway to understanding deeper emotional struggles, cognitive dissonances, and the psychological complexity of the characters. Verbalized anger, therefore, can be seen as an essential medium for exploring the subconscious, where emotions, desires, and unresolved conflicts emerge and shape character actions and narratives.

By interpreting these literary works through the psychological frameworks of psychoanalysis, emotional intelligence, and cognitive psychology, this article seeks to deepen our understanding of the ways in which anger acts as both an expression of individual emotion and a crucial narrative tool that reveals the hidden psychological dynamics of the characters. In doing so, the study challenges us to reconsider

how we read anger not just as an external force, but as an integral part of the emotional and cognitive landscape of human experience.

Materials and Methods. This study employs a qualitative, interdisciplinary methodology, combining close textual analysis with psychological theory. The approach is structured to explore the verbalization of anger as both an emotional expression and a narrative tool. The selected psychological theories provide a framework for understanding how anger, while a potent emotional reaction, is also a complex manifestation of unconscious, unresolved emotional states.

Selection of Literary Texts. The literary texts selected for this study offer diverse representations of anger across various historical, cultural, and thematic contexts. These works were chosen due to the prominence of anger as a central emotional theme and their complex portrayal of characters whose emotional responses reflect deeper psychological conflicts. The texts span different genres and time periods, offering rich opportunities for comparative analysis.

Psychological Frameworks. This analysis is informed by the following psychological theories, which guide the interpretation of anger as a manifestation of unconscious emotional states:

Freud's Theory of Repression: Freud's theory posits that repressed emotions, such as anger, can resurface as a defensive response to unresolved conflicts or trauma. This theory provides a lens through which to interpret characters whose anger emerges from deep-seated insecurities or past experiences.

Anna Freud's Defense Mechanisms: Anna Freud's work on defense mechanisms, such as projection and repression, is employed to examine how characters use anger as a defense against vulnerable emotions, such as fear, guilt, or grief.

Dollard's Frustration-Aggression Hypothesis: Dollard's hypothesis suggests that frustration in the pursuit of one's goals can lead to aggressive outbursts. This framework is used to analyze how social and personal frustrations lead characters to verbalize anger as a means of asserting agency in oppressive circumstances[5].

Goleman's Emotional Intelligence: Goleman's framework of emotional intelligence explores how individuals' ability to recognize, understand, and manage their emotions affects interpersonal and intrapersonal outcomes. This theory is applied to examine how characters' failures in emotional regulation can escalate conflicts and shape their interactions with others[6].

Analytical Approach. The analysis consists of a close reading of key passages where characters explicitly verbalize anger. Special attention is paid to the following aspects:

Manifestations of Anger: Identification of scenes where anger is expressed, with a focus on language, tone, and emotional intensity.

Psychological Context: Analysis of the psychological underpinnings of the anger expressed, drawing from the selected psychological theories to uncover the internal conflicts that fuel these emotional outbursts.

Narrative Function: Consideration of how anger influences plot development, character growth, and thematic exploration. This includes analyzing how the expression of anger advances the narrative and contributes to broader themes of identity, social conflict, and personal transformation.

Interpretation and Integration. The analysis integrates psychological theories with the literary texts to provide a nuanced understanding of how verbalized anger serves as both an emotional response and a mechanism for uncovering deeper psychological issues. By examining how psychological conflicts manifest in literary characters, this

study offers insights into the human condition, particularly in relation to emotional regulation, identity formation, and social interaction.

Results and Discussion . Anger as an Expression of Repressed Emotion. Freud's theory of repression posits that unresolved trauma and emotional conflict often surface as anger. In this light, anger becomes a reaction to buried emotions too painful to confront directly. In *Othello*, the protagonist's anger toward Desdemona is not merely about suspected infidelity but reflects his deep insecurities, fear of inadequacy, and identity struggles as a Moor in Venetian society. His jealousy becomes a projection of these repressed feelings, preventing him from addressing his inner turmoil. Ultimately, *Othello's* violent outbursts illustrate a tragic failure to resolve his emotional repression, leading to self-destruction.

Similarly, in Salinger's *The Catcher in the Rye*, Holden Caulfield's anger masks profound sadness, confusion, and grief over his brother Allie's death. His hostility toward the "phoniness" of society externalizes feelings he cannot process—alienation, loss, and fear of adulthood. Like *Othello*, Holden's anger becomes a protective façade, shielding him from confronting his emotional vulnerability, and trapping him in a cycle of isolation and unresolved pain.

Anger as a Defense Mechanism. Anna Freud's theory of defense mechanisms further explains anger as a psychological shield against emotional pain. In *The Bell Jar*, Esther Greenwood's outbursts are not random but defensive reactions to existential despair and societal pressure to conform to rigid gender roles. Her anger is a response to the identity crisis and mental illness she endures, deflecting attention from her deeper feelings of powerlessness and alienation. It temporarily obscures the profound depression at her core.

Holden demonstrates how anger operates as a defense mechanism, distancing them from raw emotional pain. Though effective in the short term, this strategy prolongs their internal conflict, preventing genuine healing or emotional resolution.

Anger as a Catalyst for Personal Change. According to Daniel Goleman's theory of emotional intelligence, the ability to recognize, understand, and regulate one's emotions—including anger—is essential to personal growth and well-being. In *Beloved*, Sethe's anger, rooted in the trauma of slavery, initially manifests as destructive and self-absorbed behavior, particularly in her tragic act of killing her daughter to

spare her from enslavement. However, as Sethe confronts her past, her relationship with anger evolves. Processing this emotion becomes integral to her healing, turning anger into a tool for self-awareness and emotional transformation.

Similarly, in *The Grapes of Wrath*, Tom Joad's anger begins as a personal reaction to injustice but evolves into a catalyst for collective action. Initially inward and reactive to the hardships of the Great Depression, Tom's anger transforms as he joins the migrant workers' struggle. It becomes a force for solidarity, driving him to challenge systemic oppression and advocate for the marginalized. His journey illustrates how anger, when understood and channeled, can fuel both personal growth and social change.

John Dollard's frustration-aggression hypothesis supports this view, suggesting anger arises from frustration and powerlessness. The Joad family's collective anger reflects the socioeconomic injustice they endure. Their emotional responses, shaped by exploitation and dehumanization, transcend the personal to embody a broader critique of capitalism and inequality. In this context, anger becomes a response to systemic oppression and a call for justice.

Thus, both Sethe and the Joads exemplify how anger—when processed with awareness—can transcend its destructive potential and become a transformative force, both personally and collectively. Literature reveals that such emotions, grounded in real struggles, can illuminate injustice and inspire change.

Conclusion. This study highlights the profound psychological dimensions of anger as depicted in literature. Drawing upon psychoanalytic theories, defense mechanisms, and emotional intelligence frameworks, the analysis demonstrates that anger is not merely a reaction to external events but a complex emotional response that reflects deeper psychological states. Through the examination of works such as *Othello*, *The Catcher in the Rye*, *The Bell Jar*, *The Grapes of Wrath*, and *Beloved*, this study reveals how the verbalization of anger serves as a means of exploring unconscious emotional conflicts, personal growth, and social change. By integrating psychological theory with literary analysis, this research provides valuable insights into the intricate relationships between emotion, cognition, and narrative development in literature.

REFERENCES

1. Ubaydullayeva, Dilafruz. "Emotions as Concepts in Cognitive Linguistics." *Science and Innovation in the Education System*, vol. 3, no. 4, 2024, pp. 11–15. Zenodo, <https://doi.org/10.5281/zenodo.10781666>.
2. Freud, Sigmund. "Repression." *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, vol. 14, 1915.
3. Freud, Anna. *The Ego and the Mechanisms of Defence*. International Universities Press, 1936.
4. Dollard, John, et al. *Frustration and Aggression*. Yale University Press, 1939.
5. Goleman, Daniel. *Emotional Intelligence*. Bantam Books, 1995.
6. Morrison, Toni. *Beloved*. Alfred A. Knopf, 1987.
7. Plath, Sylvia. *The Bell Jar*. Harper & Row, 1963.
8. Salinger, J. D. *The Catcher in the Rye*. Little, Brown and Company, 1951.
9. Shakespeare, William. *Othello*. Arden Shakespeare, 1603.
10. Steinbeck, John. *The Grapes of Wrath*. Viking Press, 1939.

UDK:37.013 (075)

Dilobar RASHIDOVA,
Master of International Innovation University
E-mail: dilobar04081987@gmail.com

Under the review of Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences, Associate Professor Z.B.Allayarova

THE ISSUES IN TRANSLATION OF TERMS IN THE CUSTOMS OFFICE IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES.

Annotation

This article provides a comparative study of the terms of the customs industry used in English and Uzbek. The study analyzed the linguoculturological factors that affect the translation process, detailed the problems that arise in the process and their solutions, developed the necessary recommendations. Also, the distinctive features of customs terms in their use in oral and written speech are covered by means of examples.

Key words: Terms, cultural factors, translation strategies, linguistics, terminology, speech, official speech, customs terms, international terms.

ПРОБЛЕМЫ С ПЕРЕВОДОМ ТЕРМИНОВ В ТАМОЖЕНЕ НА АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ.

Аннотация

В данной статье проведено сравнительное исследование терминов таможенной сферы, используемых в английском и узбекском языках. В исследовании проанализированы лингвокультурологические факторы, влияющие на процесс перевода, подробно описаны возникающие в процессе проблемы и их решения, разработаны необходимые рекомендации. Также на примерах освещаются отличительные особенности употребления таможенных терминов в устной и письменной речи. **Ключевые слова:** Термины, культурные факторы, стратегии перевода, лингвистические, культурные различия, терминология.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI BOJXONA TERMINLARINI TARJIMA QILISHDAGI MUAMMOLAR

Annotatsiya

Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida qo'llaniladigan bojxona sohasi atamaları qiyosiy tadqiq etilgan. Tadqiqotda tarjima jarayoniga ta'sir ko'rsatadigan lingvokulturologik omillar tahlil qilingan, bu jarayonda yuzaga keladigan muammolar va ularning yechimlari haqida batafsil ma'lumot berilgan, zaruriy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Shuningdek, bojxona terminlarining og'zaki va yozma nutqda ishlatilishidagi farqli xususiyatlari misollar vositasida yoritilgan.

Kalit so'zlar: Atamalar, madaniy omillar, tarjima strategiyalari, lingvistik, terminologiya, nutq, rasmiy nutq, bojxona terminlari, xalqaro terminlar.

Introduction. Customs offices play a crucial role in international trade, controlling the flow of goods across borders. However, effective communication in these offices requires accurate translation of specialized terms between English and Uzbek. Misinterpretations or incorrect translations can lead to misunderstandings, legal complications, and inefficiencies in customs operations. This article discusses the key challenges in translating customs-related terms and suggests possible solutions. The key linguistic and cultural differences between English and Uzbek official discourse in the context of customs terminology reflect not only the structural aspects of each language but also the historical, social, and cultural norms that shape the communication style in each country. English official discourse tends to be relatively formal but also concise and direct. The tone is often neutral, focusing on clarity and objectivity. For example, in customs documentation or regulations, the language is typically straightforward, with a preference for short, clear sentences and a focus on legal or procedural language [1].

Literature review. In Uzbek, especially in official discourse, there is a heavier reliance on respectful and formal expressions. The use of honorifics and polite speech forms is common, reflecting the cultural importance of showing respect in official settings. For example, you may encounter more elaborate language and indirect expressions, such as "Sizni

hurmat bilan kutib qolamiz". This reflects the culture's emphasis on formality and respect for authority. We may have a question like how do these differences impact the translation of customs terms from English to Uzbek? The differences between English and Uzbek official discourse, especially in the context of customs terminology, significantly impact the translation process. Since English customs terminology is often direct and concise, while Uzbek places more emphasis on formality and respect, translators must adjust the tone and style to fit the cultural expectations of Uzbek communication [2]. Also, the legal and bureaucratic language in both languages can differ significantly, and this discrepancy requires that translators to adapt not only the vocabulary but also the style to fit the local legal and cultural framework [3].

Terminology in 19th-20th century was developed by linguistics D.S.Lotte, G.O.Vinokur, A.A.Reformasky, E.D.Polivanov, R.A.Budagov, N.N.Amosova, A.D.Heutin, Bryson, X.Sonneveld, J.Buranov, R.Daniyarov. Despite the fact that a lot of research has been carried out in this area, there are also issues that have not found a solution, which assumes new approaches to the problem of their study. In Uzbek linguistics, N.Usmanov, E.Yusufaliev, A.The sobirovs covered the development processes based on the internal capabilities of the Uzbek language of field terminology as well as external factors, Z.A.Abdullaeva, on the other hand, studied the issue of

the influence of historical-social factors on the development of terms [4].

When discussing terminology, it is important to emphasize key aspects like terminologization and determinologization, as they play crucial roles in building terminological systems. According to Vinokur, G. O. (1939) the definition provided in "A Brief Conceptual and Terminological Reference on Etymology and Historical Lexicology," terminologization is described as "the process by which frequently used words transition into terms as a result of metaphorization. "Thus, the nominative process of new terminological systems leads to secondary nomination, reflecting the characteristics of linguistic economy.

One of the well-known scholars Lotte, D.S. (1961) identify several types of relationships between old and new meanings:

1. Clarification of a word's meaning: This involves providing scientific clarity and specificity when a lexical unit is created. Additionally, the meaning of a term does not undergo any special changes compared to the general literary word, as the equality of the concepts they designate remains intact.

2. Narrowing the Meaning of a Word: Narrowing the meaning of a word refers to the process where the scope of the concept being conveyed becomes more specific, resulting in the concrete representation of a lexical unit within the context of terminological study.

3. Changing the Meaning of a Word through Metaphorical Transfer: This type of relationship is widely observed in various terminologies. Here, the change in the semantics of a word arises from a similarity between the concept currently in use and a previously used concept, leading to the word being applied to express a new idea. In metaphorical transfer, a specific semantic aspect of the word becomes prominent and dominant. Often, this transfer occurs based on the similarities in the characteristics of both concepts.

There are differing opinions regarding such metaphorical units in terminology. Their undeniable advantages include brevity, clarity, and understandability compared to longer terms. However, it is also believed that these terms possess negative attributes: they often do not reflect or even obscure the classificatory relationships that exist between relevant concepts (Danilenko, 1970) [5].

4. Methods of Punishment (Arabic: jazo – retribution; reward; punishment) – a method used to influence the behavior of students. In educational institutions and families, negative reinforcement in children's behavior is addressed.

The methods of punishment focus on preventing and addressing negative behaviors in students. These pedagogical methods involve various tools, approaches, forms, and techniques aimed at redirecting negative behaviors and actions in students. Punishment is implemented based on the discussion of behaviors that contradict moral norms in students. The aim of punishment is to eliminate undesirable behaviors, correct morals, foster a sense of accountability, and instill feelings of guilt.

Research on the translation of customs terminology between English and Uzbek has been conducted by several scholars. Some of the key researchers in this field include: Oybek Saporboevich Axmedov has written a doctoral dissertation titled "Linguistic Analysis and Translation Issues of Tax and Customs Terminology in English and Uzbek." This work thoroughly examines the linguistic characteristics of tax and customs terms in both languages and explores translation methods.

Research Methodology. The function of terms goes beyond semantic analysis and requires consideration from various perspectives, including genetic (as part of terminology), lexical-semantic, and linguistic-didactic aspects. When discussing the formation of special names, it is essential to

highlight that the process of term creation should be based on ready standard elements, which are shaped through morphological methods (like affixation) based on existing models.

The method of forming terms that have a compound object meaning is characterized by the use of pure suffixation or, to a lesser extent, prefixes. The prefix-suffix method of creating new words is more active in the field of adjectives compared to nouns and adverbs. Legal terms like "customs duties" may be translated into "bojxona soliqlari" in Uzbek. However, depending on the context, it may be necessary to add extra clarification, such as "bojxona soliqlari va boshqa to'lovlar" (customs duties and other fees), if the term is not specific enough.

Most of the linguists say that English often borrows international terms, making it easier for translation. However, Uzbek, especially in the context of customs, often includes a mix of Russian-influenced and local terms. Translators may face difficulties when there is no direct Uzbek equivalent or when a concept needs to be adapted to local customs. Balancing is extremely important between using internationally recognized terms and ensuring that the translation aligns with local procedures, which might require more descriptive or formal expressions [6].

"Exemption from customs duties" in English might require a longer phrase in Uzbek, such as "bojxona soliqlaridan ozod qilish" (exemption from customs duties), but could involve additional qualifiers to ensure legal clarity in Uzbekistan's legal context. Accurate translation of customs terms between English and Uzbek is essential for smooth international trade and effective customs operations. While challenges such as lack of standardized terminology, legal differences, and language influences exist, solutions like glossary development, training programs, and technological advancements can help improve translation accuracy. By addressing these issues, Uzbekistan can enhance its customs procedures and facilitate better global trade relations.

Analyses and results. This requires a deep understanding of both the English and Uzbek customs systems and a sensitivity to cultural and legal nuances in official discourse. Uzbek customs terminology is more heavily influenced by national context and local practices. While international terms are often borrowed, there is a stronger emphasis on local traditions [7], especially when translating regulations or procedures specific to Uzbekistan. For example, "free trade zone" may be understood in a global context, but in Uzbek, it might require an explanation that includes local economic policies and laws (e.g., "erkin savdo maydonida" - in a free trade zone).

This comparative study has highlighted the key linguistic and cultural differences between English and Uzbek official discourse, particularly in the realm of customs terminology, and has explored the impact these differences have on the translation process. The analysis underscores the complexities involved in translating customs terms, reflecting not only the structural characteristics of each language but also the broader historical, social, and cultural contexts in which they are used. The study also reveals the impact of local legal and bureaucratic structures on the translation of customs terms. English tends to rely on internationally standardized legal language, making it easier to translate certain terms across languages. In contrast, Uzbek customs terminology is more influenced by local practices and national policies, which can complicate direct translation. This is particularly evident in terms that have no direct equivalent in Uzbek or in cases where foreign terms need to be adapted to fit the local legal framework.

Challenges in Translation

1. Lack of Standardized Terminology

One of the biggest issues in translating customs terms is the absence of standardized equivalents in Uzbek. Many customs-related terms originate from English or other widely spoken languages, and their direct translation may not exist in Uzbek. For example, terms like "customs clearance" (bojxona rasmiylashtiruvi) or "bonded warehouse" (bojxona ombori) may not always have clear, universally accepted Uzbek translations.

2. Differences in Legal Systems

Customs laws and regulations differ from country to country. A term used in English-speaking countries might not have an exact equivalent in Uzbekistan's customs system. For instance, the term "free trade zone" has different implications in the U.S. and Uzbekistan, leading to potential confusion when translating the term.

3. Ambiguity and Multiple Meanings

Some English customs terms have multiple meanings, making it difficult to find an appropriate Uzbek equivalent. For example, the word "duty" can mean either a tax imposed on imports (bojxona boji) or a responsibility (majburiyat). Misinterpretation of such terms can lead to errors in customs documentation.

4. Influence of Russian and Other Languages

Uzbek customs terminology has been influenced by Russian due to historical ties. As a result, some terms are borrowed directly from Russian rather than being translated from English. This can cause inconsistencies in translation. For example, the term "tariff" may be translated as "tarif", borrowed from Russian, instead of an alternative Uzbek equivalent.

5. Technical and Contextual Difficulties

Customs offices deal with a wide range of specialized terms, including those related to trade, taxation, transportation, and legal regulations. Some terms require context-based translations, making word-for-word translation ineffective. For example, "certificate of origin" (kelib chiqish sertifikati) must be translated in a way that aligns with both international trade agreements and Uzbek customs regulations.

Possible Solutions

1. Development of a Standardized Glossary

To avoid inconsistencies, a standardized glossary of customs-related terms should be developed and regularly updated by Uzbek customs authorities and linguists. This will ensure uniformity in translations across official documents, policies, and communication.

2. Training for Customs Officials and Translators

Providing specialized training for customs officials and professional translators can improve the accuracy of translations. Understanding both the linguistic and legal aspects of customs terminology is essential for effective communication.

3. Use of Technology and AI Translation Tools

Advancements in translation technology, such as AI-based tools and machine learning, can help provide more accurate translations. However, human oversight is still necessary to ensure correctness in legal and trade-related contexts.

4. Collaboration with International Customs Bodies

Uzbekistan can collaborate with international organizations like the World Customs Organization (WCO) to ensure the correct translation and adaptation of customs terms to fit both global and national standards.

5. Encouraging Research in Linguistics and Customs Terminology

Academic institutions and research centers should conduct studies on the translation of customs-related terms and develop new Uzbek equivalents for English terms that do not yet have direct translations.

Conclusion. Moreover, the mixed influence of Russian and local Uzbek terms in the context of customs poses additional challenges. Translators must carefully navigate the balance between using internationally recognized terminology and adapting it to the local context, ensuring that translations reflect both the technical and cultural nuances of Uzbekistan's customs system. The study highlights the importance of understanding both the international and local customs systems in order to produce translations that are both accurate and culturally sensitive.

LITERATURE

1. Baker, M. (2011). In other words: A coursebook on translation. Routledge.p.57
2. Hatim, B., & Mason, I. (1990). Discourse and the translator. Longman. p. 113
3. Newmark, P. (1988). A textbook of translation. Prentice Hall.p. 92
4. Allayarova Z.B., Niyazova F.S. (2024). The dynamics and formation of pedagogical terminology in the Uzbek language: international influences, morphological adaptation, and lexical integration O'zbekiston Milliy Universiteti Xabarlari, 2024, [1/12] ISSN 2181-7324
5. Danilenko, V.P. (1970). Терминологизация разреди (Термины-глаголы). Вопросы языка в науке и технике. Логические, лингвистические и историко-научные аспекты терминологии. М.: Наука.
6. Fairclough, N. (2003). Analysing discourse: Textual analysis for social research. Routledge. p. 156.
7. World Customs Organization (WCO). (2023). Harmonized System Nomenclature. P. 72.

UDK:808.5

Surayyo SAYDULLAYEVA,
Navoiy davlat universiteti dotsenti v.v.b., PhD
E-mail: serajiddinovna@gmail.com

TAQU professori M.Niyazova taqrizi asosida

TURK VA O'ZBEK FRAZELOGIYASIDA QUR'ONIY KELIB CHIQISHGA EGA IBORALAR

Annotatsiya

Frazeologik birliklar har bir tilning muhim qismidir va ular milliy ong, madaniyat hamda tarixiy tajribalarni o'zida aks ettiradi. Xususan, diniy manbalardan olingan iboralar xalqning dunyoqarashi va diniy tasavvurlarining tilga qanday singganligini ko'rsatadi. Ushbu maqolada turk va o'zbek tillaridagi Qur'oniylar kelib chiqishiga ega frazeologizmlar o'rganiladi hamda ularning o'zaro o'xshash va farqli jihatlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Paradigmatika, bevosita va ko'chma ma'no, frazeologik birliklar, semantik tiplari, iboralar.

ФРАЗЫ КОРАНИЧЕСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ В ТУРЕЦКОЙ И УЗБЕКСКОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ

Аннотация

Фраzeологические единицы являются важной частью каждого языка и отражают национальное сознание, культуру и исторический опыт. В частности, выражения, взятые из религиозных источников, показывают, как мировоззрение и религиозные представления народа запечатлены в языке. В данной статье изучаются фразеологизмы коранического происхождения в турецком и узбекском языках, анализируются их сходства и различия.

Ключевые слова: Парадигматика, прямое и косвенное значение, фразеологизмы, семантические типы, выражения.

PHRASES OF QURANIC ORIGIN IN TURKISH AND UZBEK PHRASEOLOGY

Annotation

Phraseological units are an important part of every language and reflect national consciousness, culture and historical experiences. In particular, expressions taken from religious sources show how the worldview and religious ideas of the people are embedded in the language. This article studies phraseologisms of Quranic origin in the Turkish and Uzbek languages and analyzes their similarities and differences.

Key words: Paradigmatics, direct and indirect meaning, phraseological units, semantic types, expressions.

Kirish. Turk va o'zbek tillari boy frazeologik boylikka ega bo'lib, ularning ko'pchiligi tarixiy, madaniy va diniy ildizlarga ega. Bu frazeologik birliklar xalqning turmush tarzi, qadriyatlarini va e'tiqodlarini aks ettiradi. Qur'on kabi muqaddas kitoblar ham turk va o'zbek tillarining frazeologik boyligiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan.

Adabiyotlar tahlili. Hikmat va xalq ruhi uning maqol va matallarida namoyon bo'ladi. Muayyan xalqning maqol va matallarini bilish, shu tilni yanada chuqurroq o'zlashtirishga, shuningdek, o'sha xalqning fikrlash tarzi va xarakterini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Turli xalqlarning maqol va matallarini taqqoslash orqali ularning qanday umumiyliklarga ega ekanligini ko'rish mumkin, bu esa o'z navbatida xalqlarning yaqinlashishi va o'zaro tushunishini yaxshilashga xizmat qiladi.

Xalqlarning boy tarixiy tajribasi, mehnat faoliyati, turmush tarzi va madaniyati bilan bog'liq tasavvurlar har doim maqol va matallarda aks etgan. Maqol va matallardan o'rinli va to'g'ri foydalanish nutqqa betakror o'ziga xoslik va alohida ifodalilik baxsh etadi. Xalq og'zaki ijodining bir turi sifatida maqol va matallar xalq kuzatuvlari, hayotiy tajriba va donishmandlikni o'z ichiga oladi [1].

Maqol va matallar xalqning milliy xarakterini, ularning manfaatlarini, turli holatlarga bo'lgan munosabatlarini, turmush tarzi va an'analarni yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Maqol va matallardan to'g'ri foydalanish nafaqat o'sha til sohiblari bilan bevosita muloqot qilishda, balki badiiy matnlarni tarjima qilishda ham muhim ahamiyatga ega. Ushbu og'zaki xalq ijodini o'rganish orqali turli madaniyatlarning

o'ziga xos xususiyatlarini va ularning o'zaro bog'liqligini chuqurroq anglash mumkin. Frazeologik birliklar nafaqat lingvistik ahamiyatga ega, balki ularning madaniy va diniy ahamiyati ham juda katta. Qur'oniylar iboralar har ikkala tilda insonlarning diniy tushunchalarini ifodalashda ishlatiladi va ularning til xotirasida mustahkam o'rin egallaydi. Bu iboralar Qur'on ta'limotlari va islomiy qadriyatlarning ommaviy madaniyatga singib ketganligini isbotlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Islom dini turkiy xalqlar hayotida muhim rol o'ynagan va uning ta'siri tilga ham sezilarli darajada singgan. Bu ta'sir Qur'on oyatlaridan yoki islomiy tushunchalardan kelib chiqqan iboralar orqali yaqqol namoyon bo'ladi.

Natijalar va muhokamalar. Tilshunosligimizda diniy frazeologik birliklar deganda, asosan, Qur'oni karim oyatlari va hadislar matnidagi barqaror iboralar tushuniladi. Jahon tilshunosligida bu birliklarning lingvistik tadqiqotiga oid bir qancha ilmiy ishlar amalga oshirilgan. Masalan, Qur'on ta'limotlarining ta'siri, diniy-so'fiylik adabiyotining keng tarqalishi diniy leksikaning boyishida asosiy omillari hisoblangan. Bu frazalar M. I. Mahmudov asarlarida batafsil tasvirlangan [2]. Bunday frazemalarning boshqa frazemalardan farqli o'ziga xosligini alohida ta'kidlash lozim. Birinchidan, aksariyat diniy frazemalar arab, fors tillaridan o'zlashgan leksik birliklar asosida yuzaga kelgan bo'lib, hozirgi zamon o'zbek tili frazeologik zaxirasida to'laqonli birlik sifatida ham og'zaki, ham yozma nutq jarayonida qo'llanib kelinadi.

Shuni yodda tutish lozimki, har qanday diniy tushunchalar, xalqning dunyoqarashi orqali yuzaga kelgan

frazemalarni, og'zaki, yozma nutqda qo'llanishiga ko'ra ikki guruhga ajratish lozim. Birinchi guruhga diniy tushunchalar asosida umumxalq tilida, og'zaki nutqda barcha tomonidan qo'llanib kelinadigan iboralar. Turk tilidagi Qur'oniylar frazeologizmlar:

Allah rahmet eylesin! – "Alloh rahmat qilsin". Ushbu ibora vafot etgan kishilar uchun ishlatiladi.

Allah bir kapıyı kaparsa, bin kapıyı açar – "Alloh bitta eshikni yopsa, ming eshikni ochadi", ya'ni har qanday qiyinchilik ortidan yaxshilik keladi.

Elif, Lam, Mim – Qur'onning 29 surasi boshida keladigan tushunarsiz harflar bo'lib, turk tilida sirli va noma'lum narsalar haqida gap ketganda ishlatiladi.

İnsan eti yemek – "Odam go'shtini yeyish", ya'ni birovni g'iybat qilish. Ushbu ibora Qur'onda 49:12 oyatida uchraydi.

Cehennem azabı – "Jahannam azobi", juda og'ir qiyonoqlarni ifodalash uchun ishlatiladi.

O'zbek tilidagi Qur'oniylar frazeologizmlar quyidagi jihatlariga ega:

Allah rahmat qilsin! – Vafot etgan insonlarga nisbatan ishlatiladi.

Allah yo'liga xayr qilsin – Xayr-ehson qilgan inson uchun ishlatiladi.

Qiyomat qoyim bo'ldi – Juda katta tartibsizlik yoki fojia yuz berganida aytiladi.

Jahannam azobi – Turk tilidagi kabi og'ir azobni anglatadi.

Halol-haromni bilmoq – Diniy qadriyatlarini bilish va ularga amal qilishni anglatadi.

Turk va o'zbek tillarida Qur'onga asoslangan frazeologizmlar juda ko'p o'xshashliklarga ega. Masalan, har ikkala tilda Alloh rahmat qilsin, Jahannam azobi, Qiyomat qoyim kabi iboralar uchraydi va ularning ma'nosi deyarli bir xil.

Biroq ayrim farqlar ham mavjud:

Turk tilida Qur'on oyatlaridan olingan frazeologizmlar ko'proq ishlatiladi, ayniqsa diniy manbalardan bevosita keltirilgan iboralar (masalan, Elif, Lam, Mim).

O'zbek tilida Qur'oniylar frazeologizmlar xalq orasida ko'proq ma'nodosh so'zlar bilan qo'llanadi, masalan, Alloh yo'liga xayr qilsin iborasi turk tilida Allah kabul etsin shaklida uchraydi.

Ba'zi iboralar turk tilida murakkabroq tuzilishga ega, masalan, Allah bir kapıyı kaparsa, bin kapıyı açar iborasining o'zbek tilidagi ekvivalenti qisqaroq shaklda Alloh istasa hammasi bo'ladi shaklida ifodalanadi. Turk lingvistlarining mavjud tavsiflarida frazeologizmlar leksik tizimning tarkibiy qismi sifatida hali ham tasniflash muammo sifatida ko'riladi,

ammo ularning ichki tuzilishi va tarkibiy qismlarining semantik o'zaro ta'siri hali to'liq o'rganilmagan. Frazeologizmlarni aniqlash mezonlari hali ham noaniq bo'lib, ularni erkin va bog'langan so'z birikmalari orasida oraliq o'ringa qo'yish qiyinchilik tug'diradi.

Zamonaviy tadqiqotlarda frazeologizmlarning turli semantik tiplari ajratilmoqda. Masalan, aniq belgilangan ma'noga ega bo'lgan idiomalar (masalan, kaçın kurası – tajribali odam, so'zma-so'z ma'nosi: "nechanchi marotaba qur'a"); ocağına düşmek – yordam so'rash (so'zma-so'z: "o'chog'iga tushmoq"). Shuningdek, mashhur iboralar, maqollar va taniqli matnlardan olingan iqtiboslar ham frazeologizm sifatida qaraladi, lekin ularning madaniy-tarixiy kelib chiqishi va funksional xususiyatlari alohida baholanadi.

Frazeologizmlarning semantik tuzilishi bo'yicha ba'zilar erkin va bog'langan so'z birikmalari orasida oraliq o'rinni egallaydi. Frazeologizm – bu ikkilamchi nomlash mahsuli bo'lib, tarkibiy qismlarining sintagmatik o'zaro ta'siri natijasida yangi ma'no hosil qiladi. Frazeologizmlarning universal xususiyatlariga semantik o'zgarishi, barqarorlik va takroran ishlatilishi kiradi.

Qur'oniylar kelib chiqishiga ega iboralar turk va o'zbek tillarida turli sohalarida qo'llaniladi. Ular kundalik muloqotda, adabiyotda, she'riyatda va boshqa sohalarida uchraydi. Bu iboralar xalqning diniy e'tiqodlarini, qadriyatlarini va turmush tarzini aks ettiradi. Ular turk va o'zbek tillarining boy tarixi va madaniyatini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Qur'oniylar kelib chiqishiga ega iboralar turk va o'zbek tillarining frazeologik boyligiga rang-baranglik qo'shadi.

Turk va o'zbek tillarida Qur'oniylar kelib chiqishiga ega bo'lgan iboralar xalqning diniy e'tiqodlari, qadriyatlarini va turmush tarzini aks ettiradi. Ular turk va o'zbek tillarining boy tarixi va madaniyatini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Bu iboralarni o'rganish orqali biz turk va o'zbek tillarining boy frazeologik boyligi va uning kelib chiqish manbalarini yanada chuqurroq anglaymiz.

Xulosa va takliflar. Turk va o'zbek tillarida Qur'oniylar kelib chiqishiga ega frazeologik birliklar o'xshash, chunki har ikkala xalq uzoq yillar davomida islom dini ta'sirida shakllangan. Biroq ayrim farqlar ham mavjud bo'lib, ular lingvistik va madaniy jihatlardan kelib chiqadi. Ushbu iboralar nafaqat diniy kontekstda, balki kundalik nutqda ham faol ishlatiladi.

Qur'on turk va o'zbek tillarining frazeologik boyligiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Ko'plab iboralar Qur'on oyatlaridan kelib chiqqan bo'lib, ular xalqning diniy e'tiqodlarini, qadriyatlarini va turmush tarzini aks ettiradi. Bu iboralarni o'rganish orqali biz turk va o'zbek tillarining boy tarixi va madaniyatini chuqurroq tushunamiz.

ADABIYOTLAR

1. Дубровин М.И. Английские и русские посло- вицы и поговорки. М.: Просвещение, 1993. 169 с.
2. Boltaeva B. I. O'zbek tili frazeologik birliklarining transformatsiyasi. Fil.fan disser avtoreferati. Samarqand, 2019
3. D.Aksan, Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association, Volume 9, Number 2, Fall 2022, pp. 376-378.
4. Xolibekova O.K.Zoonim va fitonim komponentli frazeologik birliklarning semantik- struktur va lingvomadaniy talqini:Filol.fanlari bo'yicha falsafa doktori(PHD)...diss. – Samarqand., 2023. -95 b.
5. G'aniyeva Sh. O'zbek frazeologizmlarining struktur-semantik tadqiqi. –T.: —Fanl, 2013.
6. Mieder W ((1996). in Jan Arnold Brunvand (ed.): American folklore. An encyclopedia. (p. 1253) Garland Publishing, Inc. New York and London: Available online at: <http://1.dropdf.com/files/ILMsW/encyclopedia-of-american-folklore.pdf> Accessed September 18, 2018)
7. Ro'ziqulova Guliruxsor G'ofur qizi paremiologiya – xalqning milliy madaniyat asosi sifatida (ingliz va o'zbek tili qiyosida) «Zamonaviy dunyoda amaliy fanlar: muammolar va yechimlar» nomli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiya, 21 b.

UDK: 811.512.133'373.43:796

Khurshid SARIMSOKOV,

Dsc, Associate Professor, NUUZ, Foreign language and literature Department

E-mail: hurshidsarimsokov7@gmail.com

PhD M.Fayziyeva taqrizi asosida

THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF COMMENTARY THEORIES AND MODERN APPROACHES

Annotation

This paper provides a scholarly analysis of the historical development of commentary theory and its contemporary methodologies. It emphasizes the role of commentary in the intellectual and spiritual evolution of humanity, tracing its progression from antiquity to the 21st century. The theoretical foundations were laid by prominent philosophers such as Aristotle, Friedrich Schleiermacher, and Wilhelm Dilthey. Within modern frameworks, commentary is conceptualized not merely as a mechanism of textual interpretation but also as a multidimensional and interactive process. Furthermore, the study investigates the emergence of new forms of commentary shaped by the influence of global media, particularly focusing on the interpretative dynamics arising from the interplay between artificial intelligence and human consciousness.

Key words: Development of commentary theories, spiritual development of humanity, aristotle, Friedrich Schleiermacher, Wilhelm Dilthey, intertextuality, reception, aesthetics, artificial intelligence, commentary, AI algorithms.

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ТЕОРИЙ КОММЕНТАРИЕВ И СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ

Аннотация

Данная статья рассматривает историческое развитие теории комментариев и современные подходы к ней, отражая её роль в духовном развитии человечества и анализируя её эволюцию с античности до XXI века. Формирование данной теории осуществлялось на основе ключевых принципов, сформулированных такими философами, как Аристотель, Фридрих Шлейермахер и Вильгельм Дильтей. В контексте современных подходов комментарий рассматривается не только как процесс понимания текста, но и с учётом его многозначности и интерактивности. В статье также освещается развитие новых форм комментария под влиянием глобальных СМИ, включая интерпретацию через симбиоз искусственного интеллекта и человеческого сознания.

Ключевые слова: Развитие теорий комментариев, духовное развитие человечества, Аристотель, Фридрих Шлейермахер, Вильгельм Дильтей, интертекстуальность, эстетика, искусственный интеллект, комментарий, алгоритмы искусственного интеллекта.

SHARH NAZARIYALARINING RIVOJLANISH TARIXI HAMDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Annotatsiya

Ushbu maqola sharh nazariyasining tarixiy rivojlanishini va uning zamonaviy yondashuvlarini tahlil qilish jarayonida ushbu nazariyaning insoniyatning ruhiy rivojlanishidagi o'rini ko'rsatish bilan birga uning antik davrlardan boshlab XXI asrgacha bo'lgan evolyutsiya jarayonini o'rganadi. Mazkur nazariyasining shakllanishi Aristotel, Fryedrix Shleyermaker va Vilgelm Diltay kabi faylasuf olimlar tomonidan belgilangan asosiy prinsiplar orqali yuzaga keldi. Zamonaviy yondashuvlarda sharh matnni tushunishgina emas, balki uning ko'p ma'noliligini hamda interaktivligini inobatga olgan holda amalga oshirilmoqda. Maqolada shuningdek, global media ta'siri ostida sharhning yangi shakllarining, jumladan sun'iy intellekt va inson ongining hamkorligi orqali talqin qilish jarayonining rivojlanishi keltirilgan.

Kalit so'zlar: Sharh nazariyalarining rivojlanishi, insoniyatning ruhiy rivojlanishi, Aristotel, Fryedrix Shleyermaker, Vilgelm Diltay, intertekstuallik, estetika, sun'iy intellekt, sharh, sun'iy intellekt algoritmlari.

Introduction. Throughout the development of human thought and culture, the necessity of comprehending, interpreting, and explaining information has always occupied an important place. In this process, the concept of commentary has played a central role, serving as a means of expanding the meaning of a particular text, event, or idea, revealing it anew, and reflecting it more clearly in the mind of the listener or reader.

Commentary is, first and foremost, not merely the restatement of a text, but a complex interpretative process aimed at understanding its core meaning and uncovering the author's intent and the socio-cultural context. Even in the earliest periods, theories of commentary emerged, establishing criteria for correctly understanding and evaluating texts. In antiquity, thinkers such as Aristotle formulated the fundamental principles of understanding and analyzing texts, while in the

middle Ages, commentary primarily developed through the interpretation of religious texts [1]. The emergence of hermeneutics (the art and theory of understanding) as a distinct scientific field is associated with the activities of scholars such as Friedrich Schleiermacher and Wilhelm Dilthey [3].

Methodology. By the twentieth century, Martin Heidegger and Hans-Georg Gadamer elevated hermeneutic theory to a new stage [4]. At the same time, poststructuralist scholars such as Roland Barthes and Michel Foucault proposed new, radical approaches to the issues of text and its interpretation.

Analysis and results. In the modern era, under the conditions of digital technologies and global communication, the process of commentary has further expanded and become more complex.

Theoretical perspectives such as intertextuality, reception aesthetics, and mediatization have revealed new dimensions of commentary. This article analyzes the history of the formation and development of commentary theories, examines contemporary approaches, and highlights their theoretical and practical significance.

The concept of commentary emerged in the early stages of humanity's spiritual development, evolving in close connection with cultural and religious traditions. Among the thinkers of antiquity, Aristotle (384 - 322 BCE) is considered one of the first theorists to establish the criteria for text analysis and correct approaches to it. In his work *Poetics*, Aristotle expressed ideas regarding the structure of literary texts and the principles of understanding them, which later laid the foundation for the development of commentary theories.

During the period of Greek philosophy, the importance of understanding and interpreting texts increased. The works of Plato and his student Aristotle were rich in complex philosophical ideas that required commentary to enable readers and listeners to better comprehend them. From antiquity, the concept of hermeneutics began to take shape. The term "hermeneutics" is initially associated with Hermes – the messenger god in Greek mythology – who embodied the task of delivering and correctly explaining messages [2]. This notion later became a central point in debates concerning the accurate transmission and comprehension of information within commentary theories.

In the Middle Ages, commentary primarily developed through the interpretation of religious texts – such as the Bible, the Kur'an, and other sacred books. For example, Christian scholars like Augustine and later Thomas Aquinas developed specific methods and principles for interpreting sacred texts. These methods often relied on criteria such as allegory, symbolism, and literal meaning. Thus, at the stage of early historical formation, commentary appeared as:

- a means aimed at correctly understanding content;
- a method for simplifying and explaining complex texts within cultural and religious contexts;
- a tool for grasping truth and meaning.

The main task of this period was to accept the text without alteration and interpret it while remaining faithful to its original meaning.

In the 19th century, the theory of commentary rose to a new scientific and philosophical stage. During this period, scholars such as Friedrich Schleiermacher (1768 - 1834) and Wilhelm Dilthey (1833 - 1911) shaped the hermeneutic approach, defining commentary not merely as a literal interpretation of a text, but as a process of understanding its psychological and cultural context.

Schleiermacher conducted commentary through two principal methods:

Grammatical interpretation (understanding the grammatical structure of the text and the precise meaning of words);

Psychological interpretation (understanding the author's mental state and intent).

According to Schleiermacher, in any act of commentary, the reader must deeply immerse themselves in the author's thought process and reconstruct it. This view served as a foundation for subsequent hermeneutic research.

Wilhelm Dilthey, in turn, emphasized that the hermeneutic method should be applied not only to literary or religious texts but also to interpretations of historical and social life. He considered commentary as a central method for understanding and describing human experience.

In the 20th century, Martin Heidegger and his student Hans-Georg Gadamer added ontological and philosophical depth to hermeneutics. In Heidegger's *Being and Time*, the

process of commentary is viewed as a form of self-understanding of human consciousness. According to Heidegger, understanding is not merely knowledge but constitutes a fundamental characteristic of existence itself. Hans-Georg Gadamer, in his work *Truth and Method* (*Wahrheit und Methode* [5]), described the process of commentary as a dialogue between the reader and the text. In his view, every reader approaches the text with their own unique experience and historical horizon, and in the act of reading, this horizon merges with that of the text to create new meaning. This process is known as the "fusion of horizons" (*Horizontverschmelzung*). During the periods of structuralism and poststructuralism, new models of commentary emerged.

Roland Barthes (1915 - 1980), in his essay *The Death of the Author*, argued that the meaning of a text is no longer determined by the author's intent but by the active participation of the reader. According to Barthes, a text possesses multiple layers of meaning and cannot be anchored to a single central point. Michel Foucault, meanwhile, explored the interrelation between the formation of texts and knowledge. According to Foucault, every act of commentary is performed within a specific socio-historical discourse and can never be "free" or "absolutely objective". Thus, in the 19th and 20th centuries, the theory of commentary moved beyond classical models of understanding and developed new, dynamic, and subjective approaches.

In the second half of the twentieth century and the early twenty-first century, the theory of commentary became even more complex and enriched with new scientific directions. In modern approaches, the understanding of a text is viewed not only as a relationship between the author and the text but also as a process connected with the reader, the cultural context, and the communication environment.

The theory of intertextuality is one of the modern methods of commentary. This concept was first introduced by the French scholar Julia Kristeva. According to her, no text exists in complete isolation; rather, every text exists in relation to, in dialogue with, and influenced by other texts. Kristeva emphasizes that texts "speak" to one another, and new meanings arise through this dialogue [7]. Therefore, in the process of commentary, not only the single text but also its related texts, contexts, and underlying questions must be considered.

Reception aesthetics (the reader-centered approach) is another significant direction in contemporary commentary theory, with Wolfgang Iser being one of its principal proponents. According to Iser, a text does not possess complete meaning on its own; its meaning is actively created by the reader. Each reader interprets the text differently, depending on their experience, level of knowledge, and cultural background. This view further strengthens the notion of the text's polysemy and emphasizes that, in the process of communication, new layers of meaning emerge.

The issue of mediatization and commentary within the digital environment has also become a central focus of modern research [8]. With the advancement of digital technologies, texts are now disseminated not only in printed form but also across online platforms, social networks, and various media environments. This demands a new experience of commentary. For example, commentaries made through blogs or forums create opportunities for the reinterpretation of texts within the sphere of mass communication. Moreover, the form of hypertext in the digital environment – that is, the possibility of transitioning between texts through embedded links – further intensifies the processes of intertextuality and polysemy.

Modern approaches have led to the view of the commentary process as dynamic, open, multilayered, and multilateral. Today, commentary is seen not merely as the

discovery of meaning but as a means of enriching a text with new layers of meaning and ensuring its relevance within the global communication environment.

The history of commentary theory is closely interconnected with the spiritual development of humanity, with each historical stage forming its own specific functions and approaches. Beginning from antiquity, commentary served as a means of comprehending and understanding truth, while in the nineteenth and twentieth centuries, its subjective and intersubjective nature gained particular importance. In modern approaches, commentary is regarded as an active process characterized by polysemy and interaction within the global communication environment.

Today, under the influence of the digital environment and global media, commentary emerges not only in traditional forms but also through technological means. In this regard, a new hypothesis can be proposed:

Conclusions. In the process of commentary, new types of interpretation platforms are emerging through the interaction

between artificial intelligence (AI) and human consciousness. AI algorithms are capable of rapidly and comprehensively analyzing texts, while humans can contribute intuitive and culturally connotative layers of meaning. In this way, the commentary process is not only enriched but also generates new layers of meaning.

This hypothesis helps to predict the future development of commentary theory:

- dynamic and multifaceted meaning systems will emerge through the joint interpretation of texts by humans and machines;

- the commentary process will take shape as a symbiosis between automated analysis and human intuition;

- in this process, cultural contexts and personal experiences will be integrated into AI databases, leading to the formation of new standards of interpretation.

Thus, modern and future theories of commentary will ascend to a new stage through the creative collaboration between human intellect and artificial intelligence.

REFERENCES

1. Aristotle. *Poetics*. – Tashkent: Fan, 2000. – 215 p.
2. *Greek Mythology: Encyclopedia*. / Ed. by N. I. Kononov. – Moscow: Ripol Klassik, 2005. – 480 p.
3. Schleiermacher, F. *Hermeneutics and Criticism*. – Moscow: Respublika, 2000. – 302 p.
4. Heidegger, M. *Being and Time*. – Moscow: Respublika, 1997. – 486 p.
5. Gadamer, H.-G. *Truth and Method*. – Moscow: Progress, 1988. – 702 p.
6. Barthes, R. *The Death of the Author* // *Modern French Aesthetics*. – Moscow: Iskusstvo, 1989. – pp. 320–330.
7. Kristeva, J. *Psychoanalysis and Structuralism*. – Moscow: Respublika, 2001. – 288 p.
8. Jenkins, H. *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*. – Moscow: New Literary Observer, 2013. – 560 p.

UDK: 417.3:413.13(045)

Shahzoda SOBIROVA,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti doktoranti
E-mail: shahzodasobirova6@gmail.com

Filologiya fanlari doktori, professor v.b X.Narxodjayeva taqrizi asosida

ZOONYMIC REFERENCES IN ALISHER NAVOI'S WORK "HAYRAT-UL ABROR"

Annotation

In our literary heritage, zoonyms are distinguished by their unique semantic and artistic load. In "Khamsa", one of the rarest examples of Navoi's work, zoonyms play an important role not only in decorating images, but also in enriching their inner content. This article analyzes the quantitative aspects of zoonyms found in "Khamsa", that is, their number, frequency of repetition, and their role in the structure of the literary text.

Key words: Zoonyms, "Khayrat ul-abror", frequency, literary text, lexical feature, literary load, zoolexema.

ALISHER NAVOIYNING "HAYRAT-UL ABROR" ASARIDA QO'LLANGAN ZOONIMLAR

Annotatsiya

Adabiy merosimizda zoonimlar o'ziga xos semantik va badiiy yuklama bilan ajralib turadi. Alisher Navoiy ijodining eng nodir namunalaridan biri bo'lgan "Xamsa"da zoonimlar faqat obrazlarni bezash emas, balki ularning ichki mazmunini boyitishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada "Hayrat ul-abror" asarida uchraydigan zoonimlarning kvantitativ jihatlarini, ya'ni ularning soni, takrorlanish chastotasi va ularning badiiy matn tarkibidagi roli tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Zoonimlar, "Hayrat ul-abror", chastota, badiiy matn, leksik xususiyat, badiiy yuklama, zooleksema.

ЗООНИМЫ, ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ В ПРОИЗВЕДЕНИИ АЛИШЕРА НАВОИ «ХАЙРАТ УЛЬ-АБРОР»

Аннотация

В нашем литературном наследии зоонимы отличаются уникальным семантическим и художественным значением. В «Хамсе», одном из редчайших образцов творчества Навои, зоонимы играют важную роль не только в украшении образов, но и в обогащении их внутреннего содержания. В статье анализируются количественные аспекты зоонимов, встречающихся в «Хамсе», а именно их количество, частота повторения и их роль в содержании художественного текста.

Ключевые слова: Зоонимы, «Хайрат ул-аброр», частотность, художественный текст, лексический признак, литературная нагрузка, зоолексема.

Kirish. Alisher Navoiy o'z asarlarida zoonimlarni ma'naviy va lavziy san'atlarda mahorat bilan qo'llagan. Adib asarlarida boshqa leksemalar singari zoonimlar ham faol ishlatilgan bo'lib, biz ulardan ham tasviriy vosita, ham ilmiy-adabiy manba sifatida foydalanishimiz mumkin. Dostonda so'z qo'llash o'rni zoonimni ishlatish asarining badiiy estetik qimmatini va ta'sir kuchini oshiradi.

Zoonim – bu hayvonot dunyosi vakillari va uning asosiy nominativ kategoriyasi. Bu atama hayvonlar va jonzoatlarning nomini aniqlash uchun ishlatiladi hamda semantik tuzilishga ega bo'lgan leksikalar hayvonlarning nomlarini bildiruvchi elementlar orqali to'g'ridan-to'g'ri nomni taqdim etishni o'rganadi. Hayvonlarning nomlarini o'rganish ko'pchilik tadqiqotchilarning e'tiborini tortib kelmoqda. Eng umumiy xulosaga ko'ra, zoonimning ta'rifi leksik-semantik so'zning, ya'ni hayvon nomining umumiy variantidir. Zooleksema quyidagicha ta'riflanadi: leksik birlik bo'lib, boshlang'ich ma'nosi hayvonning nomi, keyingi o'rinlarda so'zning qanday ma'noda kelganini aniqlaydi. Bundan tashqari, ushbu birliklar zoonim sifatida ajratiladi. Zoonim o'z ichiga olgan leksema murakkab leksik zoonim sifatida belgilanadigan birlik asl nusxa sifatida emas, balki leksikaning hosilalaridan biri sifatida kosemantik variant bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Turkiy xalqlarda zoonimlarning tadqiq etilish tarixi Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asariga borib taqaladi[1]. Ushbu asar turkiy xalqlarning noyob durdona asari bo'lib, lug'atda xalq

og'zaki ijodiga oid 300dan ortiq she'riy parchalar, 291 ta maqol va matal keltirilgan. Bu matnlar tarkibida 200ga yaqin zoonim, jumladan, 100ga yaqin qush nomi uchraydi. XI asrda yashab ijod etgan etnograf, filolog, qiyosiy-tarixiy tilshunoslik asoschisi Mahmud ibn Husayn ibn Muhammad Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asari – butun turkiy xalqlarning nodir manbasidir. S.Rustamova ta'kidlaganidek: "Devonu lug'otit turk"da turklarning hayot kechirishi uchun zarur ashyolarning nomlari, urug' va qabilalarning nomlari, faxriy unvonlari, turli lavozimlarning nomlari, oziq-ovqat, yovvoyi va uy hayvonlari, parrandalar va yovvoyi qushlarning nomlari, o'simliklarning nomlari, astrologik atamalar, xalq taqvimi, oy, hafta, kunlarning nomlari, jo'g'rofiy atamalar, shaharlar, turli kasalliklar nomlari, anatomik atamalar, metallar va minerallarning nomlari, harbiy atamalar va ma'muriy vazifalarga oid atamalar bor. Kitob o'zida shu qadar ko'plab rang-barang ma'lumotlarni mujassam etganki, ularni tahlil va tavsif qilish uchun ko'p yillar kerak bo'ladi.

Taniqli olim, turkolog A.M.Shcherbak turkiy tillardagi zoonimlarning leksik-semantik hamda etimologik jihatlarini o'rgangan[2]. Shu mavzu yuzasidan, N.Nishonovanning "O'zbek tilida "hayvon" arxisemali leksemalar maydonining mazmuniy tahlili"[3] nomli nomzodlik dissertatsiyasi, H. Saidovanning "O'zbek tilida hayvon nomlarining shaxs tavsifi vazifasida qo'llanishi" nomli nomzodlik dissertatsiyalari mavjud. A.Mirboboyev tomonidan 1991-yilda eroniy tillarga xos vaxan tilidagi hayvon nomlari bo'yicha nomzodlik dissertatsiyasi himoya qilingan[4].

Tahlil va natijalar. Zoonimlarning ba'zilar bizning tasavvurimizda mavjud bo'lgan afsonaviy va xayoliy jonotlar bo'lsa, yana ba'zilar real hayotda yashaydigan hayvon va qushlarning nomlaridir. Badiiy matnda esa ular katta-kichikligi, yirtqich yoki yovvoyi ekanligiga qarab qarshilastiriladi. B.Zaripov o'zining "Zoonimlarning badiiy san'at turlarini hosil qilishdagi ishtiroki" (Alisher Navoiy asarlari asosida)[5] nomli dissertatsiyasida "Hayrat ul-abror" dostonidagi ayrim hayvon, qush va hasharot nomlarini aniqlab, badiiy san'atlar hosil qilishda ishtirok etishini tadqiq qilgan.

"Hayratul-abror" dostonida sher, ot, it, maymun, qoplon, mo'r (chumoli), palang (yo'lbars), mushuk, burgut, aqrab (chayon), o'rgamchi (o'rgimchak), buqalamun, yilon (ilon), qo'y, qo'zi, bulbul, nahang, ajdar, parvona, teva(tuya), durroj (qirg'ovul), bo'ri, tulki, quyon, abobil (qaldirg'och,uzunqanot)[6], fil va boshqa hayvon va qush nomlari ishlatilgan. Quyida Alisher Navoiyning yigirma jildlik Mukammal asarlar to'plamiga kiruvchi yettinchi tom, ya'ni "Hayrat ul-abror"[7] asarida qo'llangan zoonimlarga birma-bir to'xtalib o'tamiz:

«Mim»i yiloni damidin o't sochib,
Yo'l boshida yotibon og'zin ochib, 6-b

Ushbu baytda [ilon] zoonimining eski o'zbek tilida [yilon] shaklida ishlatilganiga guvoh bo'lamiz. Yana bir o'rinda esa [buqalamun] zoonimi orqali insonlarning o'zgaruvcha xarakteriga ishora qilingan:

Tiyri qalamzan chu topib ul sharaf,
Buqalamunlug'ni qilib bartaraf. 42-b

Quyidagi misrada hozirgi o'zbek adabiy tilida ishlatilmaydigan [abobil] qushi, ya'ni uzunqanot(yana bir o'rinda qaldirg'och) deb nomlangan zoonim ishlatilgan:

Ko'rki ne bir lahzada bo'ldi qatil.
Tayri abobil ila as'hobi fil. 345-b

Qush ko'p o'lur bog' harimig'a xos,
Bulbul ila gulga bo'lur ixtisos. 51-b
Dema yilon, ajdar erur ganj sanj,
Muzmar aning javfida yuz turfa ganj, 238-b

Yuqoridagi misralarda esa, [bulbul], [yilon], [ajdar] kabi zoonimlar orqali metaforik ma'no ko'chishi, ya'ni insonlarga xos xususiyatlarni hayvonlar faoliyatiga o'xshatish yuzaga kelgan.

Yana bir o'rinda [ot] va [ilqi](yilqi) leksemalari orqali butun-qism munosabati ko'zga tashlanadi:

Ot anga tortarki, yuz ilqisi bor,
Sim anga berurki, yuz ilg'isi bor. 153-b

Beshinchi maqolatdagi "Xotami Toyning sahovatpeshaligi haqidagi rivoyat"da keltirilgan quyidagi baytlarda [teva](tuya), [qo'y], [qo'zi] zoonimlari o'z ma'nosida, [tulku] (tulki), [it] va [sher] zoonimlari esa ko'chma ma'noda qo'llanganini ko'rishimiz mumkin:

Matbax aro yuz teva qurbon edi,
Qo'yu qo'zi behadu poyon edi. 160-b

Tulkuvu it kulgu eshigin ochar,
Sher ko'rungach ulus evdin qochar 165-b

O'ninchi maqolatdagi "Sher va durroj" hikoyatida [sher], [durroj], [mo'r](chumoli) zoonimlari ishtirok etgan:

Bor edi bir beshada bir tund sher,
Vahshat aro ko'k asadidek dalir 222-b
Chun bo'lur erdi bolalab zavqnok,
Mo'r bolasin qilur erdi halok.

Bor edi durroje[8] o'shul beshada,
Sheri jayon vahmidin andeshada. 223-b

Quyidagi [qoplon] va [it] zoonimlari qarshilastirilib, antonimlik hodisasi yuzaga kelgan:

Shaynda qoplondin agarchi fuzun,
Nafs itining ilgida lekin zabun. 132-b
It eti qoplon kibi quti aning,

Kibr yeli bodi buruti aning. 286-b

"Hayrat ul-abror" dostonidagi yana bir baytda [palang](yo'lbars), [nahang] zoonimlari mahurat bilan qo'llangan:

Safhai rammol qoshida palang,
Reza suv qurtiyu yiloni nahang. 289-b

Qilmoq uchun ko'zga fuzun ko'rkini,
Boshig'a maymun chu qo'yar bo'rkini. 165-b

Yuqoridagi misrada [maymun] zoonimi orqali o'xshatish san'ati yuzaga kelgan. Shuningdek, "Hayrat ul-abror" asarida yuqoridagi misollardan tashqari ham bir qator misralarda zoonimlarning yorqin namunalari uchratish mumkin. Ularning ayrimlari o'z ma'nosida bo'lsa, ayrimlari ko'chma ma'noda ekanligiga guvoh bo'lamiz.

Muhokama. Alisher Navoiy asarlarida, xususan, "Hayrat ul-abror" dostonida zoonimlar estetik vosita sifatida muhim funksiyani bajaradi. Yuqorida tahlil qilingan misollar shuni ko'rsatadiki, muallif zoonimlarni oddiy nomlash vositasi sifatida emas, balki badiiy mazmunni chuqurlashtirish, obrazni kuchaytirish, ramziy ma'no yaratish va ma'naviy-axloqiy g'oyalarni yetkazish uchun mahorat bilan qo'llagan. Har bir zoonim o'zining lingvistik va semantik yuklamasi bilan alohida poetik vazifani bajaradi.

Zoonimlarning ishlatilish chastotasi va ma'nodagi ko'chishlar shuni ko'rsatadiki, Navoiy ularni faqatgina hayvonlar dunyosiga oid so'zlar sifatida emas, balki inson xarakteri, jamiyatdagi rollar, ijtimoiy-axloqiy holatlarni ifodalashda ham faol qo'llagan. Masalan, [buqalamun] – o'zgaruvchanlik ramzi sifatida, [it] va [sher] – past va baland axloqiy fazilatlar o'rtasidagi ziddiklar ramzi sifatida, [maymun] – soxta go'zallik va g'ururni fosh etuvchi obraz sifatida xizmat qiladi.

Bundan tashqari, doston matnida zoonimlar ko'pincha metafora, o'xshatish va antonimiya kabi badiiy san'at turlarini yaratishda asosiy vosita sifatida ishlatilgan. Ular yordamida qahramonlarning fe'l-atvori, ijtimoiy holati, hatto tarixiy-madaniy kontekst ham ifodalanadi. Bu esa Navoiy tilining boyligi va badiiy ifoda imkoniyatlarining kengligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Shuningdek, zoonimlarning lingvokulturologik xususiyatlari ham diqqatga sazovor: ular orqali o'sha davr jamiyatida mavjud bo'lgan hayvonotga munosabat, hayvonlar obrazining axloqiy-madaniy qadriyatlaridagi o'rni haqida ham muhim ma'lumotlarga ega bo'lamiz. Ba'zi zoonimlar (masalan, [abobil], [ajdar]) afsonaviy jonotlar bo'lishiga qaramay, ular orqali diniy yoki mifologik tasavvurlar ham san'atkorona ifodalanagan.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, "Hayrat ul-abror" dostonida qo'llangan zoonimlar faqatgina leksik birlik sifatida emas, balki badiiy-estetik vosita, semantik yuk ko'taruvchi obraz va poetik tafakkurning mahsuli sifatida ko'zga tashlanadi. Bu holat Navoiy asarlarini lingvopoetik tahlil qilishda zoonimlarning alohida ilmiy tadqiqot obyektiga aylanishi zarurligini ko'rsatadi. "Xamsa" dostoni tarkibiga kiruvchi "Hayrat ul-abror" asaridagi zoonimlarning kvantitativ tahlili ularning faqat adabiy san'at nuqtayi nazaridan emas, balki o'zbek madaniyati va xalq tafakkuri bilan bog'liqligini ham namoyon etadi. Har bir zoonim o'ziga xos badiiy vazifani bajaradi va dostonidagi g'oyaviy mazmunni boyitishga xizmat qiladi. Asarda sher 14 marta, it 18 marta, nahang 4 marta, yilon 16 marta, bulbul 10 marta, qoplon 2 marta, palang 2 marta, maymun 2 marta, durroj 6 marta va boshqa zoonimlar qo'llangan. Ushbu tahlillar Alisher Navoiy ijodining ko'p qatlamli ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi. Alisher Navoiy asarlari nafaqat adabiyotshunoslik, balki tilshunoslik jihatidan ham muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Рустамова С. Маҳмуд Қошғарий ва унинг “Девону луготит турк” асари // Адабиёт кўзгуси. – Тошкент:
2. Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, № 2, 1996. – Б. 156. 124-125.
3. Шчербак А.Н. Названия домашних и диких животных в тюрских языках // Историческое развитие лексики тюрских языков. – М., 1961. – с. 82-172.
4. Nishonova N. O‘zbek tilida “hayvon” arxisemali leksemalar maydonining mazmumiy tahlili. Filol.fan nom. diss. Avtoref, - Т., - 2000.
5. Мирбобоев А. Лексико животноводство ваханского языка: Автореф. дисс. канд. филол. наук. – Душанбе, 1991. – 21с.
6. Зарипов Б. Зоонимларнинг бадий санъат турларини ҳосил қилишдаги иштироки.(Алишер Навоий асарлари асосида) Филол.фан ном. Диссертация, - Тошкент, 2002. – 128 б.
7. Abobil qushi Qur’oni Karimning “Fil” surasida aytilishicha, fil minganlarni (egalarini) halok qilgan qushlarning nomi, uzunqanot. Navoiy asarlari uchun qisqacha lug‘at.Toshkent, - “Fan”, 1992. 374 b.
8. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Еттинчи том. Ҳайрат ул-аброр. «Фан» нашриёти.Тошкент —1991.422 б.
9. ДУРРОЖ - кирғовул: (Фозилов Э. Алишер Навоий асарлари лугати. Тошкент, - «NISO POLIGRAF», 2013. 1008 b.)

UDK:830-1

Gulbaxor SRATDINOVA,
Qoraqalpog' davlat universiteti assistent o'qituvchisi
E-mail: gsratdinova@gmail.com

NamDU dotsenti D.Sarimsakova taqrizi asosida

THE EVOLUTION OF LIGHT INDUSTRY TERMINOLOGY IN ENGLISH: A DIACHRONIC STUDY

Annotation

This article explores the historical development of light industry terms, examining how technological advancements, evolving industry practices, and societal changes have shaped the lexicon over time. From traditional craft-based terminology to modern digital manufacturing terms, the study traces key linguistic shifts, highlighting the influence of mechanization, globalization, and sustainability trends. The findings reveal that terminology evolves in response to industrial progress, with obsolete terms being replaced by modern equivalents reflecting new technologies and market demands.

Key words: Light industry, technological progress, industrial development, linguistics, outdated terms, modern equivalents, semantic changes.

ЭВОЛЮЦИЯ ТЕРМИНОЛОГИИ ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ: ДИАХРОНИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

Аннотация

Данная статья посвящена историческому развитию терминов легкой промышленности, анализируя, как технологические достижения, изменения в отраслевых практиках и социальные преобразования повлияли на лексикон со временем. От традиционной ремесленной терминологии до современных цифровых производственных терминов исследование прослеживает ключевые языковые изменения, подчеркивая влияние механизации, глобализации и устойчивого развития. Результаты исследования показывают, что терминология развивается в ответ на промышленный прогресс: устаревшие термины заменяются современными эквивалентами, отражающими новые технологии и рыночные требования.

Ключевые слова: Легкая промышленность, технический прогресс, промышленное развитие, Лингвистика, устаревшие термины, современные эквиваленты, семантические изменения.

INGLIZ TILIDAGI YENGIL SANOAT TERMINOLOGIYASINING EVOLYUTSIYASI: DIAKRONIK TADQIQOT

Annotatsiya

Ushbu maqola yengil sanoat terminlarining tarixiy rivojlanishini o'rganib, texnologik taraqqiyot, sanoat amaliyotining o'zgarishi va ijtimoiy o'zgarishlar vaqt o'tishi bilan leksikaga qanday ta'sir ko'rsatganini tahlil qiladi. An'anaviy hunarmandchilik terminologiyasidan tortib zamonaviy raqamli ishlab chiqarish atamalarigacha bo'lgan jarayon kuzatilib, mexanizatsiya, globallashuv va barqarorlik tendensiyalarining roli yoritiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, sanoat taraqqiyoti natijasida terminologiya doimiy ravishda o'zgarib boradi: eskirgan terminlar zamonaviy texnologiyalar va bozor talablari bilan mos keladigan ekvivalentlar bilan almashtiriladi.

Kalit so'zlar: Yengil sanoat, texnologik taraqqiyot, sanoat rivojlanishi, lingvistika, eskirgan terminlar, zamonaviy ekvivalentlar, semantik o'zgarishlar.

Introduction. Light industry is a key sector in economic and industrial development, significantly contributing to state budgets, employment, and export potential (Zhaparova et al., 2021). It includes textiles, clothing, and leather industries, producing consumer goods and raw materials for other sectors (Gomel'ko et al., 2020). Many countries, such as Kazakhstan, prioritize light industry for its economic impact and potential competitiveness (Бўлакбай et al., 2022). However, challenges such as foreign competition, quality control, and investment shortages hinder its growth (Gomel'ko et al., 2020). Addressing these issues requires strategic adaptation, government support, and investment in modernized production (Заропы́ко et al., 2022). Terminology plays a crucial role in capturing technological and societal changes across industries. In legal and agrotechnical fields, terminological evolution reflects historical advancements and shifts in practice (Matulewska, 2017; Ващенко & Ольховська, 2023). Science and technology rely on precise terminology to prevent ambiguity and accurately communicate progress (Smutný, 2018). In a globalized world, standardizing

terminology facilitates effective communication and knowledge exchange (Foo, 2012). Given the rapid evolution of light industry, studying its terminology provides insights into industrial history and linguistic adaptation.

Understanding the evolution of terminology provides valuable insights into the history and development of light industry. It enhances communication by ensuring clarity in technical discussions and helps industries adapt to changing global trends. Recognizing shifts in terminology also aids policymakers, businesses, and researchers in aligning industrial practices with modern advancements. Through this study, we gain a deeper appreciation of how language reflects industrial progress and societal transformation.

Literature review. The origins of light industry terms are complex, with debates over the applicability of "industry" in medieval rural settings (Harsch, 2022). In the 18th century, diverse manufacturing systems—workshops, domestic production, and traditional crafts like weaving and spinning—challenged the factory-centric view of industry (Berg, 1985). The gaslight industry (1780–1820) marked a shift to large-scale

technological networks, integrating scientific research and business organization (Tomory, 2012). These developments illustrate the gradual evolution of terminology from manual production to early industrial processes. The Industrial Revolution introduced terms reflecting mechanization and mass production, such as "spinning jenny" and "power loom." The 19th century saw semantic shifts in industrial lexicon, with words evolving to describe automation and mechanized processes (Pedrazzini & McGillivray, 2022). Henry Ford's assembly line and Taylor's scientific management principles introduced efficiency-driven terms that shaped modern industry language (Channell, 2018). This period also saw the rise of industry culture, as small businesses transformed into large-scale enterprises (Loy et al., 2021).

Globalization, automation, and new materials reshaped light industry terminology. The rise of synthetic fibers revolutionized textiles, while the "assembly line" became synonymous with efficiency (Serhiyevich, 2020). Increased automation led to terminological expansion, particularly in industries like oil and gas, prompting standardization efforts (Samigullina & Samigullina, 2018). As technology advanced, the intersection of industry and social structures became more pronounced, integrating economic and cultural factors (Bran et al., 2020). Digitalization, sustainability, and smart manufacturing are defining modern industry terminology. Industry 4.0, with concepts like cyber-physical systems and IoT, has introduced new vocabulary related to automated and sustainable production (Jamwal et al., 2021). Terms like "big data" and "cloud computing" are central to smart manufacturing, optimizing efficiency while addressing sustainability concerns (Meng et al., 2018). However, increased reliance on digital technologies also raises issues of resource consumption and electronic waste (Chen et al., 2020). Terminology evolves across different fields, adapting to technological and cultural shifts. In anatomy, medical terms transitioned from colloquial Greek to standardized nomenclature, reflecting scientific progress (Sakai, 2007). German color terminology evolved over centuries, demonstrating shifts in meaning and connotation (Jones, 2013). Political terminology in Malawi adapted to reflect changing governance structures (Kishindo, 2000). Studies on "word epoch disambiguation" show how industrial terms shift across time periods (Mihalcea & Nastase, 2012). These examples highlight the dynamic nature of terminology, maintaining historical roots while integrating new concepts.

New technologies drive the creation of specialized terminology, particularly in fields like IT and medicine (Kuznetsova, 2023; Eke & Nkananginieme, 2005). The rise of digital and physical integration has introduced "blended" cyberneologisms (Roig-Marín, 2016). While some terms gain widespread use, others remain niche or controversial, influenced by societal demands and professional communication (Slozhenikina & Zaitseva, 2024). This dynamic process reflects both innovation and the need for standardization. Existing terms often evolve to describe new technologies, as seen in intellectual property laws adapting to biotechnology and software advancements (Barton, 2014). In IT, many new terms borrow from English, reshaping industry vocabulary (Kuznetsova, 2023). Exaptation—repurposing old technologies for new functions—plays a key role in innovation (Andriani et al., 2014). These shifts occur across telecommunications, transport, and administration, reflecting the rapid pace of technological change.

Examples of technological influence on terminology include "sustainable textiles" in eco-friendly manufacturing and "smart factories" integrating IoT and AI. Innovations like automated cutting machines and nanofabrics further demonstrate the evolving lexicon of light industry. The

adoption of such terms highlights the intersection of technology, efficiency, and sustainability in modern production. Technological advancements reshape language by introducing new terms and redefining old ones. These changes influence professional practices, regulatory frameworks, and everyday communication. While enhancing efficiency and connectivity, rapid innovation also raises challenges, such as cybersecurity risks and ethical concerns (Vernyuy, 2024).

Analysis and Results. Changing consumer demands have shaped terminology in various industries. In food and beauty, terms like "organic," "cruelty-free," and "natural" have emerged due to increased awareness of health and ethical concerns (Talavera & Sasse, 2019; Mashinini, 2006). In healthcare, terminology shifts—such as replacing "patient" with "client"—aim to address power imbalances, though their actual impact is debated (Peters et al., 2016). These trends highlight the role of marketing and ethics in shaping industry vocabulary. Globalization has introduced foreign terms into English light industry terminology. Words like "kimono fabric" and "batik printing" reflect cultural borrowing in fashion and textiles (Bialek, 2023). The spread of Western consumer culture has led to the adoption of terms such as "mall" and "food court" across languages (Zhaparova et al., 2021). The dominance of English as a global business language also affects trade, with bilingualism playing a key role in international commerce (Light, 2001). Environmental concerns and regulations have influenced terminology, leading to terms like "carbon footprint" and "recycled polyester." Industrial ecology has shifted from pollution control to defining long-term sustainability goals (Gorman, 2001). Environmental laws continue to refine key concepts to ensure consistency across policies (Anisimov et al., 2021). These linguistic developments reflect the growing intersection of industry, regulation, and environmental responsibility. Societal changes impact terminology in law, politics, and industry. Legal terms evolve with technological and economic shifts (Matulewska, 2017), while democracy and civil society movements introduce new vocabulary. In cosmetology, English terminology promotes values like individualism and gender inclusivity (Shundikova, 2021). The adoption of new terminology in the light industry is not solely dependent on technological necessity but also on professionals' willingness to integrate these changes. Research on second language acquisition shows that WTC is influenced by confidence, anxiety, and situational factors (Borasheva, 2023a).

Similarly, professionals may hesitate to use unfamiliar terms unless they feel competent and supported in their industry environment. These examples demonstrate how terminology evolves in response to broader societal transformations. Cross-cultural influences present challenges in terminology management, as industries must navigate differences in linguistic and conceptual frameworks. The way professionals understand and adopt new terms depends not only on technological advancements but also on their exposure to intercultural communication practices. Research on flipped instruction shows that interactive, experience-based learning fosters better adaptation to new linguistic and cultural contexts (Borasheva, 2023b).

Technological and societal changes have rendered many terms obsolete. In China, traditional address terms are fading due to globalization and shifting cultural values, replaced by terms emerging from online communication (He & Ren, 2016). Similarly, older sociological vocabulary, such as "human relations," has evolved into modern equivalents like "social impacts" to reflect contemporary concerns (Mesthene, 2019). In publishing, traditional formats, such as print book reviews, are disappearing, much like obsolete terms in other industries (Elwood, 2009). Lexical changes occur due to semantic shifts, industry transformations, and editorial

decisions. In Austrian German, some terms have become archaic due to semantic mutations (Iliescu, 2022). In pharmacology, terminology can become obsolete at varying rates depending on scientific advancements (Dury, 2021). The study of "terminological turnover" reveals that terms may fade due to changes in grammar, meaning, or industry relevance (Dury & Drouin, 2011).

The evolution of light industry terminology is driven by the dynamic interplay between technological advancements, societal transformations, and linguistic adaptation. As industries modernized, traditional terms like "handloom" were replaced by "automated loom," reflecting mechanization. Similarly, consumer demand for sustainability has introduced terms such as "organic cotton" and "recycled polyester." Globalization has further diversified industry vocabulary, incorporating foreign terms like "batik printing" and "kimono fabric." These changes highlight how language not only adapts to industrial progress but also serves as a record of historical and cultural shifts.

One of the primary challenges in managing light industry terminology is the rapid pace of technological change. New materials, production methods, and digital innovations constantly introduce new terms, making it difficult to maintain consistency. Additionally, outdated terms may persist in legal documents, trade regulations, or traditional craftsmanship, creating inconsistencies in communication. Future research should explore the impact of emerging technologies such as artificial intelligence (AI), the Internet of Things (IoT), and smart manufacturing on light industry terminology. As digitalization continues to reshape industrial processes, new terminological trends will emerge, requiring systematic study.

Additionally, cross-linguistic analysis of industry terms can provide deeper insights into how different cultures influence global terminology development. By examining these evolving linguistic patterns, researchers and industry professionals can enhance communication, innovation, and international collaboration in the light industry sector.

Conclusion. This study has traced the historical development of light industry terminology, highlighting how technological advancements and societal changes have continuously shaped the lexicon of the field. From early craft-based terms like "spinning" and "weaving" to mechanized innovations such as the "power loom" and "assembly line," terminology has evolved alongside industrial progress. The shift toward digitalization, automation, and sustainability has introduced new terms like "smart factories" and "recycled polyester," reflecting the industry's ongoing transformation. Understanding these changes is crucial for linguists studying semantic evolution, historians analyzing industrial progress, and industry professionals striving for clear and standardized communication. Recognizing how terminology evolves can improve information exchange, regulatory clarity, and cross-sector collaboration. As emerging technologies continue to reshape manufacturing and consumer preferences drive new trends, the lexicon of light industry will keep adapting. Future research should focus on how cutting-edge advancements, such as artificial intelligence and smart materials, will further influence terminology, ensuring that language remains an accurate representation of technological and economic progress.

REFERENCES

1. Andriani, P., Carignani, G., & Kamińska, R. (2014). Modular exaptation: a missing link in the synthesis of artificial form.
2. Anisimov, A., Butayeva, E.M., & Smirenskaya, E.V. (2021). The contemporary problems of environmental and legal terminology.
3. Barton, J.H. (2014). Adapting the intellectual property system to new technologies. *International Journal of Technology Management*.
4. Berg, M. (1985). The age of manufactures - Industry, innovation and work in Britain 1700 - 1820.
5. Białek, E. (2023). Język w czasach globalizacji [Language in the age of globalization]. *Acta Neophilologica*, 25(1). <https://doi.org/10.31648/an.8685>
6. Borasheva, A. (2023b). Fostering intercultural communication skills through flipped instruction. *Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and Innovations*, 4(5), pp 72-77.
7. Borasheva, A.T., (2023a). Willingness to communicate in second language acquisition: A review of Peter Macintyre's contributions to the field. *European Journal of Humanities and Social Sciences* 2023, No 6.
8. Bran, F., Bodislaw, D.-A., & Mitriță, M. A. (2020). The age of automatization and the evolution of globalization. In *SHS Web of Conferences* (Vol. 74, p. 02002). <https://doi.org/10.1051/shsconf/20207402002>
9. Channell, D.F. (2018). *New Methods of Production. The Rise of Engineering Science*.
10. Chen, X., Despeisse, M., & Johansson, B. (2020). Environmental sustainability of digitalization in manufacturing: A review. *Sustainability*, 12(24), 10268.

UO'K: 821.109.11

Maxfuza TAIROVA,
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti o'qituvchisi
E-mail: abdusattorova@mail.ru

Termiz davlat universiteti katta o'qituvchisi, PhD O'.Xudoynazarova taqrizi asosida

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA MAMLAKATSHUNOSLIK TERMINLARI VA ULARNING LINGVISTIK ASPEKTLARI: TUSHUNCHALARI, YO'NALISHLARI, O'RGANILISHI

Аннотация

Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida mamlakatshunoslik terminlarining mazmun-mohiyati, lingvistik xususiyatlari, ularning tarjima jarayonidagi muammolari hamda o'zaro taqqoslash asosida o'rganish yo'nalishlari tahlil qilinadi. Terminlarning leksik-semantik tahlili, madaniy-boshqa kontekstlardagi farqlanishi va ularni o'qitishda qo'llanishi bo'yicha ilmiy fikrlar bildiriladi.

Kalit so'zlar: Termin, lingvistika, kontekst, tuzilish, aspekt, shakl, semantik, tahlil, grammatik tuzilish, mamlakatshunoslik.

ТЕРМИНЫ СТРАНОВЕДЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ И ИХ ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ: ПОНЯТИЯ, НАПРАВЛЕНИЯ, ИЗУЧЕНИЕ

Аннотация

В статье рассматриваются страноведческие термины в английском и узбекском языках с точки зрения их лингвистических особенностей, семантики, переводческих аспектов и направлений изучения. Особое внимание уделяется сравнительному анализу терминов, их функционированию в культурных контекстах и применению в образовательной практике.

Ключевые слова: Термин, лингвистика, контекст, структура, аспект, форма, семантика, анализ, грамматическая структура, страноведение.

COUNTRY STUDIES TERMINOLOGY IN ENGLISH AND UZBEK AND THEIR LINGUISTIC ASPECTS: CONCEPTS, DIRECTIONS, AND RESEARCH

Annotation

This article analyzes country studies terminology in English and Uzbek, focusing on their linguistic features, semantic nuances, translation challenges, and comparative study directions. It highlights differences in cultural and contextual usage, as well as the role of such terms in educational settings and intercultural communication.

Key words: Term, linguistics, context, structure, aspect, form, semantics, analysis, grammatical structure, country studies.

Kirish. Ma'lumki, til tizimining xususiyatlariga qarab, har bir tilning leksik qatlamini kuchaytiruvchi va kengaytiruvchi manbalar mavjud. Bu manbalar ichki va tashqi manbalar deb yuritiladi. Shunday qilib, "har bir til lug'at boyligining boyishi uning o'z ichki imkoniyatlariga va boshqa tildan o'zlashtirilishiga asoslanadi, bu lingvistik adabiyotlarda qayd etilib, hamma tomonidan e'tirof etiladi" [1].

Amaliy tilshunoslikning eng muhim mavzularidan biri sohaga oid terminologik tizimlarni ishlab chiqish va ularni qo'llashdir. Zamonaviy fanda terminologiyani o'rganishning maqsadi nafaqat mavjud, barqaror terminologiyani tadqiq etish, balki yangi terminologiyaning shakllanishiga olib keladigan jarayonlar va rag'batlantiruvchi omillarni chuqur tahlil qilishdan iborat. Bu o'z ichiga termin alohida til birligi sifatida aks ettiradigan asosiy o'lchamlar va xususiyatlarni aniqlashni oladi. Jumladan, uning tuzilish-shakliy munosabatlarini belgilash, tarixiy va termin yasallish xususiyatlarini o'rganish hamda semantik qiymatini tahlil qilish nazarda tutiladi. Ingliz va o'zbek tillarida mamlakatshunoslik terminlari va ularning lingvistik aspektlari: tushunchalari, yo'nalishlari, o'rganilishi jarayonida uning rivojlanishiga hissa qo'shadigan ichki va tashqi manbalarni aniqlaymiz.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ingliz va o'zbek tilining tarixiy taraqqiyot davrlarini o'rganishdan ma'lum bo'ladiki, mamlakatshunoslik terminlari qadimdan ikkala tilda ham birdek faol bo'lgan va tilning lug'at boyligini bir necha jihatdan kengaytirishda yetakchilik qilgan. Bunday ta'sir natijasida o'zbek tili lug'at tizimida, xususan,

mamlakatshunoslik terminologiyasida tashqi manba, ya'ni chet tillardan so'z o'zlashtirish ichki manba, ya'ni o'zbek tilining ichki imkoniyatlariga nisbatan yetakchi mavqega ega ekanligi tasviri yuzaga keladi.

O'zbek tili mamlakatshunoslik terminologiyasida o'z qatlam va o'zlashma qatlam birliklarining nisbati turlicha bo'lishiga qaramay, har ikkala manba ham o'zbek tili lug'at tizimi taraqqiyotida o'ziga xos va muhim ahamiyat kasb etadi. Mamlakatshunoslik terminlarga berilgan zamonaviy ta'riflarning aksariyati uning tushunchaga munosabatiga qaratilgan. Bu tavsif ko'rib chiqilayotgan lingvistik mohiyatni aniqlash uchun eng muhim hisoblanadi. Masalan, A.V.Superanskiy "fanda termin va tushuncha munosabati birinchi o'ringa chiqadi", deb ta'kidlagan edi. Fikr obyekti har doim terminning orqasida turadi, lekin umumiy fikr emas, balki muayyan sohaga tegishli bo'lgan aniq fikr. Bu termin ilmiy konsepsiyaga bevosita aloqador [2].

M.Abdiyev o'z tadqiqotida ushbu masalalarga to'xtalib, "soha iboralari va terminlarining tizimli tabiatini, ya'ni tizimning tub mohiyatini tushunish ularning genezisini tadqiq qilish uchun muhim ekanligini ta'kidlaydi. Olim o'z tadqiqoti natijasida terminologik va leksik so'z taraqqiyoti o'rtasida ma'lum farqlar mavjud degan xulosaga kelgan: Har bir terminologik tizim terminlarning qanday shakllanishiga doir o'ziga xos tamoyillar majmuiga ega" [1].

A.I.Popov nomlarning kelib chiqishini aniqlashda tarixiy kontekst va mahalliy geografik xususiyatlarni hisobga

olmagan holda faqat filologik tadqiqotlarga tayanish har doim ham to'g'ri emasligini ta'kidlaydi [6].

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot ingliz va o'zbek tillarida mamlakatshunoslik terminlari va ularning lingvistik aspektlarini o'rganishga bag'ishlangan bo'lib, unda analiz, sintez, lingvokulturologik tahlil, semantik tahlil kabi metodlardan samarali foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Ingliz va o'zbek tillarida mamlakatshunoslikka oid terminlar orasida o'xshashlik va farqlar mavjud. Mamlakatshunoslikning asosiy tushunchalarini ingliz va o'zbek tilida solishtirganda, ko'plab terminlar aynan tarjima qilingan, lekin ba'zi bir so'zlar yoki ifodalar har bir tilga mos tarzda o'ziga xos shaklda rivojlangan. Masalan, Geography (geografiya) [5] – bu termin ingliz tilida keng qo'llanilib, tabiiy va ijtimoiy jarayonlarning joylashuvi hamda ta'sirini o'rganadi. O'zbek tilida ham “geografiya” termini keng tarqalgan. Political system (siyosiy tizim) [5] – ingliz tilidagi termin siyosiy tashkilotlar va hokimiyatni tashkil etadigan tizimni anglatadi, o'zbek tilida esa “siyosiy tizim” yoki “davlat tizimi” ko'proq ishlatiladi.

Mamlakatshunoslikni lingvistik nuqtai nazardan o'rganish, turli tillardagi so'zlarning semantikasi, morfologiyasi va sintaksisiga ta'sirini ko'rsatadi. Masalan, ingliz tilida “culture” termini turli shakllarda ishlatilib, zamonaviy siyosat, iqtisodiyot va ijtimoiy hayotga oid ko'plab sohalarida qo'llanadi. O'zbek tilida esa, bu termin ba'zan boshqa tushunchalar bilan birgalikda (masalan, “xalq madaniyati”, “milliy madaniyat”) ishlatiladi, bu esa tilning ma'naviy va ijtimoiy kontekstini ham aks ettiradi.

Mamlakatshunoslik (yoki geosotsiologiya) sohasida o'rganilgan terminlar asosan mamlakatlar, ularning geografiyasi, siyosiy tuzilmasi, iqtisodiyoti, madaniyati va jamiyatlari bilan bog'liq tushunchalarni ifodalaydi. Quyidagi ba'zi mamlakatshunoslik terminlari va ularning ma'nolarini tahlil qilamiz:

Geografik hudud – biror mamlakatning tabiiy va sun'iy chegaralari ichidagi yer maydoni.

Mamlakat tizimi – dunyo mamlakatlarining siyosiy, iqtisodiy, madaniy va ijtimoiy jihatlarini o'rganadigan fan.

Milliy davlat – o'zining chegaralari, davlat tuzilishi va siyosiy hokimiyatiga ega bo'lgan mamlakat.

Iqtisodiy mustaqillik – mamlakatning o'z iqtisodiy tizimini boshqarish va rivojlantirishga qodirligi.

Madaniy meros – mamlakatning tarixiy va madaniy an'analari, o'ziga xos urf-odatlar va yodgorliklari.

Siyosiy tuzilma – mamlakatning hukumat shakli, boshqaruv tizimi va siyosiy institutlari.

Demografik ko'rsatkichlar – mamlakat aholisining soni, tarkibi va joylashuvi bilan bog'liq statistikalar.

Globalizatsiya – dunyo mamlakatlarining iqtisodiy, siyosiy va madaniy jihatdan bir-biriga bog'lanishi jarayoni.

Etnozentrizm – o'z millatining boshqa millatlarga nisbatan ustunligini his qilish va uni boshqa madaniyatlar bilan taqqoslash.

Interkulturalizm – turli madaniyatlarining o'zaro munosabatlar, hamkorlik va o'zaro hurmat asosida rivojlanishi [3].

Mamlakatshunoslikda til hodisalarining xilma-xilligini tavsiflash usuli ko'pincha lingvistik diversifikatsiya yoki til diversifikatsiyasi deb ataladi. Bu usul, odatda, mintaq yoki mamlakatdagi turli tillar, shevalar va til o'zgarishlarini tahlil qilish va ularning o'zaro bog'liqligini o'rganishga qaratilgan. Ushbu tavsifda quyidagi jihatlar hisobga olingan. Masalan:

Lahja va dialektlar – biror tilning turli hududiy variantlari. Har bir lahja yoki dialekt, o'ziga xos fonetik, leksik va grammatik xususiyatlarga ega bo'lishi mumkin.

Tillararo aloqalar – turli tillar o'rtasidagi o'zaro ta'sir va ularning bir-birini qanday o'zgartirishi.

Bilingvizm va ko'p tillilik – odamlarning ikki yoki undan ortiq tilni bilish va foydalanish imkoniyati, shuningdek, jamiyatlarda turli tillarning mavjudligi.

Tillarning tarixi va evolyutsiyasi – til hodisalarining tarixiy rivojlanishi va yangi til shakllarining paydo bo'lishi.

Sotsiolingvistik faktorlar – tilning jamiyatdagi o'rni, til siyosati, etnik guruhlar orasidagi til farqlari va tilni qo'llashda ijtimoiy faktorlarning rolini o'rganish. Bu usul mamlakatning madaniy va til xususiyatlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi [5].

Terminologiyadagi har bir tushunchaning semantik belgilari bir-biriga mansublik jihatlarini asosida mustaqil ravishda o'rganiladi. Sohaviy terminlar tahlil qilinadi, turkumlanadi va terminologiya amaliyoti jarayonida foydalanishga tayyorlanadi. Soha terminologiyasida qaysi sohaga tegishli terminologik qatlamga kirishiga qarab, maxsus so'z tarkibiga egaligi, varianti va farq qiluvchi morfologiyasi mavjud. So'z yasash tizimidan esa ko'plab qo'shma so'zlar o'rin olgan. Shuning uchun bu qo'shma so'zlar ifodalagan tushunchalar murakkab xossa-xususiyatga egaligi bilan leksemalardan farqlanadi. Masalan, ingliz tilida “democracy” “geopolitics”, “nationalism”, [2], o'zbek tilida esa “geosiyosat”, “millatchilik”, “demokratiya” kabi terminlar.

Mamlakatshunoslik terminlari muayyan tarixiy sharoit mahsuli bo'lib, mahalliy yoki sobiq aholining ijtimoiy hayoti va tili bilan chambarchas bog'liq. Aniqrog'i, har bir tarixiy davr o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ular o'z hududiy nomlarida namoyon bo'ladi. Hozirgi kunda hududiy nomlar tarkibida mavjud bo'lgan leksik-geografik qatlam asosida respublikamiz bo'ylab keng tarqalgan quyidagi yettita qatlamni ajratish mumkin:

1.Sug'diy (Andagin, Andugon, Asaka, Jizzax, Mug'on, Porasht, Novqa, Nushkent, Pishag'ar);

2.Forsiy (Duoba, Chortog', Peshku, Tagob, Tangi, Sangzor, Garasha, Chorbog', Navro'z);

3.Turkiy (Qorasoy Qorabo'yin, Qorakaltak, Qo'g'ay, Puchug'oy, O'rtaqishloq, Yoyilma, Tuyoqli, Tuyachi, Tumor, Qirq, Bolg'ali, Kaltatoy, Ming);

4.Arab (Aravon, Arabmozor, Arabqishloq, Arabto'pi, Toshloqarab, Tojikarab, Cho'jaarab, Qizilarab, Mirarab, Kattaarab, Kichikarab, Talli, So'fimo'zor, Juma, Mavtan, Avliyo, Ravot, Hulkar);

5.Mo'g'ul (Arg'in, Axtachi, Do'rmon, Darxon, To'qay, Yomchi, Ungut, Sayxan, Sulduz, Ko'tal, Jaloyir, Mo'g'ol, Saroy, Nayman, Qo'nji, Qo'riq);

6.Slavyan (Ittifoq, Ulyanovo, Oktyabr, Partsyezd, Kommunizm, Rassvet);

7.Yangi qatlam (Istiqlol, Nurafshon, Istiqbol, Baxtli, Mustaqillik, Bunyodkor, Yangiturmush) [6].

Mamlakatshunoslik terminlari tarkibi, yasalishi va grammatik tuzilishiga ko'ra lingvistik jihatdan guruhlarga ajratiladi. Ular tuzilishiga ko'ra ikki toifaga bo'linadi: sodda va murakkab toponimlar. Bir so'zli nomlar oddiy toponimlar sifatida ma'lum. Ular tub terminlar asosida bir turkumga bo'lindi. Ushbu turga xos nomlarda quyidagi ma'nolarga ega so'zlar qo'llaniladi:

Sohadagi inglizcha va o'zbekcha terminlar o'rtasida ba'zi umumiyliklar mavjud bo'lsa-da, tarixiy, madaniy va lingvistik farqlar ularni bir-biridan ajratib turadi. Ingliz va o'zbek tillaridagi mamlakatshunoslik terminlarining asosiy maqsadi geografik obyektlar va hodisalarni tasvirlash hamda izohlashdan iborat. Misol uchun, ingliz tilidagi “mountain” va o'zbek tilidagi “tog'” so'zlari bir xil ma'noni anglatib, yer yuzasidagi baland qismlarni ifodalaydi.

O'xshash jihatlar quyidagi misollar orqali ifoda qilingan:

O'zbek tilida mamlakatshunoslikka xos “shahar” termini ingliz tilida “city”. Har ikkala tilda ham “shahar” yoki

“city” terminlari odamlar yashaydigan yirik aholi punktlarini anglatadi. Hozirgi kunda mamlakatshunoslik terminlar muammosining o‘rib borishini ikki omil bilan izohlash mumkin. Ulardan biri shundaki, fanning dinamik rivojlanishi natijasida paydo bo‘ladigan yangi g‘oyalar soni terminlarning shakllanish jarayoni, taraqqiyoti va vazifasi kabi o‘rganilgan masalalar sonidan oshib ketadi. Til har doim ijtimoiy hayot bilan birga rivojlanib kelgan va globallashuv, ayniqsa, XXI asrda til taraqqiyotining yetakchi qonuniyatlaridan biriga aylanib, ijtimoiy hayotga katta ta‘sir ko‘rsatdi. Mamlakatshunoslik terminlariga ma‘lum bir mamlakat yoki mintaqadagi hodisalar, institutlar, amaliyotlar, an‘analar, geografik xususiyatlar, madaniy me‘yorlar va tarixiy voqealarni tavsiflash uchun ishlatiladigan maxsus terminlar kiradi. Ushbu terminlar ko‘pincha mamlakatga xos bo‘lib, boshqa tillarga yoki madaniyatlarga o‘zining o‘ziga xos ma‘nosini yo‘qotmasdan yoki noto‘g‘ri tushunmasdan to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima qilinishi mumkin emas.

Mamlakatshunoslik terminologiyasining fan sohasiga oid doirasi bu terminlarning turli fanlar va tadqiqot sohalarida

qo‘llanilishini anglatadi. Gumanitar, ijtimoiy fanlar, iqtisodiyot va boshqa sohalarda mamlakatga xos terminologiya markaziy ahamiyatni anglatadi, chunki u mamlakatning o‘ziga xos jihatlari aniq tavsiflash va tahlil qilish imkonini beradi. Siyosiy va iqtisodiy fanlarda, aksincha, mamlakatshunoslik terminlari ko‘pincha faqat ma‘lum bir milliy kontekstda ma‘noga ega bo‘lgan siyosiy tizimlar, iqtisodiy tuzilmalar yoki jamiyat sharoitlarini tahlil qilish uchun ishlatiladi. Mamlakatshunoslik terminlari ham mutaxassislar, ham o‘rganuvchilar uchun qiyinchilik tug‘diradi, chunki u ko‘pincha madaniy jihatdan o‘ziga xos va o‘tkazish qiyin. Ayniqsa, tarjimonlik va madaniyatlararo muloqot sohasida mutaxassislar nafaqat matn, balki madaniy kontekstni ham to‘g‘ri yetkazishni ta‘minlashlari kerak.

Xulosa va takliflar. Umuman olganda, soha terminologiyasi ma‘lum bir mamlakat yoki mintaqaning madaniyati, siyosati va jamiyatini yetkazish va tushunishda markaziy rol o‘ynaydi va fanlararo muloqotda aniqlik va tushunarlilikka hissa qo‘shadi.

ADABIYOTLAR

1. Abdiyev M. Sohaviy leksikaning sistem tahlili (Samarqand viloyati kasb-hunarlar materiallari asosida): fil.f.d. diss. – Toshkent. 2005. – B. 71.
2. Bo‘tayev Sh. English-uzbek, uzbek-english dictionary. – Toshkent: O‘qituvchi, 2015. – 880 b.
3. Lingvistik ilmiy maqolalar to‘plami. – Toshkent: Akademnashr, 2001. – B. 69.
4. O‘zbek adabiy tilining taraqqiyoti. Uch jildlik. 3-jild. Leksika. — Toshkent: Fan, 1991. – B.128.
5. O‘zbekiston joy nomlarining izohli lug‘ati [Matn]: lug‘at / tuzuvchilar R.Y.Xudoyberganov [va boshq.]. – Toshkent: Donishmand ziyosi, 2022. – B. 19.
6. Попов А.И. Географические названия. Введение в топонимику. – М. 1965. – С. 68.

UDK: 81'374:811.512.133

Alisher UBAYDULLAYEV,
O'zbekiston Milliy universiteti dotsenti, filologiya fanlari nomzodi
E-mail: a.ubaydullayev@nuu.u

O'zMU professori N.Rahmonov taqrizi asosida

DICTIONARIES COMPILED FOR "GULISTAN" AND THEIR ROLE IN THE LEXICOGRAPHY OF THE OLD UZBEK LANGUAGE AND THE STUDY OF TRANSLATION STUDIES

Annotation

The article examines the current issues of studying classical literature samples on the basis of originality, informing students about manuscript sources, preparing them as specialists, publishing classical sources on the basis of manuscript copies, preparing excellent scientific commentaries, conducting new scientific and theoretical research in the field of source studies and textual studies, and the explanation of words used in the works "Dictionary "Gulistan" and "Boston". The Agahi translation of "Gulistan", linguistic and translation problems encountered in the translation of these dictionaries, and the explanation of words are studied.

Key words: Lexeme, lexicology, lexicography, folklore, old Uzbek language, siyakhchashm, atashkunanda, dudho, mustasqi, Kashshof.

СЛОВАРИ, СОСТАВЛЕННЫЕ ДЛЯ «ГУЛИСТАН», И ИХ РОЛЬ В ЛЕКСИКОГРАФИИ СТАРОУЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА И ИЗУЧЕНИИ ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЯ

Аннотация

В статье рассматриваются актуальные вопросы изучения образцов классической литературы на основе оригинальности, информирования студентов о рукописных источниках, подготовки их как специалистов, издания классических источников на основе рукописных копий, подготовки прекрасных научных комментариев, проведения новых научно-теоретических исследований в области источниковедения и текстологии, а также объяснение слов, используемых в трудах «Словарь «Гулистан» и «Бостон». Изучаются перевод «Гулистана» на агахинский язык, лингвистические и переводческие проблемы, возникающие при переводе этих словарей, и объяснение слов.

Ключевые слова: Лексема, лексикология, лексикография, фольклор, староузбекский язык, сияхчашм, аташкунанда, дудхо, мустаски, кашшоф.

"GULISTON" UCHUN TUZILGAN LUG'ATLAR VA ULARNING ESKI O'ZBEK TILI LEKSIKOGRAFIYASI HAMDA TARJIMASHUNOSLIK TADQIQIDAGI O'RN

Annotatsiya

Maqolada mumtoz adabiyot namunalarini asliyat asosida o'rganish, talabarlarni qo'lyozma manbalardan xabardor qilish, ularni mutaxassis sifatida tayyorlash, mumtoz manbalarni qo'lyozma nusxalar asosida nashr etish, mukammal ilmiy izohlar matnini tayyorlash, manbashunoslik va matnshunoslik yo'nalishida yangi ilmiy-nazariy tadqiqotlar olib borish bugungi kunda dolzarb masalalardan biri ekanligi, "Lug'ati "Guliston" va "Bo'ston" asarida qo'llangan so'zlarning izohlanishi tadqiq etilgan. "Guliston" asarining Ogahiy tarjimasi, bu lug'atlar tarjimasida duch kelgan lingvistik va tarjimonlik muammolari hamda so'zlarning izohlanishi tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: Leksema, leksikologiya, leksikografiya, farhang, eski o'zbek tili, siyohchashm, otashkunanda, dudho, mustasqi, Kashshof.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 24-mayda qabul qilingan "Qadimiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ'ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2995 -sonli Qarori, shuningdek, Prezident Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 23-dekabrda O'zbekiston Respublikasi Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universitetiga tashrifi chog'ida o'zbek mumtoz adabiyotiga taalluqli manbalarni o'rganishga qaratilgan ilmiy tadqiqot ishlarini yo'lga qo'yish, shu yo'nalishda birinchi navbatda yetuk manbashunos va matnshunos kadrlarni tayyorlash vazifa qilib belgilangan. Qarordan kelib chiqqan holda, bugungi globallashuv davri barcha sohalar qatori ta'lim-tarbiyani ham sifat jihatdan yuqori bosqichga ko'tarishni taqozo etmoqda.

Yuksak intellektual salohiyatga ega bo'lgan yosh avlod ma'naviy jihatdan ham barkamol bo'lishi bugungi kun talabidir. Millatning kelajagi bo'lgan yetuk, komil yoshlarni tarbiyalashda mumtoz adabiyotimizning daho ijodkorlari

asarlarida ilgari surilgan umuminsoniy g'oyalar targ'ibi alohida kasb etishi hech kimga sir emas. Bugun adabiy merosimizni yangicha nuqtai nazar bilan xolis tadqiq va targ'ib etishga, baholashga e'tibor qaratilganligi diqqatga sazovordir. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev mumtoz adabiyotimizni, jumladan, qo'lyozma asarlarni xalqimizga yaqinlashtirish, bunday noyob merosni haqiqatdan ham, ma'naviyatimizning asosiy manbaiga aylantirish barchamizning vazifamiz ekanligini alohida ta'kidlab kelmoqdalar.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbek xalqining boy ilmiy-ma'naviy merosi, adabiyot va san'ati haqidagi qimmatli ma'lumotlar qo'lyozma manbalarda aks etgan. Lug'atshunoslik tarixidan ma'lumki, qator qo'lyozma lug'atlar muayyan maqsadlarda tuzilgan. Ularning har biri original, biri ikkinchisini takrorlamaydi. Qo'lyozma lug'atlardagi leksik birliklar "Devonu lug'otit turk" va XV-XIX asrlarda tuzilgan "Badoe-ul-lug'at", "Sangloh", "Abushqa", "Lug'ati atrokiya"

kabi lug'at materiallari o'zaro qiyoslanganda, fonetik, leksik-semantik farqlarni ko'rish mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Leksemalarni diaxron jihatdan o'rganishda tilning rivojlanish bosqichlariga alohida e'tibor qaratiladi. Shuning uchun tarixiy jarayonlar so'z ma'nolarining o'zgarishiga ta'sir ko'rsatadi. So'z ma'nosi iste'mol doirasining kengayishi, uning ma'no o'ttenkasidagi o'zgarishlar ham til taraqqiyotida o'ziga xos mavqeni egallaydi. So'zlarning yangi ma'nolar bilan boyib borishi qonuniy jarayon hisoblanadi. Leksikada har bir leksema ma'nosining o'zgarishi, yangi ma'noda qo'llanishi, iste'moldan chiqishi, uning passivlashishi va faollashishi kabi jarayonlar kuzatiladi. Shu nuqtai nazaridan so'z ma'nosini tarixiylik asosida tekshirib aniqlash yangi so'zlarning yuzaga kelishi qonuniyatlarini ochib berishda ayniqsa ahamiyatlidir.

So'z tarixan jamiyat taraqqiyoti bilan bog'liq holda rivojlanib kelgan. Har bir leksik birlik o'rni bilan bir-biriga yaqin yoki alohida-alohida tushunchalarni anglatishi mumkin. So'z ma'nolari va ma'no nozikliklari bosh va ko'chma ma'nolar kabi alohidalikka egaligi bilan ajralib turadi. So'z ma'nolaridan biri individual tarzda, boshqa holatlari esa kishilar tomonidan ko'chma ma'no hosil qilish jihatlariga ko'ra ajratiladi. Aslida so'z ma'nosining kengayish, rivojlanish qonuniyatlarini o'rganish so'zlarning omonimik, sinonimik, paronimik, antonimik va ko'pma'nolilik xususiyatlarini aniqlash, tilning lug'at boyligini kuzatish, turli lug'atlar tuzishga katta yordam beradi [1]. Shaklan bir xillikka ega bo'lgan ikki va undan ortiq ma'noning bir shaklda uchrashi hollarini matnda ko'rish mumkin [2].

Tahlil va natijalar. Shayx Muslihiddin Sa'diy Sheroziy (taxm. 1210-1292) nafaqat fors-tojik adabiyotining, balki jahon adabiyotining buyuk namoyandalardan biridir. Uning "Guliston" (1258) va "Bo'ston" (1257) asarlari asrlar davomida Sharq xalqlari, jumladan Markaziy Osiyo mintaqasida ham axloqiy-ma'rifiy tarbiya va badiiy mahoratning yuksak namunasi sifatida e'zozlanib kelingan. Bu asarlarning keng tarqalishi, maktab va madrasalarda darslik sifatida o'qitilishi [3] natijasida ularda uchraydigan ayrim murakkab so'zlar, iboralar, tarixiy shaxslar, joy nomlari va majoziy ma'nolarni sharhlashga ehtiyoj tug'ilgan. Bu ehtiyoj o'z navbatida "Guliston" va boshqa mumtoz asarlar uchun maxsus sharhlar va lug'atlarning yaratilishiga turtki bo'lgan. Ayniqsa, hijriy XI (milodiy XVII) asrdan boshlab bunday leksikografik asarlarning ko'payishi kuzatiladi. Bu davrda mintaqada savodxonlik darajasining nisbatan ortishi, mumtoz adabiyotga qiziqishning kuchayishi klassik matnlarni chuqurroq anglash zaruratini yuzaga keltirgan.

"Guliston" uchun tuzilgan lug'atlar ("farhang" yoki "sharh" deb ham ataladi) bir necha jihatdan katta ilmiy ahamiyatga ega:

1. Matnni tushunish: Ular, birinchi navbatda, Sa'diyning o'ziga xos uslubi, til boyligi, majoziy iborolari va falsafiy qarashlarini anglash uchun muhim vosita bo'lgan.

2. Tarixiy leksikografiya manbai: Bu lug'atlar fors tilining tarixiy leksikasini, so'zlarning ma'nolarida yuz bergan o'zgarishlarni (semantik taraqqiyotni) o'rganish uchun qimmatli manba hisoblanadi [4].

3. Madaniy aloqalar ko'zgusi: Lug'atlarning turli hududlarda (masalan, Eron, Markaziy Osiyo, Hindiston, Usmonlilar saltanati) yaratilgani fors tili va adabiyotining xalqaro miqyosdagi ta'sirini va bu tilni o'rganishga bo'lgan ehtiyojni ko'rsatadi. Ayniqsa, Hindiston yarim orolida fors tili leksikografiyasi rivojida Sa'diy asarlariga yozilgan sharh va lug'atlar alohida o'rin tutadi [5].

4. Tarjimashunoslik uchun asos: Ushbu lug'atlar "Guliston"ning boshqa tillarga, jumladan, eski o'zbek tiliga qilingan tarjimalarini tadqiq etishda, tarjimolarning mahoratini, so'z tanlash prinsiplarini, tarjimada duch kelingan

muammolar va ularning yechimlarini qiyosiy o'rganishda bebaho manba bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqotimiz davomida aniqlangan bir nechta qo'lyozma lug'atlar diqqatga sazovordir:

1. "Lug'ati "Guliston" va "Bo'ston": Muallifi va kotibi noma'lum. Pokiston, Ganjbxsh kutubxonasi, PAK-001-1894/7 raqami ostida saqlanayotgan 6 varaqdan iborat juda kichik bir parcha. Asarning to'liq nusxasi mavjud bo'lganmi yoki yo'qmi – noma'lum. Fors tilida. Satrlar soni (12-13), ba'zi varaqalarda matnning qiya yozilishi, so'zlarning alifbo tartibisiz berilishi, bosh so'z va izohning ajratilmagani kabi xususiyatlar uning qadimiyligidan yoki leksikografik ish sifatida dastlabki bosqichda ekanidan dalolat berishi mumkin. Keltirilgan misollar (صدفه – siyohchashm, محرقه – otashkunanda, ادخنه – dudho, لجه – daryo yo joyi buzurg) lug'atning amaliy yo'naltirilganini ko'rsatadi. Masalan, 'sadafa' so'zining "qorako'z" deb izohlanishi qiziqarli. Chunki fors tilining eng mukammal lug'atlaridan sanalgan "Lug'atnoma Dehxudo" [6] da bu so'zning bunday ma'nosi qayd etilmagan, asosan "sadafnig bir donasi" yoki "o'lovch birligi" kabi ma'nolari berilgan. Bu holat mazkur kichik lug'at parchasining noyob ma'lumot saqlagan bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi yoki so'zning mahalliy (balki majoziy) ma'nosini aks ettiradi.

"Guliston"da bir marta qo'llangan "mustasqiy" lug'atda "obxoh" – tashna deb izohlangan. Boshqa lug'atlar orqali mustasqiy aslida shunchaki tashna odam emas, istisqo – tashnalik, cho'llash kasaliga muhtalo bo'lgan odam ma'nosini anglatishini bilib olamiz. "Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati"da "chanqoq", "tashna" deb izohlangan bo'lsa ham [7], unda "Mahbub ul-qulub"dan keltirilgan misol keyingi izoh to'g'ri ekanini ko'rsatadi: "Emak bila ju' ahlidek me'dalariga to'lmoq yo'q, tilamak bila mustasqiydek suvdin serob bo'lmoq yo'q". So'zning bu ma'nosi Sa'diy devoni 9-g'azalidagi ushbu bayt ham asoslaydi:

Guftam: "Magar ba vasl rahoyi buvad zi ishq

Behosil ast xordani mustasqiy obro"[8]

Mazmuni: "Visolga yetishish bilan ishqdan qutilib bo'ladimi. Mustasqiy (tashnalik kasaliga chalingan odamning suv ichgani befoйда)".

Ko'rinadiki, misra mazmunini "tashna odamning suv ichgani befoйда" tarzida tushunib ham, talqin qilib ham bo'lmaydi.

Ogahiy tarjimasida ham ushbu so'z aynan "tashnalik kasaliga muhtalo bo'lgan odam" ma'nosida ishlatilgan:

Husnining o'tig'a ulus biryon

Labi soqiy-yu lek loyasqiy.

Ko'z tamoshosidin dame to'ymay,

Bahrdin ul sifatki mustasqiy[9].

Lug'atlardagi Humoy (همای – nomi jonvare) va Unsuriy (عنصوری – nomi shoire) kabi izohlar ularning yetarli darajada ixchamligidan darak beradi. Bu shuni ko'rsatadiki, lug'at tuzuvchisi bu nomlarni o'quvchi biladi deb hisoblagan yoki faqat eng minimal ma'lumotni berishni maqsad qilgan. Ogahiy tarjimasidagi Humo va Unsuriyga oid baytlarning ["Gulstoni Sa'diy" Ogahiy tarjimasida, №7768, 10b, 23b] mohirona o'g'irilgani esa tarjimonning nafaqat tilni, balki fors madaniyati va adabiyotidagi bu ramzlarni ham chuqur bilganini ko'rsatadi. Bu lug'atlar, garchi qisqa izoh bersa-da, o'sha davrda qaysi nomlar izohga muhtoj deb hisoblanganini ko'rsatishi mumkin.

Lug'at so'ngida ayrim atoqli otlarga izoh berilgan. Lekin aksar holda bu izohlar o'ta qisqa bo'lib, muayyan atoqli ot mohiyatini ochishga, u haqida ma'lum bir ma'lumot va tasavvurni oshirishga xizmat qilmaydi. Masalan, Humoy همای – nomi jonvare (ma'lum bir jonvor nomi), Unsuriy عنصوری – nomi shoire (bir shoironing nomi) kabi. Bu izohlarsiz ham o'quvchilar Unsuriyning shoir ekanini, Humo ma'lum bir

jonvor, hatto odamlar ko'zidan yiroq, suyakxo'r qush ekanini bilib oladilar:

كس نيابد به زير سايه بوم

ور همای از جهان شود معدوم

Ogahiy tarjimasida:

Tilamas hech kimsa soyayi bum,

Gar humo bo'lsa dahrin ma'dum .

Shayx Sa'diyda:

همای بر همه مرغان از آن شرف دارد

که استخوان خورد و جانور نیاز دارد

Ogahiyda:

Sharif andin erur barcha qushlar ichra humo,

Ki yeb so'ngak tilamas hech jonvarg'a izzo[10].

Lug'atda ayrim xatoliklar ham uchraydi. Masalan, Zamaxshariy nomi Mahshariy tarzida ko'rsatilgan holda, "nomi musannifi "Kashshof" – "Kashshof" muallifining nomi" – deya izoh berilgan. Bizningcha, bu kotib xatosi bo'lib, "Kashshof" asari muallifi nisbasi Zamaxshariy ekanini yaxshi bilganlar.

Zamaxshariy nomi asarda quyidagi hikoyat munosabati bilan kelgan: Allomayi Zamaxshariyning[13] nahvi muqaddimasin qo'liga olib, mundaq o'qur erdikim, "urdi Zayd Amrni, vaholanki, Amr sitam qilg'uvchi erdi". Men anga dedim: "Xitoy bila Xorazm sulh etdilar Amr bila Zaydning xusumati hanuz boqiydurur"... dedim: "Bag'oyat yaxshidurur" va ikki bayt o'qudim, aning tarjimasini bu turur:

Toki ta'bingga havoyi nahvdur

Ko'nglimizdin aql naqshi mahvdur.

Oshiqing poband domi qaydga,

Lek sen mashg'ul Amru Zaydg'a[11].

Asar asliyatida mana shu ikki bayt arab tilida yozilgan.

Demak, Ogahiy ushbu va boshqa asarlardagi arabcha jumla hamda she'riy parchalarni e'tiborga olsak, arab tilidan bevosita tarjima qilgan. Sa'diy qalamiga mansub ushbu ikki baytda arabiyat (arab grammatikasi) istilohlari o'z lug'aviy ma'nolarida ishlatilib, tanosub va iyhomning go'zal namunasi yaratilgan:

Buliytu binahviyyin yasulu mug'odiban

Alayya ka-zaydin muqobilati-l-amri.

Alo jarri zaylun yarfa'u ra'sahu

Va hal yastaqiyu-r-raf'u min omili-l-jarri,

ya'ni "Dumini sudrab, boshini ko'tarmay Zaydning

Amrga dushmanlik qilganidek menga darg'azab holda hujum qilgan nahvchi bilan sinaldim. Axir jarr (sudrash) omili bilan raf' (ko'tarish) bo'ladimi?"

2. "Farhangi "Guliston": Muallifi va kotibi noma'lum.

Pokiston, Ganjbaxsh kutubxonasi, PAK-001-0240/2 raqami ostida saqlanayotgan 44 varaqlik qo'lyozma. Asarning o'z nomi "Farhangi kitobi "Guliston"" deb ko'rsatilgan. Fors tilida. So'zlarning alifbo tartibida berilgani va lug'at maqolalarining qizil siyohda ajratilgani uning yuqoridagi lug'atga nisbatan mukammalroq tuzilganini ko'rsatadi. Har varaqda 32 - 40 ta so'z joylashgani uning o'rtacha hajmdagi lug'at ekanidan dalolat beradi. Masalan, "alif" harfidagi so'zlar soni: $17+33+37+40+28 = 155$ ta) lug'atdagi umumiy so'zlar miqdori taxminan 2500 - 3000 atrofida bo'lishi mumkin (agar barcha harflar shunga yaqin hajmda bo'lsa).

3. "Sharhi lug'oti "Guliston"/"Sharhi mushkiloti "Guliston": Muallifi: Junayd bin Abdulloh al-Musaviy (yoki Mavlaviy). Bir nechta nusxasi ma'lum: Pokiston, Ganjbaxsh kutubxonasi (PAK-001-1396/1 va №8019); Tehron, Milliy Majlis kutubxonasi (IR10-40967-ashyo). Nusxalarning mavjudligi va turli nomlar bilan atalishi uning nisbatan keng tarqalganini ko'rsatadi. Orif Navshohiy tomonidan qayd etilgan hijriy XI asrda ko'chirilgan nusxa (№8019) lug'atning yaratilish davrini aniqlashga yordam beradi[12]. Fors tilida. Lug'atning 3 qismdan iboratligi (she'rlar, hikmatlar/hadislal, leksika) uning oddiy lug'at emas, balki keng qamrovli sharh

ekanini ko'rsatadi. U nafaqat so'z ma'nolarini, balki matndagi adabiy-madaniy kontekstni ham yo'ritishga qaratilgan.

4. "Miftohi "Guliston" ("Farhangi "Guliston"): Muallifi: Uvays A'lo Urf Odam. Tehron, Majlis kutubxonasi IR10-31444 raqami ostida saqlanadi. Muallif 9-10-hijriy (15-16-milodiy) asrlarda yashagan, qo'lyozma esa 1119-hijriy (1707-milodiy) yili Muhiymiddin Dodanchi tomonidan ko'chirilgan. Bu lug'atning ancha avval yaratilib, keyinchalik ham qadrlanib, ko'chirilganini ko'rsatadi. Fors tilida. Ikki qismdan iboratligi va "Farhangi lug'ot" asari bilan bir jildga muqovalangani uning boshqa leksikografik asarlar bilan birgalikda ko'rsatadi.

Ushbu forsiy lug'atlarning eng muhim ilmiy qimmatlari ularning eski o'zbek tili leksikasini, xususan, XIX asr Xorazm adabiy muhitining yirik vakili Muhammad Rizo Ogahiy (1809-1874) ijodini, ayniqsa uning "Guliston" tarjimasini o'rganishdagi o'rni bilan belgilanadi. Ogahiy tarjimasini nafaqat asar mazmunini yetkazish, balki Sa'diyning badiiy uslubi, til boyligini o'zbek tilida qayta yaratishga urinishdir. Bu lug'atlar Ogahiy duch kelgan lingvistik va tarjimonlik muammolarini tushunishga yordam beradi.

Ogahiy forscha so'z va iboralarga o'zbekcha muqobil tanlashda qanday yo'l tutgan? Qadimgi lug'atlardagi izohlar Ogahiy tanlagan so'zning o'sha davr o'zbek kitobxoniga qanchalik tushunarli bo'lganini anglashga yordam berishi mumkin. Masalan, پادشاهی را شنیدم که به کشتن اسیری اشارت کرد jumlasidagi fe'lini Ogahiyning amr etti deb tarjima qilishi. Bunda Ogahiy so'zning lug'aviy ma'nosi ("imo qildi", "ishora qildi")dan ko'ra, kontekstual ma'nosini – podshohning hokimiyatga xos buyrug'ini – ustun qo'yganini ko'ramiz. Qadimgi lug'atlar bunday kontekstual ma'nolarni ham aks ettirgan bo'lishi mumkin. "Guliston"dagi آب در هاون کوفتن (hovonchada suv tuyish – behuda ish qilmoq) kabi idiomalarning Ogahiy tomonidan qanday o'g'irilgani uning mahoratini ko'rsatadi. Lug'atlar bunday iboralarning asl ma'nolarini aniqlashda muhim.

Tabiiyki, tarjimada asliyatdagi bu xususiyatni saqlab qolish mumkin emas edi. Shuning uchun tarjimon baytlarni qofiya tuzilishini ham o'zgartirgan holda, mazmunini chiroyli holatda yetkaza bilgan.

Yozma va takliflar. Qo'lyozma lug'atlarni tadqiq etish, yozma manbalarning til xususiyatlarini o'rganish filologik sohaning asosiy masalalaridan hisoblanadi. Bunday lug'atalarning til xususiyatlarini tadqiq etish yozma yodgorliklarning mazmun-mohiyatini, ilmiy-amaliy qiymatini belgilashda ahamiyatlidir. Qo'lyozma lug'atlar leksikasini o'rganish tilning fonetik, leksik, grammatik tizimiga xos taraqqiyot jarayonini kuzatish imkonini ham yaratadi.

O'zbek xalqining boy ilmiy-ma'naviy merosi, adabiyot va san'ati haqidagi qimmatli ma'lumotlari qo'lyozma manbalarda aks etgan. Mumtoz adabiyot namunalari asliyat asosida o'rganish, talabalarni qo'lyozma manbalardan xabardor qilish, ularni mutaxassis sifatida tayyorlash oliy ta'lim tizimida madaniy-ma'rifiy saviyaning oshishiga sabab bo'ladi. Qo'lyozma lug'at manbalarning nusxalar matnini chuqur va ilmiy-nazariy jihatdan o'rganmay turib, tilshunoslik ilmining taraqqiy etishi haqida gapirish mumkin emas. Chunki badiiy matn qo'lyozmasi va til tarixi tushunchasi tilshunoslikning tayanch nazariy asoslaridan biridir.

Shayx Sa'diyning "Guliston" asari uchun tuzilgan qadimgi forsiy lug'atlar ko'p qirrali ahamiyatga ega manbalardir. Ular "Guliston" matnini, uning tili va uslubi chuqurroq tushunishga yordam beradi; Fors tili tarixiy leksikografiyasining rivojlanish bosqichlarini o'rganish uchun qimmatli material taqdim etadi; turli davrlar va mintaqalardagi qo'lyozmalar va leksikografik an'analar haqida ma'lumot beradi; "Guliston"ning o'zbek tiliga qilingan tarjimalari, xususan, Muhammad Rizo Ogahiy tarjimasining til

xususiyatlarini, mutarjim mahoratini, eski o'zbek adabiy tilining fors tili bilan munosabatini va leksik boyishini tadqiq etishda bebaho asos bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbek tili leksikologiyasi. -Toshkent: Fan, 1981. B -198
2. Ne'matov H. O'zbek tili tarixiy fonetikasi. - Toshkent: O'qituvchi, 1992. -128 b.
3. Бертельс Е.Э. Избранные труды. [Т.1.] История персидско-таджикской литературы. М., 1960.
4. Баевский С.И. Ранняя персидская лексикография. XI-XV вв. – М.: Наука, 1989, 168 с.
5. Ahmad, Nazir. Some Little Known Persian Poets of the 17th Century A.D. India and Their Diwans. Aligarh Muslim University, 1974.
6. Dehkhoda, Ali-Akbar. Loghatnāmeḥ-ye Dehkhodā. Tehran University Press.
7. Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати.2-жилд. – Тошкент: Фан, 1983. – Б. 373.
8. APS NETWORK (M) SDN BHD
9. Гулистони Саъдий. Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти асосий фонди. №7768. 62a
10. Гулистони Саъдий. Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти асосий фонди. №7768. 23б.
11. Шайх Саъдий. Гулистон. Огаҳий таржимаси. Ўзбекистон ФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти Асосий фонди. №7768. 108б

UDK:808.5

Sevara USMANOVA,
Farg'ona davlat universiteti dotsenti, PhD
E-mail: mahkamovasevara078@gmail.com

NamDU dotsenti D.Sarimsakova taqrizi asosida

O'ZBEK VA INGLIZ TARIXIY ROMANLARIDA MALIKALAR SHAXSI VA ULARNING IJTIMOY-SIYOSIY HAYOTDA TUTGAN O'RNI

Annotatsiya

Kishilik shakllanib qadam qo'ygandan beri ayollarning nomi ijtimoiy faoliyatning barcha sohasida tilga olingan. Ushbu maqolada Tarixiy manbalarda nomlari tilga olingan ayollardan yetishib chiqqan davlat arboblari, otashin vatanparvarlar, ilm-manfatni yuksak qadrlagan mashhur olimlar, so'z san'atining iftixori bo'lgan iste'dodli shoirlar maqolada aks etgan.

Kalit so'zlar: Tarixiy roman, tarixiy shaxs, malika, ijtimoiy-siyosiy hayot.

ЛИЧНОСТИ КОРОЛЕВ В УЗБЕКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ИСТОРИЧЕСКИХ РОМАНАХ И ИХ РОЛЬ В ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ

Аннотация

С момента становления личности имя женщины упоминается во всех сферах общественной деятельности. В этой статье представлены государственные деятели, выросшие из женщин, имена которых упоминаются в исторических источниках, пламенные патриоты, известные ученые, высоко ценившие науку, талантливые поэты, гордившиеся искусством слова.

Ключевые слова: Исторический роман, историческая личность, королева, общественно – политическая жизнь.

THE IDENTITY OF PRINCESSES AND THEIR ROLE IN SOCIO-POLITICAL LIFE IN UZBEK AND ENGLISH HISTORICAL NOVELS

Annotation

Since the formation of personality, the name of women has been mentioned in all areas of social activity. This article features statesmen, fiery Patriots, famous scientists who highly appreciate science, talented poets who are the pride of the word art, who have grown up with women whose names are mentioned in historical sources.

Key words: Historical novel, historical person, queen, socio – political life.

Kirish. Xalqimiz tarixining eng ahamiyatli davri – Temuriylarga daxldor bo'lgan manbalar bir muncha keng o'rganilmoqda hamda bu davrga oid ilmiy va badiiy asarlar dunyo yuzini ko'rdi. Tarixiy manbalarda nomlari tilga olingan ayollardan yetishib chiqqan davlat arboblari, otashin vatanparvarlar, ilm-manfatni yuksak qadrlagan mashhur olimlar, so'z san'atining iftixori bo'lgan iste'dodli shoirlar fikrimizning yorqin dalilidir. Islom tamadduni keng tarqalgan Sharq mamlakatlarida shariat va din hech qachon ayollarning ma'rifatiga ilm olishiga intilishini cheklab qo'ymaganligi bois, har bir tarixiy davrda yashab o'tgan va ilm-fanning turli sohalarida, adabiyot va san'atda, davlat va ijtimoiy boshqaruvda nufuzli martabalariga erishgan ayollar nomini sanab o'tishimiz mumkin.

Adabiyotlar tahlili. Shu o'rinda yuqoridagi fikrlarni tasdiqlovchi, qimmatli manbalardan biri, Rizouddin Faxriddin o'g'lining "Mashhur xotunlar" (tarixda nomi chiqqan ayollar)[1] nomli tazkira janriga oid asarida nomlari keltirilgan 550 nafar dunyoning to'rt mintaqalarida yashab o'tgan mashhur ayollarning tarixi qalamga olingan. Tazkira tuzilmasiga ko'ra sharq xalqlari tarixida sezilarli I qoldirgan mashhur ayollarning nomlari zikr etilgan. Ular orasida payg'ambarlar avlodiga aloqador ayollar, qolaversa ular orasidan yetishib chiqqan shoirlar, sahoba ayollar, mufossiralar, faqihalar, hadis ilmi bilimdonlari, mudarrisalar, mug'oniylar va boshqa soha vakillarining nomlari tilga olingan. Masalan, Bag'dod shahrining yirik madrasalaridan birida mudarrislik qilgan va ma'rufalar o'qilgan olim Nasr ibn Ahmadning qizi Shaxdaga "Faxr an-niso" (ayollar iftixori) degan olim unvon berilgan. U

ko'pkina ilmlar sohibasi, hadislar bilimdoni, husnixatda o'z mahoratini namoyon eta olgan. Shu bois, unga "Shahdatul-kitoba" degan e'tiroflar berilgan. U bu ilmlarni egallash uchun zamonasining mashhur olimlaridan tehsil olgan. Bundan tashqari, u fiqh va tavhid ilmiga bag'ishlangan asarlar muallifi hamdir. Yoki, Abdulvahob ibn Umarning qizi Uzasira mashhur shayxlar qo'lida tehsil olib, ular qo'lida mudarrislik qilish huquqini beruvchi hujjat olib "Sit al-quddat" (shariat qozisi) unvoniga sazovor bo'lgan.

Tazkirada muallif turon zaminda yetishib chiqqan temuriy malika Amir Temurning qizi Sultonbaxt boburiy malikalardan hamidabonu haqidagi ma'lumotlarni keltirib o'tadi. Yoki Eron adabiyotining shox asarlaridan biri, "Hakim sind bot kitobi" bo'lib, u adabiyot tarixida "sind botnoma" yoki "Zuzaro sab'a", "Kitobi makruniso" (Xotinlar makri kitobi) kabi nomlar bilan atalib kelingan[2]. Asar turli hikoyalardan iborat bo'lib, ulardan ayollarning turli yo'sinda donolik aql bilan muammolarni hal qilganligi xususida so'z boradi. Asar Zaxriy Samardaniy qalamiga mansub bo'lib, Paxnaviy tilidan tarjima qilingan tasavvuriy asardir. Asar asosan Samoniy xuroson va Movaraunnahrda xalifalik tomonidan hukmronlik qilgan sulolalar davrida yaratilgan.

Yurtimiz davrida ham saklarning afsonaviy malikasi va lashkarboshisi To'maris, Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiylar nazariga tushgan falakiyotshunos olim munajjima, shoirlar Mehri va Bediliy kabi shuhrat va hurmat qozongan ayollarni tilga olishimiz mumkin. Ayollar olamidani yetishib chiqqan temuriy malikalarning ham tarixda tutgan o'rni beqiyosdir.

Darhaqiqat, har qanday saltanat tarixda, ayniqsa, uning bosh raxbarining tarix sahifasida ma'rifatparvar va bunyodkor yoxud zolim va xiyonotkor sifatida nom qoldirib ketishida amirzoda va shahzodalarni dunyoga keltirgan malikalar, xos kanizaklar hatto xaram xizmatida yurgan cho'ri xizmatkorlarning ham xissasi kata ekanini e'tirof etmay bo'lmaydi. Bizgacha yetib kelgan tarixiy manbalarda tarix sahifasining sirli qismini tashkil etgan saroy ayollari-malikalar, nufuzli oilalar vakillari, xos kanizlarning taqdiri, ularning saroy muhitida, mamlakatning ijtimoiy-siyosiy hayotida tutgan o'rni, adabiyot, san'at, me'morchilikni rivojlantirish xizmatlari haqida qimmatli ma'lumotlar mavjudki, ularni o'rganish ham alohida ilmiy tadqiqot uchun qiziqarli mavzudir.

Ko'xna tariximiz saxifalarini varaqlar ekanimiz, bizga faxr va iftihar tuyg'usini beruvchi temuriy malikalari, ularning davlat boshqaruvidagi ishtirokini alohida ta'kidlab o'tish lozim. Bu sulolaning jahon tarixida keng e'tirof etilgani muhim o'rnida, shubhasiz, oliynasab malikalarning o'rni ham kata. Amir Temurning umr yo'ldoshi Bibixonim (Saroymulk xonim), Shohruh Mirzo ning sevimli xotini mag'rur va qat'iyatli Gavharshoxbegim, Milkatxonim, Zahiriddin Muhammad Bobur Mirzoning opasi Xonzodabegim, qizi Gulbadanbegim, Akbarning xotini Ruqiya Sultonbegim, Jahongir Mirzoning xotini Mehriniso Nurjahonbegim, Umarxonning umr yo'ldoshi Nodirabegim, Hindistonda hukmronlik qilgan boburiyzoada Avrangzebning qizi Zebunisobegim shular jumlasidandir.

Buyuk sarkarda va davlat arbobi Amir Temurning hayoti, markazlashgan davlat qurish yo'lidagi faoliyati va davlat boshqaruv tizimini uning vafotidan keyin temuriylarning toj-taxt uchun olib brogan kurashlarini yoritishga bag'ishlangan tarixiy manbalar, ular asosida yaratilgan ilmiy, qolaversa badiiy asarlar talaygina. Bu borada, jumladan, Nizomiddin Shomiyning "Zafarnoma"[3], Sharofiddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma"[4], Ibn Arabshoxning "Ajoyib al-Makdur fi tarixi Taymur"[5], Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma"[6], Xurshox ibn Qudobning "Tarixi elchi Nizomshox"[7], Fasih Ahmad Havofiyning "Madjmal-i Fasihi"[8] kabi nodir qo'lyozma manbalarni, shuningdek, xorijiy mualliflardan ispaniyalik elchisi Rui Gonsales de Klavixoning "Samarqandagi amir Temur saroyiga sayohat kundaligi"[9] va venger olimi va sayyohi Xerman Vambernig "Buxoro yohud Movarounnahr tarixi"[10] kabi tarixiy manbalar, B.Axmedov, A.Ziyo, T.Fayziyev, P.Ravshanov, P.Shermuhamedov kabi olimlarning taqiqotlari, M.Shayxzoda, P.Kodirov, M.Ali, B.Yo'ldoshev va boshqa bir qator olimlar va yozuvchilarning asarlarida bu mavzuga oid qimmatli ma'lumotlar uchraydi.

Amir Temur va Temuriylar davri tarixi haqida, shuningdek bizni qiziqtirgan mavzu haqida bir muncha keng va qimmatli ma'lumotlar beruvchi dastlabki manbalardan biri Abdurazzoq Samarqandiyning "Matlai sa'dayin va majmai baxrayn"(Ikki saodatli yulduzning chiqish va ikki dengizning quyulish joyi) asaridir. "Matlai sa'dayin" dagi ma'lumotlarning qimmatli va ishonchligi XV-XVI asrlardayoq tarixchilarning e'tiborini o'ziga qaratdi va ularning asarlari uchun manba vazifasini o'tadi, tarixsevar o'quvchilarning yuqori bahosiga sazovor bo'ldi.

Bizgacha Abdurazzoq Samarqandiyning faqat shu asari yetib kelgan. Garchi uning kichik zamondoshi tarixchi Xondamir uning boshqa asarlari ham bo'lganligi haqida habar bersa-da, u ham faqat "Matlai sa'dayin" ning nomini keltiradi.

Asar ikki jildidan iborat. Birinchi jild boshqa tarixiy manbalar materiallari asosida, xususan Xofizi Abro'yning "Zubdat ul-tavorixi Bo'ysung'uriy asari asosida yozilgan bo'lib, Amir Temurning markazlashgan davlat tuzish uchun olib brogan kurashlari bilan bog'liq voqealar bayoniga bag'ishlangan va 1394-1405 yillar voqealarini qamrab olgan.

Asarning ikkinchi jildi Amir Temur vafotidan keyin u barpo qilgan ulkan hududdagi davlatda sodir bo'lgan voqealar, temuriylarning taxt uchun kurashlari bayoniga bag'ishlangan bo'lib, uch qismdan iborat. Birinchi va ikkinchi qismlarda Shohruh Mirzo hukmronlik tarixiga oid voqealar qalamga olingan. Birinchi qism 1405-1428/29 yillar voqealarini, ikkinchi qism 1428/29-1447 yillar voqealarini o'zida jamlagan. Asar uchunchi qismi 1447 yildan to 1470 yillarga qadar sodir bo'lgan voqealar bayoniga bag'ishlangan. Ma'lumki, bu davr temuriylar hukmronligi tarixida Samarqandda Ulug'bek Mirzo va Xurosonda Shohruh Mirzo ning uzoq davom etgan va nisbiy barqarorlikda kechgan hukmronligidan keyin yuzaga kelgan suronli voqealar va taxt vorislarining tez-tez almashinuvida kechdi. Bu suronli davrda Xurosonda Xirot taxtini so'nggi temuriylardan biri Sulton Husayn Boyqaro egallagandan keyin davlatning siyosiy-ijtimoiy hayotida biroz osoyishtalik o'rnatildi va bunda buyuk shoir va davlat arbobi Alisher Navoiyning ham xizmatlari kata bo'ldi. Muallif asarning bu qismida bayon qilingan ko'p tarixiy voqealarning bevosita guvohi bo'lgan va o'zi ham ularning ayrimlarida shaxsan ishtirok etgan.

"Matlai sa'dayin" o'rta asr fors tilida yozilgan. Abdurazzoq bu asarni asosan 1467-1470 yillar orasida yozib tamomlagan. O'rta asr tarixiy adabiyotining ushbu durdonasi bilan o'quvchilar uning o'zbek tiliga amalga oshirilgan tarjimasi bo'yicha tanishish imkoniga egadirlar. Asarning ikkinchi qismini fors tilidan hozirgi zamon o'zbek tiliga tarjima qilib. Unga keng so'z boshi yozgan va unga tegishli izohlar bilan ta'minlab nashrga tayyorlagan sharqshunos olim, tarix fanlari doktori, O'zbekiston Respublikasi fan arbobi Asomiddin O'rinboyev o'z ilmiy faoliyatining kata qismini Abdurazzoq Samarqandiy va uning asari tadqiqiga bag'ishladi. Asarning aynan mana shu qismi, olimlar fikricha, ayniqsa, qimmatli va orginaldir. Shuni ham ta'kidlab o'tish lozimki bu qimmatli tarixiy manbaning ayrim ma'lumotli XIX-XX asr yevropa tarixiy adabiyotida o'z ifodasini topdi, uning ayrim qismlari fransuz, ingliz, rus va ayrim boshqa tillarga tarjima qilindi. Biroq dastlabki to'liq ilmiy tarjima o'zbek tilida amalga oshirildi.

Tahlil va natijalar. Muallif hayoti va faoliyatiga to'xtalib o'tsak. Uning to'liq qismi Kamoluddin Abdurazzoq, otasining ismi Jaloluddin Isxoq Samarqandiydir. Abdurazzoq Samarqandiy 1413 yil 7 noyabrda Hirot shahrida tug'ilgan. 1482 yilda shu shaharda vafot etgan. Uning "Samarqandiy" nisbasi bilan shuhrat topganiga kelsak, otasi Jaloluddin Isxoq asli Samarqandlik bo'lib, temuriylar saroylarida nufuzli lavozimlarni egallagan va keyinchalik Hirotga hizmat yuzasidan kelib qolgan. Aniqrog'i Shohruh saroyida mulozimlikda bo'lib, shox o'rdasi (lashkarida) imomlik va qozilik lavozimida ishlagan. Abdurazzoq Samarqandiyning o'zi ham keyinchalik hizmat yuzasidan Samarqandda bir necha marta bo'lib, bu yerda uzoq vaqt turgan vaqtlari ham bo'lgan. Muallif asarida o'zi haqida maxsus ma'lumot keltirmaydi, balki ayrimi voqealar bayoni davomida ular bilan bog'liq holda bu haqida ayrim ishoralarni uchratishimiz mumkin.

Nufuzli davlat lavozimlarida bo'lgan otasi, o'z davrining ma'rifatli kishilari sifatida tanilgan akalari yordamida Abdurazzoq Samarqandiy kelajakda sinchkov tarixchi bo'lishga, Shohruh Mirzo saroyida yuqori lavozimlarni egallashga loyiq bilim egasi bo'lib yetishadi. Madrasa ta'limini yakunlagach, 24 yoshli (1437/38) yosh tolibi ilm temuriylar saroyiga xizmatga taklif qilindi. Hayotida sodir bo'lgan bu voqeaning tafsilotlarini tarixchi o'z asarida ancha to'liq bayon etadi: u mashhur arabshunos olimlardan birining arab tili grammatikasiga izoh yozib, uni Shohruh Mirzo ga bag'ishladi va saroy majlislaridn birida uni hukmdorga topshiradi. Yosh olimning ishi bilan tanishgan Shohruh uni shaxsan sinovdan o'tkazdi va diniy masalar bo'yicha maslahatchi lavozimiga

loyiq bilimga ega emas degan gap tarqatdilar. Shunda Shohruh Mirzo Hirotning taniqli fiqxshunoslari va saroy ayonlari hozirligida shariat masalalari bo'yicha uni imtihon qildi. Bu imtihon Abdurazzoqning o'z tengdoshlari o'rtasida ancha yuqori bilimga ega ekanini isbotlab berdi. Shundan so'ng bo'lajak tarixchi temuriylar e'tiborini o'ziga yanada kuchliroq qaratdi, ularning ishonchini qozondi va davlat ishlarida ham faol qatnasha boshladi, Shohruh Mirzo topshirig'iga ko'ra diplomatik va elchilik aloqalariga oid ishlar bilan ham shug'ullandi. 1442 yilning yanvaridan to 1444 yilning dekabrighacha Shohruh Mirzo topshirig'i bilan Abdurazzoq Samarqandiy Janubiy Hindistondagi port shahar Kal'kutaga va Vijayanagar davlatiga diplomatik topshiriq bilan borgan elchilarga boshchilik qildi. Keyinchalik ham ayrim davlatlarga elchi qilib yuborildi. Abdurazzoq Shohruh Mirzo ning vafotidan keyin ham davlat ishlarida faol ishtirok etdi, Xuroson bilan boshqa davlatlar o'rtasida hamda temuriylar o'rtasida hamda temuriylar o'rtasida turli masalarga tegishli diplomatik yozishmalarni olib borishda qatnashib keldi.

1451 yilda Xuroson davlati poytaxti Hirotida taxtni Abdulqosim Bobur egallagach, bu davrga kelib, davlatning nufuzli davlat arboblardan biri sifatida tanilgan Abdurazzoq Samarqandiy uning xizmatida bo'ldi, safarlarida unga hamroxlik qildi. Taft shahriga qilingan safarlardan birida tarixchi "Zafarnoma" ning muallifi Sharofiddin Ali Yazdiy bilan uchrashdi. Taxtni abu Said Mirzo egallagach, Yoshi elliklarga borib qolgan Abdurazzoq 26 yillik xizmatdan keyin saroy ishlaridan uzoqlashdi. Saroydagi baland mansablar tarixchiga moddiy naf keltirmadi. Bu haqida tarixchining o'zi 867 (1462/1463) yil voqealariga bag'ishlangan bobda shunday xabar beradi: "Shu yili (ushbu) varaqlarni (yozib) to'plovchi Abdurazzoq ibn Isxoq tiriklik tanqisligidan biroz shikoyat qilib yurgan edim, dorussaltana Hirotning akobir va ayonlari humoyun (Shohruh) honaqohining shayxlik mansabi bu faqirga topshirilishini durust maslahatdan deb topdilar. Uchunchi jumod al-avval (24 yanvar 1463) yakshanba kuni amirlar, vazirlar va aholi tashrif buyurib yig'ildilarva shayxlik

mansabini (menga) topshirdilar.[11] Bu kamtarona lavozim Abdurazzoq Samarqandiyga turmush kechirish uchun biroz mablag' keltirdi va shu bilan birga temuriyzodalarning hukmronlik uchun olib borgan mutasil kurashlaridan, siyosiy tala-to'plaridan, fitna to'la saroy muhitidan uzoqlashish, osoyishta nijod qilish imkonini berdi. U o'z nomining tarix sahifalarida abadiy muhrlanib qolishiga sabab bo'lgan "Matlai sa'dayn" asarini yozishiga kirishdi va bu ishni muvaffaqiyatli yakunladi.

Asarda o'rni bilan matn mazmunini to'ldirib yoki izohlab keladigan ko'plab Qur'on oyatlari, hadislar keltirilgan, shuningdek boshqa shoirlarning va mualliflarning o'z ijod namunalaridan misollar berilgan. Bu she'riy namunalar, bir tomondan, muallifning o'zi ham iste'dodli shoir bo'lganidan dalolat bersa, ikkinchi tomondan, uning adabiyot tarixi va diniy ilmlardan yaxshi xabardor bo'lganini ko'rsatadi. Hajman yirik bo'lgan bu asarda temuriy malikalarga alohida bob yoki qism ajratilmagan bo'lsada, voqealar rivojida ular haqida ko'plab ma'lumotlar keltirilgan. Asar sahifalarida Gavharshodbegimning ismi eng ko'p uchraydiki, bu yana bir bor malikaning o'z davri tarixiy voqealarida yetakchi o'rin egallaganini isbotlaydi.

Xulosa. Temuriylar xonadoniga mansub malikalar va oliynasab ayollar haqida gap ketar ekan, bu ajoyib hilqatning sardori, Amir Temurning umr yo'ldoshi, o'zining yuksak idroki, farosati, aql-zakovati, husn-latofati bilan sohibqironning alohida hurmatiga sazovor bo'lgan, uning tomonidan "katta xonim" yoki, "Bibixonim" unvoniga noil bo'lgan Saroymulxonimni tilga olmaslikni iloji yo'q. Tarixiy manbalarda aytilishicha, Amir Temur markazlashgan davlat tuzib, uni yeti yil boshqargach, qolgan vaqtlarini ko'proq poytaxtdan yiroqda, davlat chegaralarini kengaytirish va mustahkamlash uchun kechgan jangu jadallarda o'tkazdi. Bu davrda davlat ishlarini rasman tayinlangan hokimga topshirar ekan, shu bilan birga aqlu zakovatda tengsiz Saroymulxonimning tadbirkorligi, oqilligi, zukkoligiga ham qattiq ishonar edi. Bu bilan sohibqiron malikaning boshqaruv ishlaridagi o'rni ham belgiladi.

ADABIYOTLAR

1. Rizouddin Faxriddin o'g'li Mashhur xotunlar – Toshkent: Navro'z, 2019.
2. Zahriy Samarqandiy. Xotunlar makri. – Toshkent: G.G'ulom nomidagi nashriyot matbuot birlashmasi, 1992.
3. Nizomiddin Shomiy. Zarafshon / Fors tilidan o'giruvchi Yunusxon Xakimjonov. Tarjimoni qayta ishlab nashrga tayyorlovchi va ma'sul muharrir Asomiddin O'rinboyev – T. O'zbekiston, 1996.
4. Sharofiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma / So'zboshi, tabdil, izohlar va ko'rsatkichlar mualliflari Ashraf Axmad, Xaydarbek Bobobekov. T.Sharq, 1997.
5. Ibn Arafshox. Ajoyib al-makdur fi tarixi Taymur / So'zboshi, arab tilidan tarjima va izohlar muallifi U.Uvatov. – T.Mehnat, 1992. I-II kitob.
6. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma-T.O'qituvchi, 2008.
7. Xamdamova M. Tarixi elchi Nizomshox. – T. Yangi nashr, 2012.
8. Fasih Ahmad Havofiy Madjmal-i Fasihi (Fasih to'plami). Toshkent. Fan 2018.
9. Rui Gonsales de Klavixo. Samarqanddagi Amir Temur saroyiga sayohat kundaligi (1403-1406 yillar) – T. O'zbekiston, 2010.
10. Xerman Bamberi. Buxoro yohud Movarounnahr tarixi – T.1990.
11. Abdurazzoq Samarqandiy. Matlai sa'dayn va majmai baxrayn. II jild, uchunchi qism..., 537-bet.

UDK:81.2

Shaxnozaxon XAKIMOVA,
Andijon davlat chet tillari instituti tayanch doktoranti
E-mail: shahnoza.hakimova1990@gmail.com

ADU dotsenti, PhD M.Karimova taqrizi asosida

O'ZLASHMA SO'ZLARNING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada o'zlashma so'zlarning zamonaviy o'zbek tilidagi lingvistik xususiyatlari tahlil qilinadi. O'zlashma leksikaning fonetik, morfologik, semantik va stilistik jihatlarini chuqur o'rganilib, ularning til tizimidagi o'rni va funksional imkoniyatlari aniqlanadi. Tadqiqot davomida turli usullar asosida turli ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar va adabiy matnlardan olingan misollar tahlil qilinadi. Maqolada o'zlashma so'zlarning adaptatsiya jarayoni, ular orqali tilga kirib kelayotgan yangi tushunchalar, shuningdek, ularning milliy til me'yorlariga moslashuvi xususida xulosa beriladi. Tadqiqot natijalari o'zbek tilining zamonaviy leksik taraqqiyotini tushunishga va til siyosati nuqtai nazaridan asosli qarorlar qabul qilishga xizmat qiladi. O'zlashma so'zlarning funksional roli va ularning til tizimidagi o'zgarish jarayonlari yoritiladi.

Kalit so'zlar: O'zlashma so'zlar, fonetik moslashuv, morfologik integratsiya, semantik o'zgarishlar, leksik tizim, zamonaviy o'zbek tili, tilning globalizatsiyasi.

LINGUISTIC FEATURES OF ORIGINAL WORDS

Annotation

This article analyzes the linguistic features of loanwords in the modern Uzbek language. The phonetic, morphological, semantic and stylistic aspects of loanwords are studied in depth, and their place and functional capabilities in the language system are determined. During the study, examples from various media, social networks and literary texts are analyzed using various methods. The article provides a conclusion on the process of adaptation of loanwords, new concepts entering the language through them, as well as their adaptation to national language norms. The results of the study serve to understand the modern lexical development of the Uzbek language and make informed decisions from the point of view of language policy. The functional role of loanwords and the processes of their change in the language system are highlighted.

Key words: Loanwords, phonetic adaptation, morphological integration, semantic changes, lexical system, modern Uzbek language, globalization of language.

ЯЗЫКОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ СЛОВ

Аннотация

В статье анализируются лингвистические особенности заимствованных слов в современном узбекском языке. Глубоко изучаются фонетические, морфологические, семантические и стилистические аспекты заимствованной лексики, определяются ее роль и функциональные возможности в системе языка. В ходе исследования будут проанализированы примеры из различных СМИ, социальных сетей и литературных текстов с использованием различных методов. В статье делается вывод о процессе адаптации заимствованных слов, о новых понятиях, входящих через них в язык, а также об их адаптации к национальным языковым нормам. Результаты исследования послужат пониманию современного лексического развития узбекского языка и принятию обоснованных решений с точки зрения языковой политики. Будет освещена функциональная роль заимствованных слов и процессы их изменения в языковой системе.

Ключевые слова: Заимствования, фонетическая адаптация, морфологическая интеграция, семантические изменения, лексическая система, современный узбекский язык, глобализация языка.

Kirish. O'zlashma so'zlar har qanday milliy tilning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Ular tilning leksik boyligini oshiradi, zamonaviy hayot talablariga moslashuv imkonini beradi. O'zbek tili ham tarixiy jarayonlarda arab, fors, rus va ingliz tillaridan ko'plab o'zlashma so'zlarni qabul qilgan. O'zlashma so'zlar har qanday milliy tilning leksik rivojida muhim o'rin tutadi. Ular nafaqat lug'aviy boylikni oshiradi, balki tilning zamonaviy hayot, ilm-fan, texnologiya va madaniyat sohalaridagi yangiliklarni ifodalash imkoniyatlarini kengaytiradi. Shunday qilib, o'zlashmalar tilning kommunikativ salohiyatini kuchaytiruvchi, dinamik elementlar sifatida qaraladi[1].

Tilshunoslikda leksik o'zlashmalar ikki asosiy manbadan — ichki (endogen) va tashqi (ekzogen) omillar ta'sirida yuzaga keladi. Tashqi omillar sifatida madaniy aloqalar, savdo-sotiq, migratsiya, diniy va siyosiy ta'sirlar

muhim rol o'ynaydi. Bu jarayonlar natijasida bir til ikkinchisi bilan uzviy aloqa o'rnatadi va bu aloqalar tilning leksik tizimiga yangi elementlarning kirib kelishiga olib keladi.

O'zbek tili ham tarixiy taraqqiyot davomida turli tillar bilan uzviy aloqada bo'lgan va ular orqali boyigan. Jumladan, arab va fors tillari orqali diniy, ilmiy va adabiy terminologiya kirib kelgan bo'lsa, rus tili asosan texnik va ijtimoiy-siyosiy sohalar bilan bog'liq terminlarni olib kirgan. So'nggi o'n yilliklarda esa ingliz tilining ta'siri kuchayib, asosan biznes, axborot texnologiyalari, fan va ta'lim sohalariga oid terminlar o'zlashtirilmoqda. Masalan, kompyuter, internet, marketing, startap kabi so'zlar bugungi o'zbek leksikasining faol qismini tashkil etadi.

Ayni paytda o'zlashma so'zlarning o'zbek tiliga kirib kelishi va ular bilan bog'liq tilshunoslik jarayonlarini tahlil qilish zamonaviy lingvistikaning dolzarb masalalaridan biri

bo'lib qolmoqda. Zero, bu so'zlar fonetik, morfologik va semantik jihatdan qanday integratsiyalashayotgani, ularning tildagi roli va jamiyatdagi qabul qilinishi til taraqqiyoti uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, o'zlashmalar ko'plab ijtimoiy-lingvistik muammolarni ham yuzaga chiqaradi: masalan, tilning milliyliigi, standartlashuvi, hamda leksik tozalik (purizm) bilan bog'liq qarashlar. Shu sababli o'zlashgan so'zlarning lingvistik xususiyatlarini chuqur tahlil qilish, ularning korpusdagi taqsimotini o'rganish va zamonaviy o'zbek tilidagi funksional ahamiyatini aniqlash dolzarb ilmiy masala hisoblanadi[2].

Ushbu maqola ana shu ehtiyojlardan kelib chiqqan holda, o'zbek tilidagi o'zlashma so'zlarning fonetik, morfologik va semantik xususiyatlarini korpus asosida o'rganishni maqsad qiladi. Tadqiqot natijalari tilga yangicha yondashuvlar ishlab chiqishga va o'zlashma so'zlarning tildagi o'rini yanada chuqurroq tushunishga xizmat qiladi. O'zbek tilshunosi N. Mahmudov ta'kidlaganidek, "Tilimizga kirib kelgan har bir so'z, u qanday manbadan bo'lsin, o'zbek tilining ichki qonuniyatlariga moslashmasa, u faol leksik qatlamga kira olmaydi" (Mahmudov, 2004).

Ayni paytda, zamonaviy tilshunos G. Paul fikricha, "O'zlashmalar tilning hayotiyliigi va tashqi dunyo bilan o'zaro aloqadorligini ifodalaydi" (Paul, 1984). Shu nuqtai nazardan, ularni lingvistik jihatdan o'rganish dolzarb hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. O'zbek tilshunosligida o'zlashma (qarz) so'zlarning o'rganilishi uzoq tarixga ega bo'lib, ularning fonetik, morfologik va semantik jihatdan tildagi o'rni ko'plab olimlar tomonidan turlicha tahlil qilingan. Bu sohada olib borilgan tadqiqotlar o'zlashma so'zlarning til taraqqiyotidagi rolini yoritish, ularning klassifikatsiyasi, moslashuv mexanizmlari va zamonaviy o'zbek tilidagi faoliyatini o'rganishga qaratilgan.

Akademik Vohidov Sh. va Rahmatullayev B. kabi tilshunoslar o'zbek tilining rivojlanish bosqichlarida arabcha, forsha, ruscha va boshqa tillardan o'zlashgan so'zlarning o'rini chuqur o'rgangan. Ular o'zlashma so'zlarni leksik qatlamlarning tarixiy shakllanishi nuqtai nazaridan tahlil qilganlar. Rahmatullayev B. o'zining "Hozirgi o'zbek adabiy tili" asarida o'zlashma so'zlarning fonetik moslashuvi va semantik integratsiyasini ko'rsatgan.

G'afurov N. va Jumaniyozov O. o'zlashma so'zlarning fonetik strukturasi hamda morfologik moslashuv jarayonlarini tadqiq etgan. Jumaniyozov O. rus tilidan kirib kelgan so'zlarning urg'u tizimidagi o'zgarishlar va ular o'zbek tilidagi urg'u qoidalariga qanday moslashganini ilmiy asosda ko'rsatib bergan.

So'nggi yillarda Ziyayeva N., Mamajonova M. va Ergashev A. kabi olimlar kompyuter, internet, marketing, diplomatiya kabi sohalarida keng tarqalgan zamonaviy o'zlashma so'zlar ustida ishlamoqda. Bu olimlar o'zlashmalarni funksional uslubiy o'ziga xoslik, ya'ni matn turlari va janrlarida qanday ishlatilishi orqali tahlil qiladilar.

Tadqiqotlarda qarorli o'zlashmalar (tilda mustahkam o'rin egallagan) va beqaror o'zlashmalar (hali to'liq moslashmagan, vaqtinchalik foydalaniladigan) o'rtasida farq qilinadi. Shodmonov T. bu jihatni aniqlik bilan belgilagan bo'lib, har ikki turdagi so'zlarning tilga qanday ta'sir ko'rsatishini izohlaydi.

Ba'zi tilshunoslar, xususan, Nematov H. va Boboyorov M. o'zbek tilida o'zlashma so'zlarning ortiqcha ishlatilishini tanqid qilgan va lingvistik purizm g'oyasini ilgari surgan. Ular o'zbekcha ekvivalentlar mavjud bo'lsa, xorijiy atamalarni ishlatmaslikni tavsiya qiladilar.

Ayniqsa, ko'p yillik foydalanish natijasida ba'zi o'zlashma so'zlarning ma'no o'zgarishlari yuzaga kelgan. Masalan, arabcha "ilm", "kitob" so'zlari o'zbek tilida o'zga

semantik konnotatsiyalar hosil qilgan. Bu holatni Sharipov Q. o'z tadqiqotlarida muhim deb ataydi.

Metodologiya. Xalqaro munosabatlar, iqtisodiy, siyosiy, madaniy aloqalar taraqqiyoti va ularning soamaralari ana shu xalqlarning tillari leksikasida ham o'z ifodasini topgan bo'ladi. Bunday hodisalarning ahamiyatiga va roliga bag'ishlangan son-sonosiz tadqiqotlar mavjud. Lekin shunga qaramay, bu boradagi bahs va qizgin munozaralar barham topmagan. Chunki so'z o'zlashtirish masalasida tilshunoslar hanuzgacha qat'iy to'xtamga kelganlari yo'q qariyb 300 yildirki, tillarning o'zaro ta'siri qonuniyatlarini o'rganish, ularning o'zlashgan tillardagi roli va funksiyalarini belgilash kabi bir qator masalalar dunyo tilshunoslari tomonidan o'rganilib kelinmoqda.

R.A.Budagov lug'aviy o'zlashmalarning o'z tildagi shakli bilan so'z qabul qilgan tildagi shakli 8 funksional qiymat bilan munosabatga kirishi haqida fikr bildiradi. Bu fikrni o'zbek tilidagi arabcha so'zlar tabiati ham to'la tasdiqlaydi. Xususan: a) arab tilida konkret ma'noda ishlatilgan lug'aviy birlik o'zbek tilida mavhum ma'no bildiradi (soxib (ega), ayyom (kunlar), mavj (to'lqin)); b) arab tilida "Sharq tillarini o'qitishning dolzarb masalalari" mavzusidagi ilmiy-amaliy konferensiya jins ma'nosida ishlatiluvchi so'z o'zbek tilida tur ma'nosida qo'llanadi: murabbo (murabbo, marmalad), ayol (bola-chaqa, oila-ayol(xotin), maraz (umuman kasallik, dard)-maraz (yaramas,razil inson); v) arab tilida bir ma'noda ishlatilgan so'z o'zbek tilida polisemantik xarakter kasb etadi (g'alayon, bisot); g) arab tilidagi otdan o'zlashgan ba'zi so'zlar o'zbek tilida uslubiy muqobiliga ega bo'lmaydi (anhor, anqo, araq, ariza, aruz); d) arab tilida noarxaik tavsifdagi lug'aviy birlik o'zbek tilida arxaiklashgan bo'ladi; (qozi, firqa, ishtirokiga, xikmat (fizika); o) arab tilida lug'aviy mustaqillikka ega bo'lgan so'z o'zbek tilida lug'aviy mustaqilligini inkor etadi (almisoq(dan beri), 6) arab tilida lug'aviy birlik ba'zan o'zbek tilida so'z tavsifida bo'ladi (lisoniy, lug'aviy, sifat, fe'l, taqriz); k) arab tilida so'z holida ishlatiluvchi birlik o'zbek tilida so'z birikmasi tarkibida qo'llanadi (nazar solmoq, avf etmoq, xayol surmoq, bahridan o'tmoq);

Deskriptiv-lingvistik tahlilga qo'shimcha ravishda, A. A. Reformatskiy tomonidan ilgari surilgan "so'zning o'zlashish bosqichlari" (fonetik, morfologik, semantik) asosida klassifikatsiya usuli qo'llandi (Reformatskiy, 1967).

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'zlashma so'zlar o'zbek tiliga fonetik, morfologik va semantik jihatdan to'liq moslashadi. O'zlashma so'zlarning manbalari, asosan, arabcha, ruscha, forsha va inglizcha so'zlardan tashkil topgan. O'zlashma so'zlar fonetik jihatdan dastlabki bosqichda moslashadi, keyin esa morfologik integratsiya va semantik kengayish jarayonlarini boshdan kechiradi.

O'zlashma so'zlarning o'zbek tili qonuniyatlariga singib ketishi natijasida, ularning ishtirokida juft otlar ham hosil qilingan, albatta bu juft otlar hosil bo'lish jarayonida o'zbek tili grammatik qonun-qoidalariga bo'ysungan holda yasalgan. O'zbek tilining izohli lug'atida bunday so'zlar juda ko'p. Ikki so'zning grammatik teng bog'lanishidan yasalgan va bir umumiy tushunchani ifodalaydigan otlar juft otlar deyiladi. O'zbek tilidagi juft otlarning hosil bo'lish jihatiga ko'ra o'zlashma so'zlar quyidagilardan yasalgan:

1. Sinonim so'zlardan;

2. Bir-biriga yaqin ma'noli so'zlardan;

3. Antonim so'zlardan. Yuqoridagi juft so'zlar tasnif qilinganda, birinchidan, sinonim so'zlardan hosil bo'lgan juft so'zlarni ham bir qancha turlarga bo'lish mumkin:

1. Juft otlarning ikkala qismi ham arabcha bo'lgan o'zlashma so'zlar;

2. Bir qismi arabcha, bir qismi esa, boshqa tilga mansub juft so'zlar.

G. Vinokur fikricha, "O'zlashgan so'zlar nafaqat lug'atni boyitadi, balki yangi fikrlarni ifodalash vositalarini yaratadi" (Vinokur, 1956).

O'zlashmalarining manbalari asosan Arabcha (42%), Ruscha (33%), Forscha (13%), Inglizcha (12%) so'zlardan tashkil topgan.

Fonetik moslashuvlar: asosan rus va ingliz tilidan olingan so'zlarda kuzatildi. Masalan: printer → printr, manager → menedjer;

Morfologik integratsiya: monitor → monitorga, dizayn → dizaynerlik;

Semantik transformatsiya: platforma so'zi o'zbek tilida ijtimoiy maydon ma'nosini ham olgan.

Muhokama. O'zlashma so'zlarning integratsiyasi lingvistik jihatdan murakkab va ko'p bosqichli jarayon sifatida tahlil qilinadi. Masalan, ingliz tilidan o'zlashgan so'zlar axborot texnologiyalari, biznes va yoshlar madaniyati sohalarida keng tarqalgan bo'lib, bu so'zlar morfologik jihatdan o'zbek tilining affiksalariga moslashadi. Fonetik integratsiya va semantik kengayish jarayonlari o'zlashma so'zlarning lingvistik tizimga kirishini ta'minlaydi. A. A. Zhuravlyovning fikriga ko'ra, "o'zlashgan so'zlar til strukturasi ichida yangi semantik aloqalar hosil qiladi" (Zhuravlyov, 1974), bu esa tilning o'zgaruvchanligiga dalildir. O'zbek tilidagi o'zlashma so'zlarning integratsiyasi tarixiy, madaniy va texnologik omillar ta'sirida shakllanuvchi ko'p qatlamli lingvistik jarayonni aks ettiradi. Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'zlashgan so'zlar shunchaki tilga olib kirilgan elementlar emas, balki qabul qiluvchi tilning fonetik, morfologik va semantik qonun-qoidalari asosida faol shakllanadi[3].

Thomason va Kaufman (1988) ta'kidlaganidek, tillararo aloqa natijalari nafaqat lingvistik, balki til tashqarisidagi (ekstralingvistik) omillarga ham bog'liq. O'zbek tilida arabcha va forscha so'zlarning keng o'zlashuvi Sovet davrigacha bo'lgan davrda, asosan, diniy, adabiy va ma'muriy sohalarida yuz bergan. Bu turdagi so'zlar odatda to'liq integratsiyalashgan bo'lib, ko'pincha ona til so'zlaridan farqlanmaydi. Bunga qarshi ravishda, Sovet davridagi ruscha o'zlashmalar, asosan, texnik va ma'muriy xususiyatga ega bo'lib, ko'pincha xorijiy fonologik xususiyatlarini saqlab qolgan.

So'nggi yillarda ingliz tili o'zlashmalarining ustun manbaiga aylanganini kuzatish mumkin, ayniqsa axborot texnologiyalari, biznes va yoshlar madaniyati sohalarida. Bunday so'zlar tilga odatda raqamli media orqali kiradi va dastlab transliteratsiyalangan yoki gibril shakllarda ishlatiladi, keyinchalik esa morfologik jihatdan moslashadi. Masalan, ingliz tilidagi startup atamasi o'zbek tilidagi raqamli diskursda startap shaklida qo'llaniladi va o'zbek tiliga xos qo'shimchalarni (masalan, -chi: startapchi) oladi[4].

1-jadval

O'zlashma so'zlarning lingvistik tahlili

Tashqi manba (til)	O'zlashgan so'zlar misoli	O'zlashuv sababi	Xususiyatlari
Arab tili	ilm, adab, vaqt, tarix, axloq	Islom dini, madaniyat, ilm-fan ta'siri	Lug'at boyligi, diniy-ilmiy terminlar sifatida mustahkam joylashgan
Fors-tojik tili	gul, rang, sham, daftar	She'riyat, madaniy aloqalar	Estetik-mazmunga ega, badiiy-uslubiy so'zlar
Rus tili	televizor, traktor, sovxoz	Sovet davri, texnika, siyosiy tizim	Texnik, siyosiy, ma'muriy terminlar, fonetik moslashtirilgan
Yunon tili (via arab)	faylasuf, matematika, afyun	Ilm-fan, falsafa orqali kirib kelgan	Asosan ilmiy-texnik terminlar
Hind tili	sandal, nilufar, tovu	Madaniy va tarixiy aloqa	Asosan tabiat va estetik ifodali so'zlar
Fransuz/lotin tili	konsert, teatr, artist	Madaniy-ma'rifiy sohalar orqali	Madaniy hayotga oid atamalar

Bunday neologizmlarning mavjudligi leksik yangilanish va madaniy globallashtirishning faol jarayonini ko'rsatadi. Sapir (1921) ta'kidlaganidek, "til – bu madaniy vositadir", va yangi leksik birliklarning o'zlashtirilishi ko'pincha kengroq madaniy yo'nalishlardagi o'zgarishlarni aks ettiradi. Shu nuqtai nazardan, o'zbek tili "leksik modernizatsiya" bosqichini boshdan kechirmoqda — global konsepsiyalarni ifodalash imkoniyatini kengaytirar ekan, o'zining ichki tuzilmasini ham saqlab qolmoqda.

Fonologik moslashuv naqshlari muhim kuzatuv sifatida ajralib turadi. Ayrim o'zlashma so'zlar to'liq fonemik integratsiyaga ega (masalan, arab tilidan o'zlashgan maktab), boshqalari esa donor til xususiyatlarini saqlagan, gibril fonologik tuzilmalarga ega. Bu holat Haspelmath (2009) tomonidan aytilgan "o'zlashma so'zlarning integratsiya davomida bo'ladigan uzluksizlik" g'oyasiga mos keladi.

O'zlashma so'zlarning morfologik xatti-harakati ularning funksional jihatdan chuqur moslashganini tasdiqlaydi. Ular o'zbekcha affikslarni oladi, so'z yasashda faol ishtirok etadi, va derivatsion zanjirlarda namoyon bo'ladi — bu esa ularning produktiv leksik birliklarga aylanganini anglatadi.

O'zlashgan so'zlarning semantik evolyutsiyasi ham alohida e'tiborga loyiq. Masalan, platforma va dizayn so'zlari semantik kengayishga uchragan — ular dastlabki ma'nolaridan tashqari, yangi metaforik yoki madaniy kontekstlarda ham ishlatiladi. Bu Weinreich (1953) tomonidan ilgari surilgan "semantik moslashuv" nazariyasiga mos keladi — ya'ni o'zlashgan so'zlar yangi madaniy va kommunikativ ehtiyojlarga mos ravishda ma'nosini o'zgartirishi mumkin.[5, 102]

Bundan tashqari, korpus tahlili shuni ko'rsatdiki, o'zlashmalarining chastotasi matn janriga bog'liq. Texnik, raqamli va ta'limga oid matnlarda inglizcha o'zlashmalar ko'proq uchraydi, diniy va tarixiy matnlarda esa arabcha va forscha so'zlar ustunlik qiladi. Bu janrga xos farqlar ijtimoiy-lingvistik jihatdan yanada chuqur o'rganishni, xususan, so'zlovchilarning munosabati va avlodlararo leksik ustuvorliklarni o'rganishni taqozo etadi.

Nihoyat, shuni qayd etish kerakki, leksik o'zlashmalar tilni boyitishi bilan birga, til pokligi va milliy identitet masalalarini ham kun tartibiga olib chiqadi. Fishman (1991) kabi olimlar til o'zgarishlarini qamrab olish bilan birga madaniy noyoblikni saqlab qolish zarurligini ta'kidlaydi. O'zbek tilida bu muvozanat turli meyorlashtirish harakatlari va jamoatchilik diskursi orqali boshqarilmoqda — bu esa qanday va qanchalik darajada o'zlashmalar tilga normal holatda kirib borishini belgilaydi.

O'zbek tilshunosligi doirasida S. Sirojiddinov o'z asarlarida o'zlashmalarining tarixiy qatlamlar bo'yicha tasnifini berib, ular orasida faol va nofaol qatlamlarni ajratgan (Sirojiddinov, 1998).

Turk tillari (qardosh)	ota, ona, daryo, qush	Genetik yaqinlik	Asosiy lug'at boyligini tashkil etadi
---------------------------	--------------------------	---------------------	--

O'zbek tili ming yillar davomida shakllanib, o'z lug'at boyligini asosan ichki manbalar orqali kengaytirib bordi. Til taraqqiyoti davomida mavjud so'zlardan yangi ma'nolar yasaldi, ayrim so'zlar qo'shimcha grammatik funksiyalarni bajara boshladi, xalq shevalaridan ba'zi birliklar adabiy til tarkibiga kirib bordi. Bu esa tilning ichki taraqqiyot qonuniyatlaridan biri hisoblanadi[6].

Shunga qaramay, har qanday til singari o'zbek tili ham faqat ichki imkoniyatlarga tayangan holda rivojlana olmaydi. Tashqi omillar, ayniqsa boshqa tillardan o'zlashtirilgan so'zlar lug'at boyligini kengaytirishda muhim ahamiyatga ega. Bu holat tillar o'rtasidagi tabiiy aloqa va o'zaro ta'sirning natijasidir. Har qanday tilda lug'at tarkibida yuz beradigan o'zgarishlar, asosan, ikki asosiy yo'nalishda namoyon bo'ladi: biri eskirgan so'zlarni yangi so'zlar bilan almashtirish, ikkinchisi esa boshqa tillardan yangi so'zlarni qabul qilish.

Demak, o'zbek tilining leksik tarkibi ikki asosiy manbaga tayanadi: ichki va tashqi manbalarga. Tilimizda ko'plab qadimgi turkiy ildizli so'zlar bilan bir qatorda arab, fors, rus va boshqa tillardan kirib kelgan o'zlashmalar ham mavjud. Bu so'zlar har xil davrlarda, turli ehtiyojlarga ko'ra o'zlashtirilgan bo'lib, ular orasida "afyun", "fonus", "faylasuf", "qandil", "chit", "qonun" kabi hind, grek, arab va lotin tillariga oid leksik birliklar bor. Ularning ko'pchiligi Alisher Navoiy asarlarida ham uchraydi[7].

O'zlashma so'zlarning o'zbek tilida keng tarqalishining asosiy sababi – bu tillararo aloqalar, ayniqsa fors-tojik, arab va rus tillari bilan bo'lgan uzoq muddatli ijtimoiy, madaniy va diniy aloqalardir. Ikkitillilik fenomeni ham bu jarayonga turtki bo'lgan. Jumladan, o'zbek xalqi orasida qo'shni qardosh tillar (qozoq, qirg'iz, qoraqalpoq, turkman, tatar) bilan ikki tilli muhit keng tarqalgan.

So'z almashinuvi, ayniqsa, xalqaro hamkorlik, texnologik taraqqiyot, madaniyatlararo aloqalar kuchaygan hozirgi zamonda tobora faollashib bormoqda. Shunga qaramay, so'z o'zlashtirish masalasi hali hanuz bahsli mavzulardan biri

bo'lib qolmoqda. Tilshunoslar orasida bu borada yakdil fikr yo'q – kimdir bu jarayonni tabiiy til taraqqiyoti deb hisoblasa, boshqalar uni til ifoda vositalarining buzilishi deb baholaydi[8].

So'z o'zlashtirish har doim til taraqqiyotining tashqi omillaridan biri bo'lib kelgan. Tabiiyki, bu jarayonda har qanday so'z emas, balki ehtiyojdan kelib chiqqan leksik birliklar o'zlashtiriladi. So'zlar – xalq madaniyati, tafakkuri va tarixining aksidir. Shuning uchun o'zlashma so'zlar ham shu xalq hayotining ajralmas qismiga aylanadi.

Leksik qatlamlar har doim murakkab va ko'p qirrali bo'lib, ularning har biri o'zining alohida lisoniy qadriyatiga ega. Jamiyatda ro'y beradigan har qanday ijtimoiy va madaniy o'zgarishlar lug'at tarkibida o'z ifodasini topadi. Shu sababdan har bir tilning leksikasini tahlil qilishda chet til elementlarining o'rni, ahamiyati va o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish muhimdir.

Arab tili so'zlari hozirgi o'zbek tilida eng ko'p o'zlashgan qatlamlardan biri hisoblanadi. Bu so'zlar o'zbek tilida mazmunan boyligi, uslubiy ifodaliligi bilan ajralib turadi. Hazrat Navoiy arab tilining balog'at va fasohatdagi o'rni haqida "Muhokamatul lug'atayn" asarida alohida ta'kidlab, arab tilini mo'jizakor deb atagan[9].

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, o'zlashgan so'zlar o'zbek tilida lingvistik jihatdan faol va madaniy ahamiyatga ega qatlamni tashkil etadi. Ular tilning tashqi ta'sirlarga javob berishini va ichki moslashuvchanligini namoyon qiladi — bu holat o'zbek tilining mustahkamligi va moslashuvchanligidan darak beradi.

O'zlashma so'zlar o'zbek tilining zamonaviy rivojlanish bosqichida muhim til birliklari hisoblanadi. Ular nafaqat leksik tizimni boyitadi, balki grammatik va semantik tizimlarga ham ta'sir ko'rsatadi. Maqolada keltirilgan ilmiy qarashlar asosida shuni aytish mumkinki, korpus asosida olib borilgan tahlillar o'zlashmalarni chuqur va tizimli o'rganish uchun samarali metod hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Mahmudov, N. (2004). O'zbek tilining zamonaviy leksikologiyasi. Toshkent: Fan.
2. Paul, H. (1984). Prinzipien der Sprachgeschichte. Tübingen: Max Niemeyer.
3. Jones, M. "Linguistic Borrowing: The Impact of Language Contact". Cambridge University Press. 2021. 112p.
4. Vinokur, G. (1956). Ocherki po istorii yazykoznaniya v Rossii XIX veka. Moskva: AN SSSR.
5. Zhuravlyov, A. A. (1974). Funktsionalnaya semantika. Moskva: Nauka.
6. Sirojiddinov, S. (1998). O'zbek tili tarixiy leksikologiyasi masalalari. Toshkent: O'zbekiston.
7. Thomason, S. G., & Kaufman, T. (1988). Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics. Berkeley: University of California Press.
8. Sapir, E. (1921). Language: An Introduction to the Study of Speech. New York: Harcourt, Brace and World.
9. Fishman, J. A. (1991). Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages. Clevedon: Multilingual Matters.

UDK: 800:677(038)

Dilora XAMIDOVA,
Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat instituti assistenti
E-mail: khdilora@gmail.com

ISFT professori, f.f.d Ch.B. Abdullayeva taqrizi asosida

LINGUISTIC APPROACH TO THE STUDY OF TEXTILE TERMINOLOGY

Annotation

This article explores a linguistic approach to the study of textile industry terminology. It analyzes the principles of term formation, the functioning of terms in scientific and technical discourse, and the features of cross-linguistic correlation based on Uzbek, Russian, and English languages. A classification of textile terms according to their equivalence types is proposed, along with practical examples from the industry.

Key words: Textile, terminology, contrastive analysis, term system, linguistics, translation, technical discourse.

TO'QIMACHILIK TERMINOLOGIYASINI O'RGANISHDA LINGVISTIK YONDASHUV

Annotatsiya

Ushbu maqolada to'qimachilik sanoatiga oid terminologiyani lingvistik nuqtai nazardan o'rganish masalasi ko'rib chiqiladi. Terminlarning shakllanish tamoyillari, ilmiy-texnik nutqdagi funksional jihatlari hamda o'zbek, rus va ingliz tillari materiallari asosida ularning o'zaro mos kelish xususiyatlari tahlil qilinadi. To'qimachilik terminlari ularning ekvivalentlik darajasiga ko'ra tasniflanadi va sohadan amaliy misollar keltiriladi.

Kalit so'zlar: To'qimachilik, terminologiya, taqqoslovchi tahlil, terminosistema, lingvistika, tarjima, texnik nutq.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ ТЕКСТИЛЬНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Аннотация

В статье рассматривается лингвистический подход к исследованию терминологии текстильной промышленности. Особое внимание уделяется специфике формирования, функционирования и классификации терминов в данной отрасли. Подчеркивается значимость системного и сопоставительного анализа при изучении текстильной терминологии в разных языках. Описываются основные принципы терминообразования, а также влияние профессионального и культурного контекста на терминологическую систему.

Ключевые слова: Текстильная терминология, терминосистема, лингвистический подход, терминообразование, научно-технический язык, сопоставительный анализ.

Введение. Текстильная промышленность — одна из старейших и наиболее развитых отраслей, обладающая богатым профессиональным лексиконом. Текстильные термины охватывают широкий спектр понятий, связанных с сырьём, технологическими процессами, оборудованием и конечной продукцией. Для эффективного межкультурного общения в профессиональной среде, особенно в условиях глобализации, необходимо глубокое лингвистическое осмысление и систематизация текстильной терминологии.

Настоящее исследование в определённой степени способствует реализации задач, обозначенных в ряде стратегических документов, направленных на развитие различных сфер в Республике Узбекистан. В частности, оно соотносится с положениями Указа Президента Республики Узбекистан от 20 апреля 2017 года № УП-5847 «Об утверждении концепции развития системы высшего образования Республики Узбекистан до 2030 года», а также со Стратегией развития «Новый Узбекистан» на 2022–2026 годы, утверждённой Указом № УП-60 от 28 января 2022 года. Кроме того, исследование отражает приоритеты, изложенные в Указе Президента № УП-5285 от 14 декабря 2017 года «О мерах по ускоренному развитию текстильной и швейно-трикотажной промышленности», Постановлении Президента № ПП-2909 от 20 апреля 2017 года «О мерах по дальнейшему развитию системы высшего образования», а также в Постановлении № ПП-5117 от 19 мая 2021 года «О мерах по поднятию на качественно новый уровень

деятельности по популяризации изучения иностранных языков в Республике Узбекистан» и других нормативных актах [1].

Обзор литературы. Исследование терминологии как специфического пласта лексики занимает устойчивое место в лингвистике с середины XX века. Классические работы Т. Л. Кабановой, В. П. Даниленко, Л. П. Крысина заложили основы теории термина, определив его как языковую единицу, обладающую высокой степенью системности, точности и однозначности в пределах одной терминосистемы [2]. Особое внимание в современных исследованиях уделяется научно-технической терминологии. Так, в трудах Е. А. Карпова и А. А. Рейхштейна подчёркивается, что терминологическая лексика тесно связана с развитием научного знания и технического прогресса [3]. Они указывают на необходимость учета контекста употребления терминов, а также на влияние переводческих стратегий при работе с англоязычными источниками.

В рамках сопоставительной лингвистики актуальными являются работы М. А. Хатимовой и Ш. Х. Рахмонова, в которых анализируется взаимодействие терминосистем в многоязычном пространстве [4]. Исследователи отмечают, что терминологическая эквивалентность часто бывает неполной, особенно в условиях различий между культурами и уровнями технологического развития отраслей.

В области текстильной терминологии научных работ значительно меньше, особенно по сравнению с медициной или IT-сферой. Однако ряд исследований (например, статьи на основе отраслевых словарей, справочников, ГОСТов и международных стандартов ISO) указывает на высокую степень заимствованности и интернационализации текстильных терминов, особенно в русскоязычном и узбекязычном контекстах [5].

Таким образом, наблюдается явный дефицит комплексных лингвистических и сопоставительных исследований текстильной терминологии в узбекском, русском и английском языках. Это подчёркивает актуальность данного исследования и необходимость дальнейшего изучения формирования, систематизации и функционирования текстильных терминов в профессиональной коммуникации.

Методология Исследования. Основу лингвистического анализа терминологии составляют положения терминоведения (В. П. Даниленко, Т. Л. Кабанова и др.), где термин рассматривается как системная единица профессионального языка [6]. Особенности научно-технической терминологии, такие как точность, однозначность и стилистическая нейтральность, делают её предметом особого изучения. Методологическая база настоящего исследования опирается на комплексный лингвистический подход, включающий элементы терминоведческого анализа, сопоставительной лингвистики, а также дискурсивного анализа профессиональной речи.

Основные методы, применённые в работе:

Описание и классификация терминов: выделение текстильной терминологии на основе отраслевых источников (ГОСТы, технические справочники, стандарты ISO, каталоги продукции).

Сопоставительный метод: анализ эквивалентности терминов в узбекском, русском и английском языках по семантическим, структурным и функциональным критериям.

Контекстуальный анализ: изучение употребления терминов в реальных текстах — производственной документации, отраслевых статьях, описаниях технологий.

Этимологический и словообразовательный анализ: выявление источников происхождения терминов и способов их образования в каждом из языков.

Качественный лингвистический анализ: систематизация терминов по категориям (сырьё, оборудование, процессы и т.д.), выявление частичных, полных и описательных эквивалентов.

Материалом исследования послужили тексты технической документации, двуязычные и многоязычные глоссарии, словари терминов, научные статьи по текстильной тематике, а также данные из международных и национальных стандартов (ISO, ГОСТ, O'zDSt) [10].

Методология направлена на выявление как универсальных закономерностей, присущих терминосистемам в рамках одной отрасли, так и

национально-культурных различий в терминологическом оформлении понятий [11].

Анализ и результаты. 1. Теоретические основы лингвистического анализа терминов

Терминология как раздел лексикологии изучает специализированную лексику, применяемую в определённых областях науки и техники. Лингвистический подход к изучению терминов включает:

анализ морфологической структуры терминов, исследование словообразовательных моделей, выявление семантических особенностей терминов, установление системных связей между терминами.

Научно-технический стиль предъявляет особые требования к терминологии: точность, однозначность, лаконичность и системность.

2. Особенности текстильной терминологии

Терминосистема текстильной промышленности включает названия:

природного и синтетического сырья (например, хлопок, вискоза, полиэстер),

стадий технологического процесса (прядение, ткачество, отделка),

видов оборудования (прядильный станок, ткацкий станок),

готовой продукции (ткань саржа, муслин, трикотаж).

Семантически термины тесно связаны с физическими свойствами материалов, технологическими характеристиками и производственными функциями.

3. Лингвистические аспекты терминообразования

Большинство текстильных терминов формируются с использованием продуктивных словообразовательных моделей, таких как:

суффиксальное образование: шерстяной ← шерсть,

композиция: полиэфиговое волокно,

калькирование: nonwoven fabric → нетканый материал,

заимствование: батист, муслин, сатин.

В разных языках (узбекский, русский, английский) термины могут отличаться по структуре и семантическим оттенкам, что требует сопоставительного анализа.

4. Сопоставительный аспект (на примере узбекского, русского и английского языков)

Сравнение текстильной терминологии в этих трёх языках выявляет:

наличие прямых эквивалентов (cotton – хлопок – paxta),

частичную эквивалентность (woven fabric – ткань – to'qima mato),

отсутствие прямых соответствий, что требует описательного перевода или уточнения.

Также наблюдаются различия в классификациях и системных связях терминов, обусловленные лингвокультурными и историко-производственными особенностями.

Таблица 1. Сопоставление текстильных терминов в узбекском, русском и английском языках

№ Узбекский термин	Русский термин	Английский термин	Тип соответствия
1 paxta	Хлопок	Cotton	Полный эквивалент
2 Ipak	Шёлк	Silk	Полный эквивалент
3 sintetik tolalar	синтетические волокна	synthetic fibers	Полный эквивалент
4 to'qima mato	Ткань	woven fabric	Частичный эквивалент
5 trikotaj	Трикотаж	knitwear / knitted fabric	Частичный эквивалент
6 qalin gazlama	плотная ткань	heavy fabric	Контекстуальный эквивалент
7 gazlama tozalash uskunasi	оборудование для очистки ткани	fabric cleaning machine	Описательный перевод

№ Узбекский термин	Русский термин	Английский термин	Тип соответствия
8 rang berish	Окрашивание	Dyeing	Полный эквивалент
9 tikuv mashinasi	швейная машина	sewing machine	Полный эквивалент
10 bo'yoq moddalari	Красители	Dyes	Полный эквивалент

5. Роль контекста и профессионального дискурса

Лингвистический анализ текстильной терминологии невозможен без учёта контекста её употребления. Профессиональные тексты (стандарты, технические описания, научные статьи) позволяют проследить функционирование терминов в реальной коммуникативной практике, выявить устойчивые сочетания и коллокации.

Закключение и Рекомендации. Лингвистический подход к изучению текстильной терминологии позволяет систематизировать и глубже понять особенности формирования и функционирования профессиональной лексики данной отрасли. Особенно важным является сопоставительный анализ, позволяющий выявить сходства и различия между терминами в узбекском, русском и английском языках, что способствует точному переводу и эффективной межкультурной коммуникации в сфере текстильного производства.

Проведённое исследование показало, что текстильная терминология представляет собой сложную и структурированную систему, формирующуюся под влиянием как внутреннеязыковых закономерностей, так и межкультурных факторов. Лингвистический подход позволил рассмотреть термины не только как номинации профессиональных понятий, но и как элементы

специализированного дискурса, функционирующие в контексте научно-технической коммуникации. Особое значение приобретает сопоставление текстильных терминов в узбекском, русском и английском языках, поскольку оно позволяет выявить различия в структурах терминотерминов, степени интернационализации терминов, а также сложности, возникающие при переводе.

Анализ показал, что наряду с полными эквивалентами существует значительное количество терминов с частичным или описательным соответствием, что требует от переводчика не только языковой, но и профессиональной компетенции. Это подчёркивает важность междисциплинарного подхода, соединяющего лингвистику, терминоведение и знания в области текстильной промышленности. Полученные результаты могут быть полезны при разработке многоязычных глоссариев, терминологических баз данных, а также при обучении специалистов-переводчиков технического профиля. Таким образом, лингвистическое изучение отраслевой терминологии открывает перспективы для дальнейших исследований, направленных на стандартизацию терминов и повышение эффективности профессионального общения в многоязычной среде.

ЛИТЕРАТУРА

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent, “O'zbekiston”, 2022.
2. Даниленко, В. П. Лингвистические основы терминообразования / В. П. Даниленко. — М.: Наука, 1977. — 246 с.
3. Xamidova, D. (2025). Методы преподавания текстильной терминологии в высших учебных заведениях. Прикладные науки в современном мире: проблемы и решения, 4(1), 35–37.
4. Кабанова, Т. Л. Термин и терминология: лингвистический аспект / Т. Л. Кабанова. — М.: МЛТУ, 2006. — 182 с.
5. Хамидова, Д. Б. (2024). Изучение терминологической связи: сравнительное изучение узбекского народного ткачества и терминов английского происхождения. Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры, 4(5), 151–157.
6. Крысин, Л. П. Современные проблемы терминообразования / Л. П. Крысин // Вопросы языкознания. — 1984. — № 5. — С. 12–23.
7. Карпов, Е. А. Терминология и научный стиль речи / Е. А. Карпов. — М.: Флинта, 2002. — 128 с.
8. Рейхштейн, А. А. Перевод научно-технических текстов: теория и практика / А. А. Рейхштейн. — СПб.: СПбГУ, 2010. — 204 с.
9. Хатимова, М. А. Сопоставительный анализ текстильной терминологии в русском и узбекском языках / М. А. Хатимова // Филологические науки. — 2021. — № 4. — С. 90–96.
10. Рахмонов, Ш. Х. Межкультурная эквивалентность в научно-технической терминологии / Ш. Х. Рахмонов // Язык и культура. — 2019. — № 3 (47). — С. 115–121.
11. ISO 8191-1:1987 Textiles — Safety of flame retardant products — Part 1: General requirements. — Geneva: ISO, 1987.
12. ГОСТ 30307-95. Ткани текстильные. Термины и определения. — М.: ИПК Издательство стандартов, 1995.

UDK:808.5

Omongul XOLIBEKOVA,
Navoiy davlat universiteti dotsenti v.b., PhD
E-mail: paads7777@gmail.com

O'zDJTU dotsenti, DSc M.Daliyeva taqrizi asosida

INGLIZ YOZUVCHISI JOAN ROULINGNING «HARRY POTTER» ASARIDA BOLALAR NUTQINING PRAGMASTILISTIK TASNIFI

Аннотация

Maqolada Roulingning Garri Potter asari stilistik jihatdan nihoyatda rang-barang ekanligi, unda pragmastilistik vositalar, jumladan, metaforalar, ironiyalar, kinoya, so'z o'yinlari, dialekt va ekspressiv leksikadan keng foydalanilganligi ochib berilgan. Ushbu stilistik vositalar qahramonlarning xarakterini ochib berishda va asarning badiiy ta'sirchanligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. **Kalit so'zlar:** Pragmastilistika, ko'chma ma'no, eufemizmlar, personifikatsiya, hiperbola.

ПРАГМАСТИЛИСТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ДЕТСКОЙ РЕЧИ В «ГАРРИ ПОТТЕРЕ» АНГЛИЙСКОЙ ПИСАТЕЛЬНИЦЫ ДЖОАН РОУЛИНГ

Аннотация

В статье показано, что произведения Роулинг о Гарри Поттере стилистически чрезвычайно разнообразны, в них широко используются прагматилистические приемы, включая метафоры, иронию, сарказм, каламбуры, диалект и экспрессивную лексику. Эти стилистические приемы играют важную роль в раскрытии личностей персонажей и усилении художественного воздействия произведения.

Ключевые слова: Прагматилистика, переносное значение, эвфемизмы, олицетворение, гипербола.

PRAGMASTILISTIC CLASSIFICATION OF CHILDREN'S SPEECH IN THE WORK "HARRY POTTER" BY THE ENGLISH WRITER JOAN ROWLING

Annotation

The article shows that Rowling's works about Harry Potter are stylistically extremely diverse, they widely use pragmatylistical devices, including metaphors, irony, sarcasm, puns, dialect and expressive vocabulary. These stylistic devices play an important role in revealing the personalities of the characters and enhancing the artistic impact of the work.

Key words: Pragmatylistics, figurative meaning, euphemisms, personification, hyperbole.

Kirish. J.K. Roulingning Garri Potter asari zamonaviy adabiyotning eng mashhur va ta'sirchan asarlaridan biri hisoblanadi. Asar 1997-yilda Harry Potter and the Philosopher's Stone (Garri Potter va Falsafiy tosh) nomi bilan nashr etilib, keyinchalik yettita kitobdan iborat bo'lgan ulkan epopiyaga aylandi. Ushbu asar nafaqat bolalar adabiyoti, balki butun jahon kitobxonligiga katta ta'sir ko'rsatgan fantastik turkum hisoblanadi.

Asar syujeti oddiy bolakay Garri Potterni sehirli dunyoga kirishi, Xogvarts maktabida tahsil olishi va yovuz sehirgar Voldemortga qarshi kurashini qamrab oladi. Kitobda do'stlik, jasorat, muhabbat, yaxshilik va yovuzlik o'rtasidagi kurash kabi mavzular ilgari suriladi. Har bir qahramon o'ziga xos xarakter va nutq uslubiga ega bo'lib, asarning stilistik jihatdan boy va jonli bo'lishiga sabab bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili. Ushbu maqola tahlilida Garri Potter asaridagi asosiy stilistik vositalar va ularning qahramonlar nutqiga ta'siri keng yoritiladi. Joanne Roulingning Harry Potter asarida pragmastilistik vositalar juda ko'p uchraydi, chunki bu asar nafaqat fantastik olamni yaratadi, balki xarakterlarning individualligini, hissiyotlarini va ijtimoiy muhitni ham ta'kidlab beradi. Quyida Harry Potter asaridan pragmastilistik vositalar tahlili misollar bilan keltiriladi.

a) Deixis – so'zlarning ma'nosi kontekstga qarab o'zgarishi. Asarda personajlarning nutqida ko'plab shaxs, joy va vaqt deixislari uchraydi.

"You-Know-Who is back!" (Harry Potter and the Order of the Phoenix)

Bu yerda You-Know-Who so'zi Voldemortni anglatadi, ammo bu atama faqat sehirgarlar olamida ma'lum bo'lgani uchun, kontekstdan tashqarida tushunarsiz bo'lishi mumkin.

"I'll be in my room, making no noise and pretending I don't exist." (Harry Potter and the Chamber of Secrets)

Bu yerda my room kontekstga bog'liq, ya'ni kim gapirayotgani va qayerda ekanligiga qarab ma'nosi o'zgarishi mumkin.

b) Ilmoqli gaplar (Implicature)

Graysning implikatura nazariyasiga ko'ra, gap ma'nosi bevosita aytilmasa ham, kontekst orqali tushuniladi. "It's LeviOsa, not LevioSA!" (Harry Potter and the Philosopher's Stone)

Bu gap orqali Germiona faqat talaffuzni to'g'rilamayapti, balki Ronning bilim darajasi past ekanini ham nazarda tutmoqda.

Dumbledore: "After all this time?"

Snape: "Always." (Harry Potter and the Deathly Hallows)

Bu dialogda Snape hech qanday izoh bermaydi, lekin uning Lili Potterga bo'lgan muhabbati hech qachon so'nmaganini tushunish mumkin.[1]

c) Nutq aktlari (Speech Acts)

J.L. Ostinning nutq aktlari nazariyasiga ko'ra, har qanday gap faqat axborot yetkazmaydi, balki harakat ham bajaradi.

"I solemnly swear that I am up to no good." (Harry Potter and the Prisoner of Azkaban)

Bu gap faqat informatsiya bermayapti, balki harakatni amalga oshirayotgan (ya'ni, Sehrar xaritasini faollashtirayotgan) akt sifatida xizmat qilmoqda.

"You have your mother's eyes." (Multiple books in the series)

Bu faqatgina tashqi ko'rinishni ta'riflamaydi, balki Lily va Harry o'rtasidagi hissiy bog'liqlikni ham ifodalaydi.

d) Metafora va ironiyalar

Metafora va ironiyalar pragmatistik jihatdan muhim, chunki ular bevosita ma'no emas, balki ko'chma ma'no orqali fikr bildiradi.

"The world isn't split into good people and Death Eaters." (Harry Potter and the Order of the Phoenix)

Bu gap orqali Sirius Black odamlarning faqat yaxshilik yoki yomonlikka ajralmasligini, har kimning murakkab xarakterga ega ekanini anglatmoqda.

"Just because you have the emotional range of a teaspoon doesn't mean we all have." (Harry Potter and the Order of the Phoenix)

Bu yerda Hermiona Ronning hissiy jihatdan juda oddiy ekanini kinoya bilan ta'kidlamogda.

e) Eufemizmlar (Yumshoq ifodalar)

Eufemizmlar qo'rqinchli yoki noqulay mavzularni yumshoq ifodalash uchun ishlatiladi. "He-Who-Must-Not-Be-Named"

Bu atama Voldemortning ismini ochiq aytishdan qo'rqish natijasida yuzaga kelgan.

"Passed away" vs. "died"

Dumbledore Severus Snape bilan gaplashganda, odatda "passed away" atamasidan foydalanadi, chunki bu yumshoqroq ifoda hisoblanadi.[2]

f) Politeness (Muloyimlik strategiyalari)

Brown va Levinsonning muloyimlik nazariyasiga ko'ra, odamlar o'zaro hurmat saqlash uchun turli strategiyalarni qo'llaydi.

Professor McGonagall: "Potter, take Weasley with you. He looks far too happy over there." (Harry Potter and the Goblet of Fire)

Bu yerda McGonagall Ronni bevosita tanqid qilmaydi, balki yumshoqroq qilib, kinoya orqali tushuntiradi. Harry Potter asarida pragmatistik vositalar xarakterlararo munosabatlarni chuqur ochib berishda va hikoyaning tabiiyligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Deyksis, nutq aktlari, ironiyalar, eufemizmlar va muloyimlik strategiyalari yordamida Rowling har bir qahramonning o'ziga xosligini va sehrli olamning realistik jihatlarini ta'kidlab beradi. J.K. Rowlingning Harry Potter asarida bir qator stilistik vositalar ishlatilgan bo'lib ularning barchasi asarning rang-barang va o'quvchi uchun qiziqarli bo'lishiga xizmat qilgan.

Tahlil va natijalar. J.K. Rowlingning Harry Potter seriyasi nafaqat qiziqarli syujet va xarakterlar bilan, balki o'ziga xos stilistik uslub bilan ham ajralib turadi. U o'z hikoyalarida turli lingvistik va stilistik vositalarni qo'llab, asarning emotsional ta'sirini oshiradi, xarakterlarni chuqurroq yoritadi va sehrli dunyoning realistik tuyulishini ta'minlaydi.[3] Quyida ushbu asarda ishlatilgan asosiy stilistik vositalar chuqur tahlil qilinadi.

1. Epitet: xarakterlarni va sehrli muhitni ta'riflash

Epitetlar Rowling uslubining ajralmas qismi bo'lib, ular asardagi joylar, odamlar va voqealarning chuqur tasvirini yaratishga yordam beradi.

Epitetlar yordamida Rowling har bir xarakterga o'ziga xos identifikatsiya beradi. "The Boy Who Lived" – Garri Potterni asosiy ta'riflaridan biri bo'lib, uning yovuzlik ustidan g'alaba qilishi ta'kidlanadi.

"The Dark Lord" – Lord Voldemortni tasvirlashda ishlatiladigan epitet bo'lib, u faqat sehrarlar olamida qo'llanadi va qo'rquv hissinu uyg'otadi.

Epitetlar muhit tasvirida ham ishlatiladi:

"The Forbidden Forest" (Taqiqlangan o'rmon) – bu nom oddiy emas, balki sirli va xavfli joy ekanini ifodalaydi. "The Shrieking Shack" (Chinqirgan kulba) – ushbu joy haqidagi afsonalar va uning dahshatli obro'sini ifodalovchi epitet.

Epitetlar yordamida Rowling nafaqat xarakterlar va joylarni ta'riflaydi, balki ularning ma'naviy va emotsional mohiyatini ham ochib beradi. Masalan, Voldemortni doimo "The Dark Lord" deb atash uning yovuz tabiatini mustahkamlaydi.

2. Metafora: sehrli olamni jonlantirish

Metafora – Rowling stilistik vositalari orasida eng ko'p ishlatiladiganlaridan biridir. U orqali sehrli dunyo yanada ta'sirchan va jonli ko'rinadi.

Metafora yordamida Rowling abstrakt tushunchalarni obrazli qiladi:

"Dementors are the embodiment of depression."

Dementorlar odamlarning umidini va hayot quvonchini tortib olishi orqali depressiyaning badiiy tasviriga aylanadi.

"Time is making fools of us again." (Harry Potter and the Half-Blood Prince)

Bu gap vaqtning nazorat qilib bo'lmaydigan va insonlarni aldovchi kuch ekanligini anglatadi. Sehrarlar olamidagi ba'zi metaforalar odamlar jamiyatining real muammolarini aks ettiradi: "Pure-blood, half-blood, and Muggle-born."

Bu tushunchalar real hayotdagi irqchilik va diskriminatsiya masalalarining metaforik ko'rinishi bo'lib xizmat qiladi.

Metaforalar Rowling dunyosini nafaqat boyitadi, balki, abstrakt tushunchalarni oson tushuniladigan, hissiy jihatdan ta'sirchan obrazlarga aylantiradi.

3. Personifikatsiya: sehrli dunyoni jonlantirish

Personifikatsiya (insonsifatlik) orqali Rowling jonsiz narsalarga insoniy xususiyatlar beradi. "The castle seemed to be whispering secrets."

Xogwarts shunchaki bino emas, u sirlarni yashiruvchi va ularni o'z ichida saqlovchi jonli tusha tasvirlangan. "The wind howled through the Forbidden Forest."

Shamol odamdek uvillab, qo'rqinchli atmosfera yaratadi.

"The Sorting Hat talks and makes decisions." Oddiy shlyapa emas, balki aqlga ega bo'lgan va har bir talabani sinovdan o'tkazadigan jonli ob'ekt sifatida tasvirlangan.

Personifikatsiya yordamida Rowlingning sehrli dunyosi jonli va realistik ko'rinadi.[4]

4. Ironiya va sarkazm: humor va kinoya elementi

Rowling nutqning sarkastik va ironik usullarini ko'p ishlatadi, ayniqsa Ron va Severus Snape dialoglarida. "Just because you have the emotional range of a teaspoon doesn't mean we all have." (Hermione to Ron)

Hermiona Ronning hissiyotlarini tushunish qobiliyatini mazax qilmoqda.

"I see no difference." (McGonagall after Draco is turned into a ferret)

Bu kinoyali jumla bo'lib, Drakonning xatti-harakatlari ferma hayvoniga o'xshashligini ta'kidlaydi. "Oh, brilliant! It's potions with Snape. That's just what I wanted." (Ron) Aslida Ron Snape darsiga borishni istamaydi, lekin gapini testkari ma'noda aytmoqda. Ironiya va sarkazm asarga humor va tabiiylik bag'ishlaydi, shuningdek, personajlarning shaxsiyatini ochib beradi.

Xulosa va takliflar. Rowlingning Harry Potter seriyasi stilistik vositalarning keng doirasidan foydalanib, hikoyani

yanada ta'sirchan va esda qolarli qiladi. Epitet, metafora, personifikatsiya, ironiyalar, hiperbola va gradatsiya yordamida u har bir xarakter va hodisani jonlantiradi, sehrli dunyoni realistlik va ishonarli qilib tasvirlaydi. Bu usullar nafaqat

hikoyani boyitadi, balki xarakterlarning shaxsiyati va asarning umumiy atmosferasini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Bu stilistik usullar yordamida Rowling o'quvchini sehrli dunyoga olib kiradi va uni voqealar ichida yashayotgandek his qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Знаменская Т.А. Стилистика английского языка. Основы курса. –М.: КомКнига, 2006. – 224 с.
2. Кураев А. «Гарри Поттер»: попытка не испугаться. – М.: Андреевский флаг, 2004. – 208 с.
3. Кургузова Н.В. Система двойников главного героя в романе Д. Ролинг «Гарри Поттер и Орден Феникса» // Ученые записки ОГУ, 2008.–№1.–С.130-135.
4. Кухаренко В.А. Практикум по стилистике английского языка: Учебное пособие для студентов филологических факультетов университетов, институтов и факультетов иностранных языков – М.: 1986.–144с.
5. Линтвар О.Н. К вопросу о классификациях выразительных средств языка и стилистических приемов // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота: в 2-х ч. Ч. I., 2013.– С.129-131.

UDK: 811.82:45

Gulnora XOLMUROTOVA,
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail: gulnoraxolmurodova5@gmail.com

Termiz davlat universiteti katta o'qituvchisi, PhD O'.Xudoynazarova taqrizi asosida

INTERYER DIZAYN TERMINOLOGIYASIDA KONNOTATIV MA'NOLAR (INGLIZ VA O'ZBEK TILLARI MISOLIDA)

Annotatsiya

Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi interyer dizayn terminlarining konnotativ qirralari lingvosemantik va lingvomadaniy nuqtai nazardan tahlil qilingan. Tadqiqot davomida har ikki tilga oid atamalarining madaniy asoslari, estetik va psixologik xususiyatlari o'rganilib, ularning semantik va konnotativ tafovutlari yoritib berilgan. Shuningdek, tarjima jarayonida yuzaga keladigan semantik siljishlar hamda konnotativ ma'no yo'qotilishi holatlari ochib berilgan. Maqolada interyer dizayn leksikasini konnotativ jihatdan o'rganishga doir ilmiy-uslubiy tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: Interyer dizayn, konnotativ ma'no, lingvomadaniy tafovut, estetik idrok, semantik siljish, ingliz va o'zbek tillari, dizayn terminologiyasi.

КОННОТАТИВНЫЕ ЗНАЧЕНИЯ В ТЕРМИНОЛОГИИ ИНТЕРЬЕРНОГО ДИЗАЙНА (НА ПРИМЕРЕ АНГЛИЙСКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ)

Аннотация

В данной статье проведён лингвoseмантический и лингвокультурный анализ коннотативных особенностей терминов интерьерного дизайна в английском и узбекском языках. В ходе исследования изучены культурные основы, эстетические и психологические характеристики терминов в обоих языках, выявлены их семантические и коннотативные различия. Также рассмотрены случаи семантических сдвигов и утраты коннотативного значения в процессе перевода. В статье представлены научно-методические рекомендации по изучению лексики интерьерного дизайна с учётом коннотативного аспекта.

Ключевые слова: Интерьерный дизайн, коннотативное значение, лингвокультурные различия, эстетическое восприятие, семантический сдвиг, английский и узбекский языки, терминология дизайна.

CONNOTATIVE MEANINGS IN INTERIOR DESIGN TERMINOLOGY (BASED ON EXAMPLES FROM ENGLISH AND UZBEK)

Annotation

This article presents a linguosemantic and linguocultural analysis of the connotative features of interior design terminology in English and Uzbek. The study explores the cultural foundations, as well as the aesthetic and psychological characteristics of terms in both languages, and identifies their semantic and connotative differences. It also examines cases of semantic shifts and the loss of connotative meaning in the process of translation. The article provides scientific and methodological recommendations for the connotative study of interior design vocabulary.

Key words: Interior design, connotative meaning, linguocultural differences, aesthetic perception, semantic shift, English and Uzbek languages, design terminology.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda terminlar baholovchi va emotsional konnotatsiyalari bilan o'rganilmoqda; ularning kasbiy muloqotdagi roli esa alohida tadqiqot obyektiga aylangan. "Konnotatsiya" tushunchasining lingvistik atamalar tizimiga kiritilishi, avvalo, L.Yelmslev va L.Blumfeldning ilmiy qarashlari bilan bog'liq [3]. Konnotatsiyani talqin etishdagi ko'plab yondashuvlar ham aynan ularning nazariyalarga tayangan. Bu qarashlar bugungi kunda ham dolzarbligini saqlab, til hodisalarini tahlil qilish, mavjud bilimlarni qayta ko'rib chiqish va yangi ilmiy yondashuvlarni shakllantirishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qilmoqda. Shu munosabat bilan konnotatsiya atamasining izohiga to'xtalish o'rinli. Ko'pgina izohli lug'atlarda konnotatsiya (lotincha connotatio — "birga belgilash") til birliklari yoki kategoriyalarining asosiy ma'nosiga qo'shilib keluvchi qo'shimcha ma'no sifatida ta'riflanadi. Bu tushuncha odatda birlikning semantik va uslubiy xususiyatlarini ham o'z ichiga oladi [14].

Der Grosse Coron izohli lug'atida ham konnotatsiya tushunchasiga semantika doirasida alohida e'tibor qaratilgan. Lug'atda konnotatsiya so'zning asosiy (denotativ) ma'nosidan tashqari unga birikadigan assotsiativ, emotsional va baholoviy ma'nolar yig'indisi sifatida izohlanadi. Bu komponentlar til birliklarining ko'p qirrali semantik xususiyatlarini yanada chuqurroq yoritishga xizmat qiladi [15].

Ayniqsa, san'at va dizayn terminlarining baholovchi, estetik va madaniy konnotatsiyalari alohida ahamiyat kasb etadi. Interyer dizayn terminlari o'zbek va ingliz tillarida turli konnotativ ma'nolar orqali milliy-estetik qarashlarni ifodalaydi. Ularning tahlili semantik boylik va madaniy farqlarni aniqlash imkonini beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mashhur rus tilshunosi O.S. Axmanova lingvistik terminologiya masalalariga alohida e'tibor qaratgan. Uning "Lingvistik atamalar lug'ati"da termin — muayyan tushunchalarni ifodalash yoki obyektlarni belgilash uchun yaratilgan maxsus til birligi [2] sifatida, terminologiya esa — ma'lum soha yoki

faoliyat yo'nalishiga oid terminlar tizimi [2] sifatida izohlangan. Terminologiya ongli ravishda tartibga solinishi va tizimlashtirilishi mumkin bo'lgan eng qulay lingvistik sohalaridan biri sanaladi.

Kasbiy faoliyatda terminologik bilimlarni egallashda maxsus tillarni o'rganish zarurdir. Bunday tillar ilm-fan va texnika sohalariga oid terminlarga asoslanadi. Ularni o'zlashtirish tilshunoslar uchun ilmiy, mutaxassislar uchun kasbiy savodxonlikning tarkibiy qismidir. Jarayonning nazariy asoslarini O.S. Axmanova, C. Condit, A.S. Grinev, V.M. Leychik, D.S. Lotte, A.V. Superanskaya, G.O. Vinokur kabi xorijiy hamda O.S. Axmedov, A.A. Ayakulov, A.Hojiyev, G.I. Ergashova, X.D. Paluanova kabi o'zbek tilshunoslarining ilmiy qarashlari belgilaydi. Me'morchilik va qurilish terminologiyasi tilshunoslikda o'rganilgan [5], biroq "Me'moriy muhit dizayni" yo'nalishining kasbiy leksikasi hali izchil tadqiq etilmagan. Hozircha faqat arxitektura va dizayn terminlariga bag'ishlangan ayrim tadqiqotlar mavjud. V.V. Semenova muhit dizayni terminlarini Moskva, Sankt- Peterburg va Rossiya Federatsiyasining normativ-huquqiy hujjatlari asosida solishtirib o'rgangan [11]. U terminologiyani tizimli tahlil qilish zarurligini ta'kidlaydi, chunki atamalarni aniqlashtirish va bir ma'noga keltirish dizayn mutaxassislari, ijro hokimiyati vakillari hamda talabalar uchun muhimdir.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi interyer dizayn terminlarining konnotativ ma'nolari va lingvosemantik xususiyatlari kompleks yondashuv asosida, bir nechta tilshunoslik metodlarini uyg'unlashtirish orqali o'rganildi:

Kontrastiv tahlil (chog'ishtirma) ingliz va o'zbek interyer dizayn terminlaridagi madaniy-ta'sirli semantik tafovutlarni ko'rsatdi. Masalan, *privacy* ingliz tilida mustaqillikni, o'zbek tilida esa "xos joy" orqali odob-axloq tushunchasini bildiradi.

Deskriptiv-tahlil usuli yordamida terminlarning kontekstdagi qo'llanilishi va emotsional-stilistik xususiyatlari o'rganildi. Masalan, ingliz tilidagi *cozy* termini iliqlik va ruhiy osoyishtalikni ifodalasa, o'zbek tilidagi *shinam* so'zi bu ma'noni to'liq qamrab olmaydi.

Semantik tarmoq usuli terminlar orasidagi konnotativ yaqinlik va sinonimik munosabatlarni aniqlash hamda tizimli tasniflash imkonini berdi. Ingliz tilidagi *cozy*, *comfortable* va *homely* atamalari ruhiy qulaylik va xavfsizlik bilan bog'liq yagona semantik tarmoqqa birlashadi; ularning konnotativ farqlari esa emotsional boyitilganlik darajasi bilan belgilanadi.

Tahlil va natijalar. Konnotativ ma'no — so'zning asosiy (denotativ) ma'nosidan tashqari, kontekst, madaniy muhit, shaxsiy tajriba yoki jamiyat xotirasi asosida shakllangan emotsional va stilistik ma'nodir. O.N. Rakitina konnotatsiyani assotsiatsiyalarning madaniy va milliy xususiyati bilan bog'lab, uni amaliy, nazariy va madaniy tajribalar ta'sirida shakllanadigan emotsional-baholovchi va stilistik rangdorlik sifatida talqin etadi. Unga ko'ra, bu rangdorlik nutq egasining voqelikka munosabatini ifodalaydi va umumqabul qilingan yoki okkazional shaklda namoyon bo'ladi [9]. N.F. Alefirenko esa konnotatsiyani til birliklariga xos ekspressiv rang sifatida baholaydi [1].

Biz tadqiqotimiz uchun konnotativ ma'noni quyidagi turlarga ajratdik:

- Emotsional konnotatsiya;
- Ekspressiv konnotatsiya;
- Madaniy konnotatsiya;
- Assotsiativ konnotatsiya;
- Estetik konnotatsiya.

1. Emotsional konnotatsiya. Bunday konnotatsiya terminning inson qalbida uyg'otadigan his-tuyg'ulari bilan bog'liq. Termin oddiy ma'nosidan tashqari, iliqlik, tinchlik yoki qulaylik kabi hissiy holatlarni anglatadi (*hearth*, *fireplace*,

nook, *sunroom*, *cozy corner*, *rustic beams*, *wainscoting*, *warm lighting*; *supa*, *ayvon*, *mehmonxona*, *qo'shko'prik*, *devoriy rasm*, *shamdon* va b.). Masalan: ingl.: *hearth* – texnik jihatdan o'choq bo'lishiga qaramay, u uy muhiti, oilaviy iliqlik va tinchlik timsoli sifatida talqin etiladi; o'zb.: *supa* – oddiy ochiq maydon emas, balki sokin dam olish joyi, yaqinlik va mehr muhitini eslatadi.

2. Ekspressiv konnotatsiya. Bu turdagi konnotatsiya terminning uslubiy ohangini bildiradi. U rasmiy, badiiy, og'zaki yoki xalqona ifodalanishi mumkin bo'lib, nutga emotsional kuch bag'ishlaydi (*shabby chic*, *bohemian style*, *rustic interior*, *glam interior*, *Art Deco*, *Scandinavian simplicity*, *eclectic style*, *maximalist décor*; *sharqona uslub*, *milliy bezakli dizayn*, *zamonaviy hasham uslub*, *ijodiy loft uslub* va b.). Masalan: ingl.: *opulent interior* – behad hashamatli, dabdabali interyer obrazini beradi. Ushbu termin hayrat yoki tanqid ohangini ifodalashi mumkin; o'zb.: hashamatli devoriy naqshlar – bunday ibora estetik boylik, ko'zga ko'rinarli dabdaba yoki ortiqcha bezakbozlik tusini oladi.

3. Madaniy konnotatsiya. Bu konnotatsiya turi termin orqali milliy qadriyatlar, urf-odatlar va tarixiy xotiralar bilan bog'liq ma'noni anglatadi. Har bir madaniyat bir xil terminni turlicha talqin qilishi mumkin (*ganch o'yma*, *do'ppi osgich*, *gilam*, *sandig'*, *ko'rpa-to'shak javoni*, *sandal*; *bay window*, *rocking chair*, *bunk beds*, *veranda*, *minimalism* va b.). Masalan: ingl.: *tea trolley* – Britancha choy marosimlariga oid mebel elementi; o'zb.: *ayvon* – arxitektura viy unsur bo'lishidan tashqari, u mehmondo'stlik, yozgi salqinlik va oilaviy yig'inlar bilan chambarchas bog'liq.

4. Assotsiativ konnotatsiya. Bu konnotatsiya terminni eshitgan yoki ko'rgan zahoti inson xotirasida uyg'onadigan tasvirlar, holatlar yoki shaxsiy tajribalar bilan bog'liq bo'ladi (*qandil*, *parda*, *xum*, *panjara*, *xontaxta*, *guldun*; *skylight*, *accent wall*, *armchair*, *rug*, *table lamp*, *lantern* va b.). Masalan: ingl.: *chandelier* – bu termin faqatgina lyustra yoki yoritgichni emas, balki zodagonlik, tantanavorlik, klassik davralarni ham yodga soladi; o'zb.: *tosh bezaklar* – bu elementlar tarixiy binolar, e'tibor bilan ishlangan milliy uslub yoki bolalikdagi masjidlar obrazini uyg'otadi.

5. Estetik konnotatsiya. Bu konnotatsiya orqali terminning go'zallik, nafislik va badiiy talqin darajasi yuzaga chiqadi. Bu ma'no dizaynning ko'rkamligi va did bilan bezalganligini ifodalaydi (*naqsh*, *shoyi parda*, *spool bezak*, *zardo'z yosti*; *ornamentation*, *marble countertop*, *wrought iron railing*, *mosaic tile*, *art deco mirror* va b.). Masalan: ingl.: *refined finish* – termin yuqori sifat, ishlovdagi aniqlik va zamonaviy estetik qarashlarni bildiradi; o'zb.: *ganch o'ymakorligi* – bu ibora milliy nafislik, mohirlik va san'at bilan uyg'unlikni ifodalovchi estetik timsollardan biridir.

Shu asosda aniqlanishicha, ingliz va o'zbek tillaridagi interyer dizayn terminlarining konnotativ qatlamlari lingvosemantik va madaniyatlararo tafakkurdagi farqlarni aks ettiradi:

Ingliz tilidagi terminlar ko'proq shaxsiy tajriba, individuallik, mustaqillik va zamonaviylikni ilgari suruvchi konnotatsiyalar bilan tavsiflanadi. Masalan, "*privacy*", "*cozy*", "*minimalist elegance*" kabi terminlar nafaqat fizik makon, balki psixologik qulaylik va estetik hushyorlikni ifodalaydi.

O'zbek tilidagi terminlar esa ko'proq jamoaviylik, mehmondo'stlik, urf-odat va tarixiy-madaniy qadriyatlar bilan bog'liq konnotativ ma'nolarni anglatadi. "*Ayvon*", "*supa*", "*ganch o'yma*" kabi atamalar nafaqat dizayn elementi sifatida, balki milliy madaniyat va ijtimoiy xotiraning timsoli sifatida ham namoyon bo'ladi.

Kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, interyer dizayn terminlarining konnotativ qatlamlari emotsional-estetik va

madaniy tasavvurlarni shakllantiradi, ularning mazmunini ochishda esa lingvomadaniy yondashuv muhim vositadir.

Xulosa va takliflar. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, interyer dizayn terminlarining konnotativ qatlamlari semantik boylik bilan birga madaniy tafakkur, estetik did va psixologik tasavvurlarni ham aks ettiradi. Ingliz va o'zbek tillaridagi terminlar tahlili quyidagi xulosalarga asos bo'ldi:

interyer dizayn terminlari har bir tilning madaniy qadriyat va urf-odatlar bilan bog'liq bo'lib, o'ziga xos assotsiatsiyalarni yuzaga keltiradi;

ingliz terminlari individuallik va zamonaviylikni, o'zbek terminlari esa jamoaviylik va madaniy merosni aks ettiradi;

tarjimada ayrim terminlar semantik siljishga uchrab, konnotatsiya yo'qoladi; bu lingvomadaniy tafovutlarni e'tiborga olishni talab etadi.

Ushbu tahlil natijalariga asoslanib quyidagi takliflar ilgari suriladi:

Interyer dizayn terminologiyasini o'rganishda konnotativ ma'nolarni lingvomadaniy kontekstda tahlil qilish metodologiyasini keng qo'llash maqsadga muvofiqdir.

Tarjimashunoslik va dizayn sohalariga oid qo'llanmalarda konnotativ jihatdan murakkab atamalarning emotsional-estetik xususiyatlarini ochib beruvchi tushuntiruvlar keltirilishi, shuningdek, soha mutaxassislari va tarjimonlar uchun ularning denotativ va konnotativ ma'nolarini aks ettiruvchi ikkitillik interyer dizayn terminlari lug'ati tuzilishi tavsiya etiladi.

ADABIYOTLAR

1. Алефиренко Н.Ф. Спорные проблемы семантики. — М.: Гнозис, 2005. — 326 с.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. — М.: Совет. энциклопедия, 1966. — 614 с.
3. Блумфилд Л. Язык / пер. с англ. Е.С. Кубрякова, В.П. Мурат. — М.: Прогресс, 1968. — 608 с.
4. Большой энциклопедический словарь. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Большая Российская энциклопедия; СПб.: Норинт, 1999. — 1456 с.
5. Гринев А.С. Сопоставительный анализ английской и русской архитектурной терминологии: на материале тематического поля «Теория и история архитектуры»: автореф. дис. ... канд. филол. наук. — М., 2004. — 21 с.
6. Ельмслев Л. Прологомены к теории языка // Новое в лингвистике. — Вып. 1. — М.: Изд-во иностранной литературы, 1960. — С. 264–389.
7. Жердев В.И. Понятия и термины в архитектуре: роль в развитии науки, образования и творчества (часть 1) // Академический вестник Урал НИИ проект РААСН. — 2014. — № 2. — С. 47–52.
8. Кузнецова Н.Г., Васильева С.Л., Зайцева И.Е. Типология наименований сельских поселений в английской, немецкой, французской и русской архитектурно-градостроительной терминологии: проблема межъязыковых соответствий терминологических единиц // Вестник Томского государственного университета. — 2018. — № 429. — С. 15–27.
9. Ракитина О.Н. Национально-культурная коннотация как семантическая категория (на материале русских и немецких слов, обозначающих участки рельефа в фольклорных текстах): дис. ... канд. филол. наук. — Воронеж, 2005. — 229 с.
10. Российский энциклопедический словарь: в 2 кн. / гл. ред. А.М. Прохоров. — М.: Большая Российская энциклопедия, 2000. — Кн. 1: А–Н. — 1023 с.
11. Семенова В.В. Термины и определения «Дизайн среды». Теория и практика. — СПб.: Санкт-Петербургский государственный университет промышленных технологий и дизайна, 2016. — 487 с.
12. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А.М. Прохоров. — 2-е изд. — М.: Сов. энциклопедия, 1983. — 1600 с.
13. Трофимова Н.А., Щитова О.Г. Иноязычные обозначения новейших строительных технологий в русском языке // Вестник Томского госунар. педагог. универ. (TSPU Bulletin). — 2020. — Вып. 2 (208). — С. 49–54.
14. Хожиев А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати / Масъул муҳ-р: А. Мадвалиев. — Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2002. — 168 б.
15. Der Grosse Coron. Band 10: Kast-Land / das moderne Nachschlagewerk in 20 Bänden / hrsg. u. bearb. von der Meyer-Lexikonredaktion des Vlg. Bibliographisches Institut & F.A. Brockhaus AG; Chefredaktion: Karl-Heinz Ahlheim, Dipl.-Phil. Gisela Pres; mit Sonderbeiträgen von Reinhard Schoeneberg und Heinz Zemanek. — Mannheim: Coron Verlag Lachen am Zuerichsee, 1988. — 496 S.
16. Saloydinova N.Sh. Arxitektura-qurilish terminlarining leksik-semantik xususiyatlari (ingliz va o'zbek tillari misolida): Filol. fan. b. fal. d-ri diss. avtoref. — T., 2023. — 56 b.
17. Sodiqov Z., Abdurahmonova D. Tarjimashunoslik terminlarining ko'ptilli lug'at-ma'lumotnomasi (o'zbek, olmon, ingliz, rus tillari). — Namangan, 2013. — 130 b.

UDK:811.32

Dilshoda HAMDAMOVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti o'qituvchisi
E-mail: kavkab1985@mail.ru

O'zbekiston Milliy universiteti dotsenti, f.f.n. R.Abdusatarov taqrizi asosida

THE IMPACT OF RADIO ON THE SOCIALIZATION OF YOUTH

Annotation

Radio broadcasting exerts psychological influence on the listener through its unique and distinctive sound, guiding the process of receiving information via hearing and audio reception. Radio relies on the listener's full imagination, enabling the management of the mind through emotions and feelings. Although the invisibility of radio is considered a disadvantage, it also has positive aspects. This feature is related to the fact that radio forces the individual to think, imagine, and reflect deeply until the end. Therefore, compared to television, these simple characteristics of radio are considered a significant advantage. This article discusses the impact of radio on the socialization of youth, the coverage of youth-related topics in Russian and Uzbek mass media, especially in radio channels, and presents the views of scholars on the challenges and achievements in this area, along with suggestions and solutions.

Key words: Mass media, radio, youth, socialization.

ВЛИЯНИЕ РАДИО НА СОЦИАЛИЗАЦИЮ МОЛОДЁЖИ

Аннотация

Радиопередача оказывает психологическое воздействие на слушателя посредством уникального, неповторимого звучания и направляет его на восприятие информации через слух, аудиоканал. Радио опирается на способность человека полностью вообразить происходящее. Оно способно управлять сознанием через чувства и эмоции. Несмотря на то, что «невидимость» радиопередачи считается её недостатком, у неё есть и свои положительные стороны. Это связано с тем, что радио заставляет человека размышлять, воображать и продумывать услышанное до конца. Поэтому, по сравнению с телевидением, именно эти простые особенности радиовещания считаются его важным преимуществом. В статье рассматривается влияние радио на социализацию молодёжи, освещаются темы, касающиеся молодёжи в СМИ России и Узбекистана, в частности на радиоканалах. На основе мнений учёных по поводу проблем и достижений в этой области выдвинуты предложения и решения.

Ключевые слова: Средства массовой информации, радио, молодёжь, социализация.

RADIONING YOSHLAR IJTIMOYILASHUVIGA TA'SIRI

Annotatsiya

Radioeshittirish tinglovchiga o'ziga xos, takrorlanmas ovoz orqali psixologik ta'sir ko'rsatadi va informatsiyani eshitis, audio qabul qilishga yo'naltiradi. Radio shaxsni to'liq holda tasavvur etishga suyanadi. U ongni his-tuyg'u orqali boshqarishga qodir. Garchi radioeshitishning ko'zga ko'rinmasligi uning kamchiligi bo'lib hisoblansa-da, ijobiy tomoni ham bor. Bu shular bilan bog'liq-ki, radio odamni fikrlash, tasavvur qilish va oxirigacha o'ylashga majbur qiladi. Shuning uchun ham televideniye bilan taqqoslaganda, radioeshitishning ana shu oddiygina xususiyatlari yuqori ko'rsatkich hisoblanadi.

Maqolada radioning yoshlar ijtimoiylashuviga ta'siri, Rossiya va O'zbekiston OAV da, xususan, radiokanallarida yoshlar haqida mavzularning yoritilishi, muammo va yutuqlar borasida olimlarning fikr-mulohazalari asosida taklif va yechimlar bildirilgan.

Kalit so'zlar: Ommaviy axborot vositalari, radio, yoshlar, ijtimoiylashuv.

Kirish. Globallashuv asrida yoshlarning dunyoqarashi, fikri kun sayin o'zgarib bormoqda. Bugungi kunda yoshlarni hayratlantirish, ularning ko'nglidan chuqur joy oladigan loyihalarni ishlab chiqish ham qiyinlashib bormoqda. Buning asosiy sabablaridan biri ularning zamonaviy axborot kommunikatsiyalaridan faol foydalanishi, dunyoda ro'y berayotgan yangiliklar, voqea-hodisalardan tez xabardor bo'lishi bilan ham izohlanadi.

“Hozirgi kunda sayyoramizda istiqomat qiladigan 15 yoshdan – 24 yoshgacha bo'lgan insonlar soni 1 milliard 200 million nafardan ortiq bo'lib, bu dunyo jami aholisining 16 foizi, deganidir. BMT Barqaror taraqqiyot maqsadlarining bajarilishi muddatining tugaydigan sana, ya'ni 2030 yilda ushbu ko'rsatkich 7 foiz ko'payib, salkam 1 milliard 300 million nafarga yetishi kutilmoqda.”[1].

Yoshlar masalasi – har bir OAV yoritadigan keng qamrovli, nihoyatda dolzarb va bugungi kunning muhim mavzularidan biridir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti

Shavkat Mirziyoyevning davlat rahbari sifatida 2016 yil 14 sentabrda imzolagan ilk hujjati - “Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida”gi Qonundir. Mazkur huquqiy hujjatning maqsadi “yoshlar haqida davlat siyosati sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat”[2]. 33 moddadan iborat qonunning muhim jihati shundaki, unda yoshlar haqida davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari alohida moddalarada belgilab qo'yilgan bo'lib, yoshlarning huquq va erkinliklari, qonuniy manfaatlarini ta'minlash, ma'naviy, intellektual va jismoniy-axloqiy jihatdan kamol topishiga ko'maklashish kabi vazifalar o'z ifodasini topgan.

Yoshlar dam olish, bo'sh vaqt va o'yin-kulgi, zamonaviy musiqa, sport haqidagi ma'lumotlarga qiziqish bildirmoqda, lekin shu bilan birga, yoshlar muammolari, siyosat, mehnat bozori, ta'lim, fan va madaniyat haqidagi xabarlar ham befarq emas. Afsuski, yosh avlod uchun mo'ljallangan keng ijtimoiy-madaniy mazmundagi ma'lumotlar zamonaviy radiostansiyalar efirini tark etmoqda.

Shunday bo'lsa-da, ijtimoiy-madaniy mazmundagi ma'lumotlarga ehtiyoj bor.

Radio boshqa ommaviy axborot vositalari kabi axborot tarqatish, jamoatchilik fikrini shakllantirish, ta'lim berish, dam oldirish kabi vazifalarni bajarar ekan, bevosita radiojurnalistslar yoshlarni qiziqitira oladigan, ularning savollariga javob bera oladigan, kerak bo'lsa, muammolarini hal etishga yo'l ko'rsatadigan, maslahat va yo'nalish bera oladigan do'st-hamrohga aylanishi kerak. O'z orzularini amalga oshirishga kirishgan tashabbuskor va faol yoshlarni kashf etish, ularni radioefirlarda olib chiqish orqali radiojurnalistslar o'z atrofiga keng qatlamli yoshlar ommasini yig'ib oladi. Bu esa yoshlar auditoriyasining kengayishiga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan, radioning ham ommalashishini ta'minlaydi.

E'tibor qaratadigan bo'lsak, ommaviy axborot vositalari tomonidan tarqatiladigan axborotning deyarli 60-70 foizi yoshlar bilan bog'liq mavzularni o'z ichiga oladi. Misol uchun, yoshlar salomatligini ta'minlash, ular uchun sifatli ta'lim olish imkoniyatini yaratish, yoshlar bandligini ta'minlash, aholining kam taminlangan yoshlar qismini moddiy-ma'naviy rag'batlantirish, yosh oilalarni uy-joy bilan ta'minlash, yoshlar o'rtasida huquqbuzarlik va jinoyatlarni bartaraf etish, erta nikoh, erta tug'ruq, erta ajrimlarning oldini olish, iste'dodli va iqtidorli yoshlarni kashf etish mavzulariga bag'ishlangan mavzular har kundalik xabarlarida berib boriladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Rus tadqiqotchisi D.V. Svavitskaya "Rol' SMI v protsesse sotsializatsii molodezhi" maqolasida OAVning yoshlarning ijtimoiylashuv jarayonidagi o'rnini tahlil qilar ekan, quyidagi xulosalarga keladi: "Hozirgi paytda bizning jamiyatimizda yoshlarni ijtimoiylashtirish va tarbiyalash maqsadlari zamonaviy rus ommaviy axborot vositalari tomonidan shakllanmagan, siyosat va davlat mafkurasi to'g'ri, maqsadli yoshlar siyosatini olib borish masalasida maxsus ishlab chiqilgan milliy g'oya bilan ishlanmagan. Ommaviy axborot vositalari ko'pincha inqirozli ijtimoiylashuv jarayonining rivojlanishiga hissa qo'shishda davom etadilar, bu esa, shunga ko'ra, rus yoshlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi"[3]. Olimning ta'kidlashicha, bu e'tiborsizlik oqibatida yoshlarida siyosiy va huquqiy loqaydlilikning o'sishi, yoshlar orasida ijtimoiy pessimizm va befarqlik, yosh avlod ijtimoiy ahvolidning yomonlashishi, individual hayot yo'lining noaniqligi va oldindan aytib bo'lmaydiganligi, o'zini o'zi anglash imkoniyatlarining pasayishi kabi salbiy holatlar kuzatilmoqda.

Yana bir rus olimi M.A.Zeytunyan "Problema sotsializatsii molodezhi v informatsionnom obschestve: teoreticheskoe osmyslenie" nomli maqolasida shunday fikrlarni keltirib o'tadi: "Ijtimoiy tajribaga ega bo'lish yoki sotsializatsiya hodisasi insonning ijtimoiy mohiyatini belgilaydigan asosiy jarayondir. Ommaviy axborot vositalari shaxsni jamiyatga tanitishda faol vosita hisoblanadi. Shaxsning to'liq rivojlanishi faqat boshqa odamlar va jamiyat bilan o'zaro munosabat orqali bo'lishi mumkin, agar shaxs jamiyat normalari, qadriyatlari va qonunlarini o'zlashtirsa, ommaviy axborot vositalari ijtimoiy tajribaning asosiy uzatuvchisidir, shuning uchun ijtimoiylashuv jarayonida ommaviy axborot vositalarining faoliyati juda muhimdir"[4]. Rus olimlarining fikrlaridan shunday xulosalarga kelish mumkin-ki, davlat mafkurasi asosida yoshlar siyosati to'liq ishlab chiqilmagan. Televizion va internetdagi kontent asosan ko'ngilochar va tijorat yo'nalishida bo'lib, milliy tarbiya masalalariga kam e'tibor qaratiladi. Inqirozli ijtimoiylashuv jarayonlari, ya'ni radikal g'oyalar, aggressiya va iste'mol madaniyati ta'siri kuchaymoqda. Internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali yoshlar orasida milliy o'zlikni anglash zaiflashmoqda.

"Inson bolalikdan jamiyat bilan o'zaro munosabatga kirishishi jarayonida OAV juda katta ta'sir ko'rsatadi... Oila, maktab, ko'chada, do'stlar davrasida, seksiya va klubda inson

o'zida sekinlik bilan ijtimoiy yurish-turish qoidalari va nazorat ilmiga o'zlashtirsa, jamiyat qismiga aylana boradi. Bir tomondan, mazkur ijtimoiy guruhlar va institutlarning hammasida jurnalistika (maqola, eshittirish, teleko'rsatuv muhokamasi ko'rinishida) ishtirok etsa, ikkinchi tomondan, jurnalistika mazkur guruh va institutlar muammolarini faol yechib olish imkoniyatlariga ega"[5].

Shu nuqtai nazardan, ijtimoiylashuv instituti sifatida ommaviy axborot vositalariga axborotni filtrlash nuqtai nazaridan juda katta mas'uliyat yuklanadi. Ijtimoiy meyorlar va qadriyatlarining tarqalish tezligi va kengligidan tashqari, ijtimoiylashuv kanali sifatida ommaviy axborot vositalarida bitta muhim muammo mavjud - hissiy jihatdan hayajonli va ochiq yoshlar tushunmasligi mumkin bo'lgan katta axborot oqimi.

Tadqiqot metodologiyasi. "Ijtimoiylashuv — biron-bir voqea-hodisa, shaxs yoki harakatning ijtimoiy mohiyat kasb etib, ko'pchilikka daxldor bo'lib, ijtimoiy munosabatlar mujassamligiga aylanishini anglatadigan tushuncha. Ijtimoiylashuv jarayoni va uning o'ziga xos xususiyatlari falsafa, sotsiologiya, ijtimoiy psixologiya, pedagogika, tarix va etnografiya fanlari tomonidan o'rganiladi. Ijtimoiylashuv — kishilik madaniyati, xususan, milliy madaniyat an'anelarini o'zlashtirib borish jarayoni sifatida ham talqin etilishi mumkin"[6].

Shaxsning ijtimoiy rivojlanishi bir vaqtning o'zida shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishga va hayotning turli sohalarida ijtimoiy rollarni rivojlantirishga qaratilgan jarayon sifatida amalga oshiriladi. Shuning uchun shaxsning ijtimoiylashuvi uning ijtimoiy subyekt sifatida shakllanishi ajralmas jarayonining bir qismidir.

"Ijtimoiylashuv" atamasi barcha ijtimoiy jarayonlarning umumiylikni anglatadi, buning natijasida shaxs jamiyatning to'laqonli a'zosi sifatida ishlashiga imkon beradigan ma'lum bilimlar, normalar va qadriyatlarni o'zlashtiradi va ko'paytiradi. Ijtimoiylashuv — bu ham jamiyat, ham shaxs hayotida muhim rol o'ynaydigan, ijtimoiy hayotning o'zini o'zi takror ishlab chiqarishni ta'minlaydigan jarayon. Ijtimoiylashuv madaniyat, o'qish va ta'lim bilan tanishishning barcha jarayonlarini o'z ichiga oladi, ularning yordamida inson ijtimoiy xarakterga va ijtimoiy hayotda ishtirok etish qobiliyatiga ega bo'ladi"[7].

Tahlil va natijalar. "Rossiya radioeshittirishlari o'z rivojlanishining yangi bosqichiga — asosan nodavlat radiostansiyalarga o'tganligi sababli, tinglovchilarning axborotga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishdan ko'ra ko'proq foyda olish haqida qayg'uradilar"[8]. Buni afsuslanarli holat sifatida qayd etish mumkin.

Rossiya OAV kontentida yoshlarga ta'sir qiluvchi asosiy yo'nalishlar quyidagilarda o'z aksini topmoqda: Siyosiy va mafkuraviy yo'nalishlar: Rossiya OAVda ko'pincha davlat mafkurasiga oid ma'lumotlar berilsa-da, bu jarayon yosh-larga yo'naltirilgan maxsus dasturlar bilan to'liq ta'minlanmagan. Masalan, Rossiya-1, NTV, Perviy kanal kabi markaziy telekanallar ko'proq katta auditoriyaga mo'ljallangan siyosiy kontentni uzatadi. RT (Russia Today) yoki Sputnik News xalqaro darajadagi siyosiy axborotni yoritadi, lekin yoshlar ijtimoiylashuvi bo'yicha aniq maqsadli dasturlar juda kam. Ijtimoiy tarmoqlarda (Telegram, VKontakte, YouTube) ko'pincha davlat siyosatiga mos kelmagan, ba'zan esa radikal guruhlar tarqatayotgan materiallar ham uchraydi. Davlat tomonidan shakllantirilgan milliy g'oya mavjud bo'lmaganligi sababli, yoshlar turli xil axborot manbalari ta'sirida qolmoqda.

Ommaviy madaniyat va ko'ngilochar kontent: Rossiya OAVdagi ko'ngilochar dasturlar yoshlarning ijtimoiylashuviga ta'sir qiluvchi muhim omillardan biri hisoblanadi: Televizionda TNT, STS, Muz-TV kabi kanallar ko'proq realiti-showlar, yumor va seriallarga e'tibor qaratadi. Dom-2 kabi loyihalar

yoshlarga ijobiy namunalar emas, balki maishiy janjal va yolg'on hayot tarzini targ'ib qiladi. YouTube va TikToldagi kontent ko'pincha ma'lum bir g'oya va maqsadsiz, trendlarga asoslangan bo'lib, ijtimoiylashuv jarayoniga nomaqbul ta'sir ko'rsatishi mumkin. Yoshlar zamonaviy OAV ta'sirida ko'proq iste'mol madaniyatiga moslashib, milliy va ma'naviy qadriyatlardan uzoqlashish xavfi bor.

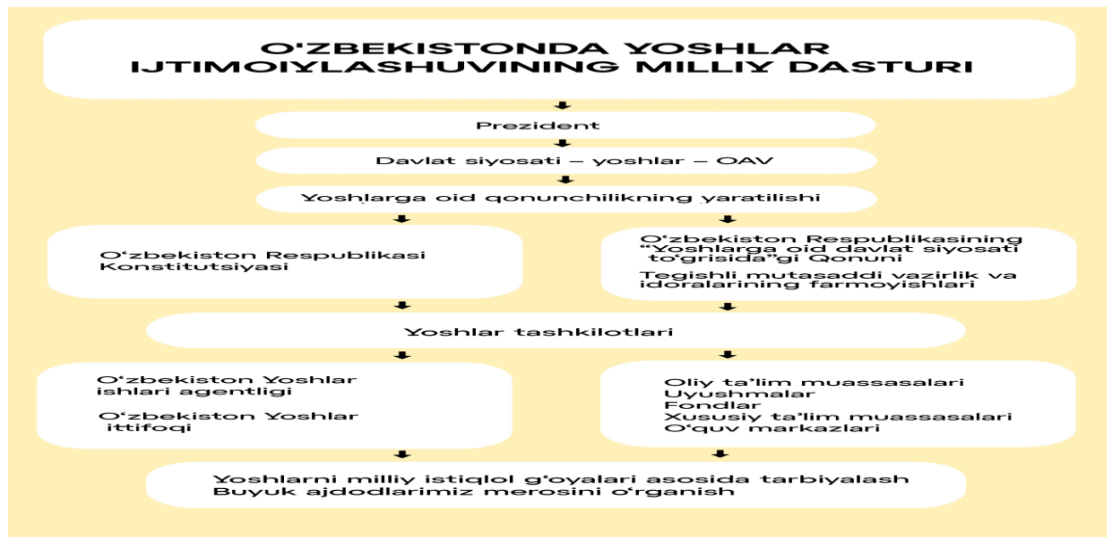
Inqirozli ijtimoiylashuv jarayonlari: Svavitskaya ta'kidlaganidek, Rossiya OAV yoshlar ijtimoiylashuvidagi inqirozli jarayonlarga hissa qo'shmoqda. Bunga misollar: Zo'ravonlik va agressiya – Rossiyadagi ba'zi kinofilmlar, qo'shiqlar va video kontentlarda jinoyat, narkotiklar, alkogolizm targ'ib qilinadi. Milliy va an'naviy qadriyatlarning kamsitilishi – G'arb madaniyati ta'sirida milliy urf-odatlar va an'nalarga e'tibor pasaymoqda. Yoshlar o'rtasida radikal g'oyalar tarqalishi – Telegram va boshqa platformalarda radikal va ekstremistik qarashlarga ega guruhlar faoliyat yuritmoqda. Buning natijasida ommaviy axborot vositalari yoshlar o'rtasida ijtimoiy beqarorlikka sabab bo'lishi mumkin.

Rus olimlarining fikrlaridan shunday xulosalarga kelish mumkin, davlat mafkurasi asosida yoshlar siyosati to'liq ishlab chiqilmagan. Televizion va internetdagi kontent asosan

ko'ngilochar va tijorat yo'nalishida bo'lib, milliy tarbiya masalalariga kam e'tibor qaratilmoqda. Inqirozli ijtimoiylashuv jarayonlari, ya'ni radikal g'oyalar, agressiya va iste'mol madaniyati ta'siri kuchaymoqda. Internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali yoshlar o'rtasida milliy o'zlikni anglash zaiflashmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasida ham yoshlar masalasiga alohida e'tibor qaratilgan. Murojaatnomada qayd etilganidek, "mamlakatimizdagi tub o'zgarishlar, yoshlarga oid davlat siyosatini yanada rivojlantirishni kun tartibiga qo'ymoqda. Yoshlar bilan ishlash samaradorligini baholash bo'yicha yagona ko'rsatkichlar ishlab chiqish, yoshlar siyosatini baholash milliy indeksini joriy etish kerak"[9]. Mazkur yo'nalishda OAV zimmasiga katta mas'uliyat yuklanmoqda. Ular yoshlarga oid davlat siyosatini izchillik, keng qamrovlilik, mas'uliyat bilan yoritish bilan bir qatorda, o'z tayyorlagan media mahsulotlari orqali yoshlarning ijtimoiylashuviga katta hissa qo'shmoqdalar.

O'zbekistonda yoshlarni ijtimoiylashtirish va tarbiyalash maqsadlari zamonaviy milliy g'oya asosida aniq va maqsadli shakllantirilgan (1-rasm. 8-bet).

1-rasm. O'zbekistonda yoshlar ijtimoiylashuvining milliy dasturi

Ushbu strategiya yoshlar siyosatini samarali amalga oshirishda ijobiy natijalarni beradi. O'zbekistonda radiosining yoshlar ijtimoiylashuviga ta'sirini kuzatish va tahlil qilishdan avval, ijtimoiylashuv jarayoniga ta'sir ko'rsatuvchi omillar rasmada bir-biriga bog'liq tarzda shakllantirib chiqilgan.

Xulosa va takliflar. Bugun O'zbekiston aholisining oltmish foizdan ziyodini 30 gacha bo'lgan yoshlar tashkil etadi. Shularni e'tiborga olgan holda, barcha davlat va nodavlat radiokanallarida ana shu dolzarb mavzu kunning muhim masalasiga aylangan. Jumladan, O'zbekiston Milliy teleradiokompaniyasi tarkibidagi "O'zbekiston", "Yoshlar", "Mahalla", "O'zbekiston 24" radiokanallari ham yoshlarga oid davlat siyosatini o'z eshittirishlari orqali targ'ib va tashviq qilmoqda.

Odatda yoshlar to'g'risidagi mavzular eshittirishlarda turli janrlar orqali qiziqarli tarzda tayyorlanib, efigra uzatiladi. Bir mavzu mamlakatimiz uzoq hududlaridagi yoshlarning turmush-tarzi haqida hikoya qilsa, boshqasi esa bugungi ularning istiqboliga bag'ishlanadi. Yana bir chiqish esa o'zida yosh iste'dodlarni kashf etib, ularni qo'llab-quvvatlashni aks ettiradi. Eshittirishlarning turli-tuman va qiziqarliligi ham ana shunda.

Zamonaviy radioefir yoshlarning axborotga bo'lgan barcha ehtiyojlarini qondira olmaydi, radiostansiyalarning axborot komponenti asosan musiqiy va ko'ngilochar

mavzularga qaratilgan. Bugungi global internet rivojlangan davrda aksariyat yoshlar ko'proq musiqiy va ko'ngilochar radiodasturlarni tinglashmoqda.

Mamlakatimiz OAV, xususan, radiokanallar o'z mediamahsulotlari orqali yoshlar ijtimoiylashuvini bevosita milliy mentalitetimiz – milliy qadriyat va urf-odatlariga hurmatni shakllantirish, buyuk ajdodlarimiz merosini asrab-avaylash, ularga yuqori hurmat ko'rsatish, vatanparvarlik tuyg'usini oshirishga yo'naltiradi.

OAV o'zining salohiyatidan kelib chiqib, yoshlar ijtimoiylashuvida ijobiy ta'sir ko'rsatish borasida harakat qiladi. O'zining ma'naviy-ma'rifiy, milliy istiqlol g'oyalari singdirilgan kontentlari bilan yoshlar ongiga ijobiy ta'sir o'tkazadi. Qolaversa, yoshlar tashkilotlari tomonidan muntazam ravishda siyosiy va g'oyaviy jihatdan maqsadli va milliy g'oyaga asoslangan qator loyihalar ishlab chiqiladi. Bu yoshlar ijtimoiylashuvini mustahkamlash va ularning ijtimoiy jarayonlarga ijobiy integratsiyasini ta'minlash uchun muhimdir.

Yechim sifatida davlat va jamiyat hamkorligida yoshlar uchun milliy g'oyaga asoslangan targ'ibot dasturlari, ma'naviy-ma'rifiy kontentlar va ijtimoiy tarmoqlarda tarbiyaviy loyihalarni ko'paytirish zarur. Shuningdek, Rossiyada davlat va OAV yoshlar uchun maxsus ta'limiy va ma'rifiy

mediaplatformalarni rivojlantirishi muhim vazifalardan biri bo‘lishi kerak.

ADABIYOTLAR

1. Mirzo G'. Yoshlar huquqlari: imkoniyatlar va himoya qilish mexanizmlari. /Yangi O‘zbekiston. 2023 yil 21 oktyabr.
2. O‘zbekiston Respublikasining yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risidagi qonun /Xalq so‘zi. 2016 yil 15 sentyabr 182 (6617)-son.
3. Svavitskaya D.V. Rol SMI v protsesse sotsializatsii molodezhi. <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-smi-v-protsesse-sotsializatsii-molodezhi-1/viewer>
4. Zeytunyan M.A. Problema sotsializatsii molodezhi v informatsionnom obshchestve: teoreticheskoe osmyslenie. <https://cyberleninka.ru/article/n/problema-sotsializatsii-molodezhi-v-informatsionnom-obshchestve-teoreticheskoe-osmyslenie>
5. Muminov F. Jurnalistika – ijtimoiy institut sifatida. - T.: Universitet, 1998. B.92.
6. Ma'naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug'ati. T.: Ghafur Ghulom nomidagi NMIU, 2010, B.189.
7. Borisova, L.G. Sotsiologiya lichnosti / L.G. Borisova, G.S. Solodova. – Novosibirsk, 1997. – S. 427.
8. Kupriyanova A.V. Informatsionnye interesy molodezhi v aspekte mediabezopasnosti i ikh realizatsiya v gorodskoy molodezhnoy radioprogramme/A.V. Kupriyanova// Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2013. – S.307-311
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi / Xalq so‘zi. 2020 yil 26 yanvar.

UDK: 801.7

Gulshan ERGASHEVA,
Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoranti
E-mail: gulshan_199191@mail.ru

Dotsent, PhD Z.Sanakulov taqrizi asosida

NEMIS TILI FRAZELOGIYASIDA "FRAZELOGIZM" VA "FRAZEMA" TUSHUNCHALARI TAHLILI

Аннотация

Ushbu maqolada nemis va o'zbek tilshunosligida frazeologiya sohasining o'rni, ahamiyati, turli tilshunos olimlarning frazeologiya sohasidagi ilmiy qarashlari, ularning ushbu fan tarmog'ini rivojini uchun qo'shgan hissalar, shuningdek, mazkur sohada uchraydigan "frazelogizm" va "frazema" tushunchalari tasniflari va ularning muammoli jihatlari yoritiladi.

Kalit so'zlar: Frazeologiya, frazeologizm, frazema, lingvistika, semantika.

ANALYSIS OF THE CONCEPTS OF "PHRASEOLOGICAL UNIT" AND "PHRASEMA" IN GERMAN PHRASEOLOGY

Annotation

This article examines the role and significance of phraseology in German and Uzbek linguistics, the scientific views of various linguists in phraseology, their contribution to the development of this field of science, as well as the classification of the concepts of "phraseology" and "phraseme" found in this field, and their problematic aspects.

Key words: Phraseology, phraseological unit, phraseme, linguistics, semantics.

АНАЛИЗ ПОНЯТИЙ «ФРАZEОЛОГИЗМ» И «ФРАЗЕМА» В НЕМЕЦКОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ

Аннотация

В данной статье рассматриваются роль и значение области фразеологии в немецком и узбекском языкознании, научные взгляды различных лингвистов в области фразеологии, их вклад в развитие этой области науки, а также классификации понятий «фразеология» и «фразема», встречающиеся в этой области, и их проблемные аспекты.

Ключевые слова: Фразеология, фразеологизм, фразема, лингвистика, семантика.

Kirish. Globallashuv natijasida zamonaviy jamiyatning turli jabhalari, jumladan, tilshunoslik sohasida ham turli yangi qarashlar paydo bo'lmoqda. Zamonaviy tilshunoslik, o'z o'rnida, har bir tilning taraqqiy etishida va ilm-ma'rifatning yuksalishida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Istiqbolimizning siyosiy, iqtisodiy, madaniy-ma'rifiy tomondan tobora ravnaq topishi bilan birga chet tillarini mukammal o'rganish va ilmiy jihatdan tadqiq etishga bo'lgan e'tibor kuchaymoqda. Xususan, chet tillarni ta'limda uzviy hamda uluksiz o'rganish metodik-didaktik takomillashtirishga qaratilgan xatti-harakatlar amalga oshirilmoqda. Davlatimiz rahbari ta'kidlaganidek: – "Taraqqiyotning tamal toshi ham, mamlakatni qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch ham ilm-fan, ta'lim va tarbiya sanaladi. Yoshlarimizni mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lishi uchun bor kuch va imkoniyatlarni safarbar etamiz"[1].

Til har bir xalqning madaniyati, tarixi va milliy o'ziga xosligini aks ettiruvchi eng muhim omillardan biri ekanligi ko'plab manbalarda ta'kidlanadi. Frazeologiya sohasi tilshunoslikning eng muhim tarmoqlaridan biri bo'lib, mavjud tilning lug'at boyligini hamda uning badiiy ta'sir doirasini kengaytirishda muhim ahamiyat kasb etishi hammamizga ma'lum. Chunonchi, frazeologik birliklar tilning emotsional va obrazlilik xususiyatlarini ifodalovchi elementlar bo'lib, ular xalqning tafakkuri va dunyoqarashini aks ettirishi mavjud adabiyotlar tahlilidan ayon bo'ladi. Ushbu fan doirasida so'zlarning turg'un birikmalaridan tashqari maqol, matal, aforizmlarni olimlar tomonidan turli tasnif qilishga urinishlar ham mavjudligiga guvoh bo'lamiz. Sohaviy tadqiqotlardan shuni bilishimiz mumkinki, akademik olim A.Xojiev tomonidan "frazeologiya" terminiga ikki xil ta'rif beriladi: "1.

Tilshunoslikning frazeologik birliklarni o'rganuvchi bo'limi. 2. Tilning frazeologik birliklar majmui"[2].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Sohaga oid adabiyotlar tahlilini o'rganish orqali bilishimiz mumkinki, frazeologiyani o'rganish predmeti frazeologizmlarning tabiati va zotiy xususiyatlari hamda ularning nutqda amal qilish qonuniyatlaridir. Zamonaviy tilshunoslikda ushbu sohaga bo'lgan qiziqish ortib bormoqda, chunki frazeologizmlar tilning madaniy, kognitiv va pragmatik jihatlarni o'zida aks ettiradi. Xorijiy va mahalliy olib borilgan ishlar tahlili shuni ko'rsatadiki, frazeologiya tilshunoslikning muhim sohasi bo'lib, turli davrlarda ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, frazeologiya tilshunoslikning mustaqil va muhim tarmoqlaridan biri bo'lib, u til birliklarining tayyor shaklda qo'llaniladigan, frazeologik birlikning tarkibiy komponentlari semantik to'liq, qisman motivlangan yoki motivlanmagan turg'un birikmalarni o'rganadi.

Nemis tilshunosligida frazeologiya XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab alohida ilmiy soha sifatida shakllana boshlagan va bugungi kunda u leksikologiya, stilistika, tarjima nazariyasi hamda til o'qitish metodikasi bilan bevosita bog'liq ekanligining guvohi bo'lamiz. Biz tadqiq etayotgan nemis tili tilshunosligida ushbu sohani tashkil etadigan birliklarga quyidagilarni kiritib o'tishimiz dardor:

Redewendungen (iboralar): z. B. ins Gras beißen (o'lish). Sprichwörter (maqollar): z. B. Ende gut, alles gut.

Vergleiche (taqqoslovchi iboralar): z. B. stark wie ein Bär (ayiqdek baquvvat).

Geflügelte Worte (qanotli so'zlar): z. B. "Ich kam, ich sah, ich siegte." – Julius Cäsar ("Men keldim, ko'rdim va g'alaba qozondim.")

Tadqiqot metodologiyasi. So'nggi yillarda xorijiy va mahalliy tilshunoslik sohasida ilmiy tadqiqot ishlarini amalga oshirgan olimlar ichida frazeologiya sohasining asosiy birligi bu frazeologizm yoki frazema deb atalishi bo'yicha turli qarashlar vujudga kelgan. Bu borada juda ko'plab tilshunoslar o'zlarining muhim qarashlarini ilgari surgan. Sohaga tegishli manbalarni o'rganganimizda "frazeologizm" va "frazema" tushunchalarining o'zaro farqi va ularning ilmiy ta'riflanishi tilshunoslikda bir qancha nazariy va amaliy muammolarni keltirib chiqaradi. Shu o'rinda frazeologizm terminiga alohida to'xtalish maqsadga muvofiqdir.

Frazeologizm termini bu – kengroq tushuncha bo'lib, odatda har qanday turg'un iboralarni o'z ichiga oladi. Ular semantik yaxlitlikka ega, ya'ni tarkibiy qismlarining lug'aviy ma'nosi ko'pincha umumiy iboraning ma'nosidan farqlanadi: ins Gras beißen – so'zma-so'z „maysani tishlamoq“ tarzida tarjima qilinsa-da, u aslida, „vafot etmoq, ko'z yummoq, o'lmoq“ ma'nosida qo'llaniladi.

Frazema esa nemischa "Phrasem", Phraseolexem, Phraseolexikalische Einheit" kabi variantlarda qo'llanilib, bu frazeologizmning bir turi sifatida qaraladi, ba'zida esa torroq ma'noda qo'llanadi. Ko'plab olimlar frazemani barqaror, leksikalashgan ibora, ya'ni tayyor shaklda tilga kirib kelgan, leksik birlik sifatida ishlatiladigan ibora sifatida talqin qiladi. Bu tushuncha ba'zida leksik birlik darajasidagi frazeologik iboralarni anglatadi.

O'zbek tilshunos olimi Sh.Raxmatullayev "frazema" tushunchasiga alohida ta'rif beradi. "Frazema til qurilishining lug'at bosqichiga mansub ikkinchi lisoniy birlik bo'ladi va uni tuzma segment birlik deb atash mumkin. Sintaktik tuzilishi jihatidan frazemalar birikmaga, gap shakliga teng bo'lib, odatda nominativ va signifikativ vazifa bajaradi, lekin leksemadan ifoda jihati bilangina emas, mazmun jihati bilan ham farq qiladi. Tilshunoslikda leksema, morfema terminlariga monand ravishda frazeologizm, frazeologik birikmani frazema deb atashi ma'qul," - deydi olim. Uning fikricha, frazemadan tashqari nutqda xuddi shunday birikma ham tuzib qo'llash mumkin. Nutqning o'zida tuziladigan bunday birikma erkin birikma deyiladi va bunday birikmaga zid holda frazema turg'un birikma (turg'un bog'lanma) deb ataladi. Turg'un bog'lanma keng tushuncha bo'lib, to'g'ri ma'noli va ko'chma ma'noli turg'un bog'lanmalarga ajratiladi. Ko'chma ma'noli turg'un bog'lanmalar frazema deyilsa, to'g'ri ma'noli turg'un bog'lanma deb tarkibli terminlarga (olmoshlab ekish kabi), takror qolipi asosida tuziladigan birliklarga (kuchiga kuch qo'shiladi, husniga husn qo'shib turibdi, kundan kunga kabi) aytiladi [3].

Ushbu tadqiqot ishimiz davomida frazeologiya, uning rivojlanishi hamda unda frazeologizm hamda frazema kabi terminlarga o'z qarashlarini ilmiy adabiyotlarda berib o'tgan olimlar haqida quyida fikr yuritimiz.

Tahlil va natijalar. Frazeologiyaga asos solgan olimlardan biri hisoblanmish shveysariyalik tilshunos Sharl Balli "Frazeologiya" terminini fanga kiritgan va frazeologizmlarni "tilning stereotipik ifodalari" sifatida ta'riflagan olimlardan biridir. Olimning fikricha, frazeologizmlar nutqda tayyor holda ishlatiladi va ularning ma'nosi tarkibiy qismlarning ma'nosidan kelib chiqmaydi. Rus tilshunos olimi V.V.Vinogradov esa frazeologizmlarni semantik jihatdan tasniflashni taklif qilgan. U frazeologizmlarni quyidagicha tasniflagan: [4].

- Frazeologik qo'shilmalar (idiomalar)
- Frazeologik birliklar
- Frazeologik birikmalar

Rus tilshunosi N.M.Shanskiy frazeologizmlarni leksikologiya va grammatika bilan bog'liq holda o'rganishga e'tibor qaratgan. U frazeologizmlarning tuzilishi, ma'nosi va

nutqda qo'llanilishini tadqiq qilgan. Shanskiy frazeologizmlarni quyidagi turlarga ajratgan: [4].

- Frazeologik qo'shilmalar
- Frazeologik birliklar
- Frazeologik birikmalar
- Frazeologik ifodalar

Rus tilshunosi A.V. Kunin frazeologiyaning nazariy va amaliy masalalarini keng o'rgangan. U frazeologik lug'atlar tuzishga katta hissa qo'shgan. Kunin frazeologizmlarni quyidagicha ta'riflagan: "Ma'lum bir tilga xos bo'lgan va qayta tiklanadigan til birligi, tarkibi, grammatik tuzilishi va ma'nosi barqaror bo'lib, umuman yoki qisman ko'chma ma'noga ega bo'ladi"[5].

Rus tilshunosi V.M. Mokienko slavyan frazeologiyasini o'rganishga katta hissa qo'shgan olimlardan biridir. U frazeologizmlarning etimologiyasi, semantikasi va madaniy ahamiyatini tadqiq qilgan. Mokienko frazeologizmlarni madaniyatning ko'zgusi sifatida baholagan va ularning xalq tarixi, urf-odatlarini va qadriyatlarini aks ettirishini ta'kidlagan [6].

Nemis tilshunos olimlaridan ushbu sohaning rivoj topishiga o'zining eng katta hissasini qo'shgan tilshunos Wolfgang Flaysherni tilga olmoq joizdir. U frazeologiyaga oid "Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache" asarining muallifi. Flaysher ushbu asarida zamonaviy nemis tilidagi frazeologik birliklarning tasnifi, semantikasi va stilistik funksiyasini chuqur tahlil qiladi. U frazeologik birliklarning turli turlarini (idioma, kollokatsiya, maqol kabilarni) aniqlashtirgan va ular orasidagi farqlarni ko'rsatgan. Nemis frazeologiyasini mustaqil tilshunoslik sohasi sifatida ilmiy asoslab bergan. Uning ishlari frazeologik birliklarning grammatik, semantik va uslubiy xususiyatlariga bag'ishlangan. U frazeologizmlarni umumiy tushuncha deb oladi, frazemalarni esa idomatiklik darajasi yuqori bo'lgan birliklar deb ko'rsatadi. Ya'ni, eine lange Leitung haben (kech anglash) kabi ifodalar frazema, chunki ular murakkab semantik struktura bilan bog'langan.

Yana bir mashhur tilshunos olim Hans Sheman "Wörterbuch der deutschen Idiomatik" lug'atini hamda "Idiomatik - ein Lexikon der deutschen Redewendungen in ihrer sprachlichen und kulturellen Umgebung" asarining muallifidir. Mazkur lug'at nemis idiomalari bo'yicha eng nufuzli lug'atlardan biridir. Tilshunos olim bu asarida til birliklarining madaniy kontekstdagi o'rni alohida e'tibor qaratadi. Idiomatikani faqat lingvistik nuqtai nazardan emas, balki madaniyatlararo kommunikatsiya nuqtai nazaridan ham tahlil qilgan olimlardandir. U frazeologizmlar va frazemalarni deyarli sinonim sifatida ishlatadi, biroq frazema tushunchasini lug'aviy birlik sifatida ta'riflaydi: "frazema – bu lug'atga kiritilishi mumkin bo'lgan tayyor ibora" degan fikrni ilgari suradi.

Zamonaviy nemis tili frazeologiyasida o'z o'rniga ega bo'lgan yana bir tilshunos olim Rozamaria Gleyzer hisoblanib, u "Phraseologie der englischen Sprache" asarining muallifidir. Bu asar asosan ingliz tili frazeologiyasiga bag'ishlangan bo'lsa-da, uning ishlari kontrastiv frazeologiya, ya'ni ikki yoki undan ortiq tillarning frazeologik tizimlarini solishtirishga qaratilgan. Olim tarjima nazariyasida frazeologiyaning o'rni, frazeologik birliklarning semantik ekvivalentlarini izlashda muhim g'oyalarni ilgari surgan. U frazema atamasini faqat idiomatik birliklar uchun ishlatadi, ya'ni faqat majoziy yoki ko'chma ma'nodagi iboralar frazema hisoblanadi degan fikrni ilgari suradi. Misol uchun, Tomaten auf den Augen haben - hech narsani ko'rmayotgandek bo'lish, bu birlikni olim frazema deb ataydi.

A.V.Kunin rus tilshunosligi vakili, ammo nemis tiliga oid tadqiqotlarda ham ta'siri katta. "Курс фразеологии современного английского языка" (1970), "Англо-русский

фразеологический словарь” asarlarining muallifi. Frazeologiyani mustaqil fan sifatida rivojlantirgan, frazeologik birliklarning klassifikatsiyasi va tarjimasi bo'yicha nazariy asoslarni ishlab chiqqan. Uning klassifikatsiyasi nemis va boshqa tillar tilshunosligida keng qo'llaniladi. Tilshunos olim frazeologizmlarni umumiy atama sifatida ishlatadi, frazemani esa "phraseological unit" sifatida, ya'ni frazeologik birlik degan torroq doirada qo'llaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, frazemalar – bu barqarorlik, semantik yaxlitlik va tayyorlik xususiyatlariga ega bo'lgan iboralar degan fikrni ilgari surgan.

Sohaga tegishli bo'lgan manbalardagi qarashlarni tahlil etgan holda “frazologizm” va “frazema” tushunchalaridagi muammolarni quyidagicha turlarga ajratishimiz mumkin. Ularning birinchisi terminologik muammodir. Bunda “frazologizm” va “frazema” atamaları bir qancha olimlar tomonidan turlicha talqin qilinadi. Ba'zilar ularni sinonim sifatida ishlatasa, boshqalar ularning orasida farq bor deb hisoblaydi. Bu noaniqlik ilmiy adabiyotlarda chalkashlik va bir xillikning yo'qligiga sabab bo'ladi. Ayniqsa kontrastiv tilshunoslikda (ikki tildagi frazeologizmlarni taqqoslashda) muhim to'siq bo'lib xizmat qiladi.

Frazologik birliklarning idiomatiklik darajasiga ko'ra uch turga bo'linadi. Ushbu turlarni quyidagi jadvalda ko'rishimiz mumkin.

1-rasm. Frazologik birliklarning idiomatiklik xususiyatiga ko'ra turlari

Yuqorida keltirilgan turli darajadagi idiomatiklik xususiyat frazeologizmlarning ma'noviy mustaqilligi va komponentlarning semantik shaffofligi asosida ajratiladi. Vollidiomatisch (to'liq idiomatiklik) da frazeologizm yoki frazema tarkibidagi so'zlar butunlay ko'chma ma'noga ega bo'lib, ularning qismlarining leksik ma'nosi asosida umumiy ma'noni tushunib bo'lmaydi. Teilidiomatisch (qisman idiomatik)da frazema tarkibidagi komponentlardan ba'zilar ko'chma ma'noda, ba'zilar esa asl ma'noda, ya'ni so'zma-so'z qo'llanilishi mumkin. Nichtidiomatisch (idiomatik emas) da frazeologizm tarkibida ishtirok etayotgan so'zlarni anglatib kelayotgan ma'nosidan, frazeologizmning mag'zini chaqish mumkin. Bunda komponentlar o'z ma'nosida qo'llanila oladi. Frazologik birliklarning ushbu xususiyatlari ularning yanada ma'nosining jilvakorligini ko'rsatib keladi. Tilda ulardan to'g'ri va o'rinli foydalanish so'zning qudratini yanada mukammallashtirishga hamda oshirishga xizmat qiladi.

Demak, ushbu fikrlardan aytishimiz mumkinki, "frazologizm" bu umumiy atama bo'lib, yuqorida tilga olingan

idiomatiklik xususiyatini o'zida birlashtira oladi. Hamda bu belgilar mavjud bo'lsagina u frazeologizmga aylanadi. "Frazema" esa odatda bu birliklar ichida leksiklashgan, semantik yaxlitlikka ega, idiomatik iboralarni anglatadi va idiomatiklik xususiyatini tasnifga ko'ra ajratadi. Bu borada ko'pgina tilshunoslar bahsli fikrlarni ilgari surishadi va ayrim olimlar bu ikki atamani deyarli sinonim sifatida ishlatadi, shuning uchun kontekstga va muallifning yondashuviga qarab tafovut qilish muhim sanaladi. Terminologik nuqtai nazardan olganda, "frazologizm" tushunchasi ko'proq umumiy va keng doiradagi iboralarni qamrab oladi. Ular orasida idiomatik iboralar, maqollar, qanotli so'zlar, kontekstual iboralar, hatto kollokatsiyalar ham mavjud bo'lishi mumkin. "Frazologizm" atamasi tilshunoslikda odatda har qanday barqaror, ko'p so'zli, tayyor shaklda qo'llaniladigan iboralarning umumiy nomi sifatida tushuniladi.

Boshqa tomondan esa, "frazema" tushunchasi ko'proq leksik birlik sifatida shakllangan, semantik jihatdan yaxlit, ko'chma ma'noga ega bo'lgan iboralarni anglatadi. Ya'ni frazema frazeologizm ichida eng yuqori darajadagi leksiklashgan, idiomatiklikni o'zida mujassam etgan birlik sifatida talqin qilinadi. Frazologik tizim ichida frazema, odatda, bir tilning lug'at boyligini tashkil qiluvchi mustaqil frazeologik birlik sifatida qaraladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, shuni ta'kidlash kerakki, frazeologiyada "frazologizm" va "frazema" atamaları o'rtasidagi konseptual tafovutlarni aniqlashtirish muhim nazariy va metodologik vazifadir. Ular o'rtasidagi noaniqlik faqat ilmiy tahlilni emas, balki amaliy sohalarida ham murakkablik tug'diradi. Shu bois, har bir ilmiy yondashuvda bu tushunchalarni aniq belgilash, ularning o'zaro nisbatini ko'rsatish va kontekstga mos tahlil qilish zarurdir.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rinda aytish mumkinki, bu ikki termin atrofida turli farqlilik tilshunoslar orasida turlicha talqinlarga sabab bo'lgan. Masalan, A.V. Kunin frazeologik birliklarni to'rt asosiy guruhga ajratar ekan, "frazologik birikmalar", "frazologik birliklar", "frazologik iboralar" va "frazemalar" o'rtasida farq qo'yadi. Wolfgang Flaysler esa frazeologizmi umumiy atama sifatida ko'rgan holda, frazemani idiomatik darajasi yuqori bo'lgan birliklar sifatida tavsiflaydi. Rozamariya Gleyzer frazemani faqat idiomatik, ya'ni ko'chma ma'noli ibora deb hisoblaydi, frazeologizm esa kengroq va turli shakllarda bo'lishi mumkin deb tushuntiradi.

"Frazologizm" bu umumiy va keng tushuncha bo'lib, tilning tayyor iboralari tizimini tashkil etadi, "frazema" esa shu tizim ichidagi leksiklashgan, semantik yaxlit birlik bo'lib, u frazeologik birliklar orasida muhim rol o'ynaydi. Tilshunoslikda bu ikki atamani aniqlashtirish - frazeologiyaning rivoji, uning nazariy asoslari va amaliy tadbiqini chuqurlashtirish yo'lidagi muhim bosqich hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Конец формы
2. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Тошкент, Ўзбекистон, 2016.
3. Хожиев А.Тилшунослик терминларининг изоҳли лугати. Тошкент, Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси, 1985. - Б. 125.
4. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o'zbek tili. Toshkent, Universitet, 2007. B. 421.
5. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. 1.Aufl. Leipzig, Max Niemeyer Verlag 1997. S.14
6. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка, СПб., Специальная Литература, 1996. - 192 с
7. Kunin A.V. Фразеология современного английского языка. Рипол Классик, 1972. С.97
8. Мокиенко В.М., Никитина Т.Г. Большой словарь русских поговорок. Более 40 000 образных выражений, М., ОЛМА Медиа Групп, 2007. - 785 с
9. Эргашева Г. С. (2024). Nemischa frazeologizmlarning struktur-semantik tahlili (inson intellektual salohiyatini ifodalovchi iboralar misolida) Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari. Actual Problems of Humanities and Social Sciences Volume 4 | Issue 10 | 2024 ISSN Online: 2181-1342. 170-174.
10. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг фразеологик лугати. Тошкент, Қомуслар бош таҳририяти, 1992.
11. Умархўжаев М., Назаров Қ. Немисча-русча-ўзбекча фразеологик лугат. Тошкент, Ўқитувчи, 1994.

UO'K: 811.512.133

Dilrabo ERGASHEVA,
Termiz davlat universiteti doktoranti, PhD
E-mail. ergashevadilrabo1988@gmail.com

Renaissance university dotsenti U.Ergashev taqrizi asosida

ODIL YOQUBOV ASARLARIDA DIALEKTAL VA OG'ZAKI NUTQ LEKSIKASI

Аннотация

Maqolada Odil Yoqubov asarlaridan olingan matnlar asosida badiiy nasrning estetik-ta'sirchanligini ifodalovchi dialektal va og'zaki nutq leksikasi tahlilga olingan. Tahlil asosida badiiy matndagi ijobiy va salbiy munosabat ifodalovchi so'zlar alohida guruhlariga ajratib berilgan, shuningdek badiiy matnlardan misollar keltirilib jadvalda aks ettirilgan. Dialekt va shevaga oid so'zlarning uslubiy imkoniyatlari yozuvchining so'z qo'llash va obraz yaratish mahoratini ko'rsatib bergan. Adib asarlaridagi milliy-madaniy xoslangan so'zlar, umummilliy realiya birliklari asosida dialektik leksikaning badiiy tasviri tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Badiiy matn, dialektal nutq, og'zaki nutq, milliy realiya birliklari, estetik ta'sir, obraz yaratish, lug'aviy-uslubiy xususiyat, emotsional ta'sirchanlik, leksik vositalar.

ДИАЛЕКТИЧЕСКАЯ И УСТНАЯ РЕЧЬ В ТВОРЧЕСТВЕ АДИЛЯ ЯКУБОВА

Аннотация

В статье на основе текстов, взятых из произведений Адил Якубова, анализируется диалектная и устная лексика художественной прозы, выражающая эстетику и экспрессивность художественной прозы. На основе анализа слова, выражающие положительное и отрицательное отношение в художественных текстах, разделены на отдельные группы, а примеры из художественных текстов также представлены в таблице. Стилистические возможности диалектных и диалектных слов демонстрируют мастерство писателя в использовании слов и создании образов. Художественное изображение диалектной лексики анализируется на основе национально-культурно-специфических слов и единиц национальной действительности в произведениях писателя.

Ключевые слова: Художественный текст, диалектная речь, устная речь, единицы национальной действительности, эстетическое воздействие, создание образа, лексико-стилистические особенности, эмоциональная выразительность, лексические средства.

DIALECTICAL AND ORAL SPEECH LEXICON IN THE WORKS OF ADIL YAKUBOV

Annotation

The article analyzes the dialectal and oral lexicon, which expresses the aesthetic and expressiveness of literary prose, based on texts taken from the works of Odil Yakubov. Based on the analysis, words expressing positive and negative attitudes in the literary text are divided into separate groups, and examples from literary texts are also given and reflected in the table. The stylistic possibilities of dialect and dialect words indicate the writer's skill in using words and creating images. The artistic depiction of dialectal lexicon is analyzed based on nationally and culturally appropriate words and units of national reality in the writer's works.

Key words: Artistic text, dialectal speech, oral speech, units of national reality, aesthetic impact, image creation, lexical and stylistic features, emotional expressiveness, lexical means.

Kirish. Badiiy asar leksikasini o'rganish badiiy nutqni o'rganishning muhim qismini tashkil etadi. Chunki lug'aviy birliklar badiiy nutqda uslubiy vazifa bajaruvchi muhim vositadir. Shunga ko'ra akademik V.V.Vinogradov badiiy asar leksikasini o'rganishda, birinchi navbatda uni turli uslubiy qatlamlarga ajratish, shundan keyin uslubiy vazifasini aniqlash kerak [1] deydi. Garchand badiiy nutq masalalarining asosi A.A.Potebnya, Ya.Mukarjovskiy, G.O.Vinokur. A.I.Efimov, L.V.Sherba va boshqa olimlar tomonidan yaratilgan bo'lsa-da, masalani keng ko'lamda yoritish, bu kabi tadqiqotlarni rivojlantirish keyingi yillarda maydonga kelgan ishlarning ahamiyati katta ekanligini ko'rsatmoqda.

Badiiy nasr estetik-ta'sirchan fikr ifodalash vositasi sanaladi. Dunyo tilshunosligida badiiy nutqni o'rganishning muhim usullaridan biri lug'aviy-uslubiy tahlil bo'lib, bu usulda badiiy nutqning lug'at tarkibi, farzeologiyasi, og'zaki va dialektal nutq leksikasi, bu vositalarning o'ziga xos qo'llanishi muammolari o'rganiladi. Badiiy matnlarni lug'aviy-uslubiy jihatdan tahlil qilish va turli janrlarning lingvistik xususiyatlarini o'zaro taqqoslash badiiy matn va uning

qonuniyatlari haqida muhim xulosalar chiqarish uchun asos bo'lishi shubhasizdir [2]. Shu ma'noda Odil Yoqubov asarlari misolida badiiy matnga xos xususiyatlarni aniqlash, undagi dialektal va og'zaki nutq leksikasini lingvopoetik tahlil etish hozirgi o'zbek tilshunosligining muhim muammolaridan biri hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbek adabiyotshunosligida Odil Yoqubov ijodi va asarlarini badiiy jihatdan chuqur tahlil qilib beruvchi ilmiy tadqiqotlar yaratilgan. O'zbek tilshunosligida esa Odil Yoqubov asarlari monografik yo'sinda maxsus tadqiq etilmagan bo'lsa-da, ayrim ishlarda yozuvchi asarlaridan olingan matnlar lingvopoetik va antropotsentrik jihatdan tahlilga olindi. Xususan, D.Xudoyberganovanning o'zbek badiiy matnining antropotsentrik talqiniga bag'ishlangan ishlari [5] hamda B.Umurqulovning hozirgi o'zbek badiiy nutqining lug'aviy xususiyatlari tahliliga bag'ishlangan tadqiqotlarida [6] yozuvchi asarlaridan tahlil uchun misollar olingan.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqola mavzusini yoritishda asosan tavsiflash, tasniflash qiyoslash, kontekstual tahlil metodlaridan foydalanilgan.

Tavsiflash metodi – yozuvchi tomonidan yaratilgan obraz, voqea, narsani estetik-ta'sirchan tasvirlashda qo'llangan leksik birliklar batafsil tahlilga olinadi, badiiy matnda berilgan og'zaki va dialektal nutq shakllari aniq misollar asosida tasniflanadi.

Tasniflash metodi – badiiy matnlarning o'xshash va farqli jihatlari aniqlanadi, matn tarkibidagi dialektik birliklarni tahlil qilish, solishtirish, baholash va tasniflash mumkin bo'ladi.

Qiyosiy tahlil metodi – eng ko'p qo'llaniladigan metod bo'lib, turli tushunchalar va ularning qo'llanish uslublari qiyoslab o'rganiladi. Yozuvchi asaridan olingan badiiy matnlardagi dialektal va og'zaki nutq shakllari adabiy til bilan qiyosan tahlil etiladi.

Kontekstual tahlil metodi – badiiy asarni lingvistik tahlil qilishda matnga chuqurroq yondashishga yordam beradi, yozuvchining davr, obraz, voqelik, xarakter-xususiyatni yoritishda uning tilning qanday vositalaridan foydalangani tahlilga tortiladi.

Tahlil va natijalar. Odil Yoqubov asarlarida qo'llangan og'zaki nutqqa xos lug'aviy-grammatik vositalarni tahlil qilish, so'zning emotsional jihatdan bo'yoqdorligi, ifodadorligi, ko'chma ma'no orqali ifodalashi, kesatiq, haqorat, hazil, mutoyiba ma'nosida qo'llanishi, ibora, xalq maqollarining qo'llanishi kabilar badiiy nutqning emotsional-ta'sirchanligini yanada yaqqolroq ko'rsatuvchi vositalar hisoblanadi. Masalan, – ... Sendaqa musulondan g'irt kofir ming marta yaxshiroq, tullak! Yo'qol ko'zimdan yo... hozir bir zarb bilan miyangni qatig'ini chiqarib qo'yaman! (“Oq qushlar oppoq qushlar” 230-b) Keltirilgan matnda barcha so'z va so'z vositalari og'zaki nutqqa xos. Matndagi sendaqa, tullak, kofir,

1-jadval

Ijibiy munosbat ifodalovchi so'zlar	
Ittifoq, minnatdorlik bildiruvchi so'zlar	– Baraka topgur, kim yubordi bularni? (“Oq qushlar oppoq qushlar”); – Sadag'ang ketay bolam! Topishsa, topishaversin. (“Oq qushlar oppoq qushlar”)
Erkalash ma'nosida qo'llanuvchi so'zlar	– Aylanay momojon. Bir kep ketinglar! (“Adolat manzili”); Kechirasiz... Toychoqov Toychoq Toychoqovich keldilar deysiz. (“Adolat manzili”); – Arzandamiz kelsinlar! (“Diyonat”) – Voy mening tentagim-cyy, hali nimalami o'ylab yurgan eding? (“Diyonat”)
Kuyunish, achinish munosabatini bildiruvchi so'zlar	– Qo'ying, ul sho'rlik choldi! Ul-da Olloning bandasi. (“Adolat manzili”); – Har qalay ahvol so'rab turibdi shu bechoralar. (“Osiy banda”)

2-jadval

Salbiy munosbat ifodalovchi so'zlar	
Qarg'ish ma'nosida ifodalangan so'zlar	– Yer yutsin seni, seni ham nahot ona tuqqan!? (“Adolat manzili”); – Uying kuysin sen battolni! (“Adolat manzili”)
Nafrat ma'nosida ifodalangan so'zlar	– Yo tovba. Nechuk bu quz'g'un insofga kelmish. (“Ulug'bek xazinasi”); – Olib ket bu lattachaynami! (“Adolat manzili”) – Sizni anavi meshqorin so'rayapkan emish. (“Adolat manzili”)
Kesatiq ma'nosida ifodalangan so'zlar	Ishniyam ja... qoyillatibsan! (“Diyonat”); – O, balosan! Suyun botir! Shunday bakror xotining bor ekan-u, bizga ko'rsatmaysan yosh feodal! (“Adolat manzili”)
Haqorat ma'nosida ifodalangan so'zlar	– Senlarga ruxsat, takasaltanglar! (“Adolat manzili”); – Bor ishingni qil, qari tulki! (“Adolat manzili”) – Bular... bu nokaslar! Emish... birinchi kotibga ming so'm pora bergan emishman! (“Adolat manzili”)

Badiiy nasrning estetik ta'sirchanligini oshirishda dialektizmlar ham muhim ro'lni o'ynaydi. Dialektizmlar qahramonlar obrazining xususiyatlariga, jarayonning uslubiy bo'yoqdorligiga xizmat qiladi. Dialektizmlar umumxalq tilining shakllanishida muhim o'rin tutadi, shuningdek, adabiy ifoda vositasiga ham aylanishi mumkin. Dialekt va shevaga oid so'zlar qo'llanish chegarasi turli xil. Lekin uning badiiy

yo'qol ko'zimdan, miyangni qatig'ini chiqarib qo'yaman so'z va so'z birikmasi vulgar so'zlardir. So'zlovchining tinglovchiga bo'lgan munosabati, ya'ni nafrat va g'azabi o'z ifodasini topgan. Matnda salbiy-emotsional bo'yoqdorlik kuchayishi tullak, kofir so'zlarining qo'llanishi bilan ifodalangan. Bu lug'aviy vositalar salbiy bo'yoqqa egaligi bois fikrning emotsionalligini ta'minlagan. So'zlovchi tinglovchiga nisbatan faqat vulgar so'z qo'llash bilan kifoyalanmay shu fikrni xulosalovchi “miyangning qatig'ini chiqarib qo'yaman” iborasini qo'llaydiki, bu ibora shubhasiz fikriy emotsionallikni yanada aniqroq ta'minlagan. So'zning qanday emotsional bo'yoqqa ega bo'lishi yozuvchining so'z qo'llash mahoratini ko'rsatadi. Masalan, – Sen qoqbosh! Qachon sen qashqir bo'lib ulushingni qo'yasan? Necha marta aytdimku, ulushingni o'chir deb, qoqbosh! (“Osiy banda” 130-b) Qoqbosh so'zi og'zaki nutqqa xos salbiy emotsional bo'yoqqa ega so'z hisoblanadi. Ammo bu gapda qo'llanilgan qoqbosh so'zida salbiy bo'yoq yo'q, aksincha hazil-mutoyiba, erkalash ottentikasi bor.

Og'zaki nutq vositalarining neytral va kitobiy so'zlarga nisbatan emotsional buyoqdorligi kuchli bo'ladi. Yozuvchi uchun lug'aviy birliklardagi emotsional-bo'yoqdorlik muhim ifoda vositasi hisoblanadi. Badiiy matnlarda bunday birliklar muhim uslubiy vazifani bajarishi bilan alohida ahamiyatga molikdir. Masalan, – Ammo sen qudangga aytib qo'y. Agar qiz g'idi-bidi qilsa... meniyan unga beradigan qizim yo'q! Endi dumini likillatmasin!.. (“Diyonat” 144-b) Ushbu matnda berilgan g'idi-bidi, dumini likillatmoq so'z va so'z birikmalari salbiy bo'yoqdorlikka ega bo'lganligi uchun ijodkor qahramonning munosabatini aks ettiribgina qolmay, obrazning ta'sirchanligini ham namoyon qiladi. Odil Yoqubov asarlaridagi ijobiy va salbiy ma'no ifodalovchi og'zaki nutqqa xos leksik vositalarning faol qo'llanilganini quyidagi (1-2-jadval) da kuzatish mumkin.

nutqdagi vazifasi bir xil. Ya'ni uslubiy imkoniyat vujudga keltiradi. Joy koloritini yaqqol namoyon etadi. Masalan, – Nevarangiz, Lochinjonigiz – hammasi eson... – Esa nega yig'laysan? Omonliqma, bolam? – dedi momo, allaqanday xatarli tuyg'udan yuragi bezillab. (“Adolat manzili. 3-b) Matndagi eson, esa, omonliqma kabi dialektizmlar qahramonning qozoq millatiga mansubligini bildiruvchi

shevaga oid so'zlar bilan ifodalangan; – Qo'ying, ul sho'rlik choldi! Ul-da Olloning bandasi. Ne qilay, agar siz “Boychibor”ingizda tovdan tovga uchaman, deb daraga yiqilib... (“Adolat manzili. 6-b) Ushbu matnda ham ul-da, tovdan-tovga kabi fonetik o'zgarishga uchragan dialektizmlar asar qahramonining millatini ko'rsatib bergan; – Daraga jiqilsam-da, o'lmaganman! (“Adolat manzili. 8-b) Matndagi jiqilsam-da fonetik dialektizmida yuklama vazifasida – da qo'shimchasi qo'llangani asar qahramonining nutqini estetik-ta'sirchanligini oshirishga xizmat qilgan. Shavvoz ishshi deb, hanuzgacha bitta mo'rcha ham qurolmagani esiga tushdi... (“Oq qushlar oppoq qushlar” 155-b) Ushbu gapda hammom ma'nosidagi mo'rcha so'zi Tosheknt shevasiga xosligini bildiradi.

Odil Yoqubov asarlarida umummilliy va dialektal realiyalar – milliy xoslangan birliklar ham nasriy nutq jarayonida qahramonning xarakterini, voqea-hodisalarni yanada jonliroq ifodalashga xizmat qilgan. Masalan, Dafn marosimining uchinchi kuni elga qora osh berildi. Qora oshdan keyin qarindosh-urug'lar ham tarqashdi. (“Adolat manzili” 198-b); Bibisora egniga ko'k kiyib bir yil aza tutdi, keyin bir yildayoq qarib munkayib qolgan qaynona, qaynotasi bilan rozirizolashib, xo'jalik markaziga ko'chib o'tdi. (“Adolat manzili” 20-b) Berilgan matndagi qora osh, ko'k kiyimoq, aza tutmoq milliy realiya birliklari orqali yozuvchi obraz bilan bog'liq ravishda ushbu xalq madaniyatini, qadriyatlarini, urf-odatlarini ko'rsatadiki, bu ijodkorning so'zdan foydalanish mahoratini yaqqol namoyon etadi.

Realiyalar, odatda, faqat shu xalq va elat moddiy madaniyatini, o'tmishiga oid nomlar, milliy qahramon va mifologik mavjudotlar nomi bo'lishi mumkin [7]. Shevalardagi milliy realiya umummilliy va dialektal realiyalarga ajratiladi.

Umummilliy realiyalarda sheva jamoalari madaniyati mushtarak holda bo'lib, ammo boshqa tillarda uchramaydi. Masalan, qizko'rdi, otachaqirdi, kelinsalom, xatim oshi, aza yechdi, yil oshi, qora osh kabi marosim nomlari umummilliy realiyalar hisoblanadi. Turli shevalarda muloqot qiluvchi lisoniy jamoalarda bu kabi marosim nomlari farqli atalsa-da, o'tkazilish tartibi juda o'xshaydi. Yuqorida tahlilga olingan matndagi qora osh, aza tutmoq, ko'k kiyimoq kabilar ham umummilliy realiya birliklari hisoblanadi. Odil Yoqubov asarlarida uchraydigan, turmush tarzi bilan bog'liq milliy realiya birliklari supa, chopon, baldoq, ko'pkari, olish, chimildiq, qo'ra, uluq, tivit, shoyi, ro'mol, atlas, banoras, to'n, sandiq, baldoq, taqa kabilar ham umummilliy realiyalar hisoblanadi.

Xulosa va takliflar. Odil Yoqubov asarlarining eng muhim tomoni shundaki, yozuvchi insonning tashqi holati va hatti-harakati zamiriga yashiringan ichki haqiqatni ochishda qahramonlarning zohiriy ko'rinishigagina emas, qalbga chuqur razm solishga harakat qildi. U obrazlarning qurilishiga yangiliklar kiritdi, asarlarida dialektal va og'zaki nutq leksikasidan mohirona foydalanib, xalqning milliy-madaniy hayotini to'laqonli yoritadi, tuyg'u va hatti-harakatlarini birlashtiruvchi sirni topishga intildi.

ADABIYOTLAR

1. Виноградов В.В. О языке художественной литературы. – С. 7.
2. Умуркулов Б. Бадий адабиётда сўз. – Тошкент, 1993. – Б. 132.
3. Долинин К.А. Интерпретация текста. – М.: 1985. – С. 221.
4. Ernazarova I. Muallif so'z ijodkorligining lisoniy-kognitiv tahlili: Filol. fan. bo'yicha falsafa doktori. (RhD). diss.– Samarqand, 2022. – B. 140.
5. Xudoyberganova D. O'zbek tilidagi badiiy matnlarning antroposentrik talqini: Filol. fan dok. diss. – Toshkent, 2015. – B. 240.
6. Umurqulov B. Badiiy nasr jozibasasi. – Toshkent: Muharrir nashriyoti 2021. – B. 300.
7. Musayeva F. O'zbek shevalarida milliy realiyalar. O'zbek tili va adabiyoti // 2020.–№ 2. – B. 92-96.

UO'K: 821. 133.091-21

Zebo YAXSHIYEVA,
Turon universiteti professori v.b., filologiya fanlari doktori
E-mail: zebona.sevinch@gmail.com

Filologiya fanlari doktori D. Xalilova taqrizi asosida

ISTILOHDA YANA AMIR TEMUR SIYMOSI: QARASHLAR, IZLANISHLAR VA YONDASHUVLAR

Annotatsiya

Ushbu maqolada jahon adabiyotshunoslari va tarixchilari qatori musiqa ilmi ahllari, bastakorlari va dramaturglari orasida ham bosh ijod mavzusi bo'la olgan sohibqiron Amir Temur haqida olib borilgan izlanishlar hususida so'z yuritiladi. Ushbu buyuk siymo haqidagi obyektiv fikrlarni bildirgan olimlar faoliyati, xolis ilmiy qarashlari bilan o'zidan keyingi ilm ahllari vakillariga namuna bo'la olgan qalam sohiblari faoliyati ilmiy tahlil etiladi. Turli davrlarda va turli manbalarga yaratilgan sahna asarlari va adabiy namunalarni o'zaro solishtirish asnosida ulardan kelib chiqadigan xulosalar va ilmiy yangilik mushohadalari tadqiq etiladi.

Kalit so'zlar: Obyektiv o'rganish, dramaturgiya, simfozium, Amir Temur, tarixiy-prosessual, solnoma asarlar, streotip.

THE IMAGE OF AMIR TEMUR IN RESEARCH: VIEWS, RESEARCH AND APPROACHES

Annotation

In this article written about the research conducted on great Amir Temur, who was the main subject of creativity among people, composers and playwrights of music science, as well as world literary scholars and historians. Scientific analysis of the activities of scientists who have expressed objective opinions about this great siymo, pen owners who, with their unbiased scientific views, have become models for representatives of the people of science after him. Because of the cross-comparison of dramas and literary specimens created at different times and to different sources, conclusions and observations of scientific innovation arising from them are studied.

Key words: Objective learning, dramaturgy, symposium, Amir Temur, historical-prosessual, solnoma works, streotype.

ОБРАЗ АМИРА ТЕМУРА В НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ: ВЗГЛЯДЫ, ИЗЫСКАНИЯ И ПОДХОДЫ

Аннотация

В этой статье рассказывается об исследовании, проведенном о великом Амуре Темуре, который был главным предметом творчества людей музыкальной науки, композиторов и драматургов, а также мировых литературоведов и историков. Научный анализ деятельности ученых, высказавших объективные мнения об этом великом сиймо, владельцев пера, которые своими непредвзятыми научными взглядами стали образцами для представителей науки после него. Благодаря перекрестному сравнению драм и литературных произведений, созданных в разное время и по разным источникам, изучаются выводы и наблюдения о научных инновациях, вытекающих из них.

Ключевые слова: Объективное обучение, драматургия, симфонический оркестр, Амур Темур, историко-прозаический, произведения солнома, стереотип.

Kirish. Amir Temur shaxsini jahon ilm- fan, sanat va adabiyot sohasida buyuk siyosini xolisona talqinlarini tiklash, Sohibqironni G'arb va Sharq olimlari qarashlari, yozma va og'zaki manbalari asosida obyektiv o'rganish, solnoma va afsonayu rivoyatlarda noxolis yondashilgan, bo'rtirma g'alizliklarga ega ushbu siymoga berilgan xislatlarga aniqlik kiritish, yohud o'ta ideallashtirilgan madhlardan xolislikka olib kirish masalasi barcha sohalar: ilm-fan, tadqiqotchilarning ilmiy maqsadlaridan sanaladi. Bu vazifalarni bajarish uchun esa an'anaviy ravishda xalqaro konferensiyalar va simfoziyular tashkil etish yo'lga qo'yildi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Yunesko qarorgohida "Temuriylar davri ilm fan, madaniyat va maorifning yuksalishi", Samarqand shahrida "Amir Temur shaxsinining zamondoshlari tomonidan baholanishi va faoliyatining mustaqil O'zbekiston uchun ahamiyati", Germaniyada "Amir Temur va uning tarixdagi o'rni", Toshkent shahrida "Amir Temur va Ulug'bek zamondoshlari xotiralarida", Fransiya poytaxti Parij shahrida "Temuriylar davrida ilm fan, madaniyat va maorifning gullab yashnashi" xalqaro konferensiyalarining o'tkazilishi bu borada amalga oshirilayotgan amaliy faoliyatdan namunalar xolos[1].

O'zbek bastakori A.Ikromovning "Buyuk Temur" tarixiy operasi muallifi I.Djiyanov, kompozitor X.Raximovning "Sohibqiron abadiyati" oratoriyasi muallifi J.Jabborov, M.Bafoyevning kinomusiqasi "Sohibqiron" filmi rejissori S.Muxtorovlar bilan hamkorliklari bu boradagi amaliy ishlarning mustaqillikdan keyingi davr uchun deyochoasi deyish mumkin. Aynan san'atshunoslar tomonidan yaratilgan asarlarni ilmiy tadqiq etishga mo'ljallangan ilmiy izlanishlar olib borildi [2].

Mustaqillikka qadar bizda I.Mo'minov tomonidan sohibqironning markazlashgan saltanat barpo etishga qadar bo'lgan faoliyati keskin tanqidga uchrab, Amir Temur shaxsi 1970 - yillarda rasman "qora ro'yhatga" kirilgan, yurt murakkab siyosiy vaziyatni boshdan kechirayotgan pallalarda xorij mamlakatlarida ushbu ulug' sarkarda faoliyatini chuqur ilmiy tadqiq etayotgan olimlar, san'atkor va dramaturglar, tarixchi va adiblar faoliyat olib borish edi. Jumladan, ozarbayjon shoiri, dramaturgi Huseyn Jovid buyuk sarkardani san'at rahnamosi sifatida "Temurlang" sahna asarida ko'rsatishga musharraf bo'ldi [3]. Aynan Amir Temurni san'at, ilm fan rahnamosi sifatidagi faoliyatiga bag'ishlangan maxsus tadqiqotlar olib borishda G.Pugachenko, E.Rtveladze, A.Nazarov, M.Qodirovlarning, adabiyot va dramaturgiyada

yoritilgan sohibqiron siymosiga ba'ishlangan ilmiy izlanishlarni B.Ermatov, X.Karomatov, M.Hamrayeva, N.Hamrayevalar olib borishgani bu sohada ham istiqlol yillarida yangicha qarashlar shakllanayotganligini asoslaydi.

Yevropa kompozitorlik ijodining buyuk namoyondalari Franchesko Gasparini, Georg Fridrix Gendel, Antonio Vivaldi musiqiy sahnaviy asarlarining bosh qahramonlari ham buyuk Temur edi. Bu asarlarda Amir Temur talqinlarining bir-biriga o'xshash va farqli jihatlarini o'rganishda ular yashagan davr Yevropa musiqiy san'atining umumiy qonuniyatlari, badiiy tamoyillari, dramaturgiya va musiqa janrlarining o'ziga xosligini inobatga olgan holda Amir Temur obrazining sahnaviy talqinlarini adabiyotshunoslar nuqtai nazaridan asoslash[4] muhim sanaladi. Retrospektiv, tarixiy-prosessual, qiyosiy, majmuaviy va tizimli usullardan foydalanish yuqoridagi maqsadlarga erishi uchun asosiy omillardan sanaladi. Chunki Amir Temur tarixiy shaxsi Yevropa adiblari asarlarida Tamburlaine, Tamurlan, Tamerlan deb nomlanishiga qaramay, Uyg'onish davri Yevropa adabiyotiga qadar u oddiy xalq orasidan yetishib chiqib, o'z iqtidori, mehnati va uddaburonligi evaziga yarim dunyoni zabtkori bo'lgan fotixga aylana olganligini "Xudo tomonidan in'om etilgan qirolik" nazariyalarini chil-parchin etgan oddiy cho'pon, atrofida laklak lashkarlarni birlashtira olgan ustamon sarkarda sifatida tasvirlangan bo'lsa, Uyg'onish davri va ma'rifatchilik davri adabiyotida u jasur, mard va adolatpesha fotix, keyinchalik tengi yo'q shaxs sifatida adabiyotda qahramon sifatida kirib keldi[5].

Fransiyalik tarixchi olim Vinsent Furne Amir Temur shaxsi Yevropada yozma ijod namunalari kirib kelishidan ancha oldin ma'lum ekanligini bayon qilgan fikrlariga tayanib xulosa qilish mumkin, nafaqat Yevropa qirollari solnomalarida bu buyuk Sharq podshosi haqida elchilik aloqalari va qirolik yozishmalari, shuningdek, Yevropaga tahdid solib turgan Yevraziy yengan Osiyolik sarkarda haqidagi turk va uyg'urlarning xalq orasidagi mish-mish va tasavvurlariga asoslangan uydirmalarining keng urchigani ham saba bo'lgan bo'lishi mumkin. Shunga qaramasdan, Rui Gonzales de Kalvixo, Antoni Jenkinson safarnomalari, Ibn Arabshox, Ali Yazdiy asarlari Yevropa tillariga qilingan tarjimalari bu ma'lumotlarning naqadar ishonchli ekanligi haqida tasavvur uyg'otganligi ham asrlar osha ijobiylasha boshlagan Temur obraziga ta'sir qilgani shubhasiz[6].

Ammo Yevropa adabiyoti namunalari orasida o'zbek olimlari tomonidan tadqiq etilmagan asarlar talaygina. Shular jumlasiga Manuel II Palelog qalamiga mansub "Temur mag'lub bo'lgan Boyazid haqida so'zlaganlari" asaridir. Ushbu asarning yozilishi Vizantiya va Yunon tarixchilari Laonikos Xalkokondiley, Jorjios Frantes va Dukas solnomalarida qayd etilgan ma'lumotlarga tayanilgan. Ushbu asarlarda, xususan Dukas asarlarida Amir Temurning insoniy fazilatlarini yoritilganligi, Jorjios Frantes esa Temur va Boyazid munosabatlarini solnomasini yaratganligini, Vizantiya olimi asarida Amir Temur Boyazidga nisbatan munosabatlarida uning naqadar tanti va saxiyligi bayon etilganligi aytib o'tiladi. Yana bir ilk solnoma asarlari sirasiga Filippus Lonekirus tarixiy solnomasi misol bo'la oladi. "Turk xronikasi" da Amir Temur va turk sultonining o'zaro munosabatlari asosiy o'rin egallaydi. O'rta asrlar Yevropa tarixchisi Petros Perondinosning "Skif imperatori buyuk Temur hayoti" (1553) asarida Boyazid ismini Orzobelus tarjida qo'llaganini muallif talaffuz talablari deb qabul qilish joiz. XVI sarda yashab ijod etgan tarixchi Pedro Meksika ijod namunasi bo'lgan "Dars saboqlari" asarini yozishda turklar tarixiga oid ungacha ma'lum bo'lgan Fugos, B.Nono, M.Palmerio singari qator tarixchilar asarlaridan manba sifatida foydalanganini qayd etadi. Shuningdek, ushbu jahongirning harbiy faoliyatiga oid Paolo Jiovioning tavsifnomasida buyuk sarkardaning harbiy, tarixiy, diplomatiya

masalalari o'rta tashlanadi. 1531 yilda Venetsiyada "Turklar haqida sharxlar" kitobi nashr etiladi. 1590 yilda Frankfurtida "Turkiy millatning yangi xronikasi, turkiylar izohida" asari muallifi XVI asr nemis tarixchisi Ioxann Levenklou Amir Temurning dunyo bo'ylab amalga oshirgan faoliyatini yoritadi. 1597 yilda esa Germaniyada Jan Jak Buassar qalamiga mansub "Turk sultoni ramzlari" asaridan boshqa asarlarda uchramagan jihatlar talaygina, asar qadimgi yunon tilida bo'lib, u o'zidan avval bu mavzuda qalab tebratgan I.Livenklou asari syujetiga hamohang tarzda, ba'zi manbalarni o'zgartirishlar bilan bayon etadi. XVIII asrda esa "Temur tuzuklari"ni ilk bor fransuz tiliga tarjima qilgan akademik Langle Lui Matyening "Temur hayoti" asari bizgacha yetib keldi[7]. Ushbu asarning o'ziga xosligi shundaki, u o'ziga qadar bo'lgan mualliflarning g'arbona yevrosentrizmiga asoslanmagan tarzda, Amir Temurning Sharqona qiyofasini yaratgan asarlarga tayanishni ma'qul ko'rdi. U tarixiy dalillar, sharqona manbalarga tayangan holda Amir Temurning harbiy yurishlari, amalga oshirgan obodonchilik va memorchilik faoliyati, o'zi yashagan davrning ma'naviy-ma'rifiy, ijtimoiy-siyosiy, mafkuraviy va savdo hayotini o'zgartirishga hissa qo'shgan hissasi haqida mushohada yuritadi. Asar xulosasida muallif Amir Temurni fazilatli inson sifatida baholash xulosasini bayon etib: "Temur do'stlik rishtalarini nihoyatda yuqori baholagan. Uningcha, boylikka lashkarlar va tilyog'lamachilarni sotib olish mumkin bo'lsa, do'stlik faqat do'stona ishlar bilan o'lchanib hisob qilinadi" [8]. Shunga qaramasdan, unga tanqidiy baho berishni o'ziga munosib ko'rmagan muallif, uning harbiy yurishlarini oqlamasligini bayon etadi. U o'z izlanishlari liniyasini Temurning dunyoni zabt etish yo'lidagi maqsadini: hukumati zulmidan iztirob chekkan xalqlarni mushkul ahvoldan qutqarish, urush va muttasil talon tarojliklar ostida qolgan Osiyoning mayda xokimliklarini yagona davlatga aylantirish - uning fikricha odamlarni baxtli qilishning yagona yo'li edi, deb baholaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Boshqa sohalarda bo'lgani kabi dramaturgiya va san'at sohasida ham buyuk ajdodimiz siymosini tarannum etuvchi musiqiy va sahna asarlarini yaratish bo'yicha ham faoliyat olib borilmoqda. Yevropa teatr mavsumining boshlanishi ramziy va an'anaviy tarzda buyuk Temurga bag'ishlangan sahna asarlari bilan ochib berilishi bizni qanchalik faxrlantirsa, o'zbek teatr va musiqiy sahnalari ko'ragon shaxsini madh etuvchi asarlari bilan bezalishi shunchalik g'ururli. Temuriylar davri, buyuk sohibqiron shaxsiyati va fazilatlarini, uning saltanati sayi ahli va mansabdorlari, memoriy va amaliy san'ati yodgorliklari haqida qimmatli ma'lumotlar beruvchi Venger olimi, Sharq adabiyoti va tillari universiteti professori Arminiy Herman (German) Vamberi qalamiga mansub "Buxoro tarixi" asariga tayanib ma'lumot beradi. Yevropa tarixchilari orasida aynan Herman Vamberi boshqa ko'pgina tarixchilarning Chingizxonning yaxshiliklari va bosqinchiliklari, talon tarojliklari va g'anamlari, ularning haramiga munosabatini Amir Temur bilan o'xshashlikda deb bilishadi. Ayniqsa Chingizxonning "Dushmanning ahli ayolini quchoqqa olmoqdan rohatlirog'i yo'q" qabilidagi mashhur iborasini Yeldirim Boyazidni yengan Temur g'animni qafasga solib ayollari bilan maishat qilganlikda ayblashadi [9]. Lekin A.Vamberi mana shu noto'g'ri farazlarni inkor etib, "U eng avvalo Osiyo sarkardasi bo'lib, uning shuxrat qurolini o'z an'anasiga ko'ra qo'llagan; daxshatimiz, yaxshiy harakatlari, aybli ishlari uchun ayblangan barcha dushmanlariga nisbatan u jazo o'rinda, goho qat'iy bo'lishiga qaramay biroq hamisha adolatli bo'lgan". Muallif Yevropalik tarixchilar orasida har tomonlama Amir Temur shaxsiyatini o'rgangan holda, uning barcha qo'lga kiritgan boyliklarini yurti markaziga, o'z yurtini ilm fan, san'at markaziga aylantirish uchun sarflaganini, uning O'rta Osiyo xalqi orasidagi xizmatlarini va yurti tarixida tutgan mavqeini

yuqori baholab, yangi yuksak madaniyat (Renessans) davri ochilishida xissasi ulkan ekanligini urg'ulaydi. Shuningdek, Temur o'z ahli saroyi ilm ahllarining rahnamosi ekanligini shoirlardan Ahmad Hirmani bilan bo'lgan samimiy suhbatida misolida ko'rsatishga intiladi. Ushbu tarixiy asarda saroy ahli, sohibqiron oilasi, mansabdor zodagonlar, din egalari munosabati baholanib, bularning barchasi uning tarixiy xizmatlari uning Osiyo va Yevropada katta shuxrat topishiga sabab edi deya e'tirof etadi [10].

Tahlil va natijalar. Dunyo adabiyotshunoslari orasida mashhur nemis shoiri Iohann Volfgang Gyotening "Mag'rib Mashriq devoni (G'arbu Sharq devoni)"da yaratilgan "Temurnoma" qismi Ibn Arabshox tomonidan bitilgan Amir Temur vafoti xronikasining so'zma so'z tarjima variant hisoblanadi. Demak, shoir arab tarixshunosi asaridan yaxshigina xabardor bo'lgan. Unga qo'shimcha ravishda Gyote Amir Temur va Napoleonning dunyoga keltirgan ofatlarini taqqoslaydi. Unda qish chillasi ilohiy kuchga ega ekanligi ramziy ma'no kasb etib, u Napoleonning fojiali jangi bilan idrok etiladi. Asarning ikkinchi qismida sharqona yana bir ismli mahbuba Zulayhoga mashaqqatlar bilan qo'lga kiritgan atir gullarini baxshida etmoqqa shaylanadi. Ushbu asar xulosasini san'atshunos Ravshanoy Tursunova Gyoteshunos Annemari Shimmel xulosalariga tayangan holda "ma'lum mukammallikni yaratish uchun behisob mavjudotlarni nobud etish lozim, qahramonlar taqdiri va hayoti Alloh tomonidan belgilab berilgan"[11] ekanligi haqidagi xulosalarini bayon etadi. Gyotening "Temurnoma"si Yevropaning buyuk yana ikki adibi Jan Rasin va Volter asarlariga ham kiritilgan.

Yevropa sahnalarida Amir Temur siymosiga bag'ishlangan sahna asalarining yaratilishi "Ingliz tragediyasining otasi" Kristofer Marloning "Buyuk Temur" (The great Tamburlaine) tragediyasi bilan boshlanganligi aytib o'tilsa, fransiya dramaturglari Kornel, Moler va boshqalar orasida Jan Batist Rasin Temur bilan bog'liq sahna asarlarini yaratishda peshqadam sanaladi. Uning 1672 yilda yaratilgan "Bajaset" (Boyazid) sana asari fransuz klassik fojia janrini rivojlanishiga turtki bo'lgan. Aynan mana shu asari muvaffaqiyatidan u Fransuz akademiyasiga qabul qilingan bo'lib, uning dramasi Sharq ellari hayot tarjini tomoshabin tasavvurlarida ishonarli va haqqoniy chiqishini ta'minlash uchun aktyorlarning haqqoniy turk liboslarida chiqishini talab etadi. Chunki unga qadar Yevropa rassomlari Amir Temur shaxsini g'arbona liboslarda tasvirlar, Amir Temur ko'rinishini o'z milliy qiyofalarida gavdalantirar, she'rlar, badiiy asarlarda ham Yevropa aholi tafakkurida o'z zamonasi qirollariga xos sarkardalik kayfiyati ufurib turuvchi ko'rinishlarda berilar edi [12].

ADABIYOTLAR

1. Yaxshiyeva Z.R. Temuriyodalar haqida tarixiy haqiqat va badiiy voqelik. QDU xabarlar. – 2025. B. 140.
2. Tursunova R.A. G'arbiy Yevropa operalarida Amir Temur obrazi. San'at.fal.falsafa.dok. diss. Toshkent., 2020. 190 b.
3. Temuriylar davriga oid tarixiy manbalar: tavsif, tarjima va tadqiqot. T.: Akademnashr.2011. – B. 190.
4. Yaxshiyeva Z.R. O'zbek va jahon temurshunosligi rivojida yozma manbalar tadqiqi. BuxDU xabarlar. 2025. – B. 121.
5. Ermatov B. G'arbiy Yevropa mamlakatlari adabiyotlarida Amir Temur siymosi. Fil.fan. dok. Diss. Avtoref.T., 2019. B.60.
6. Yaxshiyeva.Z. XVI asr ingliz adabiyotida yoritilgan temur obrazining qiyosiy tahlili. Scientific Bulletin of NamSU-Научный Вестник НамГУ-НамДУ ilmiy axborotnomasi–2023. 8-son. 345-350.
7. Tursunova. R.A. G'arbiy Yevropa operalarida Amir Temur obrazi. San'at.fal.falsafa.dok. diss. Toshkent., 2020. B. 21.
8. Тамерлан. Эпоха. Личност. Деяния.М., Гураш. 1992. С.455.
9. Yaxshiyeva Z.R. G'arb va Sharq adabiyotida Amir Temur prototipi asossida yaratilgan asarlar tadqiqi. O'zbekiston: til va madaniyat. Adabiyotshunoslik. 2024. Vol. 1[2] ISSN 2181-92-2x. www.literature.tssull.uz 120-138.
10. Тамерлан. Эпоха. Личност. Деяния.М., Гураш. 1992. С-397.
11. Tursunova R.A. G'arbiy Yevropa operalarida Amir Temur obrazi. San'at.fal.falsafa.dok. diss. Toshkent., 2020. B. 24.
12. Yaxshiyeva Z.R. Alisher Navoiy va ingliz adiblari ijodida Amir Temur obrazi talqinlari. Alisher Navoiy. Xalqaro jurnali. ISSN. 2181-9904. Doi Jurnal. 10.26739/8121-9904. 2023.3-jild, 2 son. 25-30.
13. Hukhem X. Yetti iqlim sultoni. Hujjatli tarixiy qissa. Rus tilida. Tarj. –T.: Adolat, 1999. - B. 320.
14. Yakhsheva Z.R. Exploration of the linguistic style of novels about Amir Timur. Journal of advanced linguistic studies vol. 10, no. 2, Jul-dec 2023 (ISSN 2231-4075). 128-137.
15. Keren L. Temur yohud Sohibqiron saltanati. Toshkent.: Ma'naviyat. 1999. – B.224

XX asrda shuningdek, Amir Temur haqidagi Yevropa sharqshunoslarining jamlanma asarlari ro'yhati 1913 yilda nemis olimi Maks Degenxard tomonidan bibliografiya shaklida nashr etildi. "Amir Temur G'arbiy Yevropa adabiyotida" nomli ushbu tadqiqotda ilk bor ilmiy nuqtai nazardan Amir Temurga bag'ishlangan asarlar, shuningdek ilk bor nashr etilgan manbalar haqida ma'lumotlar keltirilgan. O'z asarida ilmiy tadqiqotchi sharq mavzularini Amir Temur va Boyazid timsolida Yevropa sahnalariga kirib kelishini ilmiy asoslab bergan. Chunki Yevropa sahna asarlari orasida eng mashhurlari shunhasiz Amir Temurga bag'ishlangan sahna asarlari bo'lib, Charlz Sabderz, Nikolas Roularning "Buyuk Temur" dramatik asarlari asrlar davomida qayta qayta namoyishtalabligi bilan qolgan barcha asarlardan ilgari ketgan edi. Bunga sabab, tomoshabimlar bu sahna asarlari bosh qahramonlari Temur obrazi timsolida o'z orzu umidlari, zamona qirollari ularga bera olmayotgan botirlik va adolatni izlashsa, yurtning kiborlari bu sahna asarlarida o'z nuqsonlarini ko'ra olardi [14].

Xulosa va takliflar. Amir Temurning olamshumul shaxsi va hayot yo'lini o'rganish dunyo sharqshunoslarini, tarixshi va olimlarini qiziqitgan mavzulardan biri bo'lib kelgan. Ular faoliyati esa maxsus temurshunoslarni shakllanishiga turtki bo'lgan. Fransuz san'at tarixchi olimi Rene Grusse, Lyusen Keren fransuz olimlari orasida Osiyoning bu buyuk fotixiga bag'ishlangan tadqiqotlarga salmoqli hissa qo'shib kelishgan. Lyusen Kerenning "Temur yohud sohibqiron saltanati" asari, Rene Grussening "Atilla, Chingizxon, Temur (1938)" asarlari Yevropa, xitoy, fors va boshqa manbalarga tayanilgan. L.Keren Amir Temurni mansabdorlarni tayinlashda ularning ijtimoiy kelib chiqishidan qat'iy nazar, qobiliyatiga ahamiyat qaratganini, o'z davrining ko'zga ko'ringan sarkardasi sifatida, uning harbiy tashkilotchiligi, davlatida boshchilik qilishida uning insoniylik omili bosh o'rinda bo'ganligini alohida ta'kidlaydi. Ayniqsa, uning murakkab shaxs sifatida o'rganishda tarozuning ikki pallasiga uning turfa talqinlarini qo'yadi. "Bir tomonda qattiqqo'l Temur tursa, ikkinchi tomonda ilm ahlini qutlab, himoyasiga oladiga Temur turardi; bir tomonda katta katta shaharlarni zabt qiluvchi temur tursa, ikkinchi tomonda obida, madrasa va anhorlar quruvchi va bog'lar barpo etuvchi Temur turardi"[15]. Yana bit taniqli fransuz oloimi Jam Pol Ru o'zining "Temur" asarida u haqida bitilgan yuzdan ortiq asarlar ruyhatini keltiradi. Shuningdek, ingliz olimasi, tarixchi va jurnalist Jastin Marossa qalamiga mansub "Temurlan, Islom qilichi, dunyo fotihi" asarining badiiy qiymati yuqori baholanib, yilning eng yaxshi kitoblari ro'yhatiga kiritildi.